

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

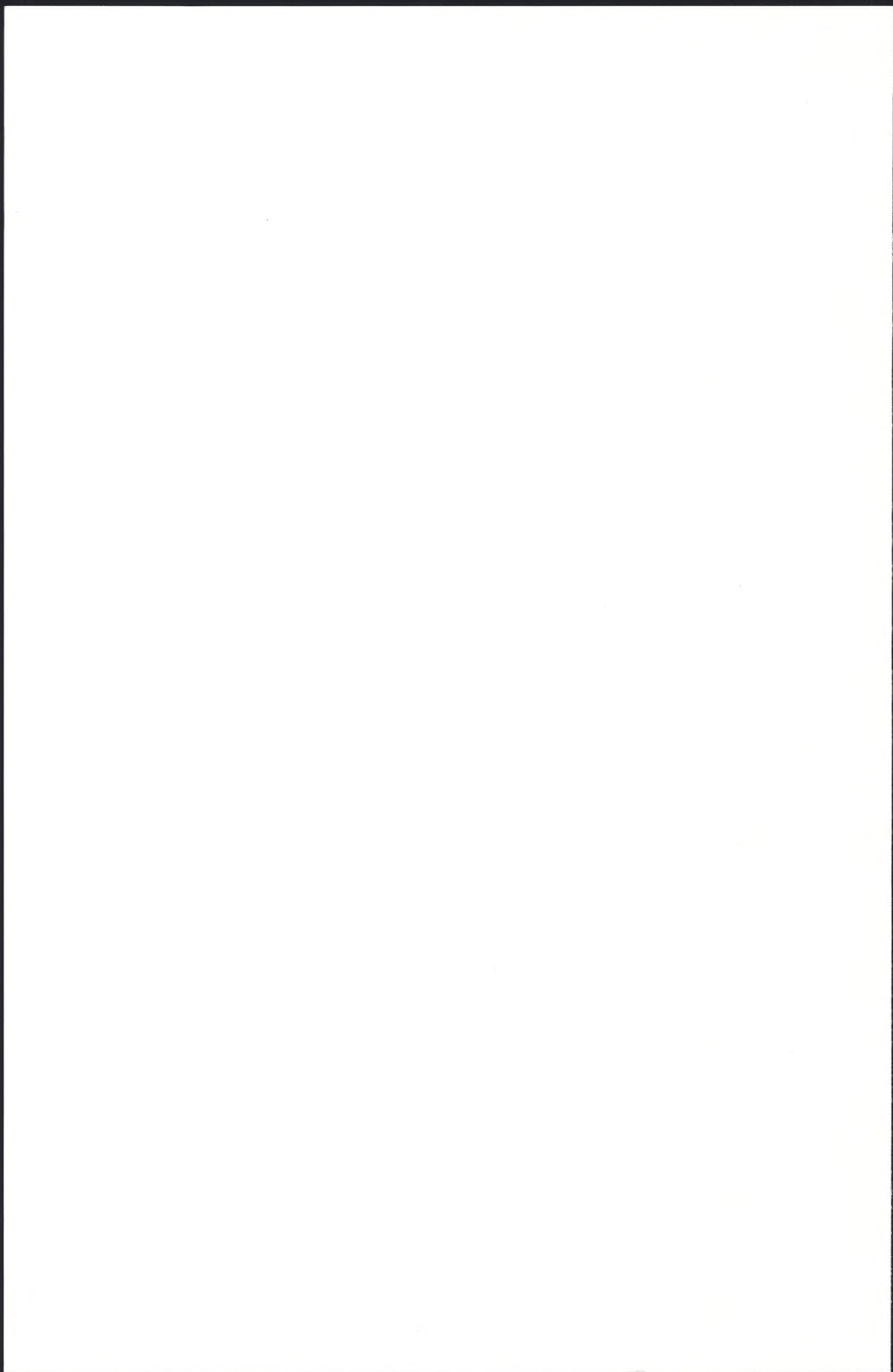
MEDDELANDEN FRÅN EKONOMISK-HISTORISKA INSTITUTIONEN
HANDELSHÖGSKOLAN VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

I FADERNS STÄLLE

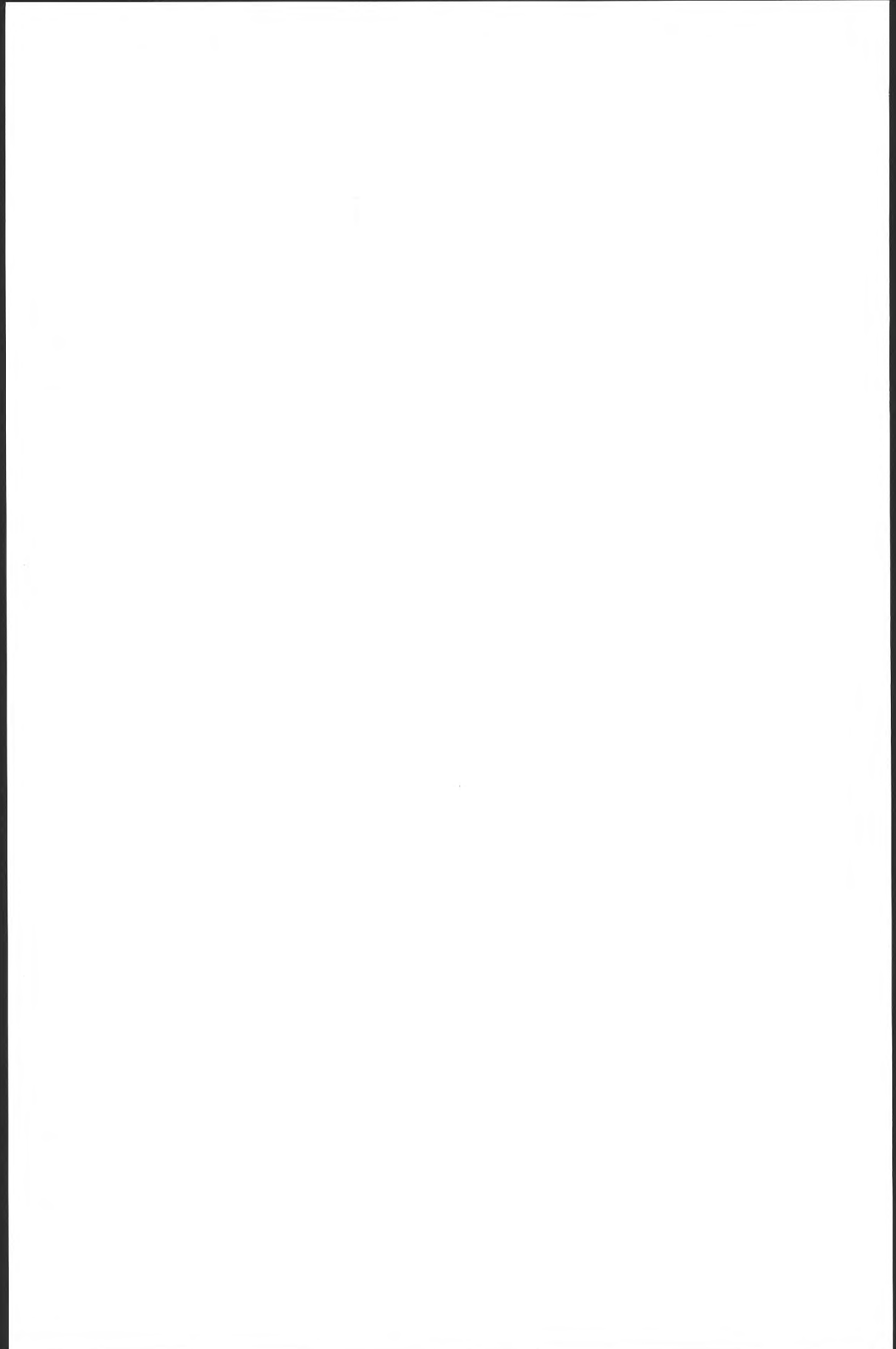
Genus, ekonomisk förändring
och den svenska förmyndarinstitutionen
ca 1700-1860

Ann Ighe

GÖTEBORG 2007

I FADERNS STÄLLE

I FADERNS STÄLLE

Genus, ekonomisk förändring
och den svenska förmyndarinstitutionen
ca 1700-1860

Ann Ighe

© Ann Ighe
Kopiering förbjuden utan författarens
skriftliga medgivande.
Gäller även för undervisningsbruk.
Grafisk produktion: Siri Reuterstrand
Tryck: Grafikerna Livréna i Kungälv, 2007
ISSN: 1403-2864
ISBN: 91-85196-65-7

Abstract

I faderns ställe. Genus, ekonomisk förändring och den svenska förmyndarinstitutionen ca 1700-1860. (Replacing the father. Gender, economic change and guardianship in Sweden ca 1700-1860. Publications of the Department of Economic History, School of Business, Economics and Law, Göteborg University no 99)

ISSN: 1403-2864 ISBN: 91-85196-65-7

Author: Ann Ighe

Doctoral Dissertation at the Department of Economic History, School of Business, Economics and Law, Göteborg University, Box 720, SE-405 30 Göteborg, Sweden. (Written in Swedish with a summary in English)

Distribution: The Department of Economic History, School of Business, Economics and Law, Göteborg University, Box 720, SE-405 30 Göteborg, Sweden

In Sweden, a highly gender-specific construction of legal majority, coming of age and guardianship over children and minors was part of the pre-industrial order and its arrangements of property rights. This thesis is a study of a gender specific legal system and its interaction with economic change. Guardianship over minors - orphans, fatherless children or unmarried women - had economic implications, and was an arrangement with effects for the economy. Unmarried women's status as minors contributed to the accumulation of responsibility and disposition in the hands of men, over far more property than they actually owned.

A new, nationwide law on guardianship was introduced in the late 17th century, and many of its basic principles prevail into the 19th century. These included unmarried women's status as minors, primarily in relation to disposition of property, the principles for replacing deceased fathers with appointed male guardians and the regulation of the guardianship of widowed mothers over their children. Important changes appeared during the period, many of them with obvious gender aspects. One was that unmarried women gained majority status in 1863. The political debate on legal change in the 19th century shows that the issue of women's status was important, but controversial. An emerging liberal discourse was also opposing what was perceived as negative and obsolete sides of patriarchal authority. The embedded character of guardianship was seen as hampering for the male individual as well as detrimental to economic development.

Through a local case study of court records over the appointment of guardians and their wards in the city of Göteborg some other aspects of this institution was made evident. A comparative analysis of two cross-sections, from the years 1777-82 and 1852-57, pointed to continuities in some functions of this institution and changes in others: Among the changing features were its character as a civic duty for male citizens, a less restrictive handling of the guardianship of widows over their children, and the transformation of guardianship from an often collective and kin based institution to a more individual task.

The basic function of this institution was to maintain patriarchal relations of dependency and authority, through the replacement of the father. Inheritance and upbringing of orphans and semi-orphans as well as unmarried women were thus taken care of, and became parts of the local relations of credit. In addition, interests of different lines of kinship were protected when former marital property relations were separated from new ones. Stepfathers were not favoured as guardians. An increasing share of unmarried women in the population created a greater demand for guardians. At the same time, society went through a process of increasing mobility, i. e. urbanisation, which made control of these women more difficult.

KEYWORDS: gender, guardianship, coming of age, property rights, legal change, legal history, legal status, credit relations, embeddedness, Göteborg, orphans, unmarried women, widows, citizenship, institutional change, 18th century, 19th century, patriarchal relations, economic history

FÖRORD

Så där i slutskedet av avhandlingsskrivandet tenderade kapitelrubrikerna att både spela stendöda (oftast) och leva sitt eget liv (ibland). "Inledning" kändes på många sätt mer levande än "inledning". Gissa vilken som står kvar? Och nu ska även ett förord skrivas. När man har hållit på länge med en avhandling så kan listan över dem man vill tacka bli mycket lång. Jag tänker börja kronologiskt, men vet att jag sedan kommer att förlora mig i mer tematisk tacksamhet.

Urban Herlitz och Ulla Wikander ska ha tack för att en gång ha fått mig att förstå att genus och ekonomisk historia är ett otroligt spännande fält. Ulf Olsson ska ha tack, för uppmuntran i början av forskarutbildningen, för bekantskapen med Polanyi och för att han gav mig ett eget ex. av Gunnar Qvists avhandling. Anita Göransson var under en tid min handledare, hennes forskning har varit en källa till kunskap och inspiration. Carl-Johan Gadd har sedan med stort tålamod och stor kunskap om 1700- och 1800-talens svenska samhälle varit min handledare. Tack!

Under det sista året har dock ännu en läsare lagt ner stor omsorg och mycket tid på att få mitt manus att bli en text, nämligen Maria Sjöberg. Med entusiasm och piska har hon pressat mig, mina formuleringar och mina argument. För allt detta är jag mycket tacksam.

Kerstin Norlander läste och kommenterade en tidig version av ett avhandlingens kapitel. I slutskedet så lästes och kommenterades manus i sin helhet också av Martin Fritz, Sverker Jonsson, Jan Jörnmark, Birgit Karlsson och Christer Lundh. Christer ska ha särskilt stort tack för noggrann läsning och många förslag till förbättringar! Och ändå är jag ansvarig för alla brister som kvarstår.

Min doktorandtjänst finansierades av HSFR. Stöd från Helge Ax:son Johnsons stiftelse hjälpte mig att slutföra arbetet. Deltagandet i ESTER-kursen *Gender, property and economic change* gav viktiga impulser utifrån. Det genushistoriska forskningsfältet har på många vis utgjort ett stimulerande sammanhang.

Personal på riksarkivet, men alldeles särskilt på landsarkivet i Göteborg har varit till stor hjälp i mitt arbete med avhandlingen. Ännu mer material och litteratur har dock personalen på Göteborgs universitetsbibliotek bistått med.

Många doktorander har varit mina kamrater. Ett stort kollektivt tack till alla, för att institutionen ofta har varit en bra plats att förspilla sitt liv på, och för att jag genom er och Högre seminariet har blivit tvungen att lära mig om så många andra saker än dem jag klämt in

mellan pärmarna i avhandlingen. Några särskilda tack dock; till Linda Lane, för delade hotellrum, vänskap och oräkneliga samtal om genus, ekonomi och historia; till Oskar Broberg för så många korta och längre stunder av berättande, till Carina Gråbacke för alla skratt i dörröppningen, samt till Hrefna Karlsdóttir – trots att hon övergav oss för Reykjavik! Under åren på ekonomisk historia har jag också undervisat en hel del. Liksom avhandlingskrivandet kan det vara ett rätt så ensamt göra (studenterna får ursäkta). Men jag vill särskilt tacka Linda Lane, Birgit Karlsson, Åke Kihlström och Martti Rantanen för att verkligen ha varit arbetskamrater i detta, och för att ni ställde upp extra på sluttampen. Per Hallén har, med visst överseende, hjälpt mig att hantera både hård- och mjukvara. Viktiga för undervisningen och allt annat arbete på institutionen har också Gudrun Hagenfelt, Kerstin Berndtsson och Liselotte Falk varit.

Det finns faktiskt en del vänner utanför huset vid Skanstorget också, men jag hoppas att de flesta inte känner sig så indragna i det här projektet. När det gäller matlaget och Ord & Bilds samhällsredaktion har dock rågången inte varit så lätt att hålla – saker blir liksom *inbäddade* i varandra! Tack för alla diskussioner; de har varit viktiga.

Inte heller har det varit lätt att rädda familjen undan den dragningskraft som ekonomisk historia har utövat. Ni ska alla ha tack. Mormor för att hon läste historieböcker för mig när jag var barn. Mamma och syster för att jag blev vuxen. Vuxenlivet har jag till stor del genomlevt i vad jag på senare år fått lära mig är en s.k. nätverksfamilj. Vi är rätt många, och trenden är expansiv. Särskilt tack dock till Calle och Staffan, mina barns fäder. Och till Siri, (några av) mina bonusbarns mamma, tillika bokens formgivare. Till svärmor Lisa, för korrekturläsning. Och till er, som på lite olika vis kallar mig förälder; Miriam, Astrid, Joel, Daniela och Stella – tack för att ni tar hand om varandra. Staffan Granér skulle jag kunna tacka under varenda rubrik här ovanför; som läsare och kritiker, doktorandkamrat, data-support, entusiastisk samtalspartner om egendom och samhälle, rumskamrat, lärarkollega, vän, familj. "Tack" låter – futtigt. Men det är djupt känt. Och med tacket till Staffan är det som med alla övriga i det här sista stycket. Jag är inte färdig med er än; jag betraktar oss som *work in progress*.

Göteborg, december 2006

Ann Ighe

INNEHÅLL

1. GENUS, EGENDOM OCH FÖRMYNDARINSTITUTIONEN	13
Utblick	14
Ogifta kvinnors myndighet eller omyndighet - Omvärlden och Sverige	16
Förmyndaren i faderns ställe	19
Reformerna i Sverige	20
<i>Studiens utgångspunkter och uppläggnig</i>	22
Syfte	22
<i>Avhandlingens frågor</i>	22
Omyndighet och förmyndarskap - positioner i ett institutionellt arrangemang	22
Relationer inom förmyndarinstitutionen - en modell	23
Genomförande och disposition	24
Avgränsningarna i tid	25
Källor	25
2. UTGÅNGSPUNKTER: GENUS OCH INSTITUTIONELL FÖRÄNDRING	26
Omyndighet och förmyndarskap - föränderliga kategorier	27
<i>Tre utgångspunkter: ekonomisk förändring, genus och rätt</i>	28
Att placera problemet i den ekonomiska historien	28
Transaktionskostnader och effektivitet	29
Genus i formella och informella institutioner	31
Civilrätten som ekonomisk institution	32
<i>Hushållsbaserad försörjning och social inbäddning</i>	33
Polanyi och det specifika historiska sammanhanget	33
Det inbäddade	34
<i>Familjen - inbäddad i genusordningar</i>	35
Genus före 1900-talet	36
Män som förhåller sig till män; kvinnor till kvinnor	37
Civilstånd	37
Äktenskapet i fokus - Sverige och omvärlden	40
<i>Egendomsrätt i förändring och kontinuitet</i>	42
Underordning och handlingsfrihet i formella och informella institutioner	42
Individualisering och egendomsrätt	43
Vem kunde vara en individ?	45
Medborgarskapet	46
3. BARNAGODS OCH FÖRMYNDARRÄTT. 1600-TAL OCH 1700-TAL	49
Förmyndarskapsinstitutet: centrala begrepp	49
Förmyndarskapet	50
Omyndigheten	51
Myndighetens gränser: kön, civilstånd och ålder	51
Tidigmoderna lagar och förordningar	52
Förändring genom förordning	53
Förändringar i kvinnors omyndighet?	55
Medeltida föregångare	56
Olika förvaltningsformer	57
<i>Förmyndareordningen från 1669 och 1734 års lag</i>	59
Klassintresse och rikslagstiftning	59
Det testamentariska förmyndarskapet - makten över till det äkta paret	61
Änklingar och änkor som förmyndare	62
Målsman eller förmyndare?	63
Av rätten utsedda förmyndare	66
En nyttig uppfostran	66
Rättigheter och skyldigheter i förhållande till egendom	67
Rekryteringsproblemen	70
De omyndiga	71
Vansinne och modernisering	73

Omyndigförklarade män	74
De omyndigas förmånsrätt	74
<i>Giftmannaskapet</i>	76
<i>Testamenten</i>	78
Testamentsrätten	78
Testamentsvittnen	79
<i>Förändringar under 1800-talet</i>	82
<i>Sammanfattning</i>	83
Regleringarna från medeltiden till och med 1734 års lag	83
Egendomsdispositionen alltmer i centrum	84
Banden av rättigheter och skyldigheter	85
4. FÖRMYNDARINSTITUTIONEN I POLITISK OCH RÄTTSLIG DEBATT. 1809-1863	86
<i>Omförhandlingen av ett samhällskontrakt</i>	86
Kvinnofrågan blir politik	87
Riksdagen och kvinnofrågan i tidigare forskning	89
<i>Ståndsriksdagens sista halvsekel</i>	92
Periodens politiska tendenser	92
Liberalismen i riksdagen	93
Egendom, medborgarskap och possessiv individualism	95
Rösträtt, representationsrätt och förfoganderätt	96
<i>Civillagsförslagen och rättens modernisering</i>	97
Lagutskottet	97
Civillagskommittén	98
Kvinnors och mäns myndighet - en berättelse om svaghet och styrka	100
Familjen som kropp, mannen som huvud	100
Värdet av en frivillig beroendeställning	101
Flexibel myndighet för män?	102
<i>Giftmanna- och förmyndarskap</i>	103
En ny syn på änkor?	104
Den lika arvsrätten, testamentsrätten och giftorätten	105
<i>Civillagsförslaget: en sammanfattande tolkning</i>	106
Mer lika inför lagen?	106
Civilrättens asymmetriska modernisering	107
<i>Arvsrättsfrågan</i>	108
Historiska teorier om ett genus- och ståndsspecifikt medborgarskap	108
"...qvinnekönets egendomsrätt i förhållande till mankönets"	109
Jämförbara mödor och uppoffringar	112
Bror eller syster; vems rätt går först?	113
Att äga och att förvalta	114
<i>Testamentsrätten</i>	115
<i>Riksdagarna och myndighetsfrågan</i>	115
Motioner, propositioner och beslut	115
Kön och ålder	116
Ynglingars myndighet	116
<i>Reaktioner på kommittéförslagen</i>	117
"såsom man för sig"	119
Med eller utan giftoman?	119
<i>Det vanskliga förmyndarskapet</i>	120
En för alla, alla för en	122
<i>Kreditrelationernas roll i debatten</i>	123
En fråga om ökade informationskostnader?	123
Flexibilitet eller rättssäkerhet	125
De tysta förmånsrätterna	125
Att lösgöra den fjättrade krediten	127
Förmånsrätternas avskaffande	129
<i>Den offentliga kontrollen</i>	130
Centrala register	130
Förmyndarkamrar - en marknadsfunktionell lösning i offentlig regi?	131
Släkt- eller myndighetsansvar?	133
Offentligt och privat	134

<i>Förändringens legitimitet; några paradoxer</i>	136
Marknadsfunktionella argument, institutionellt-rättsliga lösningar.	
En Polanyisk tolkning av förändringarna	137
Medborgarskapet	137
<i>Sammanfattning</i>	138
5. FOLK, FÖRMÖGENHETER OCH FÖRVALTNING	141
Sahlstedts tänkta inrättning	142
"Om hemgifts inrättning"	143
Befintliga institutionella lösningar	145
<i>Allt fler ogifta kvinnor</i>	146
Myndighetsförklaringar och dispenser	148
Ökningen	150
<i>En fallstudie av folk och förmögenheter i Göteborg</i>	152
Staden under 1700- och 1800-tal	152
Ekonomisk och social struktur	154
<i>Befolkningsutvecklingen</i>	155
Göteborgs domkyrkoförsamling 1795-1855	157
En källkritisk diskussion	158
Befolkningsutvecklingen i domkyrkoförsamlingen 1795-1855	159
De ogifta kvinnornas andel	163
Redovisningen av de ogifta kvinnornas sysselsättning	163
De fattiga	166
Barnen	166
<i>Korporationerna och ordningen - medborgarskapet i staden</i>	169
Myndigheternas ansvar för förmynderskapen	170
Änkorna och det lokala medborgarskapet	171
<i>Förmögenheterna i Göteborg, år 1800</i>	173
Förmögenhetsuppskattningen	173
Vem ägde vad?	174
Pupillförmögenheternas andel	176
<i>Sammanfattning</i>	179
6. VEDERHÄFTIGA MÄN, ÄNKOR OCH DERAS MYNDLINGAR. GÖTEBORG 1777-1857	181
<i>Undersökningens uppläggning och materialets karaktär</i>	182
Förmynderskapsprotokollen	182
Hur många?	183
Kvalitativa frågor till ett kvantitativt material	184
Rätten som ramverk och källa	185
<i>Aktörernas institutionella positioner</i>	187
Männen, änkorna och de omyndigas handlingsramar	187
<i>I Göteborgs rådhusrätt</i>	188
Omyndighet och arv	189
Förmyndare eller god man	190
<i>Män som förmyndare</i>	192
Män i rätten - män inför rätten	192
Männen i det första tvärsnittet - 1777-1782	193
En eller flera förmyndare?	194
Det delade förmynderskapet försvinner	196
<i>Förmynderskapet som manlig börda</i>	197
Att entledigas från sitt uppdrag	198
Färre motvilliga män på 1850-talet?	200
Entlediganden på 1850-talet	201
Avträdelser för gäld och skuld	202
<i>Kreditrelationer och förmynderskap</i>	203
Förmyndaren som sparbank och låntagare	203
Förmynderskap och fastighetsförsäljning	204
Jungfru Appelträd och hökaren Ahlin	205
Att låna och att förränta. Börda eller tillgång för förmyndaren?	207
1852-57 - spår av en ökad formalisering	209
<i>Den medborgerliga plikten</i>	210

<i>Männen i släkt och familj</i>	212
<i>Änkorna - mödrar och förmyndare</i>	213
Änkor 1777-82, omgiften	214
Vilka var änkornas rådheter?	216
Släkt- eller yrkesband?	219
Änkorna 1852-1857 - många och auktoriserade	221
Vad nytt?	222
Eva Böttgers testamente	223
Änkorna från Majorna	223
Omgiften och handlingsutrymme	224
<i>"Hennes åstundan och hans begifvande" - de omyndiga som aktörer</i>	225
Omyndiga kvinnor och barn 1777-1782	225
Omyndiga som talar i egen sak	226
En fråga om klass?	227
<i>Omyndiga aktörer 1852-1857</i>	229
De myndigförklarade kvinnorna	230
<i>Sammanfattning. Vem blev förmyndare och vem fick förmyndare?</i>	231
De manliga borgarna	231
Änkorna	232
De omyndiga	233
Det lokala medborgarskapets plikter	234
Konflikter som byter arena?	234
<i>Diskussion av resultaten</i>	235
De institutionella positionernas innehåll	235
Egendomsrelationernas fornering - kreditrelationernas förändring	236
7. EKONOMISK FÖRÄNDRING SOM GENUSHISTORIA	240
<i>Sammanfattning av undersökningen</i>	240
Positionerna	240
<i>Förändringarna</i>	242
På lång sikt	242
På kort sikt	243
<i>Förändringens orsaker</i>	244
Behov och bördor	244
Lokala förhållanden	245
Förmyndare och omyndiga i Göteborgs rådhusrätt	245
<i>Männens bördor och nytta</i>	246
Inbäddade egendomsrelationer	247
<i>Nya villkor för förmyndarskap och omyndighet</i>	248
<i>Åter till de övergripande frågorna</i>	250
<i>Resultatens betydelse</i>	252
SUMMARY	255
<i>Käll- och litteraturförteckning</i>	261
Arkiv	261
Elektroniska källor	261
Tryckta källor och litteratur	261
<i>Figurer, tabeller och diagram</i>	272

1. GENUS, EGENDOM OCH FÖRMYNDARINSTITUTIONEN

År 1826 trycktes ett sällskapspel i Stockholm, innehållande 16 koloretrade kort och 14 lotter. Spelet hette "Den lyckan har förer bruden hem, eller huru en Förmyndare gifter bort sin puppill".¹ Spelreglerna ger oss en rollista bestående av femton herrar samt myndlingen Rosamunda. Hennes förmyndare, Herr Prudent, är en rik och girig man "hwilkens enda sällhet är penningar" som dessutom traktar efter Rosamundas pengar. Hans plan är därför att "gifta bort henne mot ett hederligt Arfwode". I spelets inledning förklaras att eftersom herr Prudent är sysselsatt med att låna ut pengar så finns det många män i hans kundkrets som gärna vill ha Rosamundas pengar (hon uppges vara ful, "men penningen gör alt") och vilka Prudent i sin tur gärna skulle vilja se stadda vid bättre kassa. Rosamunda å sin sida är mycket uttråkad av att bo med Prudent. Det enda nöjet hon har är att läsa tidningen för honom, och han vill bara höra om "hwad som finnes till Salu, åstundas att köpa och låna på Pant och säkra Hypotheque". Alla har något att vinna, hennes förmögenhet är insatsen. Spelet kan börja!

År 1826 skedde det här borgerliga tidsfördrivet mot bakgrund av sociala realiteter. Samtliga roller i spelet; den omyndigas, förmyndarens och friarnas var då i hög grad och på ett formellt plan definierade av deras respektive könstillhörigheter. Det är ingen slump att Rosamunda var en kvinna eller att Prudent och de ekonomiskt aktiva friarna var män. Ogifta kvinnor skulle oavsett ålder ha förmyndare, sin far eller någon annan. Giftnor stod under makens målsmanskap. Ett århundrade senare var samhällets spelregler radikalt

¹ Tyvärr har de koloretrade korten inte gått att lokalisera, de är förkomna från Kungliga Biblioteket.

förändrade. 1858 fick ogifta kvinnor först möjligheten att från 25 års ålder ansöka om myndighet i domstol, men redan 1863 trädde en ny lag i kraft som gav ogifta kvinnor generell myndighet vid 25 års ålder. Dock skulle de under ännu ett par decennier ha giftoman. Vid giftermål blev den äkta mannen kvinnans målsman, men med en ny giftermålsbalk år 1920 blev även gifta kvinnor myndiga.

Utblick

Kvinnor har under lång tid i den europeiska historien varit formellt underordnade män på en rad områden. I samband med 1800- och 1900-talens modernisering förändrades detta i många avseenden. Kvinnors formella underordning i äldre tider har belysts i termer av deras begränsade tillgång till politisk och ekonomisk makt. Den formella underordningen var även tydlig, om än inte likformig, när det gäller förutsättningarna för ekonomiskt handlande och tillgången till ekonomiska resurser. Genus, politik och ekonomins funktionssätt kan betraktas som integrerade delar av varandra.² Studier av såväl ekonomin i stort som kvinnors och mäns relationer till varandra utgår ofta ifrån hushållsbildningen. Historiskt varierande familjekonstruktioner och släktskapssystem kommer därmed i fokus, inte minst hur dessa tar sig uttryck i egendomsöverföringar vid äktenskap, generationsskiften och arv.³

Att studera kvinnors rättsliga ställning har visat sig vara en viktig nyckel för att förstå varför kvinnor som grupp, vilken inte nödvändigtvis *ägde* mindre än män, ändå *kontrollerade* mindre resurser än män. Det är tydligt att många av de rättssystem som var rådande i den medeltida och tidigmoderna europeiska historien gjorde skillnad

² Howell, 1988, Hardwick, 1998, Roper, 1989, Scott, 1996 "Kvinnor" respektive "män" refererar till konkreta individer och deras situation. Min användning av begreppet "genus" refererar däremot till kön som en socialt konstruerad och meningsskapande kategori, vilket diskuteras närmare i kapitel 2.

³ Det finns en mycket stor litteratur på området, internationellt Darrow, 1989, Goody, 1976, Gundersen, 1998, Ågren & Erickson, 2005, men även med specifik fokus på Sverige, Dribe & Lundh, 2005, Fiebranz, 2002, Sjöberg, 2001a, Winberg, 1985.

på män och kvinnor ifråga om såväl rättigheter som skyldigheter.⁴ På en hög generaliseringsnivå kan man sammanfatta det som att män hade tillgång till flera aktiva aspekter av ägande, men också att de därmed hade större ekonomiskt ansvar. Dessa skillnader gav dock inte i sig upphov till statiska maktförhållanden. Detta gör att det är nödvändigt att utgå ifrån att en rad andra, mer dynamiska faktorer, hade betydelse för hur den skilda rättsliga ställningen för kvinnor och män påverkade ekonomiska förhållanden.⁵ En infallsvinkel har varit att fokusera sambandet mellan kön, egendom och ägande.⁶ Om man återkopplar till frågan om hur familjeförhållanden, lagar och genusrelationer samverkar med varandra blir verkligheten mycket komplex, och de historiska aktörernas val kan visa sig ha varit både friare och mer begränsade än vad regelverken förutsatte.⁷

Studier av klassformering och egendomsförhållanden inom borgarklassen i industrialiseringens tidevarv har visat på vikten av att beakta hur kvinnor och män hade olika positioner och tillgångar till resurser i en omvandlingsprocess.⁸ Studier av hur andra grupper, inte minst arbetarklassen, deltar i och påverkas av samma process visar att genusrelationer varierar med och är en del av socioekonomiska förutsättningar.⁹

"Kvinnor" och "män" är i sig ofta allt för grova kategorier för att föra analysen vidare, vilket kommer att diskuteras mer ingående längre fram. Det har också hävdats att vi i den äldre europeiska historien, från antiken till upplysningen, möter ett annat könsbegrepp än det moderna. Kön, menar man, konstruerades inte som polära

⁴ Kuehn, 1991, Gerhard, 1997, Wiesner, 1987, Jacobsen, 1995, Andersson, 1998, Pylkkänen, 1994, Taussi Sjöberg, 1996.

⁵ Quataert, 1985, Erickson, 2005.

⁶ Erickson, 1993; Erickson, 1999, Goody, 1998, Göransson, 1993, Hirschon, 1984, Holcombe, 1983, Salmon, 1986, Staves, 1990, Vogel, 1993.

⁷ Schlumbohm, 1998, Erickson, 1993. I Maynes, Waltner et al., 1996 ges närmast antropologiska perspektiv på detta, med exempel från såväl europeisk kontext som andra kultursfärer. Spänningen mellan norm och praxis är ett tema som jag återkommer till längre fram.

⁸ Davidoff & Hall, 1987, Davidoff, Doolittle et al., 1999, Berg, 1993, Tosh, 1999, Morris, 2005, Smith, 1981.

⁹ Maynes, 1996, Norlander, 2000.

företeelser, dvs. man – kvinna som biologiska motsatser, utan som ett slags kontinuum, med stark tonvikt snarare på sociala än biologiska bestämmingar.¹⁰ Ett livscykelperspektiv visar också att i viss mån mäns, men framförallt kvinnors konkreta positioner i lagar och i förhållande till ekonomiska resurser kan ha varit högst föränderliga i en aktörs liv, inte minst beroende av civilstånd. Ett samhälles institutioner definierar ofta positioner, men människor rör sig i rummet och i relationer, växer upp och åldras. Därmed byter de också position.

Ogifta kvinnors myndighet eller omyndighet – Omvärlden och Sverige

Ett växande antal ogifta kvinnor var ett uppmärksammat fenomen i många europeiska länder under 1800-talet, vilket har tolkats både som en effekt av ett gammalt västeuropeiskt demografiskt mönster och som ett förbeådande av en modern, självständig kvinnlighet.¹¹

Det är inte enkelt att särskilja den rättsliga myndigheten och förfoganderätten över ekonomiska resurser från varandra, särskilt inte i ett längre historiskt perspektiv. Grovt sett kan man säga att de ogifta kvinnorna i den europeiska historien förefaller att ha haft mer begränsad behörighet att agera aktivt i domstolssammanhang än änkorna, och ibland också än de gifta kvinnorna. Av större intresse för denna studie är de ofta begränsade rättigheterna att förfoga över egendom och andra resurser. De ogifta kvinnorna hade självklart en plats i försörjning och arbete. Särskilt i städer har det funnits vägar för vuxna ogifta kvinnor att försörja sig, i tjänst såväl som i handel och produktion.¹²

Den vanliga frågan när det gäller genusrelationer och ekonomisk förändring har varit: Hur påverkar ekonomins förändring kvinnors respektive mäns villkor? Därigenom har man kunnat visa, som en konsekvens av att genusrelationer genomsyrar hela samhället, att reformer och andra förändringar kan ha haft olika följder för människor av olika kön. Om man istället förutsätter genus som en grundläggande organisationsprincip i samhället, vilket är denna studies

¹⁰ Laqueur, 1990 Detta synsätt har kommit att inspirera även svensk historisk forskning, t.ex. Sjöberg, 1996, Hansen, 2006.

¹¹ Dauphin, 1993.

¹² Dübeck, 1978, Bennett & Froide, 1999.

utgångspunkt, är det istället befogat att fråga sig hur genus påverkade moderniseringsprocessen.¹³ Amy Louise Erickson har i den ordningen tagit sig an den klassiska frågan om varför England så tidigt utvecklade en kapitalistisk ekonomi. Kapitalistiska principer gjorde sig gällande i stora delar av samhället, med en tidig monetarisering och en utbredd, diversifierad och ibland egenartad kreditmarknad, och Erickson föreslår ett engelskt särdrag som en förklaring till Englands tidiga kapitalism.¹⁴ Den engelska rättsordningen gav nämligen jämförelsevis stort utrymme för ogifta kvinnor i termer av förfogande över ekonomiska resurser, men samtidigt hade gifta kvinnor, via *coverture*, en extremt begränsad förfoganderätt.¹⁵ Restriktionerna på de gifta kvinnorna ledde till ett utbrett väsende av kontrakt och överenskommelser i samband med äktenskap, som äktenskapsförord eller andra rättsliga konstruktioner av enskild egendom för kvinnorna.¹⁶ Den relativa friheten för engelska ogifta kvinnor att direkt hantera kapital och delta i investeringsverksamhet jämfört med motsvarande kategori i exempelvis Tyskland, Frankrike och de skandinaviska länderna gjorde samtidigt att andelen av befolkningen som kunde delta i sådana aktiviteter var betydligt större än i många närstående länder.¹⁷

Från en mycket disparat situation ifråga om de ogifta kvinnornas ställning i både nationellt och lokalt hänseende, samt olika typer av särskilda regelverk för olika samhällsgrupper, gick Europa mot en utveckling av större enhetlighet i dessa avseenden. Det fanns runt sekelskiftet 1800 en tendens mot ny civillagstiftning på flera håll i

¹³ Sjöberg, 2001a, s 21, se också Hirdman, 1988.

¹⁴ Erickson, 2005.

¹⁵ *Coverture*, som ofta har kallats "a legal fiction" innebar att den gifta kvinnans intressen och person i egendomsrättsligt avseende helt täcktes av mannens ställföreträdarskap. Holcombe, 1983.

¹⁶ Se också Erickson, 2005.

¹⁷ Erickson antar, vilket är rimligt, att det inte var så stor skillnad mellan nämnda länder när det gällde kvinnors deltagande i vardagliga marknads-transaktioner av allehanda slag, som mindre inköp och försäljningar samt pant och småskaliga krediter. Erickson, 2005s 9. Se också Froide, 2005, särskilt kap 5, som dock menar att de ogifta engelska kvinnorna hade en starkare position i lagen än i den sociala realiteten.

Europa, vilket påverkade de ogifta kvinnornas formella positioner. Med Napoleons *Code civil* blev ogifta kvinnors myndighetsstatus samt den lika arvsrätten lagfäst i Frankrike vid 1800-talets början. Belgien införde och behöll *Code civil* i samband med Napoleonkrigen. I Preussen hade motsvarande bestämmelser införts redan 1792 och i Österrike kom liknande regler 1811. Flera tyska småstater gjorde likadant under 1820- och 1830-tal. Holland följde efter 1838.¹⁸

Utvecklingen av lagstiftningen i de övriga nordiska länderna skiljer sig inte stort från den svenska, vare sig då det gäller de ogifta kvinnornas omyndighet eller lagändringarnas tidpunkt. I Danmark infördes myndighet för ogifta kvinnor 1857 - då kvinnor mellan 18 och 25 år fick en "kurator", och vid 25 års ålder blev fullt myndiga.¹⁹ I Island infördes samma åldersgränser 1861.²⁰ Finlands och Sveriges lagstiftning hade ju fram till 1809 varit densamma, men även därefter följs förändringarna väl åt i tid. I Finland infördes en myndighetsålder på 25 år för ogifta kvinnor 1864, med möjlighet att från 21 år ansöka om myndighet.²¹ I Norge antogs först en lag 1845, som gav ogifta kvinnor över 25 år en myndighet under kurator, som även fortsättningsvis skulle ha tillsyn över förmögenhetsförvaltningen.²² Från 1863 var ogifta kvinnor över 25 år fullmyndiga, och de mellan 18 och 25 med "kurator".²³

I ett nordiskt sammanhang var de svenska ogifta kvinnornas position och begränsade förfoganderätt inte så speciell, i ett vidare europeiskt perspektiv, särskilt i förhållande till England, började den under tidigt 1800-tal te sig föråldrad. De ogifta kvinnornas position på 1700- och 1800-talet har i den svenska forskningen lyfts fram ur flera olika perspektiv. Det finns rättshistoriska arbeten om myndighetslagstiftningen och dess förändring.²⁴ Det finns även mer social-

¹⁸ Qvist, 1960 s 27f.

¹⁹ Blom & Tranberg, 1985, s 31.

²⁰ Blom & Tranberg, 1985 s 111.

²¹ Blom & Tranberg, 1985 s 77.

²² Blom & Tranberg, 1985 s 150.

²³ Blom & Tranberg, 1985 s 151.

²⁴ Hafström, 1959, Bengtson, 1959.

historiskt formulerade studier av ogifta kvinnor.²⁵ Såväl ogifta som gifta och änkor har varit ekonomiskt aktiva, framförallt inom försäljning, men det är uppenbart att dessa verksamheter definierades av kvinnornas civilstånd och av de regleringar som fanns.²⁶

Förmyndaren i faderns ställe

Förmyndarinstitutionens funktioner i den svenska ekonomin under det tidiga 1800-talet har tagits upp av Gunnar Qvist, men också av Anita Göransson, som menar att upphävandet av de ogifta kvinnornas omyndighet på 1860-talet kan antas ha sänkt transaktionskostnader, eftersom deras egendom då lättare och utan förmyndaren som mellanhand kunde omsättas.²⁷ De ogifta kvinnornas status som omyndiga är också en självklar bakgrundsfaktor i alla historiska arbeten som behandlar kön, genus eller kvinnor under 1700- och 1800-talen. Hur denna status ska *tolkas* har dock varit föremål för debatt.²⁸ Någon systematisk studie av själva förmyndarinstitutionen och dess relation till ekonomisk och social förändring finns ännu inte – men utgångspunkten här är att en sådan kan belysa hur genusordning och ekonomi interagerade med varandra.

Om genus och ekonomins funktionssätt kopplas till varandra blir det viktigt att se närmare inte bara på de ogifta kvinnorna utan även på förmyndarna. I det följande ägnas särskild uppmärksamhet åt *förmyndaren i faderns ställe*. En sådan skulle vid behov utses åt ogifta kvinnor, men även åt minderåriga barn som saknade en eller båda föräldrar. Förmyndarpositionen har även den en historia före den period som är aktuell här. Om manliga förfoganderättigheter över egendom och ekonomiskt handlande i historien vet vi förhållandevis mycket, men positionen som ställföreträdare för andras egendom är inte lika ofta undersökt, undantaget möjligen den äkta mannens. Ställföreträdarskapet behöver dock inte med nödvändighet ha ut-

²⁵ Artæus, 1992, Carlsson, 1977, Bladh, 1991, Lindstedt Cronberg, 1997.

²⁶ Se även Qvist, 1960, avsnittet om partiella reformer och dispenser, s 212-251.

²⁷ Qvist, 1960; 1969, Göransson, 1993, s 281.

²⁸ Andersson, 1997, Sjöberg, 1997b.

övats av en man, även änkor kunde träda in i den positionen.²⁹ Änkornas relativa myndighet och behörighet att anta ställföreträderskap betyder dock inte att ett genusperspektiv är mindre välmotiverat, tvärtom understryker det behovet av ett sådant. I föreliggande arbete sätts den historiska förändringen av ekonomins funktionssätt i samband med genus genom en studie av den genusspecifika förmyndarinstitutionen och dess ekonomiska och sociala funktioner i Sverige, från sent 1600-tal till 1800-talets mitt.

Reformerna i Sverige

Den svenska historien är en del av den europeiska men har även många särskilda drag. Vid 1800-talets mitt genomfördes en rad reformer av ekonomisk och politisk karaktär i Sverige. Näringsfriheten och skråväsendets avskaffande hör till dem som oftast återfinns i ekonomisk-historiska översikter. Dessa ingick i ett omvandlingsprojekt som ofta benämns *liberalisering* och som innehöll många komponenter. Några av dessa var också en direkt inledning på en process mot ett formellt jämställande av kvinnor och män i centrala civilrättsliga och politiska avseenden. *Ogifta kvinnors myndighet* är den förändring av lagstiftningen som kommer att undersökas i denna studie.

Vanligen säger vi att denna första våg av "jämställdhetslagstiftning" når ett slags slutpunkt på 1920-talet, med en ny giftermålsbalk, den allmänna rösträtten och behörighetslagen. Giftna kvinnor blev därmed myndiga, rösträtten blev i princip könsneutral och vissa restriktioner på kvinnors innehav av statliga tjänster försvann. Därmed öppnades fältet för att 1900-talet skulle bli ett århundrade då förhållandet mellan kvinnor och män öppet politiserades; denna gång av både kvinnliga och manliga aktörer. När 1800-talets reformvåg skall förklaras och fästas i sitt historiska sammanhang nämns ofta ekonomiska faktorer som pådrivande.³⁰ I regel konkretiseras detta som att reformerna i första hand löste ett försörjningsproblem, främst inom den borgerliga medelklassen, och kopplas sedan till ett stigande antal och en stigande andel av ogifta kvinnor i befolkningen. Dessa kvin-

²⁹ För en kort diskussion av förmynderskapet under europeisk medeltid och tidigmodern tid se Ighe, 2005 samt där anförda referenser, t.ex. Carlton, 1974, Hanawalt, 1993, Menuge, 2001, Miller, 2003, Roebuck, 1978.

³⁰ Qvist, 1960, Evans, 1979.

nors utsatta ställning både på arbetsmarknaden och i fråga om självständigt företagande var det stora ekonomiska problemet som krävde sin lösning. De tidigare befintliga men ändå starkt begränsade möjligheterna till näringsverksamhet och handel stärktes 1846. Dock krävdes fortfarande att de ogifta kvinnorna skulle vara myndigförklarade för att kunna använda sig av de nya rättigheterna. Att ogifta kvinnor också fick en generell myndighetsålder 1863 ses som mer eller mindre direkt kopplat till detta. Att kvinnor och män redan 1845 kom att likställas i arvsrätten har förklarats med behovet av en större rörlighet på jordmarknaden. I föreliggande studie är utgångspunkten att denna rörlighet, liksom flertalet andra ekonomiska aktiviteter, var avhängig rådande genusrelationer likväl som dessas förändring.

Detta är en studie av genusaspekter på omyndighet, förmynderskap och ekonomisk förändring. Frågorna, liksom källmaterialet, innebär analys också av ideologisk förändring. Förändringen av villkor och intressen för olika grupper gav upphov till debatt och konflikter. En del av de ideologiska meningsbrytningarna kring rätt och rättigheter kommer att undersökas. I fokus finns dock det förändringstryck som ekonomisk och social omvandling utgör. Förhållandena förändrades, både för Rosamunda och för herr Prudent. Omyndighet och förmynderskap var delar av ett rättsinstitut. Som sådant hade det verkningar på en rad områden. Det rättsliga naturligtvis, men det förekom även i litterära gestaltningar.³¹ Det fanns säkert en socialpsykologisk dimension, som naturligtvis hade en konkret betydelse för familjeförhållanden och egendomsöverföring av olika slag. Det är dock de överlappande rättsliga, sociala och ekonomiska relationerna mellan omyndiga och förmyndare – förmyndarinstitutionen – som ägnas mest uppmärksamhet i avhandlingen.

³¹ Fredrika Bremers roman *Hertha Bremer*, 1986 kommer att beröras längre fram, se även von Strussenfelt, 1841 och Bolander, 1842.

STUDIENS UTGÅNGSPUNKTER OCH UPPLÄGGNING

Syfte

Studiens syfte är att analysera förmyndarinstitutionen i Sverige från 1600-talets slut till 1800-talets mitt, dels som en ekonomisk relation, dels utifrån rådande genusrelationer. Dessa antas vara starkt beroende av, *inbäddade* i, varandra, vilket nu ska undersökas empiriskt. Genusspecifika egendomsrättigheter antas ha ekonomiska konsekvenser, och kunna påverkas av ekonomisk förändring.

AVHANDLINGENS FRÅGOR

De grundläggande frågorna i avhandlingen är:

- Vilka sociala och ekonomiska funktioner hade de ogifta kvinnornas omyndighet från 1600-talets slut till 1800-talets mitt?
- Vilka sociala och ekonomiska funktioner hade förmyndarskapet i fäders ställe?
- Hur förändrades rättsreglerna rörande omyndighet och förmyndarskap under perioden? Vad drev på förändringarna?
- Hur hanterades förmyndarinstitutionen i ett lokalt sammanhang? Hur förhöll den sig till andra ekonomiska och sociala relationer? Hur intog aktörer de positioner som institutionen medger?
- Ägde en individualisering av egendomsrättigheter rum i samband med förmyndarinstitutionens historiska förändring? Vad finns det i så fall för genusaspekter på detta?

Omyndighet och förmyndarskap - positioner i ett institutionellt arrangemang

I föreliggande studie kommer olika varianter av omyndighet och förmyndarskap att betraktas som positioner. Vidare antas att förmyndarskapsinstitutet utgjorde ett institutionellt arrangemang som påverkade de berörda aktörerna i den ekonomiska sfären och som påverkades av dennas utveckling. I detta institutionella arrangemang återfinns vi ett antal möjliga positioner. Genom detta begrepp fångas förändringar över tid i hur omyndigheten och förmyndarskapet förhåller sig till varandra. Det visar också på att det både ifråga om omyndighet och om förmyndarskap finns viktiga "underpositioner". Det är dessutom viktigt att begreppsliggöra att en person kan gå ut

ur en position och in i en annan under sin livstid. Omyndighet eller förmyndarskap är inga fasta egenskaper knutna till en person, utan just positioner i ett arrangemang eller i en institutionaliserad struktur. Kön, ålder, civilstånd, social position i ståndssamhället och egendomsinnehav är variabler som verkar inom varje kategori/position. Samtliga positioner medförde begränsade handlingsutrymmen, något annat kan vi inte tänka oss i ett samhälle. Dessa restriktioner fungerade på olika vis när det gäller att definiera en person i förhållande till egendomsdisposition och medborgarskap.

De huvudsakliga teoretiska utgångspunkterna för studien diskuteras närmare i kapitel 2, men kan sammanfattas på följande vis: Kön/genus var i samhällslivet under perioden en komplex kategori, meningsskapande och meningsbärande på samma gång, vilket visade sig både i arbetsdelning och olika tillgång till makt och rättigheter. Genus var dessutom ett viktigt element i de institutioner som angav ramarna för ekonomins funktionssätt.

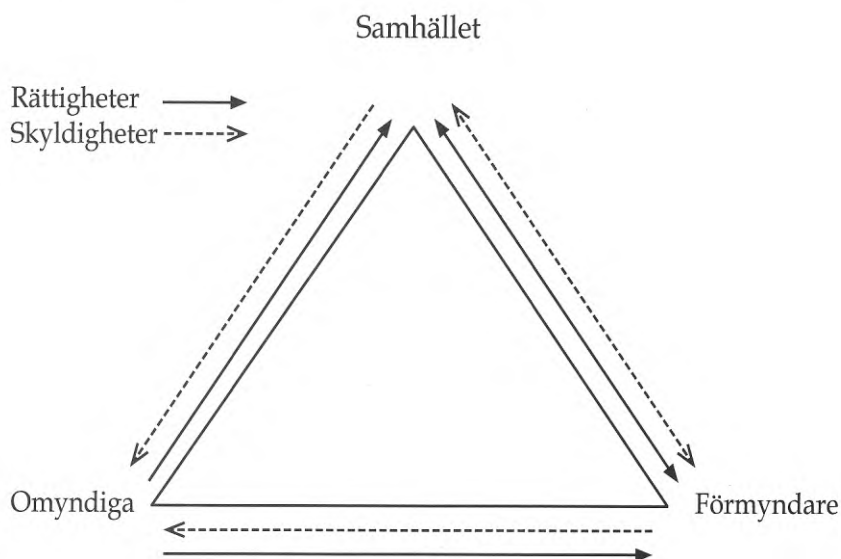
Relationer inom förmyndarinstitutionen – en modell

Förmyndarskapen hanterades som formella ärenden i rättsapparaten, de innehåller överenskommelser – kontrakt – som ingås, fullföljs eller möjligen bryts. Man skulle kunna föreställa sig att dessa kontrakt kan bestå av flera olika "axlar" då de innehåller överenskommelser mellan flera olika parter:

- Mellan förmyndaren och den omyndiga. (Här kan man också tänka sig att tillägga att den omyndigas släkt, arvingar och/eller tillkommande make indirekt ingick).
- Mellan förmyndaren och "samhället".
- Mellan "samhället" och de omyndiga.

Detta kan illustreras via nedanstående modell, (Fig. 1.1). "Samhället" förstås i modellen som staten via lagen, men också som lokalsamhället och dess rättsliga institutioner. I modellen finns pilar som visar på riktningen för både rättigheter (anspråk) och skyldigheter.

FIGUR 1.1. Modell över rättigheter (anspråk) och skyldigheter inom förmyndarinstitutionen

Av modellen följer att de omyndiga egentligen inte hade skyldigheter i förhållande till någon part, men anspråk på både samhället och förmyndaren. Förmyndaren å sin sida hade skyldigheter gentemot den omyndiga i första hand, men i någon mån även mot samhället. Slutligen hade samhället skyldigheter i förhållande till båda de övriga parterna, men anspråk bara på förmyndaren. Att det går fler pilar i båda riktningar på axeln mellan förmyndaren och samhället innebär att banden av anspråk och skyldigheter var starkare där; att det fanns en mer ömsesidig koppling mellan samhällsnivån och den som hade förmyndarpositionen, än vad som var fallet med de omyndiga.

Genomförande och disposition

Studien genomförs i följande steg: I kapitel 2 görs en närmare genomgång av viktiga begrepp och teoretiska utgångspunkter. Den rättshistoriska undersökningen i kapitel 3 analyserar vilka rättigheter och restriktioner som rättsinstitutet skapade, och vad dessa säger om institutets sociala och ekonomiska funktioner. I kapitel 4 fortsätter undersökningen in i lagstiftningsdebatten i ståndsriksdagen 1809-1863, och de mycket utdragna debatterna om förändringar av förmyndarskapsinstitutet.

I kapitel 5 och 6 ges ett lokalt perspektiv på förmyndarinstitutionen, genom en fallstudie av Göteborg. Kapitel 5 inleds dock med

en lägesbeskrivning på det nationella planet och en diskussion om förändringstrycket. Hur stor del av befolkningen i Göteborg som under perioden kan tänkas ha hört till de omyndigas skara undersöks, dessutom görs en uppskattning av hur stor del av stadens för mögenheter som kan ha tillhört omyndiga ägare. I kapitel 6 analyseras två tvärsnitt ur ett rättsmaterial, från 1770- respektive 1850-tal. I kapitel 7 sammanfattas och diskuteras undersökningens resultat i sin helhet.

Avgränsningarna i tid

Att de ogifta kvinnornas generella omyndighet upphör på 1850- och 1860-talen har styrt slutpunkten för samtliga delundersökningar. Startpunkterna skiljer sig däremot åt i olika delar. Det har varit svårt att hålla gränsen bakåt när det gäller den rättshistoriska översikten. Det är t.ex. rimligt att undersöka lagmaterial från äldre tid än undersökningsperioden i övrigt, då detta i viss utsträckning har funnits kvar som rättskällor fram till periodens slut.

Riksdagsundersökningen har placerats i perioden efter omvälvningarna 1809, i första hand beroende på att riksdagens beslutande makt då åter växte, och att debatten därför var av direkt betydelse för lagstiftningsarbetet. Fallstudien från Göteborg går dock något längre bak i tiden, till 1770-talet. Den tidpunkten är vald för att viktiga förändringar, inte minst när det gäller egendom och medborgarskap, pekar på 1700-talets slut som ett viktigt avstamp mot modernisering.

Källor

Lagtexter, riksdagsprotokoll, remissvar från domstolar, skattematerial, domboksmaterial och viss äldre befolkningsstatistik utgör det främsta källmaterialet för studien. Den gemensamma nämnaren för flera av dessa källgrupper är att de på olika vis hör samman med rättssystemet. Respektive källgrupp diskuteras utförligare i anslutning till att de används.

2. UTGÅNGSPUNKTER: GENUS OCH INSTITUTIONELL FÖRÄNDRING

I följande kapitel görs en genomgång av begrepp som är väsentliga för studien, en presentation av viktiga teoretiska utgångspunkter samt en närmare bestämning av studien i förhållande till forskningsläget. Gunnar Qvist, Sveriges första professor i kvinnohistoria, publicerade 1968 *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation. Opinionshistoriska studier*.¹ I denna återvänder Qvist till den s.k. kvinnofrågan i den svenska ständsriksdagen, och sätter denna i förhållande till Bremers litterära produktion och till debatt i svensk press vid samma tid. Qvist berör här frågan om de ogifta kvinnornas omyndighet i högre grad än i sin klassiska avhandling.² På ett par sidor berör Qvist förmynderskapet utifrån debatten på riksdagen. I en fotnot skriver Qvist att:

Medan familjelagstiftningens juridiska sida är väl penetrerad saknas praktiskt taget helt utforskning av förmyndarinstitutionens ekonomiska och sociala funktioner.³

Hans observation gäller i hög grad fortfarande, och det grundläggande syftet med föreliggande studie är att bidra till en sådan utforskning. Studien kan konkret motiveras utifrån att vi saknar kunskap om hur förmynderskapet fungerade i praktiken. På ett övergripande plan är motivet att denna institution kan belysa förhållandet mellan genus och ekonomisk och social förändring.

Att definiera ogifta kvinnor som omyndiga, oavsett ålder, var i Sverige en rättstradition med medeltida rötter som fortfor att verka

¹ Qvist, 1969.

² Qvist, 1960.

³ Qvist, 1969, s 193, fotnot 1.

fram till 1800-talets mitt. Detta innebar, om vi jämför de ogifta kvinnorna med fullmyndiga män, inskränkningar i rättskapacitet och processabilitet liksom i förfoganderätten över ärvd, och ibland även annan egendom. I fråga om ogifta kvinnors omyndighet finns en kontinuitet från landskapslagarna till och med 1734 års lag – egentligen fram till reformerna 1858 och 1863. De ogifta kvinnornas myndighet fortsatte dock att skilja sig från mäns fram till 1921, bland annat då de kunde omyndigförklara sig själva genom en begäran i domstol.

Omyndighet och förmyndarskap – föränderliga kategorier

Förmyndarinstitutionen kan uppfattas som en statisk företeelse under lång tid. Omyndigheten har dock haft olika betydelse i olika sammanhang och epoker. Med blicken även på förmyndarpositionen, så går det att urskilja förändringar och rörelser över tid, även före reformerna vid 1800-talets mitt.

Studien berör dock huvudsakligen tidsperioden 1770 till 1870, då man i Sverige ser många institutionella förändringar, inte minst när det gäller äganderätt. I den meningen var landet på väg att moderniseras, men hade ännu inte erfårit något industriellt genombrott. De svenska lagarnas restriktioner på de ogifta kvinnornas egendomsdisposition samt den förändring av lagstiftningen som genomfördes vid 1800-talets mitt bör sättas i samband med detta. Avhandlingen blir därför en slags fallstudie av genus och egendomsrätt i förhållande till ett framväxande marknadskapitalistiskt system. Restriktioner i egendomsrätt på grund av kön – som teoretiskt och analytiskt kan behandlas som *genus*, det begrepp som kommer att användas här – är och har varit en spridd företeelse genom historien, men har inte särskilt ofta funnits i fokus när egendomsrättigheter diskuteras på den samhällsteoretiska nivån. I historisk forskning har det dock producerats en hel del studier av kön/genus och egendom. Tonvikten har för äldre tid i hög grad legat på förståelsen och problematiseringen av äktenskapet som institution och makarnas inbördes förhållanden.⁴ Mindre forskning har ägnats åt dem som stod utanför äktenskapet.

⁴ Norlander, 2000, Sjöberg, 2001a, Dübeck, 2003, Ågren, 2003, Ågren & Erickson, 2005, Pyllkänen, 2005.

Genom förmyndarinstitutionen stod de omyndiga kvinnorna och barnen i ett speciellt förhållande till änkor och män, som fäder eller utsedda förmyndare. I historieskrivningen håller vi numera reda på tidpunkter för kvalitativa förändringar i kvinnornas underordnade positioner. Genom att undersöka och diskutera förändringar i förmyndarens roll och uppdrag över tid, vill jag också peka på förändringar i manliga, överordnade positioner. Den teoretiska utgångspunkten är att det kvinnliga respektive det manliga formuleras i relation till varandra, och att de därför bör undersökas som sammanlänkade kategorier.⁵

TRE UTGÅNGSPUNKTER: EKONOMISK FÖRÄNDRING, GENUS OCH RÄTT

Att placera problemet i den ekonomiska historien

Ekonomisk historia är en disciplin som ofta definieras som studiet av den mänskliga försörjningen, med särskild hänsyn till produktionsfären. Man studerar *vad* som produceras, *hur* – och inte minst *hur mycket* – det produceras samt hur den samhälleliga produkten sedan fördelas. Allt detta sett som historiska och därför föränderliga företeelser. Frågeställningarna förväntas i någon mening vara grundade i ekonomisk teori. Om den sortens kunskaper utgör en slags kärna, så har stor energi ägnats också åt andra aspekter av människans materiella levnadsvillkor, konsumtionsmönster och åt den mängd samhälleliga institutioner och relationer inom vilka produktionen faktiskt äger rum.

I denna undersökning ligger fokus på institutioner som reglerar förhållanden mellan kön, inom kön och inom familjer genom olika former av egendomsrättigheter. I förmynderskapsinstitutet reglerades vem som var omyndig och vem som hade förmyndaransvaret för de omyndiga. Rättsvetare talar om rättsinstitut bestående av regler som täcker ett visst område. Förmynderskapsinstitutet är att betrakta som en viktig beståndsdel i en större samhällelig institution, nämligen förmyndarinstitutionen. I det följande används begreppet *institut* om själva rättsreglerna (lagen), medan *förmyndarinstitutionen* beteck-

⁵ Scott, 1988, Göransson, 1998.

nar en större helhet i vilken lagen ingår. Institutionell teori har under det senaste decenniet kommit att få stort inflytande på svensk ekonomisk historia. Inte minst har Douglass Norths nyinstitutionella perspektiv använts i många sammanhang. North menar att de olikartade utvecklingsvägar mänskliga samhällen har tagit är historieskrivningens centrala problem.⁶ Ur hans synvinkel står nycklarna till denna divergens att finna i utvecklandet av institutioner, deras förändringspotential och stabilitet. North har en bred definition av institutioner: "/de/ omfattar alla slags restriktioner som människor skapar för att forma det mänskliga samspelet."⁷ North uppvärderar de politiska och sociala aspekterna av ekonomisk utveckling genom slagkraftiga metaforer, som exempelvis att aktörerna (ofta organisationer snarare än enskilda individer) är spelarna och institutionerna spelets regler.⁸

Transaktionskostnader och effektivitet

En grundläggande ingrediens i den nyinstitutionella teorin är begreppet transaktionskostnader. Dessa utgörs av alla potentiella kostnader som ett byte på marknaden skulle kunna vara förenat med. Ofta talar man om informationskostnader och övervakningskostnader. Det handlar alltså om vad det kostar en part i ett byte att ta reda på vad han behöver veta om både motparten och föremålet för bytet; kommer kontrakt och avtal att hållas, vilken är kvaliteten på varan? Transaktionskostnader kan också utgöras av mutor, beskyddarpengar eller stämpelavgifter av olika slag. I det mest grundläggande avseendet kan, i den nyinstitutionella skolan, hela förekomsten av "institutioner" förklaras som ett ekonomiserande med kostnaderna för transaktioner, som utgör alternativ till rena marknadstransaktioner.

North fokuserar ofta på förutsättningar för ekonomisk effektivitet; goda institutioner sänker transaktionskostnader, medan dåliga ökar

⁶ North, 1993 s 21.

⁷ North, 1993 s.17. Följande diskussion av möjligheten att använda North för att förstå genushistoriska problem och särskilt för att förstå stabiliteten är väsentligen hämtad från Ighe, 1996.

⁸ North, 1993 s 18f.

dem. Utifrån detta söks institutionellt betingade förklaringar till varför somliga ekonomier präglas av tillväxt och andra av stagnation. Allokativt ineffektiva institutioner blir nämligen långtifrån alltid utkonkurrerade av allokativt effektiva. Anledningen till det är enligt North, att många institutioner inte ens är skapade för att vara effektiva i den meningen. Istället tjänar de intressen hos grupper med en stark förhandlingsposition, en position som tillåter dem att utforma nya regler eller att förlänga livet på en obsolet institution. Till detta ska läggas att North försöker överblicka långa tidsperioder och pekar på så kallade sega strukturer, som kan stå emot förändringstryck förvånansvärt länge. North talar om spårbundenhet: Tidigare gjorda val begränsar möjligheterna för andra val i framtiden genom de kostnader som är förenade med att "byta spår".⁹

Institutionell teori kan appliceras på de ogifta kvinnornas långvariga omyndighet på flera av de tidigare nämnda visen. Omyndigheten för ogifta kvinnor kan ha varit allokativt effektiv. Man skulle kunna anta att denna institution hade varit allmänt effektiv i den tid som den hade sitt ursprung i. Man kan också tänka sig att den med tiden förlorade i effektivitet på en samhällelig nivå, men på något vis tjänade intressen hos de grupper som hade makt att upprätthålla den. Slutligen går det att urskilja element av den så kallade spårbundenheten som förklaring till att omyndigheten reproducerades över lång tid – även när den var starkt ifrågasatt.

Institutionell förändring kan, enligt North, ha två grundläggande orsaker. Först och främst kan en förändring i relativa priser ha skett. Prisförändringarna får till följd att kostnaderna för att agera på ett visst sätt, att delta i ekonomiska, sociala eller politiska transaktioner, förskjuts. På så vis skapas marginella justeringar som leder till gradvisa förändringar av en institution, eller dess avskaffande. Det kan också vara individernas preferenser som har förändrats. Här finns öppningen för ideologisk förändring som drivkraft. I sammanhanget gör North en av sina få anspelningar på genusrelationer:

⁹ North, 1993s 148ff.

Den förändrade familjestrukturen under 1900-talet har en grundläggande förklaring i de relativa priserna mellan arbete, fritid och familjeplanering./.../ Att enbart hänföra de komplicerade förändringarna i de moderna västerländska kvinnornas beteendenormer till förändringar i de relativa priserna är emellertid en oerhört överdriven förenkling av en komplicerad och fortfarande föga klarlagd aspekt av mänskligt beteende. Förändringarna i de relativa priserna filtreras genom redan existerande mentala begrepp som formar vår uppfattning om dessa prisförändringar.¹⁰

Genus i formella och informella institutioner

North gör en enkel men viktig uppdelning av institutionerna i formella och informella. De *formella* institutionerna kännetecknas av att de till en väsentlig del utgörs av olika typer av nedskrivna, uttalade och formellt sanktionerade regleringar. De *informella* institutionerna motsvaras av en rad mer eller mindre underförstådda konventioner för mänskligt samspel. Dessa är minst lika viktiga som formella, ofta viktigare. Uppdelningen mellan formella och informella ses inte som tudelad, utan som samverkande på en glidande skala.¹¹ Bland dessa institutioner finns, globalt och historiskt sett, en mängd normer och regler, formella och informella, som refererar till könstillhörighet. Jag kommer att hänvisa till en *genusordning* som ett slags aggregat av de olika typer av restriktioner som refererar till könstillhörighet i ett samhälle. Begreppet *genusordning* refererar då till en struktur eller ett system bestående av såväl skrivna lagar av olika dignitet som av informella normer och exempelvis kulturellt betingad arbetsdelning. North talar i mycket liten utsträckning direkt om *genusordningen*, men lämnar ändå utrymme för en sådan diskussion. Det är dock inte *genusordningen* som helhet som undersöks här, utan i första hand en speciell aspekt av denna: förmyndarinstitutionen.

¹⁰ North, 1993 s 130.

¹¹ North, 1993 s 78. North ger här också uttryck för en linjär uppfattning om att den historiska utvecklingen i världens komplexa samhällen ensidigt har gått mot mer av skrivna och formella regler.

Civilrätten som ekonomisk institution

Civilrättsliga institut behandlas i undersökningen som delar av genusordningen men också som ekonomiska institutioner. Förhållandet mellan dessa tre är att de ständigt samverkar och utgör varandras förutsättningar, inte att någon av dem alltid är motorn i förändring. Begreppet civilrätt betecknar i juridisk mening rättsförhållanden mellan privatpersoner. Under den period som undersöks här kan civilrätten betraktas som en samling formella institutioner på en hög nivå, mycket kostsamma att förändra. Det fanns samtidigt också en flora av regleringar eller undantag, dispensförfaranden och tillägg i förordningar, privilegiebrev och lokala stadgor.¹² Även dessa utgjorde formella institutioner, men på en lägre nivå, mindre kostsamma att förändra. Som kommer att framgå var skillnaden mellan lagboken och speciallagstiftningen avsiktlig. Följande teoretiska ståndpunkt hos North ger en bild av hur detta i sig kan tänkas ha gett stabilitet;

Stabilitet uppnås genom en komplex uppsättning restriktioner i vilka formella regler ingår i en hierarkisk ordning, där de högre nivåerna är kostsammare att förändra än de lägre¹³

Den rättshistoriska forskningen om civilrättens utveckling har utgjort en stor källa till kunskap om de formella institutioner som är aktuella i avhandlingen. Reglerna om förmyndarskap återfanns under den aktuella perioden i ärvdabalken. De rättigheter och skyldigheter som dessa bestämmelser gav till omyndiga respektive förmyndare utgjorde ekonomiska institutioner såväl som rättsliga. Längre fram kommer jag att argumentera för att särskilt de bestämmelser som reglerade vem som skulle vara förmyndare *i faderns ställe* av olika skäl kan ses som relativt viktigare under avhandlingens undersökningsperiod än deras motsvarigheter är idag. Med viktigare menar jag att en större del av befolkningen av både rättsliga och demografiska skäl berördes av dem, men också att sammanhanget i stort, alltså ekonomins funktionssätt och samspel med institutionerna, bidrog till att förmyndarskapet hade en annan betydelse än idag.¹⁴

¹² Melkersson, 1997.

¹³ North, 1993 s. 128.

¹⁴ När det gäller demografiska aspekter på förmyndarskapets större betydelse i det äldre samhället, se Bengtsson, 2002.

HUSHÅLLSBASERAD FÖRSÖRJNING OCH SOCIAL INBÄDDNING

I denna studie anknyter perspektivet på relationen mellan *ekonomi* och de oftast överordnade begreppen *samhället* eller *det sociala* till traditionen ekonomisk sociologi: Grundantagandet är, att ekonomiskt agerande är en form av sociala handlingar, att dessa är socialt situerade och att ekonomiska institutioner är sociala konstruktioner. Varken bevekelsegrunderna för handling eller resultaten av handlande inom den ekonomiska sfären är rent ekonomiska.¹⁵ För att understryka sambanden mellan antagandet om villkoren för mänskliga handlingar och institutioner används ibland begreppet *embeddedness*, där ekonomiska transaktioner ses som inbäddade i sociala relationer.

Polanyi och det specifika historiska sammanhanget

En tolkning av den ökande marknadsintegrationen och industrialiseringens inverkan på de västeuropeiska samhällena under 1700- och 1800-talen som här har tjänat som inspirationskälla är Karl Polanyis *The Great Transformation*.¹⁶ I den mån Polanyi använder sig av empiriska exempel hör de visserligen oftast hemma i det engelska samhället, men omvandlingsperspektivet är generellt. Den stora omvandling som Polanyi beskriver handlar om hur ett företrädesvis hushållsbaserat försörjningssystem omvandlas till ett som domineras av marknadsrelationer. Prismekanismen får verka förhållandevis friare och jord, arbetskraft och pengar behandlas allt mer som varor, eller med Polanyis egna ord, blir *varufiktioner*.¹⁷ Den industriella revolutionen med sin storskaliga varuproduktion och de kraftigt ökade möjligheterna till specialisering genererar ekonomisk tillväxt och hastig social förändring. Den industriella revolutionen innebar inte marknadens födelse, men väl en kvantitativ och kvalitativ föränd-

¹⁵ Swedberg & Granovetter, 1992 s 6. Denna tradition kan dels härledas till idéhistoriska rötter bland samhällsvetenskapens stora; Marx, Weber och Adam Smith nämns ofta. Den är å andra sidan i dagsläget också en reaktion på en senare akademisk utveckling mot en specialisering och avskärmning mellan exempelvis sociologin och ekonomiämnena.

¹⁶ Polanyi, 1989.

¹⁷ Polanyi, 1989, särskilt kap 6.

ringsprocess med oerhörda konsekvenser. Genom denna process bröts gamla institutioner ned. Dessa hade tidigare reglerat ekonomiska transaktioner, produktion och fördelning, på sätt som gör att priset förhållanden knappast kan ses som enkla uttryck för relationen mellan tillgång och efterfrågan.

Det inbäddade

Polanyi menar att bytesförhållandena ska ses som i hög grad inbäddade i olika former av sociala relationer. Skråhantverk och handelsnäringarna kan tjäna som exempel på detta, inte bara för sina mer eller mindre fasta priser, utan också för etableringskontrollen och konkurrensbegränsningen. Utbildning av ny arbetskraft och pensioneringar togs under 1700- och 1800-talen ofta omhand inom ramen för korporationerna. Agrara bygemenskaper i traditionella samhällen är andra exempel på socialt inbäddade ekonomiska relationer. En viktig aspekt av inbäddade bytesrelationer i allmänhet är att de flesta transaktioner är långsiktiga, återkommande och i viss mening *reciproka*.¹⁸ Denna studie prövar om förmyndarinstitutionen kan ses som ett slags institutionaliserad reciprocitet. Eftersom många ekonomiska relationer var socialt inbäddade snarare än ingångna på marknaden, var de aspekter av civilrätten och förmynderskapet som behandlas i denna studie institutioner med stor betydelse för den enskilda personen. "Socialt inbäddat" är dock att betrakta som ett relativt begrepp; mer eller mindre inbäddat snarare än antingen eller.

Enligt Polanyi skapade den ökade marknadsorienteringen och en rad därmed sammanhängande processer en nedbrytning av de inbäddade formerna för ekonomiska transaktioner, något han kallade för *disembedding*. På svenska skulle man kunna tala om en frikoppling eller kanske ett utskiljande av olika sfärer från varandra. Ett resultat av utvecklingen i riktning mot en separation av ekonomiska och sociala relationer var mycket starka sociala spänningar, som Polanyi menade var så destruktiva att samhället måste utvecklas i linje mot inbäddning på en ny nivå – ett slags *re-embedding*, eller återin-

¹⁸ Ekonomin kan, enligt Polanyi, sägas ha tre bytesformer: reciprocitet, omfördelning eller marknadsbyte. Reciprociteten, som inte ska ses som något privat som försiggår mellan individer, förutsätter symmetriskt organiserade grupper, som t.ex. släkter. Polanyi, 1992 (1957) s 35ff.

bäddning. Man kan i *The Great Transformation* tydligt urskilja en fokusering på marknadsrelationernas destruktiva kraft. Utmaningen för det marknadsorienterade samhället är, menar Polanyi, utvecklandet av nya institutioner som fungerar som socialt kitt.

Polanyi ger en komplex bild av samspelet mellan ekonomi och andra sociala relationer, väl ägnad att förstå tidigmoderna konstruktioner av auktoritetsrelationer, som husbondeväldet, äktenskapets egendomsrelationer eller hushållsorganisationen som ekonomisk enhet. Dock uppmärksammar han knappast alls vikten av familjeformernas variation samt vikten av kön som organisationsprincip i såväl sociala som ekonomiska bytesrelationer.

FAMILJEN – INBÄDDAD I GENUSORDNINGAR

Hushållet och familjen är typexempel på en försörjningsorganisation i vilken produktion och fördelning har antagits fungera efter helt andra principer än i de omgivande sammanhangen, även av den neoklassiska ekonomins företrädare.¹⁹ Detta gäller särskilt efter kapitalismens historiska framträdande. Sociala relationer mellan och i viss mån inom könen, genusrelationer, har länge uppfattats som stabila och icke-föränderliga, och därmed representerat en trygghet och en förutsägbarhet som kan balansera den mänskliga tillvaron i en föränderlig värld. Därmed förbises lätt maktförhållanden och konflikter inom hushållen. Långsiktig ekonomisk förändring och institutionell omvandling under 1700- och 1800-talen tolkas sällan utifrån förändrade relationer mellan könen. Det är med Polanyis framställning som med flera andra av västerlandets historieskrivare, exempelvis North: Deras sätt att inkorporera företeelser som man annars ofta skiljer från varandra – som ekonomi, arbetsdelning, teknik, kultur, moral, värderingar, sociala relationer – passar utmärkt för att

¹⁹ Detta antagande har i sig varit föremål för stark kritik från feministiska ekonomer, som menar att det leder till en bild av altruistiskt beteende inom hushållet; alla transaktioner inom hushållet sker med allas bästa för ögonen, ofta via ett manligt överhuvud som inte missbrukar sin makt. Se Ferber & Nelson, 1993. Gary Becker, inflytelserik ekonom, med ett fåtal föregångare och en rad efterföljare och kritiker, är ett känt namn i en tradition av formell ekonomisk analys av familj och äktenskap. För en kort forskningsöversikt, se Simonsson, 2005 kap 1.

också använda kön som en analytisk kategori. Men, med några få undantag, görs det inte. Polanyis och Norths tolkningar kan belysa utvecklingen på nya sätt om organisationen av människor efter kön, i familj, reproduktion och sexualitet ses som betydelsefulla för den historiska utvecklingen, och då inte minst den ekonomiska.

Genus före 1900-talet

En grundläggande skillnad mellan 1700-talets lagstiftning, vilken utgör en viktig normativ bakgrund i denna undersökning, och det sena 1900-talets normer är att kön behandlas som en helt relevant och legitim grund för långtgående sociala skillnader mellan kvinnor och män i det tidigare fallet. I det senare fallet är jämställdhet sedan seklets mitt normerad i en rad viktiga avseenden. Begreppet genus fick fäste i svensk forskning i samband med att Yvonne Hirdman presenterade det hon kallade *genussystemet*.²⁰ I förhållande till äldre svensk historia har genussystemet både rosats och kritiserats.²¹ Hirdman själv pekar på olika nivåer av genuskontrakt: stora samhällsöverenskommelser om vad som hör männen och kvinnorna till.²² Ett rimligt sätt att hantera detta är möjligen att helt frångå tanken på att det egentligen finns *ett* likformigt system och istället se det som att alla historiska samhällen vi känner har haft någon typ av genusordning. En genusordning är ett slags sammanfattning på makronivå, en abstraktion av en rad olika "kontrakt", som mer eller mindre tydligt reglerar arbetsdelningen mellan könen samt mäns och kvinnors rättigheter och skyldigheter i förhållande till varandra eller gentemot samhället i stort. Detta genererar olika tillgång till makt. I sin tur kan sedan genusordningar strukturera och ge innehåll till andra institutioner.

²⁰ Hirdman, 1988. Detta domineras av isärhållandet av könen respektive underordningen av det kvinnliga och överordningen av det manliga som grundläggande logiker.

²¹ Karlsson Sjögren, 1998 menar att genussystemet är en användbar teoretisk utgångspunkt, Andersson, 1998 menar att det är för abstrakt och deterministiskt, men använder begreppet genus i sin analys. Sommestad, 1992 har argumenterat för att genus bör ses som en process.

²² Hirdman, 2001.

Män som förhåller sig till män; kvinnor till kvinnor

Gro Hagemann och Klas Åmark har haft vissa invändningar mot Hirdmans tillämpningar av teorin om genussystemet, men menar att begreppsutvecklingen har tillfört något väsentligt. De föreslår själva en påbyggnad, *rangeringens* logik.²³ Rangeringen skall fånga de statushierarkier inom grupperna män respektive kvinnor som så ofta observerats. Även dessa hierarkier påverkas när ett genuskontrakt förändras. Genom att fokusera på denna logik kan vi svara på frågor om varför vissa grupper starkare än andra motsätter sig förändringar av rådande genuskontrakt. Både kvinnor och män kan tänkas hamna på den förlorande sidan; män lika väl som kvinnor kan vinna på att andra män respektive kvinnor förlorar. Makten över kvinnorna *i sig* inte behöver vara det viktigaste motivet till att män i en viss situation motarbetar en utjämning av tillgången till makt mellan kvinnor och män.²⁴ Det kan också vara ett försvar för överordningens funktion som positionsbestämare gentemot andra män. Såväl Hirdman som Hagemann och Åmark fokuserar i första hand på 1900-talshistorien, men resonemangen kan med fördel appliceras även på ett samhälle där formellt definierade genuspositioner, civilstånd och ståndstillhörighet interagerar.

Civilstånd

Genus och könstillhörighet skiljer sig från flera andra vanliga sociala kategorier, exempelvis klass, genom det faktum att många människors mycket nära personliga relationer också är könsrelationer, ofta organiserade genom den heterosexuella familjen. Samlevnaden mellan individer av olika kön är i flera avseenden inte bara accepterad utan också normerad. I denna undersökning innefattar begreppet genus civilstånd, just därför att civilståndet i sig är en relationell kategori, där heterosexuella förbindelser formaliseras och får vida sociala konsekvenser. Ett slags rangering inom köns kategorin äger rum i och med detta. Att veta om en person var ogift eller gift, änka eller änkling var ofta en information som var nödvändig för att avgöra

²³ Hagemann, 1999 s 185.

²⁴ Jfr Sjöberg, 1997a som understryker den köns hierarkiska dimensionens betydelse för hur mäns maktskapande relationer med varandra gestaltas.

vad själva könstillhörigheten hade för social, ekonomisk och legal innebörd. Dock var denna information ofta *mer* avgörande för kvinnor än för män, den påverkade kvinnors ställning och möjligheter på fler områden och emellanåt på andra sätt än som var fallet för män. Kvinnor var på sätt och vis både mer gifta och mer ogifta än män. Genom detta kom kvinnor i sociala sammanhang att ständigt relateras till en man. Det finns därför få sätt att göra civilstånd till en dynamisk och intressant kategori utan att beakta könsvariabeln däri.²⁵ Maria Sjöberg har ifrågasatt om det överhuvud taget är meningsfullt att tala om två sociala könskategorier, genus, i det tidigmoderna Sverige. Snarare menar hon, bör vi tala om ett glidande längs *en* vertikal maktaxel, där kvinnorna genom änkeståndet kunde genomgå ett funktionellt genusbyte, men aldrig nå den position som somliga män kunde besitta.²⁶ Denna slutsats inspireras av Thomas Laqueurs tolkning av genusdiskursen före upplysningen:

Att vara man eller kvinna var att ha en position, en plats i samhällsordningen, att ikläda sig en kulturell roll, inte att organiskt vara det ena eller det andra av två ojämförbara kön.²⁷

Påståendet att civilståndet betydde mer för att bestämma kvinnors positioner och handlingsutrymme än mäns, medför emellertid inte att detta saknade betydelse för män. Husfaderns auktoritet tillföll inte på långt när alla män, medan underordningen i förhållande till en husfader upplevdes av många. Däremot innebar ju giftermålet för en man alltid att han anförtröddes ett målsmanskap, något som vi ska se nedan, har en viss relevans för diskussionen om exempelvis myndighetsåldrar. Mycket kortfattat skulle man kunna säga att genus i denna undersökning konkretiseras i *det köns- och civilståndspecifika i förmyndares respektive omyndigas förfoganderätt över samma resurs*.

Anita Göransson har tagit ett syntetiserande grepp på könsrelationernas förändring i samband med övergången från en hushålls-

²⁵ Ett exempel som ges av Inger Lövkrona är att begreppet "ogift far" knappast går att finna i äldre texter, och heller inte alls hade samma sociala innebörd som begreppet "ogift mor". Lövkrona, 1999, s 32.

²⁶ Sjöberg, 1996.

²⁷ Laqueur, 1994 s 21.

baserad till en marknadsbaserad ekonomi.²⁸ Hennes generella resonemang förs i stor utsträckning mot bakgrund av empiri från den svenska utvecklingen. Här görs kopplingen mellan könskategorierna och deras relation till makt och institutioner. Manlighet och kvinnlighet konstrueras i förhållande till samhällliga maktbaser.²⁹ En slutsats är att manlighetskonstruktionen är primär, och ständigt söker en anknytning till den dominerande maktbasen. Kvinnligheten betraktas som en residual; den konstrueras av det som blir över, och är därför också både bredare definierad och mer flexibel än manligheten. Maktbaserna ingår i en hierarki vid varje given tidpunkt och är dessutom skiftande över historien, vilket innebär att förändringen av könsrelationer drivs av förändringar i eller mellan maktbaser.³⁰ Kön är en genomgående samhälllig organisationsprincip, men har olika vikt för olika typer av maktbaser.

Göransson förlägger början på en viktig förskjutning i dessa maktbaser i det sena 1700-talet, på områden som har stor relevans för förmyndarinstitutionens utveckling.³¹ *Hushållet* som maktbas började då tappa i betydelse. Det betydde att makten i hushållet blev mindre attraktiv och mindre nödvändig att knyta hårt till manlighet. Den maktbas som växte i betydelse var istället marknaden, och en central resurs för att konkurrera inom en marknadsdominerad ekonomi var egendomsrätten. Det tidigare hushållsföreståndarskapet hade burits av en individ men haft ett slags kollektiv innebörd; föreståndaren för en enhet bestående av flera människor gavs en direkt kontroll över de resurser som hushållet förfogade över medan andra hushållsmedlemmar bara har en indirekt förfoganderätt. Kön sågs snarast

²⁸ Göransson, 1998.

²⁹ Göransson, 1998 Manlighet respektive kvinnlighet antas ha "en lös men existerande koppling" till kvinnor och män som kroppsliga individer.

³⁰ Göransson gör några egna modifieringar till sina teser, bland annat att makt inte är den enda faktor som konstruerar kön.

³¹ Termen "maktbas" är inte helt klart definierad, men kan förstås som den institutionella struktur som reglerar tillgången till de strategiska resurserna som samhällets försörjningssystem bygger på. Även status och auktoritet kan ingå i maktbaser.

som en hushållsposition.³² I det allt mer marknadsbaserade samhället var andra organisationer än hushållet, exempelvis företaget, ett vanligare och viktigare centrum för den ekonomiska makten, som då också relativt sett var mer skilt från hushållet. Göransson menar att de specifika privilegier som tidigare följt hushållsföreståndarskapet – och därför inte sällan också kunnat innehas av en kvinna – nu kom att bli tydligare knutna till manliga individer. I det följande avser jag att undersöka förändringar i egendomsrättigheter inom ramen för förmyndarinstitutionen som genusrelationer, alltså inte bara utifrån eventuella förändringar i kvinnlighetskonstruktionen, utan även undersöka om och i så fall hur manlighetskonstruktionen förändras.

Äktenskapet i fokus – Sverige och omvärlden

Det finns en rik litteratur som behandlar just kön som en social och historiskt föränderlig kategori i europeisk historia. Genomgående kommer institutionerna hushållet och äktenskapet i fokus.³³ Den ogifta statusen för kvinnor är central i följande undersökning, men det är viktigt att markera att denna är definierad i förhållande till äktenskapet. Äktenskapsförbindelsers betydelse för exempelvis egendomsöverföring och handelsnätverk har undersökts. Det är också i hög grad gifta kvinnors villkor som har diskuterats i sammanhanget, inte minst vad positionen som änka inneburit.³⁴ Generellt har den gifte mannen en position som föreståndare för det äkta paret egendom, som kan vara gemensam eller separat ägd. Detta har varit en grund till att man ibland har utvecklat institutioner där gifta kvinnor haft en företrädare, ett slags tillfällig förmyndare, för att skydda hennes intressen i förhållande till mannens.³⁵ *Geslechtsvormundschaft* (ung. könsförmyndarskap) var ett rättsinstitut som tidigare kunde tillämpas av kvinnor av alla civilstånd men som i

³² Göransson, 1998, s 14. Detta är ett synsätt som hon delar med många som forskat om kön och hushåll i det äldre svenska samhället. Se t.ex. Andersson, 1998, Florén, 1995, om den finska rikshalvan Pyllkänen, 2005.

³³ Davidoff & Hall, 1987 om kön, klass och ekonomiska resurser i engelsk medelklass. Hufton, 1995.

³⁴ Dalhede & Dalhede, 2006, Erickson, 1993, Cavallo & Warner, 1999; Dübeck, 2003; Ågren & Erickson, 2005.

³⁵ Sabean, 1997.

några av de tyska områdena under 1700- och tidigt 1800-tal begränsades till att gälla de gifta kvinnorna. Ogifta kvinnor och änkor fick då de formella rättigheterna att träffa affärssuppgörelser utan manlig rådgivare. Efter 1820 övergick man i de flesta områden till att avskaffa institutet, samtidigt som mannens egendomsrätt gentemot hustrun stärktes.³⁶ I en del tyska städer hade begreppet *kauffrau* länge använts, särskilt för gifta kvinnor som sysslade med affärer av olika slag, dessa hade ett slags undantag från gängse civilrättsliga begränsningar.³⁷ I en del engelska städer praktiserades liknande undantag under benämningen *feme sole*.³⁸

Äktenskapet var en institution med viktiga rättsverkningar för ekonomiskt handlande även i svenskt 1600-, 1700- och 1800-tal. Genusspecifika rättigheter till egendom gjorde strategiska giftermålsförbindelser till ett viktigt inslag i borgerlig klassformering, och i denna var det manliga ställföreträdarskapet för gifta kvinnors ägande centralt.³⁹ Giftermålet var för kvinnors del en väg till den sociala auktoriteten som hustru såväl som den legala underordningen som hustru.⁴⁰ Gifta kvinnors myndighet införs i Sverige 1921, vilket fundamentalt förändrar förfoganderätt och egendomsförhållanden, i äktenskapet såväl som i stort. För redan ingångna äktenskap fanns de äldre reglerna kvar till 1950.⁴¹ Änkeståndet var under lång tid, i likhet med situationen i omgivande länder, den mest självständiga positionen för en kvinna men samtidigt ofta socialt utsatt.⁴² Den tänkta livsgången ogift - gift - änka dominerade konstruktionen av

³⁶ Beachy, 2004, Sabeau, 1997.

³⁷ Dübeck, 1978, s 185f, Jacobsen, 1995, s 69f.

³⁸ Jacobsen, 1995 *ibid*, se också Erickson, 1993 och Froide, 2005.

³⁹ Norlander, 2000, Göransson, 1990.

⁴⁰ Andersson, 1998, Karlsson Sjögren, 1998, Sjöberg, 2001a; Taussi Sjöberg, 1996.

⁴¹ Owens & Green, 2004.

⁴² Artæus, 1992; 1999.

det kvinnliga under Europas tidigmoderna period.⁴³ Den långvarigt ogifta kvinnan stämde alltså inte med den normerade grundmodellen för social ordning.⁴⁴ I Sverige var en ogift vuxen kvinna en kvinna utan make och målsman. En utsedd förmyndare kan betraktas som faderns efterträdare eller ställföre-trädande make.

EGENDOMSRÄTT I FÖRÄNDRING OCH KONTINUITET

Underordning och handlingsfrihet i formella och informella institutioner

Egendom skall ses som en social konstruktion av resurser och var en viktig strukturerande faktor inom båda ovan nämnda maktbaser: hushållet respektive marknaden. Ägandet utgjorde en maktbas i maktbasen, men måste också antas vara föränderligt. I ekonomisk historia har man ofta fokuserat på själva resurserna i samhället, jordegendom, andra typer av naturtillgångar, kapital, inkomster osv. I denna studie vill jag analysera egendomsrätt som uttryck för relationer, närmare bestämt genusrelationer.⁴⁵

I samband med en undersökning av förmyndarinstitutionen under 1700- och 1800-tal, vars kärna var att någon företräder en annan beroende på den senares bristande kapacitet, är det nästan självklart att begrepp som makt, underordning och överordning berörs. Skilda ståndpunkter finns när det gäller framför allt vad den formella underordningen av kvinnor i det tidigmoderna samhället hade för praktisk betydelse i termer av kringskuren handlingsfrihet, men också vad dessa institutioner egentligen säger oss om synen på kvinnlighet och manlighet.

Senare decenniers forskning, inte minst om rättsfall eller ekonomiska sammanhang som handelsverksamhet och företagande, ger en hel del empiriska exempel på kvinnor vars handlingar bryter mot vad både de formella och vår kunskap om de informella institutio-

⁴³ I demografisk mening hade dock västra Europa en betydligt större andel kvinnor som aldrig gifte sig än som var fallet i Asien. Watkins, 1984 menar att detta kan tillskrivas flera faktorer. I de asiatiska samhällena var giftermålet i princip det enda målet för kvinnor, medan det i Europa fanns andra religiösa, kulturella och sociala möjligheter, men också hinder.

⁴⁴ Hufton, 1984, Hufton, 1995.

⁴⁵ Granér, 2002, Hann, 1998.

nerna bjuder oss att anta.⁴⁶ Normbrytandet verkar ibland ha varit ett mönster, men i andra fall tycks det bero på extrema situationer av olika slag. Därmed är det rimligt att utgå ifrån att: så länge som en viss position – exempelvis den ogifta kvinnans – är definierad av vissa formella restriktioner på hennes rättskapacitet och egendomsdisposition, så utgör dessa formella restriktioner en del av hennes förhandlingsposition vid varje givet tillfälle. Av olika skäl; praktiska eller taktiska överväganden, personliga relationer, maktpositioner via klass- eller släkttillhörighet kan emellertid de formella restriktionerna sättas ur spel eller jämkas något med. Även tolkningen av positionen som förmyndare kan tänkas ha förändrats, handlingsutrymme kan variera – men återigen utgör de formella reglerna restriktioner och befogenheter för förmyndarna vid varje givet tillfälle. På liknande sätt så innebar ju konstruktionen av laglotten för större delen av landets invånare vid denna tid att döttrar hade halva arvsrätten jämfört med söner. I uppgörelser med alla parter godkännande kan detta ändras; men vid konflikt gäller lagen. Även om en part i ett visst läge är beredd att acceptera att formella restriktioner frångås så kan dessa ändå alltid tas till vid konflikt. Förhandlandet och jämkandet mellan parter i mål där syftet var att upprätthålla ordning och social stabilitet snarare än att fälla en dom, var vanligare i de lokala tingens rättsutövning under 1600- och 1700-tal än under 1800-tal.⁴⁷ Man kan också hävda att lagtexternas formuleringar blev tydligare på 1800-talet.⁴⁸ Striktare regler såväl som regeltolkning blir en del av det moderna projektet. Det finns dock mycket lite som talar för att det svenska rättsväsendet skulle ha varit benäget att helt frångå lagens skrivningar i en sådan utsträckning att den formella konstruktionen av förmynderskapsinstitutet var oväsentligt.

Individualisering och egendomsrätt

CB MacPhersons *A Theory of Possessive Individualism* är en studie av viktiga engelska 1600-tals-teorier om förhållandet mellan individ,

⁴⁶ Dübeck, 1978, Sandvik, 1992, Sandvik, 2002, Sogner, 1989.

⁴⁷ Taussi Sjöberg, 1996.

⁴⁸ Gadd, Under publicering.

samhälle och stat.⁴⁹ De klassiska politiska filosoferna Hobbes och Locke behandlas, men även dokument från Levellers-rörelsen. MacPhersons tes är att alla dessa texter innehåller antaganden om det nödvändiga förhållandet mellan egendomsdisposition, oberoende och individualitet.

The individual, it was thought, is free inasmuch as he is a proprietor of his person and capacities. The human essence is freedom from dependence on the wills of others, and freedom is a function of possession. Society becomes a lot of free equal individuals related to each other as proprietors of their own capacities and of what they have acquired by their exercise. Society consists of relations of exchange between proprietors. Political society becomes a calculated device for the protection of this property and for the maintenance of an orderly relation of exchange.⁵⁰

Dessa antaganden, menar MacPherson, är inte alltid klart uttalade i ursprungstexterna, något som han menar har lett till en viss förvirring hos senare uttolkare. Framförallt hävdar han att den liberala ideologins utveckling inte riktigt har förmått att problematisera och hantera dessa grundläggande antaganden. Därför har inte heller de klasskonflikter som detta förutsätter uppmärksamats. Den stora utmaningen för 1900-talet har, menar MacPherson, arbetarklassens organisering och den allmänna rösträtten varit. MacPherson själv tycks inte alls se de antaganden om genus specifika kriterier för individualitet som kan deduceras fram med hjälp av hans egen metod; att visa på i praktiken nödvändiga men inte ständigt explicita antaganden i teorier.⁵¹ Andra har dock gjort det.⁵² I fråga om samma tidigmoderna engelska politiska teori har Susan Dwyer Amussen visat hur bärande familjen var som en politisk metafor. Inte minst gäller detta hur man gärna gjorde analogier mellan de auktoritetsrelationer som ansågs vara naturliga i en familj och de hierarkiska principer

⁴⁹ Macpherson, 1962.

⁵⁰ Macpherson, 1962 s 3.

⁵¹ Macpherson, 1962 s 4-8.

⁵² Eduards, 1983.

som borde prägla ett rikes styrelse.⁵³ Normativa bilder av förhållandet mellan män och hustrur, fäder och barn eller föräldrar och barn användes på flera nivåer. Amussen visar hur rent politiskt-teoretiska verk och litteratur som i första hand var ett slags hushållsmanualer, understryker familjens betydelse.⁵⁴

Vem kunde vara en individ?

Processer som pekar mot en tilltagande individualisering av egendomsrätten har observerats av historiker och samhällsvetare i en rad historiska sammanhang, från antiken och framåt. En sådan allmän utveckling av egendomsrättigheters innebörd mot en inskränkning i vida släktintressen, eller andra gruppsspecifika intressen och privilegier, och mot en större individualisering av rättigheter har beskrivits i Sverige åtminstone från 1600-talet. Christer Winbergs *Grenverket* innehåller flera sådana exempel. Att det 1720 kom en ny bordsrättsförordning som inskränkte den släktkrets som hade sådana anspråk på jord är ett av dem.⁵⁵ Ägarna var dock fortfarande ofta kollektiv, representerade av en hushållsföreståndare. Kerstin Norlander gör en viktig bestämning av ägandet i förhållande till den nya aktiebolagslagstiftningen från 1848. Givet det fortfarande existerande målsmanskapet inom äktenskapet var många ägare snarare kollektiv än individer.⁵⁶ Individualiseringsprocessens uppenbara tröghet innebär inte att det är en meningslös kategori att undersöka, men däremot att det är viktigt att göra åtminstone två saker klara i analysen: 1) Vilka beståndsdelar i den aktuella egendomsrätten var på väg att individualiseras? 2) Vem eller vilka uppfyllde egentligen kravet på att vara en individ? Alltså, hos vilken eller vilka grupper kunde denna individualiserande rätt egentligen hamna? Vem kunde göra legitima anspråk på den?

⁵³ Amussen, 1988.

⁵⁴ Den sortens litteratur förefaller ha funnits i ett överflöd i det brittiska samhället, om vi jämför med svenska förhållanden. Runefelt, 2001 s 95.

⁵⁵ Winberg, 1985.

⁵⁶ Norlander, 2000 se t.ex. s 30. Sjöberg, 2001b för ett ännu mer långsiktigt resonemang om släkt och kön med samma resultat, att den nya äktenskapslagstiftningen 1920 innebar en stor strukturell förändring. Pylkkänen, 2005 s 79, diskuterar detta i förhållande till den naturrättsliga doktrinen utveckling.

Denna studie kommer att behandla bägge dessa aspekter. Individualiseringen som begrepp ska dock inte användas i meningen att det som undersöks är en allmän förskjutning från kollektiva till mer individuella egendomsrättigheter. Med en ökad individualisering avses endast att den aspekt av äganderätten som vi kallar *dispositions* rätt eller *förfoganderätt* utsträcks till att omfatta fler människor i samhället: de vuxna ogifta kvinnorna. Omyndiga har, idag liksom under undersökningsperioden, en äganderätt utan dispositionsrätt. De har ett starkt anspråk på egendomen men kan inte förfara med den på det sätt som en myndig person kan. Denna undersökning handlar om personer som befann sig i ett i många avseenden marginaliserat förhållande till mer aktiva aspekter av egendomsrätten, det vill säga omyndiga, liksom det handlar om dem som fått till uppgift att i fäderns ställe förvalta deras egendom.

Medborgarskapet

Medborgarskapet fick vid 1700-talets slut en ny politisk innebörd i och med de amerikanska och franska revolutionerna. Nu skulle medborgarens (*citizen* resp. *citoyen*) rätt i ett nationellt sammanhang ersätta undersåtens position. Uttryckt som allmän och lika rösträtt lät detta i de flesta europeiska länder vänta på sig till det tidiga 1900-talet.⁵⁷ Det europeiska medborgarskapet hade även en äldre historia, knuten till medborgarskapet i städerna; i Sverige i princip liktydigt med burskapet, dvs. ställningen som borgare. Borgaren blev medborgare. Dessa två begrepp skiljer sig åt, både över tid och i rum. Några gemensamma nämnare finns dock. I båda fallen uttryckte medborgarskapet en uppsättning rättigheter och skyldigheter, det var därmed en väg till inflytande och ansvar. I båda fallen har dessa rättigheter under långa tider haft tydliga restriktioner i fråga om kön.

⁵⁷ Marshall & Bottomore, 1992 spaltade på 1950-talet upp en kronologisk ordning för medborgarskapets utveckling i Västeuropa. Först framträder ett civilt medborgarskap, med innehåll av individuell frihet som just myndigheten, sedan ett politiskt i form av rösträtt och därefter ett socialt medborgarskap, buret av välfärdsstatens utveckling. Åtminstone den första och den tredje varianten har ju också tydliga ekonomiska kopplingar; det *civila* medborgarskapet hänger delvis samman med näringsfrihet, det *sociala* med individens anspråk på social trygghet och omfördelning.

Män har aldrig blivit uteslutna från medborgarskapet på grund av sin könstillhörighet; kvinnor har ofta blivit det.⁵⁸ Vi kan dessutom se, att många konstruktioner av medborgarskap före den allmänna politiska rösträtten vilade tungt på egendomsinnehav av något slag. Det finns framförallt en klar koppling mellan det begynnande moderna medborgarskapet och *förfoganderätten* över egendom. Medborgarrätt var en kompetens som i hög grad emanerade ur dispositionsrätten. Att vara någon som innehade och förfogade över egendom var i sig en signal om en stabil och – direkt eller potentiellt – maktgenererande position i samhället. I äldre tid var sambandet mellan ägande och medborgerlig rätt klarast i städerna, där burskapet och tillhörigheten till en korporation – dvs. ställningen som självständig näringsidkare – gav möjlighet till ett visst förvaltningsmässigt och politiskt inflytande.⁵⁹ Dessa stadsborgare förväntades också ha en ställning som hushållsföreståndare. Åsa Karlsson Sjögren menar i en studie av änkors rösträtt i svenska städer under 1700-talet att ägandet under denna tid blev en allt viktigare grund för rösträtten.⁶⁰ Samtidigt visar hennes resultat att detta fick olika utfall i olika sociala och lokala sammanhang. Sambandet mellan valbarhet, rösträtt, kön och ägande var komplext och ibland konfliktfyllt.

Under denna tid var mäns och kvinnors rättigheter till både egendomsdisposition och näringsidkande skilda åt på flera vis. I denna studie undersöks hur samtiden såg på dessa skillnader, och om dessa uppfattningar låg till grund för att förmyndarinstitutionen förändrades och ogifta kvinnor blev myndiga. Uppdelningen av människor i beroende och oberoende, något som ofta knöts till en persons hushållsposition, är viktiga kategorier för att förstå hur man länge resonerade i medborgarskapsfrågor.⁶¹ En bit in på 1800-talet

⁵⁸ En forskningsöversikt rörande kvinnors tillgång till rättigheter som borgare under medel- och tidigmodern tid finns i Jacobsen, 1995. En översikt rörande senare perioder ges i inledningen till Florin & Kvarnström, 2001.

⁵⁹ Om svenska (stockholmska) korporationer, se Wottle, 2000.

⁶⁰ Karlsson Sjögren, 2006 s 51.

⁶¹ En diskussion av begreppen beroende och oberoende som historiska kategorier förs i Fraser & Gordon, 1994. För en aktuell svensk diskussion samt ett forskningsläge, se Jordansson, 1998 som också ger exempel på hur de egendomslösa männen blir "beroende".

var debatten livlig, och det var också en tid med starka tendenser till av- och omreglering av de tidigare så genomreglerade näringarna. En viktig del av detta var att människor ur fler sociala kategorier än tidigare fick formell tillgång till näringsidkande, samtidigt som borgarståndets privilegier försvann. Både villkoren för medborgarskapet i staden och det nationella medborgarskapet kommer att beröras i undersökningen. Min utgångspunkt är att vi bör förklara 1800-talets medborgarskapsfrågor inte bara som en början till 1900-talets moderna universalistiska och nationella medborgarskap, utan också som starkt präglad av det äldre lokala medborgarskapet. Även detta var organiserat i genus.⁶²

⁶² Karlsson Sjögren, 2006.

3. BARNAGODS OCH FÖRMYNDARRÄTT. 1600-TAL OCH 1700-TAL

Sedan medeltiden har förmyndarinstitutionen varit reglerad i lagstiftningen. Att vissa förhållanden stått sig över tid kan lätt skymma förskjutningar och förändringar som införts gradvis. Detta kapitel presenterar en analys av rättsutvecklingen ifråga om omyndighet, myndighet och förmynderskap med tonvikt på 1600-, 1700- och tidigt 1800-tal. Analysen koncentreras via följande frågor på kontinuitet och förändring i de institutionella positioner som uttryckts i civilrätten och dess föregångare:

- Vilka rättigheter och restriktioner för förmynderskapet gav lagarnas konstruktioner och vad säger dessa om samhällsordningen i stort?
- Vem kunde och vem borde vara förmyndare?
- Vad innebar omyndighet och vem var omyndig?
- Vilka intressen drev fram och/eller drog nytta av konstruktionerna?

Eftersom utgångspunkten här är att lagar och förordningar i första hand bör tolkas som svar på aktuella problem kan just de mindre förändringar som faktiskt inträffade ligga till grund för en diskussion om hur varierande samhällsintressen vid olika tidpunkter fått gehör i lagstiftningen.

Förmynderskapsinstitutet: centrala begrepp

Att vara myndig kan vara en viktig men inte nödvändig beståndsdel i en individs maktresurser. Dock är det ett begrepp som oftast aktua-

liseras i förmögenhetsrättsliga sammanhang, där det omfattar disposition av egendom och möjligheten att ta på sig förpliktelser.¹ En grundläggande distinktion mellan omyndighet och förmynderskap ur ett egendomsrättsligt perspektiv ger följande: *Att vara omyndig* är att äga utan att ha rätten att disponera. *Att vara förmyndare* är att ha ansvaret att förvalta och rätten att disponera utan rätten att äga.

Det är nu dags för en rad preciseringar. Förmynderskapsinstitutet utgjordes under perioden huvudsakligen av det som omfattades av Förmyndareordningen från 1669 samt ärvdabalkens kapitel 19 t.o.m. 23 i 1734 års lag.² Det finns andra ställen i lagen som har en viss relevans genom att ha särskilda regler för omyndiga eller förmyndare, och därför refererar jag ibland till andra delar av 1734 års lag. Grunden till detta står dock att finna i de ovan nämnda delarna av lagen. Förmynderskapsinstitutet kan också tänkas ha påverkat eller kommit i konflikt med en rad regleringar på lägre nivå. Lagens bestämmelser om förmynderskap var vid undersökningsperioden en del av ärvdabalken och en viktig del av egendomsöverföringen mellan generationer.

Förmynderskapet

Lagen fordrade vissa specifika egenskaper av den som tog på sig ett förmynderskap - förutom den att själv vara myndig. Två huvudtyper av förmynderskap kan i det här läget urskiljas:

1) Det förmynderskap som kom med föräldraskap, där faderskapet var grundnormen. Mödrars förmynderskap var under den aktuella perioden betydligt mer villkorat än faders och blev tydligare aktiverat först när fadern dog. Detta betyder inte att det inte fanns något lagligt erkännande av moderns auktoritet över sina barn eller i frågor som berörde dem. Men lagen förutsatte att det inte fanns mer än ett överhuvud i hushållet, något som stod i överensstämmelse även med en religiös diskurs om hushållet liksom samtida politisk teori.³ I faderns frånvaro kunde modern tillträda som förmyndare, men inte helt på egen hand utan med faderns manliga släktingars

¹ Jacobsen, 1995 s 18-19.

² FO, 1669, 1734 års lag, 1981.

³ Se t.ex. Runefelt, 2001 kap 4 och 5, Åsbrink, 1959.

råd och samtycke. Förmynderskap som grundar sig på föräldraskap kallas också på juristlatin för *tutela parentela*.

2) Det förmynderskap som grundas på ett utnämmande och/eller en bekräftelse i en juridisk instans; *tutela dativi*, dvs. av rätten utsedda förmyndare. Den sortens förmynderskap kunde ha sin grund i föräldrarnas död eller deras oförmåga att sköta förmynderskapet.

Omyndigheten

Omyndigheten var ett tillstånd som i många fall förväntades vara ett slags övergångsfas. De möjliga övergångarna till myndighet och vuxenhet var dock i hög grad genusspecifika. Sedan 1721 var den manliga myndighetsåldern 21 år; den hade tidigare varit 15. För kvinnor fanns inte någon klart avgränsad myndighetsålder. Istället finner vi en del andra viktiga avgränsningar; kvinnors giftermålsålder var satt till 15 år. Äktenskapet var en väg ut ur faderns auktoritetssfär. Hans, eller möjligen någon annans förmynderskap upphörde vid giftermål, men överfördes i väsentliga delar till den äkta mannen. Om den vuxna kvinnan inte gifte sig upphörde dock hennes omyndighet, åtminstone i formell mening, aldrig. Om hon gifte sig, men blir änka, hade hon varken förmyndare eller annan målsman. Det fanns alltså högst genusspecifika omyndighets- och myndighetskriterier. Att vara psykiskt sjuk eller av andra skäl ansedd som oförmögen att axla ansvaret för sina egna affärer och angelägenheter kunde utgöra grund för att bli satt under förmyndare eller för att kvarstå i omyndighet även efter en viss ålder. Detta gällde av uppenbara skäl i första hand män, men kunde också gälla änkor.

Myndighetens gränser: kön, civilstånd och ålder

Susanna Hedenborg gör en schematisk uppställning över formella övergångar mellan barndom och vuxenhet i den svenska historien.⁴ Denna ger en överblick över hur åldersgränserna för myndighet har varit rörliga över tid. Jag har gjort en liknande sammanställning, men uteslutit några av Hedenborgs kategorier och bara inkluderat den civilrättsliga myndighetsåldern. Denna tabell är en förenkling. I ka-

⁴ Hedenborg, 1997 s 36. Dessutom har jag uteslutit den straffrättsliga myndigheten, som Hedenborg behandlar.

pitlet kommer jag att visa att det fanns fler kvalitativa dimensioner av myndigheten som inte låter sig låsas vid ålders- eller ens könsgränserna.

TABELL 3.1. De civilrättsliga myndighetsåldrarnas historiska utveckling och genusbundenhet – en sammanfattning

Lag	Myndighetsålder		
	Män	Ogifta kvinnor	Gifta kvinnor
Landskapslagarna (ca 1200)	15	–	–
Magnus Erikssons landslag och stadslag (ca 1350)	15	–	–
Förmyndareordningen 1669	15	–	–
Förordning 1721/1734 års lag	21	–	–
1858/1863	21	25	–
1884	21	21	–
1921	21	21	21
1969	20	20	20
1974	18	18	18

Källa: Hedenborg, 1997 s 36, FO, 1669, Förklaring angående när en MansPerson är myndig at förwalta sin arfteliga Ägendom. 30 oktober 1721. Modéer s 305f.

Tidigmoderna lagar och förordningar

Kristoffers landslag är den lagtext som oftast refereras till i historiskrivning rörande den tidigmoderna perioden, eftersom det i regel var den som användes. I princip så gällde denna, tillsammans med den betydligt äldre stadslagen, fram till 1734 års lag. För städerna var en annan viktig rättsskälla också deras stadsprivilegier, som ju hade kommit till vid olika tidpunkter och också kunde innehålla olika rättigheter eller begränsningar, givna från kungamakten. På flera viktiga områden upphörde städernas rättsliga specialstatus egentligen inte förrän vid 1800-talets mitt.

Missnöjet med den gamla landslagen växte under 1600-talet. Kristoffers landslag gavs ut 1608, reviderad och tryckt och med en kunglig stadfästelse, i princip samtidigt med tillsättandet av den första av de många kommissioner som arbetade under 1600-talet och

som inledde ett mer än sekellångt förändringsarbete. Missnöjet och olika mindre lyckade försök till ny lagstiftning utmynnade 1686 i tillsättandet av den lagkommission som arbetade fram till 1736.⁵ Resultatet av denna kommissions arbete, 1734 års lag, skulle då utgöra en rikstäckande och helt legitim lagbok. Denna har sedan fortsatt att utgöra grunden för svensk lagstiftning, men ändrats genom ett otal partiella lagreformer. Dessa ingår, liksom tidigare enstaka förordningar etc. i Svensk Författningssamling (SFS). För både land och stad, lika väl som stånd och korporationer fortsatte också utfärdandet av kungliga privilegiebrev etc. Detta bidrog till att speciallagstiftningen utvecklades under tiden fram till och med 1700-talet. I slutet på 1600-talet, närmare bestämt den 17 mars 1669, kom *Förmyndarordningen*, en rikstäckande lag om förmynderskap.⁶ Det var den enda av de få separata lagar som antogs under den här tiden som kom till stånd på det civilrättsliga området.⁷

Förändring genom förordning

Poängen med att följa lagstiftningen under en längre period ligger ofta i att kunna visa små förskjutningar och därmed kunna förklara hur lagen förändras. Det gäller både det konkreta regelverket som lagen gav uttryck för och den plats lagen hade i samhället. Men lagens plats i samhället kan ju också – som så ofta är fallet – förändras av att lagen *inte* förändras. I fråga om kvinnornas omyndighet är det på sätt och vis en sådan historia som berättas här. Men omyndigheten var alltså hela tiden en del av ett större institut, som kan ha ändrats betydligt mer under perioden. Förutsättningarna för själva lagändringsprocessen har också de skiftat. Under 1600-talet skedde en rad partiella lagreformer som tog formen av kungliga stadgar och förordningar. Den lagmiljö som dessa fördes in i har av många, både i samtiden och i historieskrivningen, beskrivits som mycket svår att

⁵ Formellt fortsatte kommissionen sitt arbete ända fram till 1808. Norborg, 1968 s 173.

⁶ FO, 1669.

⁷ Gadolin, 1934.

överblicka.⁸ Det fanns en tidigmodern syn på lagändring, som närmast kan beskrivas som att lagen sällan borde ändras, och om den skulle ändras så var det för att komma närmare den gudomliga lagen och den naturliga rätten.⁹ Egentligen, menar rättshistorikern Claes Petersson, är det först med det tidiga 1800-talets civillagsförslag som en modern "rättspositivistisk" lagsyn kan skönjas.¹⁰ Vi får då en mer politiskt-instrumentell inställning, där lagen får och till och med bör ändras för att åstadkomma samhällsförändring. Denna allmänna utveckling har ett intresse för mina specifika frågeställningar, då dessa tidiga exempel på en "modern" lagsyn också är de första som innehåller konkreta förslag till ett generellt myndigförklarande av ogifta kvinnor. Vi återfinner här också förslag till en generellt lika arvsrätt mellan kvinnor och män och på ett avskaffande av giftomannainstitutet.¹¹

Väsentligt att uppmärksamma är att den äldre "förliberala" lagsynen alltså i hög grad gällde själva lagboken. De smärre justeringar som hela tiden pågick, främst i lagstiftningen rörande ekonomi- och politi, ansågs höra till den mänskliga lagen och därför vara mer oproblematiske.¹² Framförallt skedde vid 1700-talets mitt en ökning av antalet sådana författningar som låg utanför lagboken. Martin Melkersson har gjort en kvantitativ undersökning av författningsmängdens utveckling mellan 1660 och 1860, samt en kvalitativ analys av förändringar i den styrande elitens syn på statens roll och funktion under samma period.¹³ Den kvantitativa analysen kan sammanfattas med att den första kraftiga expansionen i författningsmängden skedde vid frihetstidens början. En relativ tillbakagång kan noteras

⁸ Norborg, 1968 s 171 citerar en talare på 1672 års riksdag som liknade lagen vid en "sönderbruten marmorvägg, lappad med små gråstenar".

⁹ Peterson, 1985 s 283, se också Ågren, 1997s 21.

¹⁰ Peterson, 1985.

¹¹ Detta behandlas vidare i kapitel 4.

¹² Begreppet "politi" betecknar ett ordningsbegrepp, som under naturrättsliga influenser utvecklas i riktning mot en modern förvaltningsrätt. Men, säger Inger Dübeck, "det blev det 18. århundrades kameralvidenskab, som gjorde politibegrebet til et materielt myndigheds- eller funktionsbegreb." Dübeck, 1978, s 471. Se även Runefelt, 2001.

¹³ Melkersson, 1997.

med det gustavianska enväldet och en mycket kraftig ökning slog igenom på 1820- och 1830-talen.¹⁴ Melkersson menar att den sistnämnda ökningen hör samman med omformningen från en korporativ till en liberal statssyn och statsorganisation. Det är dock inte nattväktarstaten vi ser, utan snarare en interventionistisk omreglering av det gamla, för att bereda plats för det nya.¹⁵ Mycket av det som reglerade människors tillgång till att utöva sina medborgerliga rättigheter formulerades inom ekonomi- och politilagstiftningen, men även genom ståndsprivilegier. Där finner vi utsträckanden eller inskränkningar i näringsbeviljningar och förändringar i äganderättens utformning. Men de grundläggande förutsättningarna för hur en människa definierades i förhållande till näringslagstiftning etc. låg i hög grad i hennes ställning i familj och hushåll, det vill säga i civilrätten. Var man inte en myndig person så kunde man inte på något direkt sätt använda sig av vare sig privilegier givna till den grupp man tillhörde eller de rättigheter som tillföll enskilda 'individer'. Det förelåg under senare halvan av 1700-talet och i högsta grad under 1800-talet en spänning mellan en svårförändrad och i vissa stycken klart föråldrad civil- och familjerätt och en mer rörlig och konjunkturkänslig ekonomisk lagstiftning.

Förändringar i kvinnors omyndighet?

I fråga om just utvecklingen av lagstiftning och doktrin (dvs. den lärda diskursen om lagen) som definierade kvinnors myndighet och omyndighet är Inger Dübecks avhandling fortfarande ett centralt verk.¹⁶ Fokus är Danmark, men hon beaktar också parallella förlopp, bland annat i Sverige. Dübecks juridiskt begreppsliga hantering av ämnet har lämnat tydliga spår i senare historisk forskning.¹⁷ En allmän slutsats är att stadsekonomin ställde större krav på flexibilitet än agrarsamhället, och att det därför fanns ett tämligen stort utrymme

¹⁴ Melkersson, 1997 har indelat författningarna i ett antal kategorier, vilket som så ofta i historiska bearbetningar, är både förtjänstfullt och problematiskt. Kategoriseringar gjorda utifrån en frågeställning passar inte nödvändigtvis andra frågor.

¹⁵ Melkersson, 1997, s 65.

¹⁶ Dübeck, 1978.

¹⁷ Andersson, 1998, Sandvik, 1992, Fagerlund, 2002.

för kvinnor att agera inom framförallt handeln i städerna. Det finns också ett antagande om att det faktiska handlingsutrymmet många gånger var större under 1600- och 1700-tal än under 1800-talet. Det kanske är så att vi ser en utveckling mot en skärpning både av reglerna och av deras tillämpning? Det skulle i så fall innebära att den juridiska konstruktionen av kvinnors omyndighet genomdrevs med större kraft i praxis under min huvudsakliga undersökningsperiod, alltså 1700-talet och fram till myndighetsförklaringen av de ogifta kvinnorna vid 1800-talets mitt. Detta är Dübecks tes, men enligt henne är detta en skärpning som äger rum i första hand i doktrinen. Det är i Dübecks framställning rättsteoretiker som *tolkar* den äldre rätten till den kvinnliga handlingsfrihetens nackdel; genom en förändrad könsdiskurs skulle man kunna säga. I undersökningen av detta har hon som syfte att göra upp med historisk och ekonomisk-historisk forskning som förutsatt att kvinnor inte alls var att räkna med som ekonomiska aktörer under äldre tid, just med hänvisning till deras begränsade ekonomiska handlingsfrihet. Därför betraktar hon kvinnor som principiellt myndiga, men med undantag. Denna argumentation har sedan utvecklats och underbyggts, främst gällande gifta kvinnor.¹⁸ Det är dock, menar jag, inte rimligt att tolka det som att de *ogifta* kvinnorna under 1700- och 1800-talet var principiellt myndiga med vissa undantag. Det är inte den modellen som i dagens forskningsläge skulle bära längst. Tvärtom, de var principiellt omyndiga, men med undantag, något som de delade med somliga män och gifta kvinnor. Dessa undantag visade sig dels i ett slags partiella myndigförklaranden i förordningar etc. på olika områden, men kunde också utvecklas i en lokal praxis. Så länge män och kvinnor faktiskt behandlades olika i viktiga delar av lagen får dock kvinnornas förhandlingsläge vid konflikter på en rad viktiga områden anses ha varit klart ofördelaktigt jämfört med mäns.

Medeltida föregångare

De svenska landskapslagarna har lämnat spår efter sig av en gammal typ av förmyndarförvaltning och målsmanskap. Vad som faktiskt försiggick, hur praxis såg ut, vet vi dock väldigt lite om. Jag behand-

¹⁸ Dübeck, 2003, Sandvik, 2002.

lar kort dessa fragment av medeltida institutioner därför att de kom att utgöra en legitim grund för det fortsatta lagstiftningsarbetet. De bildade, för att låna ett begrepp från Maria Ågren, på flera viktiga områden ett slags anknytningspunkter för senare tiders resone-mang.¹⁹ Vi kanske också kan använda oss av dem för att diskutera i termer av den institutionella teorins spårbundenhet. Frågan är då vilka delar av det medeltida regelverket som fortlevde? Den finländske rättshistorikern Ernst Estlander publicerade runt sekelskiftet 1900 tre uppsatser om den äldre svenska förmynderskapsrätten.²⁰ Dessa får ligga till grund för min behandling av de medeltida rötterna till senare lagstiftning.

Olika förvaltningsformer

De flesta av de grundläggande funktioner som förknippas med förmynderskapsinstitutet under den period som är avhandlingens egentliga fokus var redan etablerade i någon form i landskapslagarna. Det gäller exempelvis förvaltandet av arvskapital, skillnaden mellan föräldrars förmyndaransvar och andras, samt de ogifta kvinnornas relativa brist på behörighet. Också det manliga husbondeväldet som den typiska formen av myndighet finns med. Skillnader mellan olika landskapslagar fanns, men vad som orsakade dessa och den eventuella systematiken i dem ligger utanför min undersökning. Estlanders detaljerade studie av aspekter på de olika landskapslagarna resulterar dock i en betoning av just att de i detta avseende *inte* utgjorde ett enhetligt system.²¹ Hans argumentation för att det gavs olika varianter av förmynderskapsinstitutet är i och för sig övertygande. Att landskapslagarna i förmynderskapsfrågor inte utgjorde ett enhetligt system är inte uppseendeväckande. Regionala skillnader, påverkan från andra rättssystem, lagtexternas ålder etc. kan tänkas hjälpa oss att förklara detta. Estlander visar på två huvudtyper

¹⁹ Ågren, 1999b Ågren har i sin tur själv lånat detta från tysk genus- och rättshistorisk forskning. I korthet menar hon att vi ifråga om argumentation för förändring av rätten kan se hur aktörer väljer att referera till specifika delar av den situation man vill förändra, och att detta får betydelse för hur förändringssträvanden mottas och förändringen gestaltas.

²⁰ Estlander, 1896, Estlander, 1903a, Estlander, 1903b.

²¹ Estlander, 1896 s 411.

av förmynderskapsförvaltning som uttrycktes i landskapslagarna: 1) En långt gående egendomsgemenskap (*Communio bonorum*) i vilken myndlingarnas egendom inte var skild från förmyndarens, utan dessa hade anspråk på en andel av boet, och storleken eller värdet av denna andel var beroende av vid vilken tidpunkt avskiljandet skedde. Vinster och förluster bars därmed gemensamt, samt: 2) En förvaltningsform där förmyndaren var skyldig att återbörda samma värde som han en gång fått hand om.²² Estlander menar att den förra formen representerade en äldre rättstradition än den senare. Också Dübeck menar att europeisk rättshistorisk forskning i avseende på förmynderskapet har pekat på ett tidigt germanskt *usufruktuariskt* förmynderskap med mycket stor förfoganderätt över egendomen för förmyndaren och ett senare utvecklat, där större hänsyn togs till de omyndigas intressen och där förmyndaren besatt egendomen å den omyndigas vägnar med återbetalningsplikt. Detta kallas *fiduciariskt*.²³ Ursprunget i sig är inte särskilt viktigt för mitt syfte.²⁴ Det räcker med att konstatera att den förstnämnda formen inte återfanns i lagarna efter medeltidens slut, medan varianter på den andra gjorde det. Det finns anledning att anta att vi trots en kontinuitet i vissa avseenden också kan se stora skillnader mellan dessa medeltida former och de tidigmoderna. Dels är det så att både ansvaret för och makten över de omyndiga som läggs i förmyndarens händer förefaller vara mer långtgående än vad som senare blir fallet.²⁵ Utvecklandet av mer specialiserade samhällsinstitutioner, av fler nivåer av offentlighet, bidrar förmodligen till att förklara detta. Egendomens roll för både

²² Estlander, 1896 s 396ff.

²³ Dübeck, 1978s 68.

²⁴ Det är ganska tydligt att dåtidens rättshistoriker gärna ser rättsutvecklingen som en framåtskridande process, där exempelvis landsrätten betraktas som efterbliven i förhållande till stadsrätten. Historiker och ekonomihistoriker som idag använder sig av lagar och rätt som källa tenderar att i högre grad förklara både kontinuitet och förändring med samhälleliga maktrelationer och de materiella förhållandenas utveckling. Dateringen av *ursprunget i sig* spelar då en mindre roll.

²⁵ Jag berör knappast rättskapacitet i brottmål, men i det avseendet var husbondens stora ansvar mycket tydligt i de medeltida lagarna.

omyndighet och myndighet förändras också, vilket behandlas närmare nedan.

Dübecks perspektiv är att rättssystemen, särskilt i städerna, i Skandinavien under medeltid och t.o.m. 1600-tal inte betraktade kvinnor som fullständigt omyndiga.²⁶ Både mäns och kvinnors myndighet begränsades av släktintressen. Däremot så avspeglar den doktrin från 1700- och 1800-tal som undersöks i föreliggande studie en verklig samtida inkompetensförklaring av kvinnor i viktiga avseenden, ofta på ett ideologiskt och delvis klassbundet plan.²⁷

FÖRMYNDAREORDNINGEN FRÅN 1669

OCH 1734 ÅRS LAG

Klassintresse och rikslagstiftning

1734 års lag är det formella regelverk som var aktuellt både för fallstudien av Göteborg och för debatten i riksdagen.²⁸ I lagen placerades förmynderskapsinstitutet inom ramen för ärvdabalken. David Nehrman inledde sina föreläsningar över balken på följande vis:

Try slags ärender warda i thenna Balk förklarade: Arf, Testamenten och Förmynderskap; hwilka alla try äro inrättningar, them Öfwerheten gjordt til undersåtarenas bästa²⁹

I rättshistorisk forskning har det framhållits att lagens formuleringar gällande förmynderskapet i stort sett överensstämmer med vad som stadgades redan i 1669 års förmynderskapsordning.³⁰ Få stora nyheter infördes 1734. Vid en jämförelse är det dock tydligt att många

²⁶ Dübeck behandlar främst stadslagstiftning, särskilt den ekonomiska.

²⁷ Dübeck, 1978 Passim; på s 262 återfinns dock en sammanfattning av de generella dragen.

²⁸ ÄB 19-23.1734 års lag, 1981.

²⁹ Ur inledningen till David Nehrman's föreläsningar över ärvdabalken i 1734 års lag. Nehrman (Ehrenstråle), 1752. Nehrman (1695-1769, adlad Ehrenstråhle 1746) var en inflytelserik jurist och lärare i juridik vid Lunds universitet. Källa: J E Almquists artikel "Ehrenstråle, David" i SBL.

³⁰ FO, undertecknad av Hedvig Eleonora samt Per Brahe, Gustaff Kurck, Nicolaus Brahe, Magnus Gabriel de la Gardie och Sewedh Bååt, som rådsmedlemmar och förmyndare.

detaljregler utelämnats, men förmyndareordningen fortsatte att vara en rättskälla.³¹ Enbart en läsning av 1734 års lag är således inte tillräcklig för att förstå situationen på 1700- och 1800-tal. I minnesskriften till lagens 200-årsjubileum understryker A W Gadolin vikten av att förmyndareordningen var rikstäckande och att mycket av den gamla stadslagens principer följde med, medan landslagens bestämmelser fick mindre betydelse.³² Förmyndareordningen var en föregångare som rikstäckande lagstiftning, menad att göra upp med det flertal parallella system som tillämpades.

Mycket talar för att det främst var adliga intressen som låg bakom och togs till vara i den nya lagstiftningen. Det var från Ridderskapet och Adeln som det år 1626 för första gången fördes fram förslag på att det borde skapas en central kontroll av förmyndarnas förvaltning. Detta förslag var dock bara tänkt att gälla det egna ståndet, inte landets övriga befolkning.³³ När man ser närmare på de detaljerade bestämmelserna i förmyndareordningen, som ju var rikstäckande och formellt ståndsneutral, kan man konstatera att den lagen innehöll flera inslag som rimligen hade störst bäring just för adeln som samhällsklass.

Mycket av det som kom att stadgas i förmyndareordningen fanns redan i olika äldre lagsamlingar och hade föreslagits vid tidigare tillfällen under 1600-talet, annat fanns som etablerad praxis.³⁴ I inledningstexten till förmyndareordningen uttrycks att litet eller inget tidigare har stadgats om förmyndarna och deras ämbeten, samt en förhoppning om att det "här til dags inrijtade missbruk" nu skulle kunna bestraffas och en god ordning därmed kunna uppstå.

³¹ I rättsvetenskaplig terminologi är rättskällorna synonymt med "den rätt som domstolarna har att lägga till grund för sin rättstillämpning". Modéer, 1993, s 11f.

³² Gadolin, 1934, s 37. I Gadolins artikel redovisas hur förändringsförslag kommer och går vid ett flertal tillfällen under åren mellan förmyndareordningens antagande och 1734 års lag. Dock gör han ingen analys av vilka intressen som kan tänkas ha drivit olika linjer.

³³ Estlander, 1903a s 324.

³⁴ I Berger, 1883, s 7-13 redogörs för dessa frågor som de togs upp i en rättegångsstadga från 1598, i Karl IXs lagförslag, i ovannämnda stånds specifika förslag från adeln, samt i lagberedningsförslag från 1640-talet.

Det testamentariska förmynderskapet – makten över till det äkta paret

I förmyndareordningens inledande paragraf gavs föräldrarna och deras önskemål en central plats. Genom testamente eller muntligt utnämmande framför vittnen – denna möjlighet understryks särskilt – skulle de kunna styra vem som blev barnens målsman och förmyndare. Om en sådan utnämning från föräldrarnas sida fanns, så skulle det inte vara möjligt för vare sig lagen eller en domstol att ändra denna.³⁵ Ingen skulle, mot avlidna föräldrars vilja, kunna hävda rätten till förmynderskapet över barnen och deras arv på grund av ett närmare släktskap än den testamentariskt utnämnda förmyndaren kunde uppvisa. Man skulle kunna säga att föräldrar gavs en mycket exklusiv och i någon mening transfererbar rätt till förmynderskapet över sina barn och deras egendom.³⁶ Både Almqvist och Estlander menar att man nog hade accepterat ett slags testamentariskt utnämmande av förmyndare även i det medeltida samhället, men att det inte fanns klart uttryckt i landslagarna, och endast "antytt" i Magnus Erikssons stadslag.³⁷ Det verkar rimligt att tolka denna betoning av föräldrars rätt att utse förmyndare som en del i släktmaktens be-

³⁵ FO, § I. Denna rätt kan tyckas vara en självklarhet, men så har det inte alltid varit, och så var det inte heller i alla samtida samhällen. I Sheilagh Ogilvies studier av den tidigmoderna 'protoindustrin' i tyska Württemberg, så berörs om vuxenblivande och föräldraauktoriet. Ogilvie visar att den patriarkala familjen inte lämnades åt sitt öde. Samhället intervenerade, på en rad områden som i många samhällen skulle betraktas som privata. Emellanåt utsågs förmyndare även åt barn med fäder i livet, just för att familjen (husfadern) inte ansågs kunna fylla sin auktoritetsfunktion fullt ut. Bristande fostran till arbete och medborgarskap från föräldrarnas sida (dvs. egentligen att låta söner lära till ett yrke och slussas in i tillhörigheten till en korporation) var sådana skäl Ogilvie, 1986, s 292.

³⁶ För att förstå vikten som i förmyndareordningen läggs vid det testamentariska förmynderskapet kan det påpekas att en ny testamentsstadga antogs år 1686, och att forskningen pekar mot en ökad användning av testamenten under 1600-talets andra hälft. Se t.ex. Ågren, 1999a. Hennes resultat visar framförallt på användandet av ömsesidiga testamenten barnlösa makar emellan.

³⁷ Almqvist, 1964, s 131f.

gränsning.³⁸ Föräldrarna kunde välja att gå förbi släktingar och istället utse en annan förvaltare av egendom som kunde ses som ett släktintresse. Detta kvarstår också i 1734 års lag. I förmyndareordningens fortsättning reglerades vidare vad en förmyndare fick och inte fick göra, liksom när och hur någon skulle kunna fråntas sin makt och sitt uppdrag. Den befogenheten hade domstolarna.

Änklingar och änkor som förmyndare

Om bägge föräldrarna levde var fadern den rätte förmyndaren för sina barn. Så sades det i förmyndareordningen och så fortsatte det att vara in på 1900-talet. Efterlevande föräldrars förmyndarskap reglerades i förmyndareordningen i olika paragrafer, faderns i två och mödrars i fem.³⁹ Som vi ska se kan skillnaden i antalet paragrafer förklaras med att änkornas förmyndarskap var mer villkorat än änklingarnas. För bägge gällde dock skyldigheten att upprätta inventarier, alltså bouppteckningar, i två kopior. En av dessa skulle i faderns fall ges till närmsta modernefränder och i moderns fall till fädernefränderna. Saknades fränder så skulle inventarierna lämnas till rätten. Moderns mindre auktoritet visar sig för det första i kravet på att den uppteckning hon lät göra efter sin man skulle undertecknas av två "gode Män". Det fanns inget sådant uttalat krav på fadern, det var bara hans egen underskrift som krävdes. En annan skillnad fanns i räckvidden för faderns respektive moderns förmyndarskap, något som framgår av vilka konsekvenser eventuella omgiften gav. En änkling som gifte om sig skulle se till att barnens modernearv avvittrades, i modernefrändernas närvaro. Dessa fränder skulle han därefter även fråga till råds när det gällde viktiga saker rörande barnens uppfostran och egendom. Det sägs dock klart att detta rådfrågande äger rum under hans "ändå warande Förmyndarskap". Kravet på att rådfråga den döde makens släkt inträdde i änkornas fall oavsett omgifte. Förmyndareordningen reglerade också hur en konflikt mellan änkan och mannens släkt skulle hanteras. Rätten hade i sådana fall befogenhet att frånta änkan hennes förmyndarskap, om de bedömde att detta

³⁸ Om förändringen av egendomsrelationer inom äktenskapet, som stärkte individuella rättigheter inte minst för hustrun jämfört med släkten, se Karlsson Sjögren, 2006, s 111f.

³⁹ Änklingens förmyndarskap reglerades i § 4 och 5, änkornas i § 6 t.o.m. 10.

skedde i barnens bästa intresse, och sätta någon annan i hennes ställe. Dock, sades det

behållandes och lijkväl för Modren altijdh den wyrdat som efter Naturen och Lagh henne med rätta tilkommer.

I övrigt framgår det tydligt i förmyndareordningen att modern även efter ett omgifte förväntades ha barnen boende hos sig. Det skulle också stå henne fritt att försöka påverka förmyndarnas skötsel av sitt uppdrag, att "tillholla och förmana". Bedömde hon att de inte skötte sig stod det i hennes makt att dra dem inför rätta.⁴⁰

Detta mer villkorade förmynderskap för efterlevande mödrar – som märk väl också fortfarande var de enda kvinnor som kunde komma ifråga som förmyndare – kvarstod 1734, men uttrycktes där betydligt mer kortfattat. Möjligheten för en mor att som *omgift* fortsätta vara förmyndare, som hade funnits i Magnus Erikssons stads- lag, fanns nu inte längre.⁴¹ Det är möjligt att vi ska tolka det som att adeln, vars maktbas i första hand var jordägande, var noga med en större entydighet när det gällde kopplingen mellan egendoms- disposition och förmynderskap än vad man hade varit inom den medeltida stads- lagstiftningen. Följande diskussion är främst ägnad att belysa de rättshistoriska orsakerna till det förändrade rättsläget för änkor.

Målsman eller förmyndare?

I förmyndareordningens § 8, där reglerna som gällde vid ankans omgifte tog sin början, omtalas den fädernefrände som tidigare sam- rådde med änkan som den omyndigas "målsman". Det var hans ansvar att se till att modern på ett riktigt sätt avvittrade barnens fäder- nearv. Genomgående används annars beteckningarna "förmyndare" respektive "målsman" i förmyndareordningen på ett sätt som ger intrycket av att dessa var likvärdiga, utbytbara. Den ovan nämnda punkten är ett undantag. Denna detalj är intressant framförallt ut- ifrån en distinktion mellan förmynderskap och målsmanskap som

⁴⁰ FO, § 10.

⁴¹ Hafström, 1978 s 101.

gjorts i svensk historieskrivning.⁴² Målsmanskapet innebar ju, säger man, rätten att företräda någon, framförallt i rättssaker. Förmynderskapets kärna var däremot förvaltningen av egendom och i viss mån även uppfostringsansvaret. Utifrån denna, tekniskt kanske riktiga, distinktion har man poängterat att en hustru bara stod under sin mans målsmanskap, inte hans förmynderskap. Förmynderskapet betraktas också som mer begränsande för den som lyder under det än målsmanskapet. Jag menar att förmyndareordningens formuleringar visar att denna distinktion inte alls var tydlig i lagtexten från 1600-talet.⁴³ Låt oss se lite närmare på en tidigare rättshistorisk diskussion av ämnet. I Johannes Hellners avhandling från 1895 kan vi finna en tanke om att målsmanskapets innebörd genomgick en förändring som tog sin början ungefär vid reformationen.⁴⁴ Hellner menar att det äldre medeltida rättssystemet uteslöt kvinnor från de offentliga handlingar som försiggick vid själva tinget.⁴⁵ Målsmanskapet var därför i den äldsta rätten en helt manlig angelägenhet, som vid en faders frånfälle skulle överföras på närmaste manliga fränder, men det hängde inte nödvändigtvis samman med egendomsdisposition.⁴⁶ Däremot förväntades mödrar kunna hantera barnens arv och egendom, ibland även efter ett nytt giftermål.⁴⁷ Vidare säger Hellner att:

⁴² Se t.ex. Göransson, 1996, eller Andersson Lennström, 1994, s 5, s 23. Även Hansen, 2006 som också behandlar förmyndareordningen (särskilt s 129-134), berör detta, och menar att det skedde en sammanblandning i praxis, men att distinktionen var tydlig i lagen.

⁴³ Gudrun Andersson nämner också i sin avhandling att begreppen emellanåt används som synonymer i tingsprotokoll från samma tid, se Andersson, 1998 not 50 s 106.

⁴⁴ Karlsson Sjögren, 1998, s 57f tar upp den här diskussionen. Hellner, 1895 antyder att ett ökande inflytande från "främmande rätt" bidrar till detta. De medeltida svenska lagarna visade skriver Hellner, ett troget bevarande av "den nationella åskådningen", s 48.

⁴⁵ Hellner, 1895 menar att den djupare orsaken till detta var kvinnornas vapenlöshet.

⁴⁶ Se också Estlander, 1896, Estlander, 1903a t.ex. s 187.

⁴⁷ Hellner, 1895 s 57. Även Estlander menar att detta framför allt ska ses som ett resultat av att änkan fick sitta i orubbat bo. "Hon var icke förmyndare i den äldre rättens mening." Estlander, 1896 s 380.

Nu deremot är det förvaltningen av godset, som drager med sig målsmansnamnet, och modern kan därför såsom enka vara sina barns målsman; såsom omgift och ånyo trädande under en annans målsmanskap, kan hon deremot ej behålla förvaltningen.⁴⁸

Under tidigmodern tid blev egendomsdisposition det centrala kriteriet för *både* målsmanskap och förmynderskap. Detta kan tolkas som ett praktiskt uttryck för den "possessiva individualism" som C B McPherson talar om hos teoretiker som Locke och Hobbes. Egendomsdispositionen utgjorde grunden för individualitet, och i förlängningen, medborgarskap. I förmyndareordningen var dessa funktioner i förhållande till de omyndiga barnen och ogifta kvinnorna i hög grad sammanflätade hos den som skulle företräda dem. Man skriver målsman i sammanhang där det alldeles tydligt handlar om hur egendom bör hanteras.⁴⁹ På motsvarande sätt användes ordet förmyndare i frågor där representation regleras. Åtskiljandet av dessa två funktioner blir tydlig bara i fråga om änkors förmynderskap över sina barn.

Mannens målsmanskap över hustrun då? Giftna kvinnor var inte omyndiga på ett sådant sätt som regleras i förmyndareordningen. Men, som så ofta konstaterats, fullmyndiga var de inte heller. Hellner, liksom exempelvis Karlsson Sjögren, nämner att hustrur i 1686 års testamentsstadga sades stå under mannens *förmynderskap*.⁵⁰ Med detta vill jag alltså inte hävda att hustrur var helt omyndiga, utan att termerna målsman och förmyndare i allt väsentligt var synonyma. Mannens målsmanskap tillsammans med förvaltningsrätten gör att den stora skillnaden i ekonomiskt avseende var att den äkta mannen till skillnad från en förmyndare inte behövde hålla särskild räkenskap och regelbundet redogöra för hur han handskades med sin förvaltningsrätt.⁵¹

⁴⁸ Hellner, 1895 s 57.

⁴⁹ Ett bra exempel återfinns i § 29, men jag menar att detta är genomgående.

⁵⁰ Hellner, 1895, s 57.

⁵¹ Pylkkänen, 2005 diskuterar den svenska lagens tillämpning i Finland i detta avseende.

Av rätten utsedda förmyndare

I förmyndareordningens § 11 reglerades utnämmandet av förmyndare i rätten, det skulle vara "näste aff slächten", lika många från fädernesidan som av mödernesidan, om så var möjligt. I denna fråga sker en viktig förändring i och med 1734 års lag. Där var normen inte längre att bägge släktlinjer skulle representeras. Istället var en förmyndare normen, även om ett mer kollektivt förmynderskap accepterades. Förmyndareordningen gick också grundligt igenom vad som skulle göras när någon vägrade att anta det förmynderskap som han borde anta, eller när slakten inte fanns inom samma lagsaga eller stad. Var så fallet skulle andra gode män utses medan man sökte efter eventuell släkt. Om skyldemän eller testamentariskt utsedda förmyndare vägrade att ta sig an uppgiften utan en laga ursäkt så skulle de "anklagas" av rätten. Vilka sanktionsmöjligheter som egentligen fanns är oklart. Troligast är att det var bötesstraff som var aktuellt.

En nyttig uppfostran

Texten i förmyndareordningen andas en ambition att åstadkomma en nyttig uppfostran av "Rijksens Ungdom".⁵² Varje omyndig borde naturligtvis växa upp i gudsfruktan, men de borde också utbildas, dvs. ägna sig åt "öfningar" som passade deras stånd, medel och håg. Ingen borde tillåtas att "ofruchtsamligen sin tid förnöta". Förmyndaren skulle ha auktoriteten att välja bana åt de omyndiga, och se till att de inte avvek från denna. Rätten för förmyndaren att genomdriva detta försvann dock om det inte var till de omyndigas gagn. Således gavs ett stort tolkningsutrymme. Den något mästrande tonen om lämplig uppfostran hade en tydlig udd mot adelns unga män. Det verkar inte särskilt troligt att en "stor del" av landets unga män, som det sägs i förmyndareordningen, tillbringade sin ungdom utomlands och där förslösade både sin tid och sin egendom och dessutom konfronterades med främmande religioner och irrläror.⁵³ Men bland den laglärda adel som deltog i lagstiftningsarbetet var detta möjligen ett moral- och disciplinproblem, vilket kanske kan förklara varför det

⁵² Se särskilt FO, § 16 och § 19.

⁵³ FO, § 20.

ägnades ganska stort utrymme åt att ge förmyndare mycket vida befogenheter att i dessa fall råda över resans syfte – vilket skulle vara nyttigt – samt resmål och reskassa. En förmyndares vardag kunde naturligtvis bära med sig helt andra problem än myndlingarnas slösaktiga nöjesresande. Fattigdom kunde ligga i vägen för de utbildningsplaner som uttrycktes som legitim användning av de omyndigas medel. I sådana fall var det förmyndarens ansvar att se till att hysa in sin myndling i lära hos en husbonde eller som intagen på "Barn- eller uptuctelsehuus".⁵⁴

Det stadgades även i 1734 års lag ett visst ansvar för uppfostran, då det föreskrevs förmyndaren att låta den omyndiga "uptuchtas i rätta evangeliska läran, gudsfruktan, dygd och ära" samt att "til sådana öfningar och handteringar hålla som thes stånd, vilkor och ämne kräfva".⁵⁵ Mångordigheten, detaljregleringarna och rekommendationerna från förmyndareordningen var borta i 1734 års lag, men vid behov kunde säkert de äldre bestämmelserna tillgripas.

Rättigheter och skyldigheter i förhållande till egendom

I sin avhandling menar Gudrun Andersson att undersökandet av mansrollen – alltså att problematisera manligt genus – i den äldre lagen är av mindre intresse än att undersöka de handlingsramar som tilldelades kvinnorna, eftersom de juridiska begränsningarna baserade på manlig könstillhörighet var få.⁵⁶ Det vore underligt om en studie av ogifta kvinnors omyndighet under den aktuella perioden inte bekräftade antagandet om att kvinnorollen var snävare definierad. Detta stämmer i hög grad. Men om man överväger både de vidare befogenheterna och det större formella ansvaret som kom an på män i detta sammanhang, och om vi uppfattar ansvar inte bara som makt utan även som en restriktion, blir det möjligt att se det som att lagens

⁵⁴ § 21. I texten ser det närmast ut som att man hoppas på att sådana inrättningar ska växa fram än som att det fanns ett väl utbyggt system.

⁵⁵ I förarbetena till lagen står det att uppfostran skall avpassas efter "ståndh köön och wilkohr". Sjögren & Lagkommissionen, 1902, s 116.

⁵⁶ Andersson, 1998, s 53. För Anderssons undersökning är det den äldre landslagen som gäller, men skillnaderna mellan denna och 1734 års lag är i detta avseende inte särskilt stora.

konstruktion även av den så kallade mansrollen i vissa avseenden verkade högst begränsande.

Det gjordes tämligen tydliga distinktioner mellan lös respektive fast egendom i förmynderskapssammanhang, liksom i många andra fall. Den lösa egendomen skulle helst säljas, särskilt om den var av sådan art att den annars kunde "förmöglas och bortskemmas".⁵⁷ Rena penningtillgångar, eller pengarna som försäljning av lösöret gav, skulle lånas ut mot ränta, som i sin tur skulle användas till myndlingarnas försörjning; på sätt och vis ett rätt modernt förhållningssätt. Det var enligt lagen fullt möjligt för förmyndaren att själv vara den som lånade pengarna. Han gavs rentav den möjligheten "fram för alla andra", men med lika skyldighet att betala ränta och ställa säkerhet.⁵⁸ Förmyndarna förväntades alltså hantera dessa rörliga resurser på ett aktivt sätt och bidra till att kapitalet växte; överskott skulle därför läggas till kapitalet.⁵⁹ Detta formulerades som en skyldighet, tillsammans med plikten att varje år redovisa och göra räkning. Dessutom måste, sade förmyndareordningen, en förmyndare se över de placeringar och gäldförbindelser som de avlidna föräldrarna hade lämnat efter sig, och vid behov revidera dem. Detta batteri av ekonomiska skyldigheter gentemot myndlingarna avslutades med att den förmyndare som inte noga tog allt detta i akt var skyldig att till fullo gälda skadan som de omyndiga därmed hade åsamkats. Det föll även på förmyndarens lott att ansvara för indrivning av skulder för de omyndigas räkning.

Den lösa egendomen skulle idealt räcka till försörjningen av de omyndiga, den fasta egendomen däremot skulle tillfalla dem när de blev myndiga, helst orörd. Det är dock ett genomgående drag i förmyndareordningen att en princip presenteras och motiveras för att sedan ändå vara öppen för omtolkning, bara det fanns "kloka" skäl till det. Det var exempelvis tillåtet för förmyndaren att använda myndlingens kapital till utbildning om han bedömde att investeringen hade goda möjligheter att betala sig. Men, då det här handlade om

⁵⁷ FO, § 23 Undantag gjordes för särskilt kostbara föremål eller sådana som kunde tjäna till föräldrarnas åminnelse.

⁵⁸ FO, § 25.

⁵⁹ FO, § 24.

att riskera själva kapitalet, så stadgas att närmaste fränder eller rätten i så fall måste underrättas.

Den medeltida principen att "Barnagods må varken sjunka eller brinna"⁶⁰ nämns, men modifieras i förmyndareordningen.⁶¹ Den hade inneburit en skyldighet att oavsett vad som hade hänt återlämna omyndigas tillgångar. Nu gjordes denna princip för de omyndigas skadeslöshet om till en intrikat sanktionsmöjlighet. Den gällde inte om de omyndigas egendom har förstörts genom våda, det vill säga utan förmyndarens förskyllan, förutsatt att han hade fört de föreskrivna räkenskaperna. Om, däremot, detta inte hade skötts så gällde de gamla principerna; de omyndiga skulle ha sin egendom tillbaka, lika god och lika stor, och det hjälpte inte om den så hade sjunkit eller brunnit. Detta innebar att en av stadsrättens principer gjordes till gällande för hela riket.

Restriktioner på förmyndares förfogande över de omyndigas egendom fanns självklart kvar även i 1734 års lag. Men de var betydligt mer generell hållna. Egendomen skulle vårdas i de omyndigas intresse, men med samma omsorg som om den vore förmyndarens egen; annars fick han gälda skadan. Det fanns dock gränser för hur mycket hans egenintresse fick råda. För fast egendom gällde fortfarande att den bara i nödfall fick säljas av förmyndaren. Den fick heller inte skiftas utan närmsta fränders råd och en domares samtycke. En förmyndare fick inte själv köpa sin myndlings gods, vare sig löst eller fast. Om förmyndares lån av pengar sägs nu ingenting, men det betyder nog närmast ett tyst medgivande av att förmyndareordningen fortsatte att gälla. Gadolin säger att:

Utelämnandet av de ingående föreskrifter angående förvaltningen av omyndigs lösöre och penningar, som ingingo i FO och förslagen t.o.m. 1717, torde böra tolkas som ett medgivande åt förmyndaren av full handlingsfrihet inom den allmänna, för hans vårdnadsplikt givna normens ram.⁶²

⁶⁰ Ordstäv som syftar på förmyndarens ansvar. Se t.ex. Almqvist, 1964, s 130. Det har medeltida rötter men fortsatte att användas i sammanhanget in i modern tid.

⁶¹ FO, § 30.

⁶² Gadolin, 1934, s 46.

Rekryteringsproblemen

De många skyldigheter som vidhäftade förmynderskapet, och som skulle bäras av förmyndaren och hans hushåll, upplevdes som problematiska. Det främsta argumentet i sammanhanget var att man därmed skapade rekryteringsproblem. Förmyndareordningen innehöll en paragraf vars egentliga syfte bara var att inskräpa att den som blivit "lagligen til Målsmans Ämbete kalladh" inte skulle låta sig avskräckas av de betungande sidorna utan betänka att det var ett "Christeligt wärck".⁶³ Bara de uppräknade laga förfallen gällde som ursäkter. Att representera kronan utomlands eller inneha ett högt och betungande ämbete inom landet dög således som ursäkt, liksom sjukdom. Fattigdom var ett hinder, många egna barn (särskilt om de kom ur två kullar) eller det faktum att man redan innehade antingen två förmynderskap eller ett som var särskilt betungande. Inte heller skulle den som inte hade fyllt tjugofem år eller passerat sextio kunna tvingas att ta ett förmynderskap.⁶⁴ Dessa ursäkter, som också benämns förmyndarjäv, är i princip oförändrade 1734, men var mycket debatterade i 1686 års lagkommission.⁶⁵ Förutom ursäkterna fastställdes i 1734 års lag några kortfattade begränsningar av vem som tilläts vara förmyndare. Att han själv måste uppfylla myndighetskriterierna är självklart, men han fick inte heller vara utlänning, av "annan läro" det vill säga icke kristen, för gammal, vanför eller fattig; inte heller "gäldbunden, slösare eller barnens vederdeloman". Förmyndareordningen innehöll inte mindre än nio satser för att reglera vilka som alls inte skulle accepteras som förmyndare. Kravet på att de skulle ha en jämgod eller större egendom än de omyndiga hör till dem som förefaller ha försvunnit.⁶⁶ Kvar finns inte heller målet

⁶³ FO, § 31.

⁶⁴ Det är ju en fråga till praxis huruvida man därmed tolkade det som att man inte alls fick anförtro ett förmynderskap åt någon som var yngre än tjugofem.

⁶⁵ Utformningen av institutet i den nya lagen var knappast helt smidig och smärtfri, det vittnar Gadolins utredning av de olika förslagen mellan förmyndareordningen och 1734 års lag om. Gadolin, 1934.

⁶⁶ FO, § 15. Denna paragraf hör till en av de där förbehåll och tolkningsutrymme gavs redan i lagtexten; detta skulle gälla främst när förmyndaren inte tillhörde släkten, men kunde ändå bortses från om han alltid hade fört ett "rätt och alfwarsamt lefwerne".

(”böre hälst”) att förmyndaren skulle vara av samma ”stånd och wilkahr”.⁶⁷

De omyndiga

De omyndigas aktiva dispositionsrätt över sin egendom var i princip obefintlig. De ägde men de förfogade inte. Det som reglerades i förmyndareordningen var deras möjlighet att inom natt och år – för mäns del efter myndighetsdagens inträdande, ogift kvinna efter giftermålet (och då via sin man), eller helt enkelt efter hemkomsten från en utlandsresa, kandra förmyndarens förvaltning. Vilka var då de som skulle stå under förmynderskap? I förmyndareordningen var det pojkar under femton år samt ogifta kvinnor, benämnda jungfrur. Det fanns dock vissa öppningar för domstolarna att efter ansökningar antingen förlänga omyndighetsperioden eller rentav förkorta den.⁶⁸ Föräldrar skulle också testamentariskt kunna förlänga tiden barnen stod under förmynderskap. Av denna flexibilitet fanns inget kvar i 1734 års lag, men vi vet att dispenser beviljades av kungen, både för minderåriga män och ogifta kvinnor.⁶⁹ Myndighetsåldern för pojkar försköts från femton till tjuogoett år genom en kunglig resolution år 1721.⁷⁰ I förordningen uttalades tydligt att omyndigheten gällde ärvd egendom, vilket understryker hur viktigt förfogandet över den ärvda egendomen blivit inom förmynderskapsinstitutet. Följaktligen stadgas det också i 1734 års lag att den som var under tjuogoett år ”inte äger makt” att själv förestå sitt arv.⁷¹ Förvärvsinkomster kunde han däremot själv råda över från femton års ålder. I denna första paragraf är det synbarligen pojkar och unga män som

⁶⁷ FO, § 15. Detta kan ju i och för sig tänkas vara *en bidragande* orsak till att jag i mitt material från Göteborg vid 1700-talets slut sett att förmyndare ofta rekryteras från samma ”grupp” som den avlidne fadern tillhört. Se nedan, kapitel 6.

⁶⁸ FO, § 38.

⁶⁹ Se nedan kapitel 5.

⁷⁰ *Förklaring angående när en MansPerson är myndig at förwalta sin arfteliga Ägendom. 30 oktober 1721.* Se Modéer s 305f. Det underströks att det gällde oavsett ståndstillhörighet och att yngre män inte skulle vara förhindrade att ta tjänst hos Kronan eller disponera egenförvärvad egendom.

⁷¹ Almqvist, 1964, s 132.

avses, men även ogifta kvinnor över femton år skulle kunna råda över inkomst av tjänst. I nästa paragraf slås dock fast att "mö af hvad ålder hon vara må" stod under förmynderskap.

Den tredje paragrafen i det kapitel som rör förmynderskapet är ofta citerad, och lyder: "Enka råde sig och gods sitt sjelf". Så var ju också fallet i de närmast föregående lagtexterna. I övrigt lämnades det öppet för att ställa människor som kunde beslås med vanvett, slöseri eller som av "andra orsaker" inte kunde ta hand om sin egendom, under förmyndare.⁷² Detta var delvis något nytt.⁷³ Att vara sinnessjuk, eller bedömd som sinnessjuk, kunde alltså betyda ett begränsat straffansvar och innebära att man inte ansågs kunna föra sin talan inför rätten. Vi kan förvänta oss att finna vansinniga människor bland både män och kvinnor, och detta verkar därför inte ha några särskilda följder för genusordningen.⁷⁴ Åsa Karlsson Sjögren har dock pekat på att denna nyordning i 1734 års lag kunde användas av en hustru mot hennes man för att den vägen skydda sin eller deras gemensamma egendom.⁷⁵ Genom att hävda att han inte var kapabel att sköta deras gemensamma affärer, att utöva sin myndighet, förvaltningsrätt och sitt målsmanskap på ett ansvarsfullt sätt, kunde hon få en domstol att utse en förmyndare åt honom. Det vi idag kallar psykos kunde naturligtvis motivera sådana åtgärder, men också till exempel alkoholism eller överdrivet spelande. Dessa fall var troligen inte särskilt vanliga. Kanske var det ännu ovanligare att kvinnor utnyttjade denna möjlighet rent strategiskt. Att fäder kunde använda detta för att hålla söner ifrån dispositionen av sitt arv vet vi dock. Ett exempel på detta ges av Kerstin Norlander, som i sin avhandling pekar på omyndigförklarandet av en homosexuell son i ägarfamiljen till Liljeholmens stearinfabrik. Norlanders bedömning är att det var just den sexuella läggningen, snarare än något man

⁷² Vad som förstås med "andra orsaker" tillhör naturligtvis det som kan vara högst historiskt föränderligt.

⁷³ Gadolin hävdar att "uttryckliga bestämmelser om omyndighetsförklaring för vanvett ha tidigare saknats, medan man dock finner vainsinne upptaget som legal inhabilitetsgrund." Gadolin, 1934 s 49.

⁷⁴ I mitt material från Göteborg finns exempel på änkor som betecknas som svagsinta och därför ställs under förmynderskap, likaväl som vuxna män.

⁷⁵ Karlsson Sjögren, 1998, s 146.

idag skulle betrakta som invalidiserande sjukdom, som var orsaken.⁷⁶

Vansinne och modernisering

Kön och ålder är förhållandevis okomplicerade kriterier för både aktörer och betraktare i en given historisk situation, åtminstone som grunder för omyndighet. Andra kriterier, som vansinnet och den allmänna otillräkneligheten är det inte. Varför var dessa inte lika tydligt uttryckta före 1734 som efter? En hypotetisk förklaring skulle kunna vara att det fanns rent materiella orsaker till att konflikter och problem runt detta uppstod oftare, kanske framför allt nådde något slags offentlig sfär oftare. I vad man svepande kan kalla för det medeltida och tidigmoderna samhället så var, femtonåriga åldersgränser till trots, förutsättningen för ett aktivt utövande av myndigheten i mycket hög grad sammanhängande med etablerandet av ett eget hushåll, av en egen ställning som husbonde. Ofta skedde detta genom övertagandet av en egen gård eller kanske en verkstad, handelsrättigheter eller annan verksamhet. Vägen fram till detta var dock kantad av sociala kontrollstationer av olika slag. De som inte klarade dessa behövde aldrig, eller fick aldrig, utöva någon funktionell myndighet. På så vis kan man tänka sig något slags självreglerande mekanism, som om inte annat förutsattes av de, med senare tiders mått, jämförelsevis glesa kontakterna med offentliga institutioner.

I ett moderniserande samhälle, där ekonomin monetariseras och diversifieras i högre grad än vad som tidigare varit fallet, öppnas andra, nya, möjligheter för självständig verksamhet – för att utöva sin myndighet funktionellt. Att riskera kapital var en möjlig verksamhet. Även samhällsmakten blir reglerad på ett annat sätt och framträder i nya former. Mer generella kriterier för bedömning av tillräknelighet utvecklas, i takt med att behovet gör det. Kanske var det därför myndighetsåldern för män höjdes: Fler kunde nyttja denna till fler syften, men det utvecklades också nya sätt att kringskära dessa möjligheter. Det "egna" kapitalet var ju fortfarande i hög grad

⁷⁶ Norlander, 2000. Det är möjligt att fadern uppfattade sonens sexuella läggning som ett slags invalidiserande sjukdom. Det är ju ett extra intressant fall också i det att det inte fanns några andra manliga direkta arvingar till företaget.

något som andra människor i omgivningen hade anspråk på, eller rentav var beroende av.

Omyndigförklarade män

Män som ställs under förmyndare efter uppnådd myndighetsålder, behandlas särskilt i åtminstone två förordningar under 1700-talet. Den första, från 1749, är en "förordning, till hämmande av varjehanda med ungdomen föröfvade bedrägerier".⁷⁷ Man försökte motverka "höga spel", spelskulder och annan förförelse som ungdomar och omyndiga kunde lockas in i. Det betonades att de omyndigas underskrifter och åtaganden inte var giltiga, och att deras föräldrar inte heller skulle kunna krävas i deras ställe. Omyndiga skulle inte heller kunna "i banken hava någon räkning". Föräldrar och förmyndares rätt att för män förlänga omyndigheten utöver lagstadgad ålder motiverades med att bedragare skulle kunna skuldsätta omyndiga med en framförhållning så att skulden gick att kräva in vid myndighetsblivandet. I övrigt kan man lägga märke till en något glidande definition av vilka män som egentligen räknas som omyndiga. På flera ställen sägs bestämmelserna gälla:

omyndiga, eller (min kurs.) sådana ynglingar, som äro i sina föräldrars hus, eller leva på deras eller andra anhörigas kostnad

Jag kan inte tolka detta på något annat sätt än att det skulle vara möjligt för en domstol att betrakta en formellt myndig man som omyndig – och därför göra honom fri från ansvar för ingångna avtal – helt enkelt därför att han inte hade etablerat sig i en oberoende ställning i förhållande till föräldrar eller andra släktingars hushåll.

De omyndigas förmånsrätt

"De tysta förmånsrätterna" återfanns handelsbalken i 1734 års lag, i kapitlet "Om borgenärers rätt och företräde för hvar annan til gäld-

⁷⁷ Modée, del 4, s 2869.

bunden egendom".⁷⁸ I denna fanns regler för hur fordringsägare av olika slag skulle prioriteras i samband med utmätningar. Detta rörde förmyndarnas ekonomiska ansvarighet i relation till de omyndiga likaväl som deras ekonomiska åtaganden gentemot andra parter, i första hand olika slags kreditförbindelser. Förmånsrätten för de omyndigas medel förefaller ha haft sitt ursprung i en "*Resolution angående Barnegods*" från 4 nov 1668.⁷⁹ Där sades att "barnepenningarna" hos en förmyndare skulle vara framför all annan skuld "privilegierade utaf hans egendom at utmätas", oavsett vilka tidigare avtal som hade ingåtts kreditorer emellan. Maria Ågren har pekat på en omfattande reglering av kreditväsendet i stort under 1600-talets senare hälft, en reglering som hon menar präglades av en omsorg om fordringsägarens intressen.⁸⁰ Resolutionen om de omyndigas medel får antas ha varit en liten, men dock, del av detta. De omyndigas rätt som fordringsägare är den som vi ser tydliggjord här, men det är ju uppenbart att den rätt andra fordringsägare kunde hävda därmed hamnade längre ner i prioriteringsordningen. I resolutionen förefaller de omyndigas förmånsrätt vara närmast absolut. En rad andra förmånsrätter fanns dock. Utslagen i praxis rörande vems rätt som gällde var förmodligen skiftande.⁸¹

Denna privilegierade ställning för de omyndigas egendom behölls under en tvåhundraårsperiod. Man skulle kunna se det som att de omyndigas förmånsrätt tillsammans med exempelvis bordsrättsinstitutet ingick i en struktur där egendomsöverföring genom arvsordningen ofta prioriterades före transaktioner utanför släktkretsen.⁸² Med en förordning från 1861 förändrades detta.⁸³ Fordringar i lös egendom som redan blivit utmätta från den döda, samt alla in-

⁷⁸ Jägerskiöld, 1984 s XVII, menar att Handelsbalken var den balk som redan i 1734 års lag var mest modifierad jämfört med den medeltida rätten. Således ett område som det fanns ett stort tryck på att låta följa med tidens förändring.

⁷⁹ Se även Berger, 1883.

⁸⁰ Ågren, 1992 s 44.

⁸¹ För några exempel se Jägerskiöld, 1967, t.ex. s 195-221.

⁸² Sjöberg, 2001a.

⁸³ SFS, nr 59 1861.

teckningar i fast egendom placeras nu före de omyndigas intressen i prioriteringsordningen.

GIFTOMANNASKAPET

Giftomannainstitutet fanns med redan i landskapslagarna.⁸⁴ Detta ingick under den aktuella undersökningsperioden inte i egentlig mening i förmynderskapsinstitutet, men det finns anledning att ställa frågan: hade en omyndig kvinna både giftoman och förmyndare? Giftomannen var den som hade rätt att ge bort en kvinna i äktenskap. I princip följde detta, precis som förmynderskapet, den gällande arvsordningen. Med den kanoniska (katolskt kyrkliga) rättens inflytande kom regeln att äktenskap inte erkändes som legitima om det stred mot någondera partens, även kvinnans, vilja.⁸⁵ Å andra sidan fanns det ändå kraftfulla sanktioner mot de kvinnor som gifte sig emot giftomannens vilja, det kunde innebära (en över tid något varierande grad av) arvlöshet.⁸⁶ Detta modifierades i Magnus Erikssons landslag och Magnus Erikssons stadslag, men blev återigen tydligt i 1734 års lag. Sanktionsmöjligheterna mot den kvinna som gifte sig mot giftomannens vilja, samt det faktum att äktenskapsavtalen ju i hög grad var egendomstransaktioner, gör att även giftomannaämbetet kan betraktas som ett egendomsrättsligt institut. Det kvarstod för de ogifta kvinnorna en kort tid efter myndighetsreformerna 1858 och 1863, avskaffades för de icke adliga 1872, men för adliga kvinnor inte förrän 1882.⁸⁷ Detta innebar att det under några decennier fortfarande var en ganska stor kvalitativ skillnad mellan mäns och ogifta kvinnors myndighet. Detta instituts utformning uppvisade intressanta skillnader i den äldre lands- respektive stadslagen, då modern kunde vara sin dotters giftoman enligt stadsrätten, men endast gavs en rådgivande funktion i landslagen. I stadslagen gavs också både fäder och mödrar möjligheten att utnämna

⁸⁴ I Almqvist, 1964 dras linjerna tillbaka till Tacitus beskrivning över de germanska folken.

⁸⁵ Se t.ex. Arnórsdóttir, 1999, s 82. Här betonas dock att föräldrars och släktens makt ändå i hög grad kvarstod.

⁸⁶ Korpiola, 1999.

⁸⁷ Det kvarstod för de omyndiga.

dotterns giftoman på dödsbädden, "till förman för henne eller hennes egendom".⁸⁸

1734 års lag inleddes med Giftermålsbalken. I denna balks första paragrafer föreskrevs hur en man skulle gå tillväga om han ville gifta sig. Grundläggande var att han måste begära den kvinna han åstundade hos hennes giftoman. Att gå förbi giftomannens vilja är därmed faktiskt den första förseelse som beskrevs i lagen.⁸⁹ Reglerna för vem i den ogifta kvinnans släktkrets som skulle inneha giftomannaskapet var i princip desamma som gällde för förmynderskap. Dock var en utsedd förmyndare inte självskriven som giftoman. Levde fadern var han sin dotters giftoman, modern gavs en lagstadgad rätt att vara rådgivande. Dessa bägge kunde - modern med nästa fränders råd - muntligt eller skriftligt utnämna någon till giftoman efter sin död. Efter föräldrarna kommer de närmaste släktleden, där regeln var att fädernesidan i varje led gick före mödernesidan. När så lagtexten kommit förbi morbrodern så sägs att:

Är ej han til; tå är then som henne skyldast är å fäderne, eller möderne. Äro the både jämskyld; vare tå then närmast, som å fäderne är, man ej qvinna, och tage han nästa skyldemans af mödernet och laga förmyndares råd. Lefva ej skyldemän, utan förmyndare allena; tå skal han hennes giftoman vara.⁹⁰

En omyndig, föräldralös kvinna kunde alltså i teorin ha både en förmyndare och en giftoman utan att funktionerna samlades hos en person. Det är rimligt att tolka det som att man ville understryka att släktskapet hade större vikt i giftomannafrågan än i förmyndarfrågan. Giftomannen hade ju som sagt ett stort inflytande över egendomens vidarebefordran vid giftermål. Lagtexten understryker som synes också att ingen annan kvinna än modern kunde fungera som giftoman. Med denna paragraf, som tyder på att förmyndaren som giftoman var ett sistahandsval, understryker man att det fanns en

⁸⁸ Holmbäck och Wessén anger i sina kommentarer att "eller" ofta används istället för "och". De tolkar det alltså inte som att detta betecknar alternativ. SeMESTL, 1966, förklaringar till Giftermålsbalken s 47.

⁸⁹ 1734 års lag, 1981 GB 1. I detta första kapitel talas det enbart om kvinnan som ogift. Regler för omgiften, eller snarare vilka omgiften som *inte* fick äga rum omtalas i flera av balkens följande kapitel.

⁹⁰ 1734 års lag, 1981 GB 1:3.

risk att förmyndaren styrde myndlingskapitalet efter sina egna intressen snarare än släktlinjens.

TESTAMENTEN

Testamentsrätten

Testamentsrätten var under tidigmodern tid starkt reglerad utifrån typ av egendom.⁹¹ En av de tydligaste begränsningarna var den, att arvejorden inte alls gick att testamentera. Det som betecknades som avlingejord (det vill säga inte från släkten ärvd, utan på annat sätt förvärvad) fick man däremot, efter landsrätt, testamentera till vem man ville.⁹² Det fanns dock en för detta sammanhang intressant begränsning även här. Om det i boet fanns omyndiga barn "som icke äga något til födo och upfostran", så skulle en domare se till att dessa fick så mycket som han bedömde skäligt. Lagen sade att denna skälighetsbedömning skulle vila på de omyndigas "stånd och värde"⁹³, och att detta skulle gälla tills de kunde försörja sig själva.⁹⁴ De blev alltså garanterade försörjning under en begränsad tid, men inte någon varaktig del i kapital etc. Begränsningen av testamentsrätten för egendom inom städernas jurisdiktion kan kanske sägas ha varit kvantitativ snarare än kvalitativ, men var ett exempel på städernas egendomsrättsliga specialstatus. En testator utan barn, men med andra arvingar i landet, kunde ge bort hälften av vad han eller hon ägde. Fanns inga arvingar alls inom landets gränser var friheten i princip fullständig, om det inte gällde arvegods. Om barn eller bröstarvingar fanns bland de efterlevande var friheten begränsad till endast 1/6 av egendomens värde.⁹⁵ Detta modifierades dock för dem utan barn eller bröstarvingar genom en förordning redan 1762.⁹⁶

⁹¹ Ågren, 1999b gör en analys av genus- och generationskonsekvenser av testamentsrättens reformering 1857.

⁹² 1734 års lag, 1981 ÄB 17:4.

⁹³ Varmed vi nog helt enkelt skall förstå samhällsställning. I Nehrman (Ehrenstråle), 1752, s 211 förtydligades detta till "efter fadrens stånd och värde".

⁹⁴ 1734 års lag, 1981 ÄB 17:4.

⁹⁵ 1734 års lag, 1981 ÄB 17 cap 5§.

⁹⁶ Kongl. förordning och förklaring 19 aug 1762. (Modée bd 7 s 5391).

Restriktionerna på ärvd fast egendom kvarstod, på land och i stad, men för den "förvärvade" och lösöret var friheten större.

Alldenstund det med naturlig billighet och en fri medborgares rätt öfverensstämmande är, att ega en ovillkorlig förvaltning öfver det gods man sig lofvligen förvärfvat⁹⁷

Rätten att testamentera egendom, synes vara en av de rättigheter som var utsträckt till flest individer när det gäller olika typer av förfogande. Personer i flera olika positioner har denna rätt, när de i en rad andra fall inte hade lagens förtroende att själva disponera. I 1734 års lag var denna rätt en av de få explicit uttalade egendomsrättigheter som gavs till ogifta kvinnor,⁹⁸ men den uttalades egentligen redan i 1686 års testamentsstadga.⁹⁹ I Nehrman's föreläsningar över ärvdabalken betonades att bedömningen av en ogift kvinnas förståndsmässiga mognad fick göras av omgivningen, men att en åldersgräns på 15 år var att rekommendera. Nehrman framhåller också att även minderåriga män över 15 bör kunna testamentera sitt arvegods.¹⁰⁰ Begränsningar i själva rätten att testamentera uppstår framför allt om den som testamenterar själv har avtalat bort denna rättighet.¹⁰¹

Testamentsvittnen

Det fanns i 1734 års lag inget absolut krav på att ett testamente skulle vara bevittnat, men det var naturligtvis en fördel, särskilt vid kon-

⁹⁷ Kongl. förordning och förklaring 19 aug 1762.

⁹⁸ "Mö som til godt och moget förstånd kommen är, hafve våld göra testamente, ändoch hon under förmyndares värjo är." 1734 års lag, 1981 ÅB 16 cap 2§. I Wiesner, 1987 nämns att ogifta kvinnor hade denna rätt i 1500-talets Nürnberg.

⁹⁹ Det finns exempel som visar att ogifta kvinnor hade testamenterat egendom innan 1686. MESTL, 1966; Taussi Sjöberg, 1996 ger ett fåtal sådana. Gadolin understryker att testamentsstadgan från 1686 till skillnad från förmyndareordningen inte var en ny lag, utan en *lagförklaring*. Gadolin, 1934, s 35, not 1.

¹⁰⁰ Flintberg, 1797, s 322 förhåller sig på precis samma sätt, både när det gäller omyndiga kvinnor och unga män.

¹⁰¹ "Men theremot, kunna the ej gjöra Testamenten, som genom Förord/.../ eller andra Lagliga förbindelser, sjelfwa betagit sig thenna friheten." Nehrman (Ehrenstråle), 1752 s 197.

flikter, om vittnen fanns.¹⁰² Vem kunde då uppfylla vittnesrollen? I lagtexten talas det om två gode män, men det verkar inte ha varit självklart för dåtidens uttolkare vad detta egentligen innebar. Nehrman skriver om detta att man i och för sig ofta skall utläsa lagtextens "män" som människor: Han säger därför: "At Män jemwäl bemärcker Qvinna i lagen". Men, i det här fallet var det ändå säkrast att följa lagens bokstav för att undvika "klander och jäf".¹⁰³ Helt uteslöt dock inte kvinnor från rollen som testamentsvittnen; han förordade en pragmatisk tolkning. Nehrman framhåller som exempel en barnaföderska som gör ett muntligt testamente. Vid sådana tillfällen förväntades män sällan vara med; fanns det bara kvinnor närvarande så borde deras vittnesmål göra testamentet giltigt. Även i J A Flintbergs "Lagfarenhets-bibliothek" från sent 1700-tal kommenteras frågan på samma sätt.¹⁰⁴ Lars Björne berör i sin historia över den nordiska rättsvetenskapen hur denna specifika fråga kom att behandlas på 1700- och 1800-talen. Han finner ingen absolut enighet; det fanns jurister som ville hävda både en mer liberal - dvs. mer eller mindre villkorlös - ville erkänna kvinnor som testamentsvittnen - och en mer strikt avvisande hållning.¹⁰⁵ Överlag menar dock Björne att vi både i den danska och svenska litteraturen finner en hållning som visar på en skepsis, ett slags "duger nog, men helst inte", men att denna sällan underbyggdes med egentliga juridiskt relevanta argument.¹⁰⁶ I fråga om motiven hos en av dem som ställer sig direkt avvisande till kvinnor som testamentsvittnen, den finske juristen Mathias Calonius, så funderar Björne i banor som att denne var ungtkarl och allmänt skeptisk mot kvinnors intelligens. Han pekar på att Calonius uttryckligen skrev att kvinnor inte skulle omfattas av uttrycket "gode män" ifråga om exempelvis bouppteckningar och förmynderskap. Inte heller skulle de accepteras som just testamentsvittnen eller vittnen vid äktenskapsförord, eftersom detta skulle strida mot lagens mening och "lagen alls inte vill, att kvinnor skall delta

¹⁰² 1734 års lag, 1981 ÄB 16:1.

¹⁰³ Nehrman (Ehrenstråle), 1752 s 198.

¹⁰⁴ Flintberg, 1797 s 320.

¹⁰⁵ Björne, 1995 s 301ff.

¹⁰⁶ Björne, 1995 s 304.

i rättshandlingar som kräver solennitetsform".¹⁰⁷ Solennitetsbegreppet syftar på handlingar eller ritualer som var nödvändiga för att något skulle vinna laga kraft, eller på närvaron av vittnen som fyller samma auktoriserande funktion. Det finns en principiell skillnad jämfört med vittnesmål vid brottmål, där 1734 års lag hade förklarat kvinnor som vittnesgilla.¹⁰⁸ Men lagen lät inte någon som själv stod under målsmanskap att agera som ombudsman eller fullmäktig för någon annan i dessa mål.¹⁰⁹ Jag för min del förmodar att det var ännu ett skäl som gjorde att accepterandet av kvinnor i en stor del av juristkårens ögon sågs som omöjligt eller som en nödlösning.¹¹⁰ Den diskussion som Björne refererar visar dock på att detta var föremål för skiftande tolkningar, och att stridsfrågan var kvinnors förmåga att auktorisera något, att, för att tala med Maria Sjöberg, ingå i en maktskapande relation.¹¹¹ Så sent som 1857 kom en kunglig förklaring i ämnet, med syftet att tydliggöra att lagtextens två "gode män" *inte* skulle tolkas som att kvinnor inte skulle kunna vara vittnen i sammanhanget; de var lika vittnesgilla som män.¹¹² Förklaringen, som var föranledd av ett förslag från riksdagen, talar om för oss att detta nu var lagstiftarens klara ståndpunkt, men den antyder också att det länge fanns en viss osäkerhet om saken i praxis. Detta handlade kanske också om hur många typer av rättssubjekt samhället skulle ha. Anu Pylkkänen har diskuterat hur den naturrättsliga diskursen om individuella rättigheter också ger upphov till teorier om olika distinktioner beroende på kön, mental kapacitet och nationalitet.¹¹³ I en liberal lagdoktrin i vardande blev alla dessa gradskillnader

¹⁰⁷ Citat ur Björne, 1995 s 303. Calonius originaltext är på latin och utkom på 1780-talet, se Björne, 1995 s 134-138.

¹⁰⁸ Om kvinnors rättskapacitet i detta avseende, se t.ex. Andersson Lennström, 1994.

¹⁰⁹ 1734 års lag, 1981 Rättegångsbalken kap 15 § 3.

¹¹⁰ Wiesner, 1987, s 165, visar på en liknande inställning i det tyska sammanhanget om än något tidigare. I 1500-talets Nürnberg accepterades kvinnor således i brist på män som vittnen i civilmål i allmänhet, men inte som testamentsvittnen.

¹¹¹ Sjöberg, 1996.

¹¹² SFS, no 63 1857.

¹¹³ Pylkkänen, 2005, s 79.

som det tidigmoderna, patriarkala ståndssamhället byggde på ett logiskt problem. Denna spänning höll sig naturligtvis inte inom doktrinen ramar, utan motsvarades också av att samhällets övriga utveckling, där sociala grupper som befann sig utanför de traditionella ståndsgrupperna växte kraftigt.

FÖRÄNDRINGAR UNDER 1800-TALET

Under 1800-talets första hälft verkar de ogifta kvinnornas generella omyndighet ha ifrågasatts allt mer i praxis. De tilläts i ökande grad genom olika dispenser att vara verksamma i de genomreglerade stadsnäringarnas utkanter. En kraftig folkökning samt en ökande andel ogifta kvinnor, framförallt i samhällets mellanskikt gjorde deras kringskurna möjligheter att försörja sig till ett problem i den politiska debatten.¹¹⁴ Den syn på lagstiftningen som växte fram på 1800-talet har kallats för politiskt-instrumentell. Lagen blev i allt högre grad en rent mänsklig angelägenhet, möjlig att ändra för att åstadkomma politisk och social förändring. Så skedde också. Detta kommer jag att ta upp utförligare i nästa kapitel, där förmynderskapen behandlas som ett problemkomplex tillsammans med andra rättsliga och ekonomiska förhållanden - rörande exempelvis förmånsrätt och krediter - speglat bland annat i riksdagsdebatten och de olika civillagsförslag som presenterades under perioden. Därför avslutas detta kapitel nu med en mycket kortfattad översikt över de allra viktigaste förändringarna i lagen.

I en förordning från 1845 börjar ett offentligt väsende för översyn av förmynderskapen ta fastare form.¹¹⁵ Den förordningen bekräftas och byggs ut med ännu en förordning om tillsyn av förmyndarförvaltningen 1861.¹¹⁶ 1858 kom rätten för ogifta kvinnor att vid 25 års ålder begära myndighet i domstol, 1863 blev detta en allmän myndighetsålder för de ogifta kvinnorna. Förändringar i förmynderskapet som legal institution och konstruktion av genus fortsatte förstås även efter reformerna 1858 och 1863. Giftomannaskapets upphävande för myndiga kvinnor är redan nämnt. Detta förde också med

¹¹⁴ Qvist, 1960.

¹¹⁵ SFS, no 9 1845.

¹¹⁶ SFS, no 60 1861.

sig att kvinnor fick lov att upprätta äktenskapsförord för sin egen räkning – detta var tidigare något som förutsatte giftomannens medverkan. 21-årsdagen blev 1884 en gemensam myndighetsålder för kvinnor och män, men giftermål därefter betydde för kvinnornas del att de fördes in under mannens målsmanskap. Sådan var situationen till 1921. På 1920-talet antas också en ny föräldrabalk, i vilken vi återfinner delvis nya regler för förmynderskapet. Nu fanns inte längre några könsbaserade restriktioner på vem som kunde anta rollen som utsedd förmyndare åt någon annans barn; både kvinnor och män – som uppfyllde vissa övriga kriterier – accepterades. Detta gällde även för positionen som överförmyndare, alltså den som hade kontrollansvaret över förmynderskapen i ett område. Ändå var det egentligen inte förrän 1950 som de gifta föräldrarna blev formellt jämställda i rollen som förmyndare över sina barn. Denna eftersläpning gällde främst just egendomsrättsliga aspekter. Från 1950 gav lagen inte längre särskilda befogenheter och särskilt ansvar till de gifta männen i dessa frågor. Om det således var genom äktenskapet, i egenskap av mödrar och änkor, som kvinnor på 1700- och 1800-talen kunde anta positionen som förmyndare, så var det likväl just positionen som hustru som fortsatte att vara fokus för kvinnlig underordning. Vi ser här hur kvinnor fick tillträde till en offentlig sfär och offentliga uppdrag innan gifta mödrar fick samma befogenheter som sina makar.

SAMMANFATTNING

Regleringarna från medeltiden till och med 1734 års lag

Förmynderskapsinstitutet var inte någon riksomfattande konstruktion i landskapslagarna, skillnader fanns regionalt såväl som mellan land och stad. Detta gällde både hur omyndigheten och förmynderskapet reglerades. Ogifta kvinnors omyndighet var dock en genomgående princip. Förmyndarens egendomsförvaltning kunde vara både *usufruktuarisk* och *fiduciarisk*, men det var den senare formen, en förvaltning av ett specificerat arv eller värde, som tydligast arbetades in i de tidigmoderna lagarna. Rättshistoriker menar också att den medeltida stadsrätten lämnade fler spår i senare lagar än landskapslagarna gjorde, bland annat genom att förmyndarinstitutionen i städerna antog karaktären av ett offentligt ämbete med redovisningsplikt.

Förmynderskapet fick en riksomfattande gestaltning för både land och stad i och med 1669 års förmyndareordning. Att lagen var rikstäckande betydde dock inte att den var socialt neutral. Stånds-

samhället bekräftades i skrivningar som förutsatte att förmyndare utsågs ur samma stånd som de omyndiga. Det var dessutom tydligt att adelsintressen hade avgörande inflytande på vissa detaljregleringar; förmodligen på lagen som helhet.

Föräldrarnas bestämmanderätt över vem som skulle överta förmynderskapet över barnen vid deras död blev tydligare definierad, genom att deras rätt att testamentariskt förordna någon överordnades den kvarlevande släktens anspråk. Både änkors och änklingars rättigheter och skyldigheter specificerades. Änkans möjligheter att råda över och företräda barnen var dock klart mer begränsade, exempelvis genom att hon måste samråda med mannens manliga släktingar. Hennes möjlighet att vara förmyndare upphörde vid omgifte. Förmynderskapet framträder i den tidigmoderna lagstiftningen som ett tungt ansvar, som också förde med sig stora befogenheter. Förmyndaren hade långtgående skyldigheter gentemot den omyndige, att förvalta egendom men också att se till att den dagliga försörjningen och eventuell utbildning tillhandahölls. Men flera rättshistoriker har också hävdad tolkningen att förmyndarna i den svenska lagstiftningen hade mycket stor frihet i sin förvaltning jämfört med flera omkringliggande rättssystem. En förändring värd att notera är hur förmynderskapet går från att ha varit en förväntat kollektiv institution till att bli ett mer individuellt ansvar.

Egendomsdispositionen alltmer i centrum

Under den tidigmoderna perioden kom en väl definierad säkerhet för egendom och eigendomsdispositionen alltmer i centrum, sett såväl ur förmynderskapets som ur omyndighetens perspektiv. Det var eigendomsdispositionen som reglerades mest, och som fyllde relationen mellan de olika aktörerna med innehåll. Hellners ståndpunkt var att eigendomsdispositionen blev en allt viktigare del av förmynderskapet, jämfört med målsmanskapet, dvs. rollen som företrädare på ting och andra offentliga sammanhang, från reformationen och framåt. När det gäller omyndigheten så pekar etablerandet av något slags förmånsrätter år 1668 på hur viktig denna aspekt är, men även höjningen av den manliga myndighetsåldern 1721, vilken uttalat gällde eigendomsdisposition. Den kvalitativa skillnaden mellan lös och fast egendom var viktig i förmyndareordningen. Den fasta eigendomen skulle hållas intakt tills de omyndiga själva kunde disponera den, och deras försörjning skulle främst baseras på avkastningen eller eventuellt konsumtionen av lös egendom. De olikartade konstruktionerna för lös och fast egendom, samt skillnaden som gjordes mel-

lan de omyndigas egen arbetsförtjänst och det ärvda kapitalet komplicerade reglerna ytterligare. Den lösa egendomen fick förbrukas av förmyndaren till de omyndigas försörjning. Den fasta skulle förräntas och förvaltas. Lön och inkomster från egen produktion kunde unga män och kvinnor disponera. Men arvet skulle, under förmyndarens händer, vänta på sin myndiga ägare. Myndighetsblivandet var gradvist, beroende av ålder, kön, hushållsposition och egendomens ställning.

1800-talets förändringar kan antas ha drivits av andra klassintressen än den tidigare lagstiftningen. Ett visst ståndsspecifikt motstånd mot förändringarnas riktning ser vi från adelns sida, exempelvis att giftomannainstitutet behölls ett decennium längre för ståndets kvinnor. Men i övrigt verkar skillnaden mellan lös och fast egendom vara mindre intressant för lagstiftaren att bevaka, och ståndsspecifika sociala skillnader hos olika positioner inom förmyndarskapsinstitutet rensas gradvis bort. Till detta återkommer jag dock i kapitel 4.

Banden av rättigheter och skyldigheter

Vilket var då det kvalitativa innehållet i de relationer av rättigheter och skyldigheter som genom lagstiftningen etablerats mellan förmyndare, omyndiga och samhället? Om vi börjar med relationen mellan omyndiga och samhälle, så bestod den främst av att samhället genom lagen definierade vem som var omyndig och vad detta innebar. Ett visst direkt åtagande fanns i och med att lokalsamhällets rättsinstanser hade ansvar för att förmyndare utses. Detta blir förhållandevis enhetligt från 1600-talets slut. De omyndiga har under hela perioden ett starkt anspråk på att deras egendom inte ska minska i värde under omyndighetsperioden. Men det förväntas också alltmer att värdet ska kunna öka genom framgångsrik förvaltning. Från 1600-talet ingår även ett uttalat anspråk på att den omyndiga får lämplig utbildning.

Förmyndarna får alltså mer skyldigheter och åtaganden när de omyndigas rättigheter stärks. Anspråken på dem kommer både från de omyndiga och från samhället i stort. Det klargörs också i Förmyndareordningen från 1669 att förmyndaren kan vara att betrakta som ett slags låntagare likaväl som en bankir i förhållande till omyndigas kapital. De stora förändringarna under undersökningsperioden ligger dock egentligen inte i innehållet i dessa relationer, utan i definitionerna av *vem* som kunde och skulle befinna sig i den ena eller andra positionen.

4. FÖRMYNDARINSTITUTIONEN I POLITISK OCH RÄTTSLIG DEBATT. 1809-1863

OMFÖRHANDLINGEN AV ETT SAMHÄLLSKONTRAKT

Relationerna mellan omyndiga och förmyndare var under 1800-talets första hälft föremål för omförhandling. Den gamla seglivade, formellt hierarkiska hushållsorganisationen var utsatt för ett förändringstryck som påverkade både utformandet av det patriarkala hushållsföreståndarskapet och situationen för dem som var underordnade detta. De ogifta kvinnornas position var den som tydligast kom att ändras, men detta förutsatte även andra förändringar. I följande kapitel behandlas viktiga kontroverser om civilrätten under första hälften av 1800-talet, och dessas påverkan på och samband med genusordningen, främst ur egendomsrättsligt perspektiv. I fokus finns de problem som förmyndarpositionen uppgavs vara behäftad med och de ogifta kvinnornas myndighetsstatus. Dessutom diskuteras medborgarskapsbegreppet. Strider om kvinnors förfoganderätt över egendom och sambandet mellan detta och medborgarskapsfrågor pågick vid samma tid i lagstiftande församlingar även i de skandinaviska grannländerna liksom exempelvis i England och Tyskland.¹ I båda dessa fall rörde debatten dock främst de gifta kvinnorna, då de ogifta, i jämförelse med det svenska fallet, redan hade en högre grad av civilrättslig myndighet. Myndighetsfrågan i Sverige under förra halvan av 1800-talet handlade därför mindre direkt om äktenskapet

¹ Se t.ex. Holcombe, 1983, Vogel, 1993; 1994. Detta skriver också tidiga feminister om, t.ex. Gripenberg, 1909.

som institution än som var fallet i tysk och engelsk debatt. Debatterna förefaller ändå ha varit mycket likartade sedda som centrala delar av konflikten mellan de äldre europeiska rättssystemen och nya, mer liberala principer. Ursula Vogel har benämnt detta "a process of asymmetric modernisation in different spheres of bourgeois law", i vilken äktenskaps- och familjelagstiftning ständigt verkar ha hamnat efter.² En sådan process av 'asymmetrisk modernisering' ägde rum även i det svenska fallet.

Ett problemområde som ständigt återkom i debatten om den svenska förmyndarinstitutionen var dess påstått hämmande effekt på den växande kreditmarknaden. Detta kom sig av att de omyndigas egendom, hos i domstol utsedda förmyndare eller hos föräldrar, hade en s.k. *tyst förmånsrätt* vid exempelvis konkurser eller andra former av skuldutmätning.³ Att låna ut pengar till en förmyndare innebar därmed, allt annat lika, en större risk än att låna ut dem till någon utan detta ansvar. Varför det var på det viset, och hur diskussionen om en lösning fördes är en av de frågor som berörs i detta kapitel.⁴

Kvinnofrågan blir politik

Fredrika Bremers roman *Hertha eller En själs historia* var ett viktigt inlägg i debatten om de ogifta kvinnornas myndighet.⁵ Dock har den kanske haft ett större värde i och för historieskrivningen än i sin samtid. *Hertha* publicerades 1856, två år innan den första villkorade myndighetsförklaringen av ogifta kvinnor slutligen fastställdes. Men, som Gunnar Qvist understrukt, den proposition som låg till grund för det slutgiltiga beslutet föredrogs redan sommaren 1856; innan boken fanns i bokhandeln.⁶ Bokens opinionsbildande värde har skat-

² Vogel, 1993 s 255.

³ En tyst förmånsrätt behöver inte vara inskriven i t.ex. pantbrev, utan verkar ändå. Se Handelsbalkens 17:de kapitel, särskilt 8§. 1734 års lag, 1981.

⁴ En bakgrundsteckning finns i kap 3.

⁵ Bremer, 1986.

⁶ Qvist, 1969 s 192.

tats högt av somliga, men frågan var inte nyväckt i riksdagen.⁷ Bremers ärende med *Hertha* är både uppenbart och uttalat. Qvist menar att det egentligen redan stod klart att det skulle bli en reform, men att Bremer syfte var att även giftomannainstitutet skulle bort. Så blev det som bekant inte, det dröjde ännu ett decennium.⁸ *Hertha* är i många stycken romantisk och högst dramatisk, den vände sig uttalat till kvinnliga läsare, och den uttrycker en stark religiositet. Romanen ger röst åt en stolt, borgerlig kvinna som lidelsefullt talar mot det system som förtrycker henne och för att hon ska betraktas som en självständig individ och därmed tillåtas att verkligen bli en myndig människa. Det förefaller vara principiellt mycket viktigt för Bremer att en direkt förändring av lagstiftningen sker; de dispensmöjligheter och den vardagliga anpassning som faktiskt förelåg beskrivs som otillräckliga. Hjältinnan Hertha lyckas, efter att dramatiskt ha räddat sin far i en brand, utverka ett löfte från honom om att få bli myndigförklarad och själv förvalta sitt morsarv. Fadern infriar dock inte sitt löfte. Några män i Herthas närhet erbjuder sig i detta läge att understödja en dispensansökan från hennes sida och försäkrar att den skulle ha goda chanser att bli accepterad. Något sådant vill hon dock inte höra talas om – hon vill absolut inte gå emot sin fars vilja, särskilt inte genom att trotsa och förnedra honom offentligt. Denna del av handlingen används av Bremer för att argumentera för att döttrars inordnande under fadersauktoriteten skulle ske på samma villkors som söners, alltså vara åldersbegränsad. Samtidigt försäkrar hon att

⁷ En längre sammanfattning och diskussion av romanen finns t.ex i Qvist, 1969. Se även Manns, 2005. Dess politiska syfte och plats i Bremers författarskap tas också upp i Bengtson, 1959. Bremer hade personligen många kontakter med tongivande män. Romanen nämndes åtminstone indirekt i riksdagen och som Bengtson, 1959 s 132 visat ansåg Bremer själv att den hade haft stor betydelse. Flera ställen i texten var, skrev hon i ett brev, enkom riktade till kungen, andra till "det ädlare manliga sinnet". Qvists bok är dock en uppgörelse med bilden av Fredrika Bremer, såväl som med Bremers självbild.

⁸ Qvist, 1969 s 191.

hon inte är ute efter att upphäva fädernas auktoritet.⁹ Hertha företräder inte oordning utan en bättre, mer rättfärdig ordning. Bremer förefaller ha menat att en generell myndighetsförklaring av de ogifta kvinnorna dessutom skulle bidra till att underlätta processen av anpassning till den nya tidens krav även för fäderna.¹⁰ I ett par fotnoter i texten gör Bremer direkta kopplingar mellan romanens handling och det pågående lagstiftningsarbetet. Karaktären av debattskrift understryks av att hon dessutom som en bilaga kommenterar utdrag ur Högsta Domstolen respektive hovrätten över Skåne och Blekinges remissvar på lagkommitténs förslag till förändringar av civillagstiftningen från 1825. Senare remissvar från samma instanser utgör också en del av källmaterialet för föreliggande kapitel.

Riksdagen och kvinnofrågan i tidigare forskning

Kvinnofrågan i den sena ståndsriksdagen tillhör pionjärämnen för svensk kvinnohistoria.¹¹ Hur har då förändringarna förklarats i litteraturen? Menar man att kvinnoemancipationen var en politisk fråga i sig, eller var reformerna ifråga bieffekter av andra stora förändringar? Jag väljer här att lyfta fram faktorer som varit inslag i olika delförklaringar, och som kan sammanfattas under fyra rubriker: Det

⁹ Qvist, 1969 är genomgående kritisk till det han ser som Bremers tveåsighet förhållande till den patriarkala ordningen i dåtidens Sverige. Han finner hennes relativa ointresse för näringsfrihets- och klassfrågor problematiskt (se s 45). En diskussion om romanen i ljuset av ett senare forskningsläge, se exempelvis Jordansson, 1998 och Norlander, 2000, skulle kanske tydligare problematisera Bremers beskrivning av välgörenheten i 'fruntimmersföreningar' och deras betydelse för offentlighet och genusordning.

¹⁰ En av anledningarna till faderns förhållande av saken är att han har förslösat sina barns arv i försöken att rätta upp sin egen trassliga finansiella situation. Bremer antyder på många sätt att Hertha egentligen var betydligt bättre skickad i hushållning än sin far. Bremer och hennes syster fick själva större delen av sina arv förslösade när brodern blev förmyndare över dem efter faderns död. Dock sökte och fick de därefter en myndighetsförklaring, år 1840. Bengtson, 1959. Att Bremer menar att det fanns en specifik kvinnlig ekonomisk kompetens som till en del verkar ha uppstått ur arbetsdelningen mellan könen ger romanen fler exempel på.

¹¹ Qvist, 1960, Åsbrink, 1962.

demografiska trycket, behovet av marknadsfunktionella reformer, behovet av institutionellt-rättsliga reformer och ideologisk förändring.

De demografiska förändringarna under 1700- och 1800-tal ges i de flesta framställningar en stor betydelse som drivkraft. Giftermålsfrekvensen gick ner och de ogifta kvinnornas andel av befolkningen växte.¹² Att dessa fenomen föreföll kraftigare inom vissa grupper spelar uppenbarligen en roll för vilken vikt dessa förändringar tillmäts.¹³ Både den lika arvsrätten och näringsfriheten har delvis förklarats med att reformerna var marknadsfunktionella och bättre avpassade till en ny ekonomisk struktur. Borgarståndets och städernas näringsprivilegier gagnade inte längre några andra än de gamla småskaliga yrkesutövarna, vars maktposition i övrigt hade eroderat kraftigt. Att släppa in kvinnorna blev en viktig del i ett slags konkurrensutsättande av en ytterst reglerad arbetsmarknad. Qvist menar också att motståndet mot generell myndighet för ogifta kvinnor användes som ett redskap för att förbehålla kvinnorna ur över- och medelklass de arbetstillfällen i handel och i viss mån hantverk som var möjliga att få om de blev myndigförklarade.¹⁴

I samband med införandet av lika arvsrätt, särskilt argumentationen för denna förändring, kan framhållas att vi hade en allmän utveckling mot ett enhetliggörande på flertalet rättsliga områden. Att skillnaden mellan stad och land försvinner var, liksom avskaffandet av ståndsprivilegier, exempel på detta. Maria Ågren har visat att detta användes som argument i samtiden, och tillsammans med andra observationer av en sådan process förefaller detta vara en viktig delförklaring.¹⁵

De ideologiska debatterna om genusordningen har dragit åt sig mycket uppmärksamhet. Längre fanns det dock inte så mycket forskning som menar att den ideologiska utvecklingen var ytterst drivande. Ulla Manns har dock nyligen återvänt till riksdagsdebatten om

¹² Se nedan, kapitel 5.

¹³ Exempelvis ägnar Qvist, 1960 mer energi åt städernas befolkning, adel och ståndspersoner, där de ogifta kvinnornas andel var störst, medan Ågren, 1999b mer analyserar utvecklingen ur bondebefolkningens synvinkel.

¹⁴ Qvist, 1960 t.ex. s 250f.

¹⁵ Ågren, 1999b.

kvinnofrågor med tydligt fokus på synen på kön och medborgarskap och något förändrat den bilden; hon lyfter fram att det fanns en ideologisk konflikt om genusordningen, där män i riksdagen har mycket olika åsikter om vilken ordningen borde vara.¹⁶

Det finns flera framställningar över debatt- och beslutsvägen fram till ett myndigförklarande av de ogifta kvinnorna. Hafströms, Qvists och Åsbrinks är kanske de mest detaljerade.¹⁷ Det var under 1850-talets sista hälft som de slutgiltiga besluten togs, en process som pågick i flera år. Qvist menar att det under de här åren var uppenbart för den mer insatta opinionen – som tidningsmän och andra debattörer – att ett avgörande i frågan var på väg, och att det förväntades sluta i en myndigförklaring. Dessutom menar Qvist att tidningsopinionen till övervägande del var positiv till grundläggande delar av reformen. Däremot var vidden av denna inte okontroversiell; långt ifrån alla menade att myndigheten borde göra kvinnor och män jämställda.¹⁸ Fredrika Bremer underströk många gånger att hon strävade efter kvinnors *fulla* myndighet, vilket betydde att hon inte var beredd att acceptera ett ansökningsförfarande hos domstolar och inte heller att giftomannainstitutet kvarstod. Detta var en viktig inskränkning, inte minst ur egendomsrättslig synvinkel. Ett borttagande kunde tänkas ge stora förändringar i förhållande till egendom som maktresurs inom de samhällsskikt som hade möjlighet att vara med och påverka besluten. Mer samstämmighet finner Qvist runt argument som att den beslutade näringsfriheten kräver en viss myndighet och att kvinnor bör släppas in på fler utbildningsområden. Vad detta egentligen innebar i termer av vad som var kvinnors och mäns *sanna natur* var man inte ense om. I en opublicerad uppsats har Ann-Sofie Andersson gått igenom diskussionen om de ogifta kvinnornas myndighet under de aktuella riksdagarna, med fokus på hur motståndet mot reformen uttrycktes.¹⁹ Hon frågar sig varför det tog så lång tid, och pekar i sin analys på att det konservativa motståndet följde mönster som känns igen ifrån andra liknande frågor. Men också på

¹⁶ Manns, 2005 Se också Svanström, Östberg et al., 2003.

¹⁷ Hafström, 1958, Qvist, 1960, Qvist, 1969, Åsbrink, 1959; 1962.

¹⁸ Qvist, 1969 s 160-200.

¹⁹ Andersson, 2006.

hur viktig och omdiskuterad synen på kvinnans sanna natur var, och menar att betoningen av könens olikheter blir mer framträdande på 1850-talet. Hon tillmäter också lagutskottets motstånd stor betydelse för att frågan drog ut så länge.

Under åren 1854-58 togs beslut i flera instanser ända upp till kungamakten. Det slutgiltiga beslutet om myndighet efter dispensförfarande fattades efter proposition 1856. Den generella myndighetsförklaringen kom 1863, efter betydligt mindre av kontrovers.²⁰ Det är dock inte detta slutgiltiga beslut som ska granskas i följande kapitel, utan debatten fram till dess. Sedan Qvists tolkning av reformerna som en eftergift för att den äldre underordningen av kvinnor rimmade illa med liberalismen och näringsfrihetens principer har inte de ekonomiska förklaringarna dragit till sig särskilt stor uppmärksamhet i forskningen om myndighetsfrågan. Jag tänker dock lyfta upp dessa igen, men med större fokus lagd på männens positioner inom förmyndarinstitutionen. Jag kommer nedan att analysera om, när och hur argument som kan kopplas till dessa ovan nämnda delförklaringar dyker upp och används i riksdagsdebatten, och i beredningen av civillagsförslaget i lagkommittén och dess remissinstanser.

STÅNDSRIKSDAGENS SISTA HALVSEKEL

Periodens politiska tendenser

1809 års riksdag ses allmänt som en omvälvande riksdag. Brottet med det gustavianska enväldet har rentav setts som något av Sveriges borgerliga revolution. Denna så kallade revolutionsriksdag medförde viktiga grundlagsändringar.²¹ Det var dock inte mer av en borgerlig revolution än att riksdagen fortsatte att bygga på ståndsrepresentation fram till 1866. I litteraturen om denna riksdag framträder en periodisering över de allmänna politiska tendenserna. Åren mellan 1810-18 har kallats "de menlösa tiderna", medan tiden mellan 1823-1835 karakteriserades av en växande opposition. 1834 hölls en urtima riksdag, som kom att visa på en allt starkare, mer liberal opposition i borgarståndet. Till tiden 1840-1848 förläggs ofta ett liberalt

²⁰ Andersson, 2006 s 61 f.

²¹ Björklund & Stjernquist, 1965.

genombrott. Mellan 1850-1854 sägs liberalerna vara fortsatt starka bara i borgarståndet, i övrigt stärkte konservativa falanger åter sina positioner. Under ståndsriksdagens sista tioårsperiod, 1856-66, var det dominerande åsiktsläget återigen övervägande liberalt.²² Eva Åsbrinks periodisering med kvinnofrågan i centrum avviker egentligen inte stort från detta: 1809-1840 var enligt henne en period då frågeställningarna långsamt växte fram, 1840-talet var de heta principdebatternas tid och 1850-talet inledde en faktisk reformperiod.²³ Det hölls sjutton riksmöten under perioden.

Liberalismen i riksdagen

De beslut som togs på revolutionsriksdagen 1809-10 kom att prägla politik och samhälle under långa tider därefter. Allra viktigast var kanske ändå den rad olösta konflikter som denna riksdag lämnade efter sig. Den segdragna striden i näringsfrihetsfrågan, som på 1840-talet emellanåt benämndes "det trettioåriga kriget", är ett exempel på detta.²⁴ De revolutionära vindarna från 1809 verkar dock ha mattats betydligt under åren som följde. Stig Jägerskiöld målar upp riksdagsdiskussionen rörande lagändring under perioden, främst den som gällde civilrätten, som en debatt som någorlunda följde två linjer: Den ena var *liberalismen*, som präglades av reformvänlig upplysningsfilosofi. Den andra var *konservatismen*, som i mångt och mycket var inspirerad av den tyska historiska skolan, ett slags romantisk reaktion. Bland de reformvänliga fanns en iver att ändra de gamla lagarna, att göra Sverige till en del av en rörelse mot det nya. Bland de konservativa motståndarna till många av de föreslagna förändringarna fanns en organisk samhälls- och historieuppfattning. Den historiska skolan var, som rättsvetenskaplig skolbildning betraktad, delvis formulerad som en reaktion mot naturrätten. Förnuftet var inte ensamt legitim eller tillräcklig grund att bygga lag på.²⁵ Lagen borde baseras på sedvanerätten, som i sin tur sågs som organiskt

²² Fahlbeck, 1934 s 193-195.

²³ Åsbrink, 1962.

²⁴ Söderberg, 1972 s 123.

²⁵ Det är ju skillnad på 1600-talets av Gud givna naturrättsliga förnuft och upplysningens och revolutionens.

framvuxen i en historisk process. Därför var det förväntat och naturligt att olika nationer utvecklade olika rättsliga traditioner.²⁶ Som vi ska se nedan återfinns både aktörer och argument som kopplats ihop med dessa två riktningar i de här aktuella debatterna.

Själva den svenska användningen av ordet liberal i rent politisk mening framträder tydligt i och med 1809-10 års riksdag.²⁷ Den gängse bilden är att liberalismen fick sitt starkaste fäste på riddarhuset och i bondeståndet, men i de flesta frågor förefaller den inte få något varaktigt övertag gentemot de konservativa krafterna förrän på 1840-talet.²⁸ Det är uppenbart att det inte är alldeles självklart vad som egentligen skulle kunna tänkas känneteckna en liberal ståndpunkt vid den här tiden. Stefan Björklund argumenterar för att det generellt är missvisande att sätta likhetstecken mellan den liberalism vi finner i 1820- och 1830-talens Sverige och den vi finner i exempelvis den brittiska debatten vid samma tid. Inslagen av klassisk ekonomisk liberalism var inte dominerande. Den industriellt baserade medelklass och de ekonomiska intressen som man vanligen kopplar ihop med denna form av liberalism, var ännu så länge inte framträdande vare sig i den svenska ekonomin eller i den svenska ståndsriksdagen. Vad, frågar sig Björklund, var då egentligen det materiella intresset bakom de grupperingar som har benämnts liberala? I den liberala falang på riddarhuset som på 1820-talet själva benämnde sig "de oberoende" var jord- eller bruksägare utan ämbetsmannatjänst överrepresenterade.²⁹ De såg sig, med viss rätt, som oberoende från staten i högre grad än andra. Tillsammans med bönderna utgjorde de

²⁶ Se t.ex. Jägerskiöld, eller Inger, 1986 s 165f. Både liberalismen och den historiska skolan var idéer med spridning över Europa. I Qvist, 1960 s 31-34 finns också en snabb översikt över denna idéströmnings komplementära och i sammanhanget reaktionära syn på förhållandet mellan könen.

²⁷ Inger, 1986 s 171, se även SAOB, uppslagsord "liberal". Här hänvisas till en äldre användning av ordet, där "liberal" närmast var en beteckning på en fri, oavhängig man med en god ställning i samhället, eller användes för att beteckna frikostighet.

²⁸ Björklund, 1964a s 51, där den "liberala" oppositionen vid 1823 års riksdag står i fokus.

²⁹ Björklund, 1963 s 58. I tabell 2 framgår att civila ämbetsmän och officerare ju annars var en dominerande grupp på riddarhuset.

en gruppering vars maktbas allt mer kom att grundas på en mer individualiserad och frikopplad äganderätt till fast egendom, snarare än privilegier.³⁰

Egendom, medborgarskap och possessiv individualism

Den liberala politiska grundföreställningen kunde, menade Björklund, sammanfattas som en tro att framåtskridandet på samhällets alla områden var beroende av de individuella intressenas fria spel.³¹ Dessutom var den knuten till idén att det var medelklassen som var bäraren av den progressiva kraften i samhället.³² Också användningen av medborgarskapsbegreppet i relation till staten, där medborgaren successivt tog undersåtens plats, blev allt mer vanligt förekommande från 1700-talets andra hälft och framåt.³³ Med Björklund kan man hävda att det fanns betydligt äldre motsättningar och intressen av att bryta upp exempelvis stadsborgarnas närings- och handelsprivilegier. Gamla intressekonflikter kunde formuleras på ett nytt sätt med den moderna liberalismen. Både ideologisk och ekonomisk förändring bidrog på så vis till att viktiga institutioner omvandlades. Men den liberala strömningen gick långt ifrån lätt segrande ur striden. Det finns anledning att se närmare på resonemangen runt några viktiga begrepp i den konkreta debatt som här står i fokus: De begreppen är egendomen och medborgarskapet. Hur tog sig de liberala och konservativa argumenten ut när dessa begrepp konfronterades med genusordningen? Jag menar att viktiga element i den tradition som McPherson benämnt den possessiva individualismen är en del av den svenska 1800-talsdebatten.

³⁰ Om jordägandets förändrade karaktär för adelns och böndernas vidkommande, särskilt från det sena 1700-talet och framåt, se Winberg, .

³¹ Björklund, 1964a s 47.

³² Själva definitionsfrågan, vilken egentligen medelklassen var vid den här tiden, är ju en vidare fråga. Se t.ex. Söderberg, 1972 och Wottle, 2000.

³³ Melkersson, 1997, t.ex. s 215. Melkersson noterar också begreppet "medundersåte" som ett slags mellanform.

Rösträtt, representationsrätt och förfoganderätt

Begreppet possessiv individualism kan bidra till förståelsen av vilken roll genusordningen har spelat för röst- och representationsrättens utformning. Den äldre rösträtten var nära nog utan undantag kopplad till antingen egendomsinnehav, hushållsposition, privilegier eller en kombination av dessa. Med frihetstiden kom flera ämbeten att tillsättas efter lokala omröstningar. När det gällde borgmästar- rådmans- och riksdagsmannavalen i städerna var det de burskapsinnehavande besuttna borgarna som hade rätt att delta. Denna rätt kom att utnyttjas även av besuttna änkor med burskap.³⁴ 1758 kom dock en förordning som uttalat uteslöt änkorna från borgmästar- och rådmansvalen. Varken frånvarande borgare eller borgar-änkor skulle ha rösträtt i detta sammanhang.³⁵ Texten lämnade ingen egentlig motivering till uteslutandet. I förordningen hänvisade man till att det var en *tidigare* förordning, från 1723, som hade missuppfattats.³⁶ En skärpning från statsmaktens sida uttrycktes i resolutionen; det var bara omröstningar som hade ägt rum i själva rådstugan som skulle accepteras. Borgarnas privilegier och självstyre skulle stärkas och bekräftas, men man sökte ändå medel att motverka att vissa grupper inom borgerskapet därigenom tillskansat sig allt för mycket makt. Alla omröstningar i privata hus och liknande skulle hädanefter betraktas som ogiltiga och belades med vite för upphovsmannens del. Magistraten och borgerskapet fick tillsammans möjligheten att påverka dessa tillsättningar. Det gjordes ingen distinktion av borgerskapet som manligt, och därmed öppnades möjligheten för änkorna, i kraft av burskap och egendomsdisposition.

Änkorna i städerna fortsatte dock att ha rösträtt i riksdagsmannavalen ännu en tid. Åsa Karlsson Sjögren har visat att änkornas rösträtt var uttalat erkänd i ett förslag till nya regler för omröstningar och representation som lades fram i slutet på 1760-talet.³⁷ Motståndet

³⁴ Karlsson Sjögren, 2006.

³⁵ Modée, 19 januari 1758, band 6, s 4756.

³⁶ Resolution över Städernas besvär Modée, 16 oktober 1723, band 1 s 447. Denna har till syfte att "bibehålla borgerskapet vid deras privilegier och rättigheter".

³⁷ Karlsson Sjögren, 2006.

blev dock kraftigt, och istället blev en direkt uteslutning följden år 1771. En av argumentationsgrunderna var att kvinnorna ju redan var uteslutna från valen av borgmästare.³⁸

Några viktiga slutsatser av denna korta genomgång av äldre former av rösträtt är således att egendomsdispositionen; det vill säga besuttenheten och burskapet, var grundläggande kriterier för att ha en röst – även kvinnor kunde kvalificera sig till en röst, även om de var få. Men vid 1700-talets slut förmår den på så vis grundade rösträtten inte riktigt att "övertrumfa" en genusordning där änkors positioner som representanter kom att marginaliseras. Den possessiva individualismens praktik var långt ifrån genusneutral.

CIVILLAGSFÖRSLAGEN OCH RÄTTENS MODERNISERING

Lagutskottet

I undersökningen av riksdagsdebatten har jag valt att i första hand följa lagutskottets behandling av förmyndarinstitutionens olika aspekter. Lagutskottets ställningstagande i arvsrättsfrågan under samma tid kommer också att tas upp, då det finns principiella beröringspunkter. Utskottets uppgift var av beredande karaktär, det var inte beslutsmässigt i sig självt, men dess yttranden hade naturligtvis en tyngd i lagstiftningsfrågor.³⁹ Lagutskottet var ett av de ständiga utskotten, de som skulle finnas och sammanträda vid varje riksdag.⁴⁰ Ständerna skulle ha lika många ledamöter vardera i varje utskott, och dessa valdes inom respektive stånd.⁴¹ Lagutskottet bestod av 16 ledamöter och hade till uppgift att behandla hänskjutna propositioner eller motioner rörande stiftande, ändring, förklaring eller upphävande av civil-, kriminal- och kyrkolagarna.⁴²

³⁸ Karlsson Sjögren, 2006.

³⁹ Fahlbeck, 1934 s 198.

⁴⁰ De övriga var konstitutions-, stats-, bevillnings-, banko- samt allmänna besvärs- och ekonomikutskotten.

⁴¹ Fahlbeck, 1934 s 188f.

⁴² Fahlbeck, 1934 s 198.

Om två stånd stod mot två efter omröstning i utskottet så skulle motiveringarna till detta, de s.k. särskilda meningarna, bifogas utskottets förslag. När utskottet kom med yttranden, betänkanden, utlåtanden och memorial så skulle dessa alltid meddelas varje stånd.⁴³ Att jag väljer att koncentrera mig på lagutskottet motiveras i första hand av att dess uppgift var att behandla lag- och civilrättsfrågor som en helhet. Därför kommenterades varje förslag som hänsköts med ett slags konsekvensbeskrivningar, där sammanhanget med den övriga lagstiftningen underströks. Man kan också anta att utskottet fungerade som en slags arena för kompromissande vid oenighet. Detta styrde diskussionen.

Civillagskommittén

Det är rimligt att inleda denna undersökning med lagkommitténs förslag till civillag och reaktionerna på detta, eftersom det kom att prägla debatten i lagutskottet långt framöver.⁴⁴ Uppdraget var formulerat i tre delar; att utreda om det var möjligt att uttrycka reglerna klarare än 1734 års lag gjorde, att förändra där erfarenheten visat att nya regler behövdes, och att skilja ut den rent ekonomiska lagstiftningen från den övriga.⁴⁵ Redan i den kungliga stadfästelsen av 1734 års lag sägs det att strävan även där har varit att utesluta den föränderliga ekonomiska lagstiftningen.⁴⁶ Lagutskottet uttryckte dock 1851, i en historisk och sammanfattande överblick över turerna runt civillagförslagen, att den sammanblandning av ämnen hörande till allmän lag och den ekonomiska lagstiftningen, som förekom i 1734 års lag, hade bidragit till inveckling och oreda.⁴⁷ Ambitionen med den nya civillagen var att den inte skulle innehålla regleringar som

⁴³ Någon alldeles precis betydelseskilnad mellan dessa typer av dokument verkar inte ha funnits. Fahlbeck, 1934 s 193.

⁴⁴ Även strafflagstiftningen behandlades av kommittén. En ny strafflag, som vilade på förslaget antogs av riksdagen 1864. Inger, 1986 s 178.

⁴⁵ Det sistnämnda är intressant i samband med den diskussion om lagstiftningens ändrade karaktär som exempelvis Gadd, Under publicering fört.

⁴⁶ "Att thenna Lag ej innehåller thet //...// hvad Oeconomie eller Politie Förordningar angår, hvilka efter förefallande omständigheter finnas mera förändring vara underkastade." 1734 års lag, 1981.

⁴⁷ Bihang 1850-1851, Saml. 7:1, nr 5.

skulle behöva anpassa sig till kortsiktigare fluktuationer av ekonomisk eller annan karaktär; den skulle innehålla vägledande fasta principer för individens inbördes förhållanden.

År 1811 tillsattes så lagkommittén, och det första civillagsförslaget var klart 1826. Förslaget var tänkt att läggas fram vid 1828 års riksdag, men skulle först remitteras till Högsta domstolen och hovrätterna. Svea hovrätt och Högsta domstolen dröjde dock med sina svar. Från regeringshåll angav man att det var nödvändigt att vänta till dess att kriminallagsförslaget var färdigt innan beslut kunde tas.⁴⁸ Under 1832 och 1833 höll Högsta domstolen protokollförda möten över sin granskning av civillagsförslaget och dessa trycktes sedan. Kommentarer från Högsta domstolen och hovrätterna (utom Svea hovrätt) tillsammans med utdrag ur kommitténs egna motiveringar, redigerades därefter på riksdagens begäran ihop med civillagsförslaget till en "tablå", där skiljaktigheterna mellan den gamla lagen och förslaget skulle åskådliggöras.⁴⁹ Denna tablå från 1839 samt Högsta domstolens protokoll ligger till grund för följande framställning.

Rättshistoriker har beskrivit civillagsförslaget som modernt, som ett exempel på en rättspositivistisk lagsyn och som ett ur flera aspekter liberalt dokument.⁵⁰ Det blev aldrig antaget i sin helhet, men flera av de specifika frågor som är i fokus här blev ändå så småningom föremål för lagändringar i enlighet med förslaget. Den långdragna behandlingen förklarades och motiverades av 1853-54 års lagutskott på följande vis:

Det gives nära nog ingen lag af den djupa och genomgripande betydelse för samhället, som den civila. Den berör det sociala lifvet i alla dess skiftningar [...] den liksom nedtränger till samhällets rötter, för att derifrån uppspira i ordning, säkerhet och trefnad; och den kräfver i följd deraf, den noggrannaste pröfning.⁵¹

⁴⁸ Inger, 1986 s 178, som beskriver detta som en "förhållning".

⁴⁹ Tablå 1, 1839 Tablå 2, 1839. Kommittén bestod av C G Cassel, P G Norin samt Ludvig Boije. Boije kom dock inte överens med de övriga och gav därför ut en egen tablå.

⁵⁰ Peterson, 1985, Inger, 1986.

⁵¹ Bihang 1853-54, Saml 7:1, nr 5.

Kvinnors och mäns myndighet – en berättelse om svaghet och styrka

Lagförslaget innehöll ett generellt myndighetsförklarande av ogifta kvinnor vid 25 års ålder.⁵² I många av de följande riksdagsdebatterna och lagutskottsbetänkandena kom detta att utmålas som en av de delar som var mest genomgripande i sina konsekvenser. Högsta domstolen och hovrätternas reaktioner på förslaget om myndighetsförklaring redovisades tillsammans i tablån, och var samfällt avvisande. Flera av formuleringarna av argument, både i lagkommitténs motiveringar till sina förslag och i Högsta domstolen och hovrätternas kommentarer, kommer vi att återse i debatter under de närmast följande tjugo åren. Motståndarsidan tryckte hårt på att varken kvinnans uppfostran eller hennes natur gjorde henne lämpad för myndighet. Orsakssambanden var inte helt klara; kvinnans natur var tydligen inte starkare än att en felaktig fostran skulle kunna vända henne från hennes naturanlag och ursprungliga bestämmelse.⁵³ Det skulle vara orätt att frånta kvinnor, som ju var svaga, förmynderskapets skydd.

Familjen som kropp, mannen som huvud

Högsta domstolen och hovrätterna målade upp ett möjligt scenario som ändringen skulle föra med sig: Under den rådande ordningen så lämnade kvinnor beroendet av sina föräldrar för att träda in under mannens målsmanskap. Detta skedde utan försakelse eller uppoffring, men så skulle det inte bli om hon först hade varit "självrådande" men sedan genom giftermålet återgick till en beroendeställning.⁵⁴ Sedan, fortsätter kommentaren, infinner sig frågan hur mannens ovillkorliga målsmansrätt för hustrun egentligen hängde ihop med detta. Denna målsmansrätt, sade man, grundade sig på skäl som helt enkelt inte tålde någon motsägelse, och det var egentligen sam-

⁵² Änkor och lagligt skilda hustrur skulle enligt Civillagsförslaget vara myndiga även om de var yngre än så. Detta var inte ett förslag till förändring, men ett förtydligande av principer som ju tidigare ifrågasatts i riksdagen (se nedan). Tablå 1, 1839 s 95 CFs ÄB 13 kap 2§.

⁵³ Tablå 1, 1839 s 96.

⁵⁴ Tablå 1, 1839 s 96.

ma princip som låg bakom ogifta kvinnors omyndighet.⁵⁵ Om man antog den motsatta principen, säger Högsta domstolen och hovrätterna, så skulle man få tänka sig följande: Kvinnors myndighet borde vara lika obegränsad som mäns, och då borde ju den av makarna som var mest lämpad i det enskilda fallet faktiskt råda över det gemensamma boet. Då skulle ju också uteslutandet av kvinnor från ämbetsmannaklassen och från deltagandet i styrelsen av allmänna ärenden vara en uppenbar orättvisa. Detta, slutar kommentaren, vore en oerhört genomgripande och förskräckligt olycklig förändring.⁵⁶ Analysen och förutsägelsekraften i denna kommentar – som andas något av både ironi och skrämselfpropaganda – var helt relevant. Många av de förespeglade effekterna kom att följa, om än närmare ett sekel senare.⁵⁷ Man kunde redan nu tänka sig enstaka situationer där hustrun var den mest lämpade att styra hushållet, men för ordningens skull kunde detta inte alls tillåtas bli någon allmän princip. Lagen borde föreskriva manlig auktoritet. Däremot kunde domstolsjuristerna tydligen inte föreställa sig en ordning där en familj, ett hushåll, kunde ha flera myndiga personer i "toppen". De tänkte sig en antingen/eller situation. Familjen var en kropp, och en sådan hade bara ett huvud. Själva den hierarkiska patriarkala ordningen som grundstruktur hade en mycket stark kraft, inte minst symboliskt.

Värdet av en frivillig beroendeställning

Tankar om kön, beroende och valfrihet återfinns vi även bland civillagförslagets författare, men i en annan variant. Lagkommitténs motiveringar till myndigförklarandet var i sina ideologiska utgångspunkter som väntat inte väsensskilda ifrån Högsta domstolens och hovrätternas avfärdande av detsamma. Skillnader i könsens uppfost-
 ran betonades och beaktades som tungt vägande argument. Men, den brist på erfarenhet av yttre angelägenheter och egendomsdisposition som kvinnor hade, behövde ju faktiskt inte alltid fattas dem.

⁵⁵ En princip vars innehåll inte görs riktigt klar, men som kan tolkas som generell underordning av kvinnor visavi hufvudern.

⁵⁶ Tablå 1, 1839 s 96.

⁵⁷ T.ex. gifta kvinnors myndighet 1920 och behörighetslagen från 1923.

Det var rentav möjligt att sätta en objektiv åldersgräns där man kunde anta en generell erfarenhet och förmåga även hos kvinnor, menade lagkommittén. Här förefaller naturen alltså vara mycket åtkomlig för yttre påverkan. Ändå slätar sedan motiveringen nästan över detta påstående med att säga att man visst kunde argumentera för att kvinnan föddes till ett slags beroende av mannen. Men detta beroende skulle förlora sitt syfte om det inte var självvalt, vilket det alltså blev genom äktenskapet.⁵⁸ Det var inte lagens uppgift att istället för detta frivilliga beroende, sätta ett ovillkorligt tvång.⁵⁹ Detta är också en variant på liberalismen: i kommitténs motiv består "orätten" mot kvinnorna således inte i berövandet av den trygga omyndigheten, utan i att förvägra dem möjligheten till det självvalda beroendet. Den rätta ordningen skulle uppträda genom aktörernas egna val. I grunden är detta naturligtvis exempel både på motstridiga uppfattningar om hur samhället borde organiseras och faktiskt om kvinnlighetens respektive manlighetens natur. De konservativa motståndarna till reformen hävdade hela tiden att den kvinnliga omyndigheten var ett skydd för kvinnorna själva. Det var viktigt att de rätta auktoritetsrelationerna upprätthölls av lagen och att vars och ens plats var tydligt definierad.

Flexibel myndighet för män?

En annan konflikt, relaterad till frågan om kvinnors omyndighet, uppstod när en till åldern omyndig man gifte sig och då skulle axla målsmanskapet över sin hustru. Civillagsförslaget sökte att lösa denna konflikt genom att säga att även mäns myndighet skulle vara flexibel; nämligen i samband med äktenskap.⁶⁰ Män som gift sig borde kunna bli myndiga. Ett argument för detta var att civillagsförslaget förutsatte att även minderåriga män skulle ha en giftoman. Den som hade fått giftomannens samtycke borde, menade Lagkommittén, kunna vara sin egen målsman lika väl som husfader i en familj. Giftomannens samtycke skulle på så vis bli en slags myndighetsförklaring för unga män. Högsta domstolens kommentar gick i detta fall kort-

⁵⁸ Tablå 1, 1839 s 95.

⁵⁹ Tablå 1, 1839 s 95.

⁶⁰ Tablå 1, 1839 s 94 CFs ÄB 13:1.

fattat ut på att de alls inte såg ett sådant samband och inte heller ansåg det finnas skäl för någon ändring. Allmogens män hade redan i tidigare lagstiftning fått ett slags fribrev för äktenskap före myndig ålder, men utan självständig rådighet över egendom.⁶¹

GIFTOMANNA- OCH FÖRMYNDARSKAP

I konsekvens med principen att ogifta kvinnor vid en viss ålder skulle vara myndiga så föreslogs också att giftermålsbalkens inledning skulle förändras. Ett äktenskap skulle inte självklart inledas med att mannen vände sig till kvinnans giftoman. Istället tänktes själva giftermålet föregås endast av en bevittnad fästning, inför kyrkoherden i kvinnans hemförsamling.⁶² Kontraktet ingicks då formellt bara mellan kvinnan och mannen utan tredje part, förutsatt att de uppnått myndig ålder. Bara offentlig fästning skulle gälla. Hemliga trolovingar, äktenskapslöften och samlag under äktenskapslöfte borde enligt förslaget förlora sin rättsligt bindande ställning. Själva giftomannainstitutet skulle enligt förslaget finnas kvar, men berörde *alla* omyndiga, alltså även män, men inte längre myndiga, ogifta kvinnor över tjugofem.⁶³ Detta väckte viss debatt hos remissinstanserna. Både Göta hovrätt och Hovrätten över Skåne och Blekinge avvisade tanken på myndighet för kvinnor. Att ta bort giftomannainstitutet var också det helt förkastligt. Lagen borde skydda de svagare och mera utsatta kvinnornas intressen. Inte ens de som myndigförklarats av kungen undantogs ju från giftomannaskapet med de rådande rättsreglerna, och så borde det förbli. Även Högsta domstolen framhöll

⁶¹ Tablå 1, 1839 s 4 CFs GB 1:2.

⁶² Tablå 1, 1839 s 1 Lagkommitténs motivering till detta är delvis av sedlighetskaraktär; tidigare regler och praxis ledde till en sammanblandning av troloving och äktenskap. För övrigt anser man att processen bör underlättas, så att man motverkar de långa trolovningsstider som både "*förledde oskulden och tillät kärleken att kallna*".

⁶³ Tablå 1, 1839 s 4.

att hur det än var med myndighet i andra fall, borde ogifta kvinnor ha giftoman.⁶⁴

I frågan om vem som skulle vara giftoman föreslogs inga genomgripande förändringar, men väl små förskjutningar. Fäder var självklara giftomän, mödrar "må råd gifva."⁶⁵ I den gällande lagen skulle änkor överta giftomannaskapet med råd av släktingar. I civillagsförslaget förordade man att mödrarna skulle vara skyldig att ta råd bara av mannens släktingar, inte sina egna. Detta skulle kunna ses som ett utökande av deras behörighet att företräda sina egna intressen. Civillagsförslaget utsträckte inte heller "giftomannarätten" längre än till far- eller morbröder, sedan skulle förmyndaren träda in. Ingen av remissinstanserna verkar ha haft något att invända mot den något utökade behörigheten för mödrarna. Däremot var Högsta domstolen inte nöjd med att förslaget inskränkte hur långt i släktled som giftomannarätten sträckte sig. Denna ville man fortfarande se som en angelägenhet för hela slakten, och den borde inte försvinna därifrån för att exempelvis en manlig släkting inte uppfyllde kraven för att inneha det formella förmynderskapet.⁶⁶ Vare sig förslag eller kommentarer förespeglar att någon annan kvinna än en mor, för sina egna barn, skulle kunna ikläda sig giftomannaskapet.

En ny syn på änkorna?

Några stora förändringar i fråga om vem som borde vara förmyndare föreslås inte i civillagsförslaget.⁶⁷ Men med en liten glidning har ändå de tänkta positionerna förskjutits. Vid en fars död sades det nu att modern ska vara förmyndare, men fortfarande med faderns släktingars råd. Därmed, står det i förtydligandet, har det som tidigare

⁶⁴ Detta är värt att beakta, om vi har Qvists låga tankar om betydelsen av romanen Hertha i minnet. Bland de tyngre instanserna menade även de som kunde tänka sig ogifta kvinnor som myndiga i övrigt att de inte skulle ha det sista ordet rörande sina val av äktenskapspartner.

⁶⁵ Tablå 1, 1839 s 4.

⁶⁶ Om han exempelvis redan hade flera förmyndaråtaganden eller var för gammal. Tablå 1, 1839 s 7.

⁶⁷ Lagkommittén föreslår att tjugofemårsgränsens ska slopas; var en man myndig kunde han också vara förmyndare. HD strävar emot även här; tjugofemårsgränsen var ett skydd och borde behållas. Tablå 1, 1839 s 101.

varit en *rättighet* ålagts modern som en *plikt*.⁶⁸ Både Högsta domstolen och Hovrätten över Skåne och Blekinge motsatte sig detta. Kvinnor kunde tänkas ha andra ursäkter än män för att inte vilja anta en så ansvarsfull befattning, och därmed ännu fler än de som nämndes i lagen. Mödrar borde ha speciell rätt att avstå. Man kan fråga sig om lagkommittén tänkte sig att andra kvinnor än mödrar skulle kunna vara förmyndare? Det sades inget klart och tydligt om detta, men det skulle ju egentligen, för de ogifta, vara en rimlig konsekvens av myndighetens införande. Den skånska hovrätten förefaller också anta att detta blir konsekvensen, och vill därför att det ska införas en ny punkt i samband med de uppräknade hindren för att ikläda sig förmynderskapet. Innebörden var att en kvinna aldrig skulle tillåtas vara förmyndare för andra än de egna barnen.⁶⁹ Det är naturligtvis svårt att etablera något klart samband mellan ett remissförfarande högt upp i rättsväsendet – som för tillfället resulterade i status quo – och en förändrad praxis i rådhusrätten i Göteborg. Men det är ändå värt att peka på en viss samtidighet i behandlingen av civillagsförslaget och den tydligare offentliga auktorisationen av änkor som förmyndare i staden (se kapitel 6). Detta pekar, menar jag, mot en tydligare och mer konsekvent tillämpning av lagen, som möjligen också innebar mindre av flexibilitet.

Den lika arvsrätten, testamentsrätten och giftorätten

När det gällde arvs-, testaments- och giftorätt hävdade civillagsförslaget principen att de alla skulle vara lika med avseende på kön. Den jämställande principen när det gäller ogifta män och kvinnor återfinns också i förslagets version av testamentsrätten, där både ogifta män och kvinnor skulle vara 21 år, om de inte var eller hade varit gifta. Femtonårsgränsen för eget förvärv kvarstod som förut.⁷⁰ Det principiella ställningstagandet var att även alla skillnader mellan lands- och stadsrätt, eller beroende på ståndstillhörighet borde upphöra. Civillagsförslaget innebar inte egentligen några större förskjutningar i makars positioner gentemot varandra utöver detta. Någon

⁶⁸ Tablå 1, 1839 s 99.

⁶⁹ Tablå 1, 1839 s 102.

⁷⁰ Tablå 1, 1839 s 94 CFs ÄB 9:8.

tänkt utökning av de gifta kvinnornas lagfästa förfoganderätt finner vi alltså inte. Med vissa undantag var motståndet hos domstolsjuristerna i remissinstanserna stort.

CIVILLAGSFÖRSLAGET: EN SAMMANFATTANDE TOLKNING

Mer lika inför lagen?

Om civillagförslaget var ett viktigt steg på vägen mot en ny mer liberal lagsyn så bör vi i detta kunna se klara tendenser till att olika kategorier av människor blir allt mer lika inför lagen. Blev det då så? Tänkte man sig ett större utrymme för individuellt handlande och eget ansvar för de kvinnor, män och barn som tidigare haft en tämligen underordnad position i lagstiftningen? Civillagförslaget innehöll i detta avseende motstridiga tendenser. Det fanns utan tvivel ambitioner att stärka de ogifta kvinnorna som rättsliga och ekonomiska subjekt. Å andra sidan så är det tydligt att strävan att formalisera och göra sig av med särlagstiftning och sedvanerätt också innebar att utsätta människor riskerade att komma i kläm. Denna formalisering på bekostnad av ett tidigare mer flexibelt jämkande och ett större lokalt handlingsutrymme har observerats av många historiker, och har när det gäller praxis och rättskipning i brottmål kommit att kallas den "judiciella revolutionen".⁷¹ Vad vi ser vid 1800-talets början var en delvis likartad förändring på det civilrättsliga området.⁷² Exempelvis gällde det formaliseringen av äktenskapet till ett offentligt kontrakt, där de tidigare reglerna kunde vara mer tånjbara för kvinnor som blivit med barn före äktenskapet.⁷³ I frågor av det slaget; där sedvanerätt och familjens, släktens eller lokalsamhällets insyn stod mot en direktare relation mellan lagen och medborgaren, finner vi ett genomgående motstånd mot förändring från Högsta

⁷¹ Se t.ex. Sundin, 1992, Lindstedt Cronberg, 1997.

⁷² Jfr Gadd, Under publicering, om ekonomisk lagstiftning gällande hantverk och skiften.

⁷³ Lindstedt Cronberg, 1997.

domstolens sida.⁷⁴ Väl att märka ansåg inte heller lagkommittén att det gick att utsträcka arvsrätten till oäkta barn. Detta trots att de erkände att det fanns skäl som talade för detta, och trots att man var medveten om att sådana rättigheter etablerats i andra länder. Men vikten av ett genomreglerat och konturfast äktenskap, av incitament för anpassning till den rätta och tillåtna formen för förbindelser mellan kvinnor och män fick överväga. Det finns tillfällen, sägs det i motiveringen, då barn oundvikligen måste lida för föräldrarnas fel. Utebliven arvsrätt för oäkta barn fick lov att räknas till dessa.⁷⁵

Civilrättens asymmetriska modernisering

Tendenserna till jämställande var klara i förslaget, när det gällde myndighetslagstiftningens innehåll för de ogifta kvinnorna. Men några viktiga undantag, gällande förmyndar- och giftomannaskap, kvarstod. Vi kan också tolka en hel del av de kvarvarande ojämlika förfoganderätterna inom äktenskapet som ett utslag av rättens "asymmetriska modernisering". Vare sig kommittén eller remissinstanserna argumenterade i termer av demografiska förändringar, inte heller använde man sig av argument av marknadsfunktionell karaktär. De institutionellt-rättsliga motiveringarna var däremot vanliga. Kommittén argumenterade återkommande för att behovet av att lagstiftningen gjordes enhetlig var skäl nog till förändringar. Remissinstansernas invändningar var på sätt och vis ett slags spegelvändningar av dessa argument: Det var skadligt att förändra fungerande institutioner. Att en ideologisk förändring skulle ha ägt rum används inte som argument i sig, vilket knappast förvånar. Både kommittén och remissinstanserna dominerades av jurister. Den ideologiska skillnaden låg tydligen i att kommittén hade tagit ställning för en rättspositivistisk och mer liberal lagsyn. Bägge parter gav uttryck för tämligen likartade föreställningar om genusordningen i den privata sfären, men de var oense om *på vilket sätt den borde upprätthållas*: Antingen genom tyglade regleringar eller genom fritt

⁷⁴ Protokoll, 1836, Passim. Några ledamöter visar genom reservationer en mer konsekvent sådan hållning än andra - särskilt Justitierådet Stråles mångordiga inlägg för den i folkdjupet förankrade sedvanerätten - men det är ändå det samlade intrycket.

⁷⁵ Tablå 1, 1839 s 9 De oäkta barnens arvsrätt efter modern införs dock 1866.

spelrum för naturen. Öppenheten för den förändring av genusordningen som lagändringarna skulle kunna medföra var dock mycket större hos lagkommittén. Att använda sig av argument som tydligt anspelade på att ideologisk förändring ifråga om genusordningen hade ägt rum, och borde ge upphov till rättsliga förändringar, förekom oftare i den vanliga riksdagsdebatten. Slutligen kan man också konstatera att själva formuleringarna av motiven, både från lagkommittén och från de domstolar som utgjorde remissinstanser, förefaller ha haft stor genomslagskraft. Som vi ska se återfanns de ofta ordagrant i debatten under de följande decennierna.

ARVSRÄTTSFRÅGAN

Historiska teorier om ett genus- och ståndsspecifikt medborgarskap

Som nämnts ovan har jag gjort en genomgång av lagutskottets behandling av frågan om den lika arvsrätten. Det motionerades i frågan vid riksdagarna 1809, 1828-30, 1834-35 och 1840-41, men i samtliga dessa fall avslås motionerna. Beslutet kommer på riksdagen 1844-45. Mina resultat befinner sig på flera sätt i linje med Maria Ågrens; genusordningens problematik var inte någon bisak i dessa debatter.⁷⁶ Några linjer i argumentationen är av intresse här: Dels principiella ställningstaganden om kön som kategori, dels teorier om ojämlikhetens historiska ursprung. En principiell likställdhet mellan könen i egendomsrättsliga frågor var på väg att accepteras, men på flera punkter betraktades detta ännu som omöjligt. Lagutskottet lämnade sitt första betänkande 1829.⁷⁷ I den tämligen kortfattade ursprungsmotionen skrev bondeståndets Petter Pettersson från Jönköping att principen att mannen varit "gynnad" och kvinnan "vanlottad" i fråga om arvsrätt borde upphävas;

⁷⁶ Ågren, 1999b s 701. Ågren positionerar sina tolkningar framför allt gentemot Qvist, 1960 och Widerberg, 1980.

⁷⁷ Bondeståndet remitterade ursprungsmotionen i dec. 1828. Bihang 1828-1830, Saml 7:1:2, nr 68.

på grund af så väl naturlig jemlikhet som äfven i öfvertygelse om medborgares önskan i detta fall, i följd af tidernas förändrade skick och tänkesätt.⁷⁸

Pettersson hävdade naturliga grundrättigheter, lika för män och kvinnor. Han menade att opinionen hade förändrats till följd av den historiska utvecklingen. Petterssons i hast nämnda hypotes om orsaken till den rådande ojämlikheten känns igen: Troligen, sa han, berodde detta på att männens uppdrag i samhället allmänt sett krävde mer utbildning, och detta hade i sin tur berättigat deras större arvsanspråk. Det var en belöning för att männen varit staten till mer nytta.⁷⁹ Synen på den ojämlika arvsrätten som ett slags del i ett genus- och ståndsspecifikt medborgarskap återfinns även på andra håll. En av Högsta domstolens mer konservativa ledamöter, justitierådet Stråle, försvarade vid Högsta domstolens behandling av civillagförslaget adelns ojämlika arvsrätt i sådana termer. Om adelskapet skulle innebära att man hade en moralisk plikt att vara bland de främsta i alla "medborgerliga företag" och därigenom företräda det allmännas bästa så motiverade detta en större arvslott för adelns män. Annars "har skyldigheten ingen motsvarande rättighet".⁸⁰

"...qvinnoökönets egendomsrätt i förhållande till manökönets"

Lagutskottets egen teori om de historiska förutsättningarna för den olika arvsrätten var välformulerad. Eftersom frågan var viktig och tillika mycket omtvistad så hade utskottet gjort efterforskningar för att finna orsaken till den rådande olikheten. Utskottet hade därigenom kommit fram till att det i, som man säger, avlägsna tidsåldrar hade rätt "ett allmänt misskännande av kvinnans värde och av hennes självständighet". Detta hade bidragit till uppkomsten av att lagen ofta missgynnade kvinnor. Ändå var den främsta orsaken av materiell art, nämligen det nordiska odalsystemet och strävan efter att hålla

⁷⁸ Bihang 1828-1830, Saml 7:1:2, nr 68, s 1f.

⁷⁹ "i beräkning af den högre eller vidsträcktare bildning mannen fordrade för det stora gagn han derigenom vore i förmåga att lemna Staten". Bihang 1828-1830, Saml 7:1:2nr 68, s 1f.

⁸⁰ Protokoll, 1836 s 53 Jfr den amerikanska debatten vid ungefär samma tid, Kerber, 1998.

egendomen inom släkten. Att detta fordrade kvinnornas uteslutande från arvsrätt till jord, var, menade utskottet, lätt att inse.⁸¹ Ett intensivare jordbruk och ändrade seder antogs dock ha ändrat förutsättningarna, vilket bland annat visade sig i att kvinnor faktiskt erkändes en viss arvsrätt redan på 1200-talet.

Flera skäl till varför det inte kan vara en korrekt grundsats att utesluta kvinnor ifrån arvsrätt tas upp; till exempel städernas och prästståndets lika arvsrätt. Genom att det sedan medeltiden funnits ett erkännande av kvinnors – om än mer begränsade – arvsrätt, så var grunden därigenom redan lagd för lagens

ytterligare jemkande till öfverensstämmelse med rättvisans och naturliga billighetens fordringar.⁸²

Just denna typ av argumentation menar Ågren är ett exempel på hur den visserligen relativt sett begränsade, men ändå faktiskt existerande kvinnliga arvsrätten fick utgöra en positiv anknytningspunkt i debatten.⁸³ Lagutskottet ställde sig bakom den reformvänliga motionen och bemötte tänkbara motargument. Farhågorna för en menlig hemmansklyvning avfärdades med att inga sådana erfarenheter gjorts i Varend efter snart sexhundra år med lika arvsrätt.⁸⁴ Utskottet gick även vidare, och hävdade att det fanns andra, likartade rättsförhållanden som i linje med denna diskussion borde ändras, nämligen ojämlikheten i makars giftorätt.⁸⁵ Samma skäl emot ojämlikheten som i fallet med arvsrätten gäller här, menar lagutskottet. Äktenskapet kan dessutom betraktas som ett bolag; där gemensamma krafter användes för den gemensamma välfärden.⁸⁶ Det skulle inte vara för- enligt med denna förenings själva väsende att dela förmåner och rättigheter olika. Ett särskilt tungt vägande skäl för en förändring var att det nuvarande systemets följder i första hand drabbade den allra

⁸¹ Bihang 1828-1830, Saml 7:1-2, nr 68, s 2.

⁸² Bihang 1828-1830, Saml 7:1-2, nr 68, s 3f.

⁸³ Ågren, 1999b. Reformens förespråkare kunde då hävda att antingen borde kvinnor likställas, eller inte ha någon arvsrätt alls, vilket var en linje som ingen drev.

⁸⁴ Bihang 1828-1830, Saml 7:1:2, nr 68, s 4.

⁸⁵ Detta stadgades i GB 10.

⁸⁶ Bihang 1828-1830, Saml 7:1-2, nr 68, s 5.

största samhällsklassen, bönderna. Den vanlottade hustrun hade i denna klass i allmänhet långt större omsorger och besvär än vad som tillföll kvinnan i de klasser där man och hustru i avseende på giftorätten var lika lottade, alltså bland borgare och präster.⁸⁷ I återremissen har både adeln och bönderna lämnat anmärkningar över ett tidigare betänkande av lagutskottet, (som dock bifallits av Präste- och Borgarståndet).⁸⁸ Det var de grupper som var föremål för förändringsförslag som satte sig till motvärn.

Anmärkningarna bemöttes av utskottet som om de huvudsakligen gick ut på att kritisera lagutskottet för att ha behandlat arvsrätt och giftorätt som avhängiga varandra. De protesterande menade alltså att en förändring i den ena institutionen inte behövde leda till en förändring i den andra. Man hade lättare att acceptera att systrars arvsanspråk stärktes än att kvinnornas anspråk på egendomen i äktenskapet skulle stärkas. Lagutskottet underströk däremot att analogin var principiellt nödvändig:

⁸⁷ Bihang 1828-1830, Saml 7:1-2, nr 68, s 6. Man talar om de olika "samfundsclasserna". I Andersson Lennström, 1994 görs en genomgång av 1600-talets lagkommissions behandling av arvsrättsfrågan; vilken dock inte ledde till någon förändring. Även i Karlsson Sjögren, 1998 s 46 ff påvisas att delvis motsatta argument för att motivera den ojämlika arvsrätten på landet användes i förarbetena till 1734 års Lag. Där sades det faktum att kvinnorna så tydligt var till nytta och kunde ge direkta bidrag till hushållets försörjning i stadsnärningarna vara grund till deras lika arvsrätt. Vi möter också tankar om att de manliga böndernas och adelsmännens arvsrättsliga fördelar var skälig ersättning för deras krigstjänst. Genomgående motiverar kommissionens ledamöter dock skillnaden med att den agrara ekonomin krävde stabilitet, särskilt i fråga om egendomsinnehav, medan den urbana ekonomin krävde en mer flexibel egendomsregim.

⁸⁸ Se LUs betänkande, Bihang 1828-1830, Saml 7:1:2, nr 122.

nu gällande Lags stadganden om arf och giftorätt hafva ett och samma ursprung, hvilat på en och samma grund, och ega med varandra det nära samband, att de icke kunna annorledes än på en gång förändras. Orsaken hvarföre Qvinnan, såsom hustru, blifvit, i afseende på egendomsrätt, af Lagstiftaren mindre gynnad, än mannen, är nemligen ingen annan än den, för hvilken hon, såsom dotter eller syster, blifvit mindre gynnad, än son eller broder. Är denna orsak ogiltig och förkastlig i det ena hänseendet, så måste hon också vara det i det andra och tvärtom.⁸⁹

I kursiv stil fastslog sedan lagutskottet att man menade att denna allmänna fråga således borde benämnas "qvinnokönets egendomsrätt i förhållande till mankönets".⁹⁰ Lagutskottet deklarerade i avslutning till detta också sitt stöd för ett allmänt upphävande av den skillnad mellan stads- och landsrätt som så länge hade varit ett problem.⁹¹ I detta sammanhang verkade utskottet vilja motverka och förändra en äldre och mer civilståndsberoende genuskonstruktion, och istället förordade en på ett sätt mer jämlik, men samtidigt mer tydligt polär man-kvinna syn.

Jämförbara mödor och uppoffringar

Diskussionen om arvsrätt och giftorätt fortsatte 1840-41. Även då kom ett stort betänkande, som svar på en motion om likställande, vilken gett upphov till ett flertal anmärkningar, överbärande positiva.⁹² I det stora hela verkar lagutskottet ha intagit samma position som under 1828-30 års riksdag. Vad som inte var så viktigt längre var strävan att hålla isär arvs- och giftorätt. Dock ser vi ett uttalande från en riksdagsledamot som fortfarande inte ville acceptera likställandet i arvsrätt, med hänvisning till att mannen hade fler viktiga och mödosamma plikter än kvinnan.⁹³ Utskottet avvisade dock hans argu-

⁸⁹ Bihang 1828-1830, Saml 7:1:2, nr 122, s 29.

⁹⁰ Bihang 1828-1830, Saml 7:1:2, nr 122, s 29.

⁹¹ Bihang 1828-1830, Saml 7:1:2, nr 122, s 29.

⁹² Så vitt jag kan se kommer både motionen och samtliga anmärkningar ifrån ledamöter av bondeståndet. Bihang 1840-41, Saml 7:1, nr 99.

⁹³ Trots detta gick han med på ett likställande när det gällde giftorätten och arvsrätten till lös egendom.

mentation utförligt, och försökte att göra upp med en hel rad motiveringar som framförts till ojämlikhetens försvar.⁹⁴ Vare sig tanken att söner *behövde* mer för sin försörjning eller att män i allmänhet *förtjänade* mer till följd av mer kvalificerade medborgerliga såväl som husliga åligganden kunde accepteras av lagutskottet. Snarare var ju män gynnade i det att de hade så mycket större möjligheter att försörja sig själva än vad som var fallet för de av andra beroende kvinnorna. Slutligen, påminde utskottet retoriskt ledamöterna att mannens kall och arbetsområden ändå var de som mest överensstämde med hans natur. Inga män skulle bli lyckligare av att byta uppgifter med kvinnorna. Fortsättningsvis sades också att kvinnans husliga och moderliga plikter visserligen var av annat slag än mannens, men de innebar ändå jämförbara mödor och uppoffringar.

Bror eller syster; vems rätt går först?

Även andra instämmanden från riksdagsmän innehöll samtidigt reservationer, som till exempel att det ifråga om små fasta egendomar borde tilläggas att broder skulle ha rätt att lösa systers del om fastigheten inte tålde klyvning.⁹⁵ Lagutskottet underkände till stora delar detta argument, åtminstone så som det framförts i sammanhanget. Skälen till för stor hemmansklyvning, om detta överhuvud taget förekom, var helt och hållet ekonomiska, varför problemet inte borde bemötas via arvslagstiftningen.⁹⁶ Utskottet sade också att de inte kunde se något hinder för att brodern skulle kunna lösa ut systern om egendomen var för liten att dela.⁹⁷ Sådana hinder fanns inte, förutsatt att de inblandade var överens. Men den viktiga frågan är naturligtvis *vilken princip som gäller vid en konflikt*. I det här fallet ville riksdagsmännen försäkra sig om att det i nödfall fortfarande skulle vara broderns rätt som gällde före systerns.

⁹⁴ Bihang 1840-41, Saml 7:1, nr 99, s 11.

⁹⁵ Bihang 1840-41, Saml 7:1, nr 99, s 6.

⁹⁶ Detta kan tjäna som ännu ett exempel på 'disembeddening'.

⁹⁷ Bihang 1840-41, Saml 7:1, nr 99, s 11.

Att äga och att förvalta

Från utskottets sida förefaller de tyngsta argumenten för arvsrättsreformen haft en institutionellt-rättslig karaktär. Så långt eftersträvades mer av likhet. Vissa ideologiska argument förekommer också, där legitimiteten hos den *kvantitativa* skillnaden i arvsanspråk mellan kvinnor och män underkänns. Men den *kvalitativa* skillnaden kvarstår i hög grad. På riksdagen 1850-51 försöker P E Winge från borgarståndet att använda arvsrättsreformen som ett slags anknytningspunkt för att argumentera för att ogifta kvinnor bör myndigförklaras.⁹⁸ Myndigheten borde, sa Winge, bli en logisk följd av den utökade arvsrätten, "ty av rättigheten att äga följde skyldigheten att förvalta". Om man inte fortsatte reformarbetet med att myndigförklara de ogifta kvinnorna så skulle deras ställning nu ha försämrats snarare än förbättrats, då kvinnor skulle betraktas som en ännu "dyrbarare vara" än förut. Som läget var nu var kvinnan endast en sak, låt vara en varelse, men inte en människa. Det retoriska rösläget hos Winge var högt, och lagutskottet svarade på samma nivå.⁹⁹ I nedlåtande ordalag sade man att det minsann var stora nyheter; både att ägandet skulle medföra en skyldighet att förvalta och att lagstiftaren med den lika arvsrätten skulle ha velat tillerkänna kvinnor större förmåga nu än förr att förvalta sin egendom. Barn och svagsinta män hade rätt att ärva och äga, men samhället tog sitt ansvar för dem och skyddade dem när det gällde förvaltningen. Utskottet fortsatte med att understryka kvinnans bestämmelse för familjen. Där utgjorde hon den goda, allt försonande anden. Detta hade lagstiftaren beaktat, och kunde därför inte beskyllas vare sig för att betrakta kvinnan som en sak eller för att låta hennes krafter ligga ofruktbara.¹⁰⁰ Wings försök att använda en utökad arvsrätt som avstamp för myndigheten rönste ingen framgång.

⁹⁸ Bihang 1850-1851, Saml. 7:1, nr 53. Hierta (RoA) samt J Nilsson (Bd) motionerar i samma syfte, men med annan argumentation.

⁹⁹ Bihang 1850-1851, Saml. 7:1, nr 53, s 3-5.

¹⁰⁰ Detta sista troligen riktat till Hierta, som argumenterade för att kvinnor borde få bättre tillgång till näringsfriheten.

TESTAMENTSRÄTTEN

Skillnaden i arvsrätt mellan stad och land syntes även ifråga om testamentsrätten, och även denna debatterades 1828-30. En ledamot ur borgarståndet, E W Montan, motionerade om ett upphävande av de stora restriktionerna som lagts på rätten att testamentera egendom under stadsrätt.¹⁰¹ Enligt ärvdabalkens 17:e kapitel fick endast en sjättedel av all egendom testamenteras om barn eller bröstarvingar fanns, annars hälften. Detta modifierades dock för dem utan barn eller bröstarvingar genom en förordning redan 1762.¹⁰² Ett jämställande med landsrätten i alla avseenden, där endast arvejorden var undantagen testamentsfriheten var, menade Montan, påkallat av konstitutionella skäl.¹⁰³ Lagutskottet tillstyrkte även denna motion med motiveringen att den hängde samman med de tidigare accepterade förslagen om ett jämställande mellan lands- och stadsrätt i fråga om giftorätt och arv. Man nämnde återigen förordningen från 1762 och dess motivering:

enär det fanns vara med naturlig billighet och en fri medborgares rätt öfverensstämmande att ega en ovillkorlig förvaltning öfver det gods man sig lofvligen förväfvat.¹⁰⁴

Testamentsrättens förändring motiverades med både marknadsfunktionella och rättsligt-institutionella argument. Man ville stärka ägarens rätt att fritt förfoga över sin egendom som en viktig medborgerlig rätt, men också minska skillnaderna mellan olika typer av egendom och ägare.

RIKSDAGARNA OCH MYNDIGHETSFRÅGAN

Motioner, propositioner och beslut

I diskussionen om ny civillag fanns, som vi har sett, förslag på ogifta kvinnors myndighet. I själva riksdagen motionerades det om detta

¹⁰¹ Motionen remitteras till och behandlas av lagutskottet, Bihang 1828-1830, Saml 7:1:2, nr 72.

¹⁰² Kongl. förordning och förklaring 19 aug 1762. Där medgavs denna rätt för all avlingejord samt alla lösören.

¹⁰³ Bihang 1828-1830, Saml 7:1:2, nr 72, s 11.

¹⁰⁴ Bihang 1828-1830, Saml 7:1:2, nr 72, s 13.

vid åtta riksdagar från 1817-18 fram till reformen 1863. Efter motionen 1817 var det dock tyst i frågan till år 1844, och därefter läggs två eller tre motioner per tillfälle, från samtliga stånd utom prästeståndet. Samtliga avslogs dock, tills Kgl. Maj:t lade en proposition 1856, vilken ledde till ett system med myndighet efter anmälan i domstol. Efter en motion på 1862-63 års riksdag blev myndigheten generell vid 25 års ålder, men med giftomannaskapet bibehållet.

Kön och ålder

Frågan om ogifta kvinnors myndighet var alltså inte aktuell som en formell fråga vid 1809-10 års riksdag. Principen om änkors myndighet ifrågasattes dock, faktiskt ur ett slags rättviseperspektiv. 1809 upplästes ett memorial som behandlade frågan i borgarståndet. Det var orimligt framhölls det, att män alltid var omyndiga till 21 års ålder, när en kvinna som nyss fyllt 15 som änka faktiskt inte längre var omyndig.¹⁰⁵ Här sades även vidare att möjligheten till dispens hos Kgl. Maj:t, vilken i och för sig förutsatte att spekulativa släktingar gett sitt medgivande, och att en ovarsam domare tillstyrkte, hade fört med sig att unga och oerfarna kvinnor – både änkor och myndigförklarade – blivit olyckliga offer för list och egennytta. Sedan följde de konkreta förslagen att en änka alltid borde vara omyndig till 21 års ålder, samt att dispens inte skulle kunna ges före 30 års ålder.¹⁰⁶ I övrigt berördes de ogifta kvinnornas myndighet i så måtto att dispensförfarandet kom upp till diskussion. Skulle kungen fortsätta att vara den som gav dessa dispenser? Som Åsbrink har påpekat så fanns det i denna diskussion egentligen inget som gällde någon tänkt förändring av kvinnornas ställning. Det var närmast en grundlagsfråga bland andra, vilken främst rörde kungamaktens innehåll.¹⁰⁷

Ynglingars myndighet

I samband med debatten om förmynderskapet var det explicita talet om kön alls inte det primära, och inte heller här höjdes många röster som ifrågasatte de ogifta kvinnornas omyndighet på ett principiellt

¹⁰⁵ Borgareståndets protocolle 1809, Band II, s 1101f.

¹⁰⁶ Borgareståndets protocolle 1809, Band II, s 1101f.

¹⁰⁷ Åsbrink, 1962 s 84.

plan. Men det skedde, exempelvis vid 1817-1818 års riksdag, då en ledamot från bondeståndet hade författat ett memorial som innehöll två förslag; att ynglingar skulle bli myndiga vid 20 och ogifta kvinnor vid 30 års ålder. Skälen han angav var att ynglingar sedan 1812 kunde tas ut i militärtjänst vid 20 års ålder. Det var därför inte mer än rätt att de inte behövde ha förmyndare om de drog ut i krig, utan själva kunde organisera förvaltandet av arv med mera under tiden. När det gällde kvinnorna angavs som orsak att änkorna ju förestod sitt gods oavsett ålder, och vid en stadgad ålder borde således även en ogift kvinna "anses dertill skicklig och således undgå att städse förblifva under tvånget af förmynderskap."¹⁰⁸

Detta memorial remitterades till lagutskottet, som tog förslagen i övervägande, men avstyrkte i bägge fallen. Den första punkten, om en sänkning av den manliga myndighetsåldern med ett år, avfärdades delvis därför att utskottet inte menade att risken för 20-åringar att genast kastas ut i krig var tillräckligt överhängande för att räcka som motiv. Men, man säger att om så vore fallet skulle det i alla fall vara tryggare för ynglingarna att ha sin egendom förvaltd av en förmyndare, som ju var bunden av lagen. Det nämndes också att utskottet inte tyckte att man kunde vänta tillräcklig mognad av en tjugoårig yngling. Förslaget om kvinnors myndighet avfärdades däremot på grundval av att detta skulle kräva en "rubbning" av gällande lagstiftning som var för omfattande för att tas just då. Dock poängterades att det fanns pågående utredningar av civillagstiftningen, samt att utskottet ansåg att det fanns flera skäl till sådana förändringar. Här ser vi att man pekade på den systematiska och vittförgrenade karaktären i underordningen av kvinnor i legalt och ekonomiskt avseende. Mer eller mindre rena rättviseargument för ett likställande av könen går att hitta, men de var få.

REAKTIONER PÅ KOMMITTÉFÖRSLAGEN

Det första förslaget till ny civillagstiftning gavs av lagkommittén på 1818 års riksdag. Tablåen med remissvar från 1830-talet har ju redan diskuterats, flera av förslagen hade då ännu inte kommit så långt som till faktiska reformer. När frågan om ogifta kvinnors myndighet

¹⁰⁸ Bihang till Riksståndens protokoll 1817-18, Saml. 7, nr 20 s 69ff.

åter kommer upp, vid riksdagen 1844-45, reagerar lagutskottet på ett sätt som ter sig ambivalent. Två memorialer från adelsrepresentanter initierar denna gång det hela. En herr Frejdenfeldt argumenterar i sin skrivelse för att det inte fanns någon giltig rättsprincip bakom de ogifta kvinnornas omyndighet och att lagen faktiskt gjorde våld på kvinnors möjligheter att utveckla det förnuft som de, likaväl som män, hade.

Erfarenheten hade dock visat, att qvinnan vore utrustad med icke mindre förmåga att handla förnuftigt och omtänksamt än mannen; och syntes det alltså, som om hon borde ega lika rätt och lika anspråk med honom. Då dessutom omförmälde inskränkning af qvinnans frihet verkade missgynnande på hennes ställning inom familjen, icke sällan gjorde henne till träl för snikna och hårda anförvandter och förmyndare samt qväfde känslan af hennes eget värde.¹⁰⁹

Därför föreslog motionsställaren en ny redaktion av ärvdabalken, där den stora förändringen var kvinnors myndighet från 25 års ålder. Reaktionen från utskottet på detta memorial uppvisade, som sagt, en tydlig ambivalens. Man påpekade att ändringsförslagen i stort överensstämmer med dem som fanns i förslaget till ny civillag, samt säger att frågan om ogifta kvinnors ovillkorliga myndighet utan tvekan var den viktigaste och av mest "genomgripande syftning" som förslaget har att bjuda på. Dock, sade lagutskottet, var det ju så att även om kvinnans uppfostran hade gjort henne mindre lämpad än mannen att ta hand om sina yttre angelägenheter och förestå sin egendom, så behövde ju inte detta vara ett evigt tillstånd. Men, utskottet tvivlade ändå på att ett generellt myndigförklarande låg i dessa kvinnors eget intresse, det var tveksamt:

"huruvida det instämde med hennes väl att befrias från det beroende, hvori hon, enligt nu gällande Lag, befinnes"

Det var ett nära nog ordagrant eko av Högsta domstolen och hovrätternas tidigare kommentarer till civillagförslaget. Man skulle kunna tänka sig att det fanns flertalet skäl av mer institutionellt-rättslig ka-

¹⁰⁹ Bihang 1844-45, Saml 7:1, nr 10 s 1. Frejdenfeldts motion har dessutom också tagits upp av en ledamot i borgarståndet, som motiverar detta med att han sett så många kvinnors egendom fara illa under förmyndare.

raktär att jämställa mäns och kvinnors myndighet. Det skulle skapa fler ekonomiska aktörer med någotsånär liknande utgångsläge.¹¹⁰ Det skulle därmed även kunna vara en marknadsfunktionell reform. Men föreställningarna om könens naturliga skillnader lade effektivt hinder i vägen för den sortens argumentation.

"såsom man för sig"

När sekelskiftet 1800 var passerat började de skandinaviska ländernas placering av ogifta vuxna kvinnor bland de omyndigas skara bli ett tydligt undantag från övriga nordvästeuropeiska länder. Detta uppmärksammades emellanåt i riksdagen. Lagutskottet avfärdar dock fortfarande på riksdagen 1847-48 detta som ett ogiltigt argument.¹¹¹ Utskottet gav här uttryck för en konservativ lagsyn, väl i linje med den historiska skolans: Olikheten i uppfostran och arbetsområden för könen var inte en produkt av tillfälligheter, utan av naturliga skillnader mellan könen. Hos kvinnor som fått en sann kvinnlig bildning var det, säger man, en nästan "ovillkorlig instinkt" som fick dem att dra sig undan offentligheten. Lagstiftaren borde i detta ta hänsyn till den svenska nationens "egen bildningsbana" och därför låta lagen stanna vid det gamla, ovsett vad som hände i övriga civiliserade länder. Den internationella jämförelsen får dock en anorlunda roll när ett förslag om att senarelägga den manliga myndighetsåldern till 25 år dök upp på 1853-54 års riksdag. Då hänvisade lagutskottet till att 21-årsgränsen var bruklig inte bara i Skandinavien, utan i nästan varje annat civiliserat land, "av naturliga skäl och seklers erfarenhet". Vid denna ålder inträdde nämligen den period i mannens liv då både hans kroppsliga och andliga utveckling krävde att han självständigt fick "verka såsom man för sig".¹¹²

Med eller utan giftoman?

Som vi vet kvarstod ju giftomannaskapet för kvinnorna även efter att ogifta kvinnor nått myndighet i många andra avseenden, men då uppfattade uppenbarligen delar av riksdagen detta som inkonse-

¹¹⁰ Jfr Göransson, 1993.

¹¹¹ 1847-48, Bihang, Saml. 7:1 nr 17.

¹¹² 1853-54, Bihang, Saml. 7:1-2 nr 8 s 1.

kvent. 1859, året efter att myndigheten blev möjlig efter en enkel anmälan i domstol, yttrade sig lagutskottet över en motion om att myndiga kvinnor inte borde ha giftoman. Utskottet ställde sig negativt, med hänvisning till att "denna känslans öfvervigt som just gör qvinnan till qvinna försvinner icke med åren". Detta förändrades dock, från ungdomens svärmeri till de mogna årens passion, men fastän detta var "vådligt på affärslivets för den myndiga qvinnan öppnade tummelplats", var det där inte alls lika farligt som i samband med äktenskap.¹¹³ Utskottet var dock inte enigt, flera ledamöter reserverade sig, och de fick dessutom betänkandet återremitterat till sig senare under året, då ständerna var mer positiva än utskottet.¹¹⁴ Förändringen kommer dock inte förrän 1872, för alla kvinnor utom adelns, och 1882 för de adliga.

DET VANSKLIGA FÖRMYNDERSKAPET

Om vi tittar närmare på frågan om förmynderskapet snarare än omyndigheten kommer konflikten mellan förmyndarnas respektive de omyndigas egendomsrätt - deras olika förhållande till samma resurs - tydligt i fokus. Förmyndarinstitutionens ekonomiska aspekter blir mer synliga. Nu framträder nyckelord som *ränta*, *förvaltning*, *förmånsrätter* och *kredit*. Förmyndaren skulle föra räkning över sina göranden och låtanden; en sådan skulle sedan presenteras för myndlingens fränder eller, om de saknades, för en domare. Underlåtenhet att göra detta, eller felaktigheter i redovisningen, skulle bestraffas.¹¹⁵

Även dessa restriktioner var föremål för debatt i riksdagen, tidigt under den aktuella perioden. 1810 lästes en memorial upp i borgarståndet. Författaren var en rådman Korsberger från Stockholm. Han yrkade på översyn och omskrivning av ärvdabalken. Missnöjet gällde här begränsningen av förmyndarens rätt att sälja myndlingens jord och övriga fasta egendom. Lagens formulering var för snävt hållen. Istället hävdades att vad som borde ges var rätten att sälja egendom i de omyndigas intresse *innan* en nödsituation uppstod. Att följa nuvarande lag kunde, enligt författaren, leda till utmätning hos

¹¹³ 1859-60, Bihang, Saml. 7:1-2 nr 15 s 8.

¹¹⁴ 1859-60, Bihang, Saml. 7:1-2 nr 26.

¹¹⁵ Hur räkenskaperna skulle föras reglerades i ÄB 23. Se ovan kap 3.

förmyndaren, och dessutom försvårade det rekrytringen av nya förmyndare. Ett problemområde som särskilt pekades ut var de fall där en omyndig ägde en liten del i en större egendom och denna del inte kunde brytas ut för separat drift eller förvaltning, men alltså heller inte fick säljas till förmyndaren.¹¹⁶

ägaren af det öfwriga också deraf måste blifwa mycket generad, att, uti en slik styrelse, som alltid sker bäst af en ensam ägare af det hela, se den delad och ofta illa både förd och utförd.¹¹⁷

Vidare föreslogs att lagstiftaren borde tillåta försäljning till den större ägaren, som skulle innebära en slags inteckning med den för tiden fastslagna räntenivån.¹¹⁸ Korsberger hävdade dock att huvudägaren säkert skulle kunna tänka sig att vara än mer generös i utbyte mot att han vann en ensam och friare disposition av egendomen i sin helhet.¹¹⁹

En annan fråga som till skillnad från ovan nämnda var återkommande under en längre period är den om förmyndarnas redovisningsskyldighet. I samband med detta ställdes ofta frågan om vilket ansvar de egentligen har för att förränta kapitalet, och vem som hade rätt till ränteinkomsterna. Även detta kan ses som en diskussion om förmynderskapets inkräktande på individens egendomsrätt, både förmyndarnas och de omyndigas.

I en motion som antogs i bondeståndet 1817 klagas det över att lagen var otydlig och att en orimlig praxis hade utvecklats på flera håll i landet, nämligen att förmyndare ålades att vart tredje år lägga den då upplupna räntan till kapitalet.¹²⁰ Det påpekas i texten att förmyndaråtagandet i sig ofta inte är frivilligt, och det sägs att det var obilligt att kräva att räntan skall läggas till kapitalet, eftersom "andra låntagare" inte hade den skyldigheten. En förmyndares skyldighet

¹¹⁶ Det exempel som sedan tas upp är såpass detaljerat att det är lätt att anta en direkt personlig erfarenhet.

¹¹⁷ Borgarståndets Protocoller 1810, Band 6 s 53-56.

¹¹⁸ Exemplet rör andelar i ett järnbruk och räntan sägs kunna njutas i ett visst skeppundtal stångjärn eller säd.

¹¹⁹ Ståndet ställde sig bakom memorialen och remitterade den till lagutskottet.

¹²⁰ Bd. 1817-18, 1:361ff.

borde inte vara större än att han vid myndighetens inträdande eller vid kvinnornas giftermål skulle betala tillbaka det mottagna kapitalet samt årlig ränta. Det är tydligt att motionärerna betraktar de omyn- digas kapital som synonymt med ett lån. Motionen antogs av ståndet (som dock inte var enigt) och remitterades till lagutskottet. Utskottet var negativt till motionen, och menade att ärvdabalken 22:a och 23:e kapitel kunde tolkas som att förmyndaren hade en viss skyldighet att inte bara förvalta utan också förmera myndlingarnas kapital.¹²¹ Detta ansågs framförallt vara aktuellt när kapitalet var stort, och utskottet menade att förmyndaren i sådana fall inte borde ha några problem med att få ersättning, som svarade mot hans besvär. Men om så inte var fallet, om det var ett litet arv och ersättningen därför inte vägde upp besväret så säger utskottet, i en tämligen upplaxande ton, att:

han dock uti medvetandet af noggrant uppfyllde pligter emot sin myndling, hvilken ock vanligen är hans närmare eller fjär- mare anförvandt, äger en tillfredsställelse, som bör tillbakahå- la egennyttans fordringar.¹²²

Lagutskottet vidhöll detta vid senare tillfällen. Förmyndare hade skyldighet att "förkofra myndlingens omhänder hafvande egen- dom". Att inte göra så innebar att förmyndaren gjorde en obehörig vinst på myndlingens bekostnad.¹²³

En för alla, alla för en

Hur skulle ansvarsfördelningen se ut när det fanns fler än en för- myndare? Detta problem blev föremål för debatt i slutet av 1820- talet. Upprinnelsen var en motion i borgarståndet, där det sägs att det hade funnits en oenighet i lagtolkningen på denna punkt sedan antagandet av 1734 års lag.¹²⁴ I lagen gavs, som nämnts tidigare, fort- farande möjligheten att ingå i ett slags kollektivt förmynderskap, och här reglerades också olika grader av individuellt och gemensamt

¹²¹ FO, 1669 § 24 var ganska tydlig på den punkten: "Ock skole förmyndarne icke allenast vara skyldige att årligen beräkna barnen räntan och interesstet av deras medel, utan ock själva överskottet/ .../ åter göra till nytt capital".

¹²² 1817-18, Bihang, saml. 7, nr 10, s 40ff.

¹²³ 1823, Bihang, Saml 7, 1:1, s 15-18.

¹²⁴ Bg. 1828-29, Bilagor s 356.

ansvar i samband med detta.¹²⁵ Motionen vandrade sedan, via ett redaktionsförslag från lagutskottet, genom alla stånd. Frågan gäller förmyndares rättssäkerhet i situationer när det var oklart vem som ansvarade för vilken del av ett förmynderskap när någon av förmyndarna hade brustit. Var infogandet av uttrycket för ansvarighet, "en för alla och alla för en", förenligt med en intention att ingen ska svara för något som han inte haft vetskap om eller kunnat påverka? En av prästerna menade att skrivningen att förmynderskapet ingicks "under samlad hand" gjorde det svårt att undgå ett gemensamt ansvar. Detta gemensamma ansvar sågs som ett viktigt skydd för de omyndiga av dem som var negativt inställda till förändringen. Omsorgen om de omyndiga uttalas dock denna gång bara hos prästeståndet, som verkar mest negativa. Här ser vi att en gammal form av förmynderskap, byggt på gemensamt ansvar och förtroende men också på ett vaktande på olika släktlinjers rätt gentemot varandra, var kraftigt ifrågasatt men fortfarande i lagen möjligt att ingå. Enligt min mening är detta ett uttryck för individualiseringens konflikt med inbäddade egendomsrelationer.¹²⁶

KREDITRELATIONERNAS ROLL I DEBATTEN

En fråga om ökade informationskostnader?

Som nämndes i kapitlets inledning, så var förmynderskapet och kreditmarknaden teman som ofta följdes åt i debatten. Att vara förmyndare innebar i praktiken att man stod i skuld. Delar av förmynderskapsrelationerna, de där förmyndaren anförtroddes faktiska tillgångar och inte bara ett försörjningsansvar, bör alltså ses som en del av kreditrelationerna i detta samhälle. Jag tänker här använda mig av begreppen *informationskostnad* och *asymmetrisk information* som hjälpmedel för att analysera de argument vi kan se i riksdagsdebatten. Informationskostnaden utgörs av de nödvändiga kostnader som en aktör har för att skaffa information nog för att göra en transaktion av något slag. Asymmetrisk information innebär att den ena parten (låntagaren/ förmyndaren) vet mer om sin situation än vad

¹²⁵ ÄB, 23:5.

¹²⁶ Detta utvecklas närmare nedan, i kapitel 6.

den andra parten (banken) gör.¹²⁷ Förmyndarinstitutionen skulle alltså kunna sägas ha gett upphov till asymmetrisk information och höga informationskostnader så till vida att långgivare (kreditor) sällan kunde vara säkra på om en tilltänkt låntagare (gäldenär) var förmyndare eller inte. Jag utgår ifrån att denna utformning av tysta förmånsrätter var ett institutionellt arrangemang som blev allt mer problematiskt i en föränderlig omvärld. Man bör kunna anta att ett antal allmänna förändringar skapade en situation där dessa informationskostnader ökade och kom att upplevas som allt mer besvärande. I första hand torde den ökade vikten av krediter förmedlade genom banker och liknande institutioner ha spelat roll. Den så kallade institutionella kreditgivningen började öka på 1830- och 1840-talen, främst genom Riksens Ständers Bank (senare Riksbanken) som var den största kreditgivaren, men också genom framväxande affärs- och sparbanker samt hypoteksinstitut. Riktigt stor blev dock den institutionella kreditgivningen inte förrän i samband med högkonjunkturen i början på 1870-talet.¹²⁸ Detta i motsats till en kreditgivning som byggde mer på personliga relationer och förtroenden och därför kanske också på en större kännedom om respektive parts förhållanden. Hur stor denna personliga kreditgivning var är svårt att säga, men vi vet att detta länge var den största sektorn.¹²⁹

En ökande geografisk rörlighet kan också tänkas vara en bakgrundsfaktor som höjde informationskostnaderna. Om fler människor ingår ekonomiska avtal utanför det lokalsamhälle där man är känd ökar det efterfrågan på information. Vilket för den delen en ökad social rörlighet också gör. Dessa faktorer påverkan bör generellt sett kunna ha varit mer påtaglig i städerna än på landsbygden. Informationskostnader som berodde på asymmetrisk information kan antas ha varit lägre inom personbaserade nätverk än i relationen mellan banken och dess kunder. Först när bankerna hade skapat sy-

¹²⁷ Informationskostnaden är i sin tur en del av det överordnade begreppet *transaktionskostnader*, som syftar till att beskriva de kostnader som ett marknadsbyte faktiskt innebär. Se North 1993, t.ex. s 110f.

¹²⁸ Nygren, 1981, tabell s 11.

¹²⁹ Lindgren, 2002 har utifrån en genomgång av bouppteckningar i Kalmar kommit fram till att den privata kreditgivningen på 1840-talet fortfarande var ca fyra gånger större än den institutionella.

stem för att bedöma och hantera dessa kunde de expandera på personliga kreditrelationers bekostnad.

Flexibilitet eller rättssäkerhet

Hur de institutionella lösningarna för kreditgivning och panträtt skulle se ut var i hög grad, som Maria Ågren påpekat redan när det gällde statsmaktens agerande under 1700-talet, en avvägningsfråga mellan flexibilitet och rättssäkerhet.¹³⁰ På sätt och vis förefaller det rimligt att säga att den tidigmoderna civilrättsliga modellen gav ett slags sedvanerättvisa genom flexibilitet, nämligen genom tolkningsutrymme i lagstiftningen kombinerad med starka sociala band, ordning genom reglerade stånds- och genusgränser samt lokal rättsskipning. Den moderniserade lagstiftningen i en liberaliserad ekonomi lovade flexibilitet genom rättssäkerhet, i meningen klarare, mer allmänt gällande och entydiga regler samt mindre av stånds- och genusspecifika särregler.

Detta krävde dock nya former av regleringar. Martin Melkersson visar att författningarna inom det han definierat som "cirkulation och kreditväsende" tillhör ett av de områden där statens aktivitet som lagstiftare ökade kraftigt vid denna tid.¹³¹ Kronan på verket i just processen av liberalisering var tillåtandet av den fria etableringen av sparbanker och den fria räntesättningen, ett beslut som fattades 1863. Därmed kom också ett nytt samband mellan tillgången och efterfrågan på krediter och räntenivåerna att etableras.¹³²

De tysta förmånsrätterna

Om vi ser närmare på vad de olika aktörerna i riksdagen hade att säga om förmynderskapsinstitutet och kreditmarknaden, finner vi en rad förslag om att upphäva de ovan nämnda tysta förmåns-

¹³⁰ Ågren, 1992 s 49.

¹³¹ Melkersson, 1997 s 67. Att denna trend mot ett ökat antal författningar äger rum på flera viktiga områden har diskuterats tidigare, i kapitel 3. Den kvantitativa ökningen behöver naturligtvis heller inte *i sig* vara det bästa måttet på en kvalitativ förändring.

¹³² Nygren, 1981 s 19.

rätterna.¹³³ I augusti 1823 uttalade sig Banco-Utskottet om förmyndarinstitutionen. Detta skedde i en memorial som satte fokus på de risker som bankerna löpte därför att de hade alldeles för små möjligheter att utröna om deras låntagare hade omyndigas, eller andra former av förmånsrättsägande kapital, inestående.¹³⁴ Bakom detta betänkande låg ett tydligt intresse att underlätta för bankernas kreditgivning.

Här påpekades att alla hovrätter, härads- och rådstugurätter i hela riket, justitiekollegium i Stockholm, borgrätterna, samt konsistorierna i Uppsala och Lund var behöriga att utse förmyndare. Utskottet beskrev detta som ett stort problem – en informationskostnad – som bland annat uppstod beroende på att en förmynderskapsrelation kunde spänna över olika geografisk jurisdiktion, men uppenbarligen alltså också på grund av det fortfarande delvis ståndsåtskilda domstolsväsendet (där alltså även akademikerna hade egna rättsfora i detta avseende). En förmyndare från Ystad kunde ha en myndling i Haparanda, en ofrälse man vara förmyndare för frälsemans barn, en borgare vara förmyndare för en akademikers barn etc. I samlingarna av utskottsbetänkanden kan man också se att lagutskottet hänvisar till den under denna tid pågående debatten om att göra domstolsväsendet mer enhetligt.¹³⁵ Slutligen påpekar utskottet att fäder ju var sina barns förmyndare utan att ens behöva utses av domstol, och därmed skulle problemen med tysta förmånsrätter kunna uppstå även i sådana fall. Som enda lagliga sanktionsinstrument för att komma till rätta med informationsproblemet hänvisar man till en förordning från 1739, där det stadgas att låntagaren på heder och ära skall uppge eventuella förmynderskap i skuldebrevet. Rapporter ifrån bankerna sade att detta inte var tillräckligt. Förutom att medvetenheten om straffskyldigheten vid en falsk sådan försäkran (scha-

¹³³ De omyndigas arvskapital delar denna ställning med t.ex. kyrkor och fattigvårdsinrättningar.

¹³⁴ Bihang, 1823, Saml. 6, nr 40 (s 677-685) "Memorial angående det äfventyr, som för Banquen uppstår i anseende till omöjligheten, att få tillförlitligen upplyst, huru vida dess låntagare, mot inteckning i fast egendom, äro frie för förmynderskap eller förvaltning af andra förmåns rättegande medel."

¹³⁵ Melkersson, 1997 s 65 visar att reformarbetet även på detta område tog fart efter 1809.

vott eller vatten och bröd på fästning) är för låg, så blir den här typen av fall sällan uppdagade förrän gäldenären är död, och då är det ju ändå för sent att skicka honom på fästning.

Åtgärden som föreslås är förändringar i Handelsbalkens 17:e kapitel. Utskottet menade att inteckningar i fast egendom borde gå före lös pant till skillnad från lagens lydelse. Här sades det att utskottet var medvetet om de ansträngningar som brukade göras för att skydda omyndigas egendom, men emot detta invände man att säkerheten hos en förmyndare ändå i första hand var en fråga om moral och karaktär.

Att lösgöra den fjättrade krediten

Vid 1828-30 års riksdag aktualiserades frågan om tysta förmånsrätter av både adeln och borgarståndet. I memorialet från adeln sades att de innebar osäkerhet, och därför utövade:

en märkbart skadlig inflytelse på penning-transactioner i allmänhet, hvilka så vidt ske kan, utan förnärmande af rättsgrunder böra, synnerligen under nu varande myntförhållanden, underlättas och befordras.¹³⁶

I förslaget ingick att barnaarvets förmånsrätt framför andra inteckningshavare bara borde gälla om detta arvskapital hade intecknats vid en tidigare tidpunkt. En snarlik motion från borgarståndet behandlas i samma utskottsbetänkande. Denna motiveras av strävan

till stärkande af enskilda krediten och upphäfvande af alla band, som fjättra den¹³⁷

Argumenten för förändring var i den här frågan nästan övertydligt marknadsfunktionella, och fortsatte att vara det till dess att en förändring kom till stånd i början på 1860-talet. Även institutionellt-rättsliga argument hörs, när fokus faller på informationsproblem mellan olika typer av ståndsspecifika domstolar. Men dessa kraftiga pläderingar för ett friare och öppnare spel för ekonomiska krafter mötte också ett motstånd, och här användes mer tydliga ideologiska och etiska argument för att motverka samma krafter. Förmyndarnas

¹³⁶ Bihang 1828-30, Saml 7:1:1, nr 49 s 2.

¹³⁷ Bihang 1828-30, Saml 7:1:1, nr 49 s 9.

frihet ställdes mot de omyndigas rättigheter. Ännu en skrivelse ifrån borgarståndet är ett exempel på en röst för att de omyndigas egenomsrätt i sammanhanget borde stärkas, detta borde inte bara gälla barnarvet, utan all egendom en myndling kunde ha, vare sig den var ärvd eller förvärvad.¹³⁸ Motionsskrivaren ville också att det skulle lagstadgas att en omyndigs lösa egendom skulle intecknas formellt i förmyndarens fasta.¹³⁹ Denna gång uttalade lagutskottet sitt stöd för de tysta förmånsrätternas upphörande. Vare sig kyrkorna, fattighusmedel, eller myndlingarnas kapital borde ha företräde. De borde om möjligt istället omvandlas till inteckningar, och då stå på tur i tidsordning, tillsammans med övriga inteckningshavare. Utskottet var dock inte enigt, och "åtskillige ledamöters serskilda meningar" bifogades betänkandet.

Lagutskottets betänkande möttes av kraftiga reaktioner, och ett flertal anmärkningar från samtliga stånd; alla ville på ett eller annat sätt skydda de omyndigas förmånsrätt.¹⁴⁰ Invändningarna och förslagen var många. En kyrkoherde Ahlquist uttalade, apropå det myckna talet om att förmynderskapet var en så stor börda för en mans handlingsfrihet och trovärdighet, att:

förmyndare-egenskapen aldrig skadat en redlig och vederhäftig mans credit, då deremot försäljning, förpantning eller inteckning af hans fasta egendom plägar göra hans fordrings-egare uppmärksamma.¹⁴¹

Förmynderskapet uttrycktes som ett ansvar, ett moraliskt och för den delen manligt sådant. Det var en *egenskap* som i sig gjorde anspråk på ett slags fasthet och stadga, i motsats till ett mer flyktigt hanterande av den fasta egendomen, här exemplifierat som ett aktivt deltagande i kreditförbindelser med fast egendom som säkerhet. Även i anmärkningarna återkom dock kritik mot förmyndarinstitutionens ut-

¹³⁸ Bihang 1828-30, Saml 7:1:1, nr 49 s 13.

¹³⁹ Detta var ju ganska vanligt förekommande i Göteborgsmaterialet från 1770- och 1780-tal. Se kap 6.

¹⁴⁰ Fem adelsmän, fem namngivna präster plus ytterligare, inte namngivna, fyra borgare, åtta namngivna bönder plus ytterligare, inte namngivna. Bihang 1828-1830, Saml 7:1:2 nr 121.

¹⁴¹ Bihang 1828-1830, Saml 7:1:2 nr 121, s 5.

formning, i termer av de höga informationskostnaderna och behovet av centrala register.

Förmånsrätternas avskaffande

Denna fråga fick inte någon snabb lösning: På 1844-45 års riksdag ser vi den igen, initierad denna gång genom en kgl. proposition i vilken det föreslogs att de tysta förmånsrätterna skulle avskaffas.¹⁴² Propositionen argumenterade mindre i bankernas och mer i förmyndarnas sak. I sin nuvarande form utestängde förmånsrätterna dem från de fördelaktigaste kreditformerna, vilket var orättvist, inte minst då förmyndarekallet inte var frivilligt utan påbjudet av lagen. Ständerna var dock fortsatt avvaktande, med hänvisning till att frågan om de omyndigas ställning ännu inte var löst på något tillfredsställande sätt. Bönderna yrkade avslag, de övriga återremitterade till lagutskottet. Utskottet fick då också motta en anklagelse om att alltför vinklat framställa förmånsrätterna som verkningslösa och skadliga. Man försvarade sig då med att säga att det väl ändå otvivelaktigt var så att den "allmänna krediten" stod i nära förbund med det "allmänna välståndet".¹⁴³ Brister i den förra skulle lätt leda till en nedgång i det senare.

Möjligheten att kringgå förmånsrätten, att sätta det tänkta skyddet för de omyndigas medel ur spel, var också det ett återkommande inslag i debatten. Genom att avträda förmynderskapet under en kort tid kunde förmyndaren göra transaktioner med den fasta egendom i vilken myndlingens kapital var intecknat, eller så kunde han söka inteckningar i samma egendom hos någon annan kreditgivare.¹⁴⁴ När beslutet om de tysta förmånsrätternas avskaffande slutligen togs 1859-60 så gav utskottet återigen liknande exempel på hur förmyndare i praktiken hade förfarit för att komma undan förmånsrätternas menliga inverkan på deras kreditmöjligheter.¹⁴⁵

¹⁴² Bihang 1844-45, Saml 7:1, nr 15 (proposition i frågan lades även 1834).

¹⁴³ Bihang 1844-45, Saml 7:1, nr 66.

¹⁴⁴ Ågren, 1992 s 51 visar hur skenförsäljningar av redan intecknad egendom diskuteras som ett problem på 1700-talet. Det är ju en parallell.

¹⁴⁵ Bihang 1859-60, Saml. 7:1-2, nr 38 s 12.

DEN OFFENTLIGA KONTROLLEN

Centrala register

Emellanåt framfördes i riksdagen förslag på att något slags centralt register över förmynderskapen skulle upprättas. En motion från 1834 ville stadga att domare borde vara skyldiga att meddela rätten i en förmyndares hemort när någon utses utanför denna. Lagutskottet menade att det var svårt att få ett sådant system effektivt, och motionen avslogs.¹⁴⁶ Det var dock inte alltid bristen på information om förmyndarna som var ett problem, här möter vi också oron för att människor skulle lockas att göra affärer med vuxna, omyndigförklarade män, utan att veta att dessa inte kunde ställas till ansvar för ingångna avtal.

Motioner rörande omyndiga män hade lagts fram hos både adeln och bönderna 1828-30, och då behandlats av lagutskottet.¹⁴⁷ Sådana män utgjorde enligt motionärerna en risk såväl för sina anhöriga, sina förmyndare som för dem de gjorde transaktioner med. Därför föreslogs det att förmyndarna för män som passerat myndighetsåldern skulle vara skyldiga att annonsera detta varje år, i tidningar eller kyrkan. Utskottet tillstyrkte inte detta, och angav flera skäl. Dels, sa man, så fanns det redan möjlighet att använda straffrätten i de fall där en omyndig hade använt svek och list för att komma åt någons egendom. Dessutom, menade man att det borde vara vars och ens ansvar att inte ingå avtal med någon vars person och medborgerliga förhållanden man inte kände väl till. Till försvar för de omyndiga säger utskottet dessutom att "en omyndig, ehvad han upphunnit den lagliga myndighetsåldern eller ej" inte kunde förbjudas att ta emot pengar eller varor från någon som har förtroende för honom. Även upprättandet av centrala register över landets samtliga omyndiga föreslogs, men förslagen antogs inte. Informationsproblemen fanns och uppmärksammades, men de hade vid denna tid ingen praktiskt genomförbar lösning.

¹⁴⁶ Bihang 1834-35, Saml 7:1:1, nr 73

¹⁴⁷ Bihang, 1828-30, Saml 7:1:1, nr 47

Förmyndarkamrar – en marknadsfunktionell lösning i offentlig regi?

Vid riksdagarna 1823, 1829-30, 1840-41 samt 1859-60 kom liknande frågor upp ur ett något annorlunda perspektiv; motionsställarna ville i detta sammanhang komma tillrätta med problem genom att inrätta offentliga institutioner; så kallade förmyndarekamrar, över hela riket. Det fanns endast en förmyndarekammare sedan tidigare, nämligen den i Stockholm.¹⁴⁸ I ett detaljerat förslag från 1820-talet målades ett standardiserat väsende av förmyndarkamrar upp; minst en i varje län borde etableras.¹⁴⁹ Valbara som ledamöter till dessa föreslogs fastighetsägare över 30 år bosatta i residensstaden med omnejd vara (taxeringsvärde minst 10 000 R:dr Banco 1822). I förslaget ingick att man borde göra en inventering över ingångna förmynderskap för så långt tillbaka i tiden som 50 år, detta för att täcka in de kvinnor som "förblivit ogifta", samt de män som hade omyndigförklarats som vuxna. Som i många andra förslag eftersträvades funktionella register för att kontrollen skulle bli effektivare. Men kamrarna var också tänkta att förvalta medlen; kapitalet skulle lånas ut av kammaren till laglig ränta, och värdet på de omyndigas ärvda kapital skulle därigenom stiga. Även frågan om de förmyndare som så ofta skällts för att vara egennyttiga och oansvariga förespeglas här få sin lösning. Ansvaret för att medlen förvaltades på bästa sätt skulle inte ligga hos en person utan en institution. Det fanns dock fortfarande problem i dessa förslag, som vi skulle kunna hänföra till ett inbäddat egendomsbegrepp och institutionella arrangemang som sammanhängde med detta. Exempelvis innebar förslaget att kammarens ledamöter *tillsammans* och *personligen* var ansvariga för de omyndigas tillgångar. De förväntades riskera sin egendom för att för samhällets räkning förvalta andras.¹⁵⁰

Lagutskottet trodde dock inte på denna detaljerade konstruktion, av flera skäl: De trodde inte att det gick att stadga att det var ett all-

¹⁴⁸ Se kapitel 5.

¹⁴⁹ Bihang, 1829-30, Saml. 7:1:1, nr 45. Förslaget ställdes första gången 1823, avslogs och återupptogs 1829.

¹⁵⁰ "Sedan Förmyndare-Kammaren sålunda mottagit de omyndigas Egendom skall Kammarens Ledamöter gemensamt med *deras* Egendom och *personer* derföre stå i ansvar" (kurs. i original) Bihang, 1829-30, Saml. 7:1:1, nr 45.

mänt medborgerligt åliggande att delta i förmyndarekammarens styrelse om man blivit vald, dessutom betydde de föreslagna begränsningarna i förmögenhet, ålder och bostadsort att rekryteringsbasen blev allt för liten.¹⁵¹ Inrättandet av förmyndarekamrar efterlystes även i en annan skrivelse, från en bonderiksdagsman Olsson, som motiverade detta med att han ansåg förmynderskapen vara betungande och till ett hinder för böndernas skötsel av de egna egendomar-
na.¹⁵² I hans förslag skulle dock dessa kamrar själva knappast vara några aktiva förvaltare, utan sätta in pengarna i sparbankerna. Utskottet trodde inte heller på detta förslag. Delvis eftersom sparbankerna inte var etablerade överallt, delvis för att de var enskilda inrättningar som inte kunde anses vara förpliktigade att ta emot och förränta detta kapital.¹⁵³

Motioner om inrättande av förmyndarekammar över hela landet återkom även 1840-41, liksom, som ovan nämnts, frågan om de tysta förmånsrätterna.¹⁵⁴ Här blir kopplingen dem emellan ytterst tydlig. Tre stånd; adeln, borgarna och bönderna, hade lämnat in flera motioner i dessa frågor. Prästerna var ensamma om att inte medverka. Man gör i skrivelserna klart att förslagen om förmyndarkamrar, eller liknande lösningar, huvudsakligen gjordes i syfte att underlätta ett avskaffande av förmånsrätterna.¹⁵⁵ Det hörs som ett dovt gnissel ur dessa debatter, mellan långsiktiga åtaganden av förvaltning och omsorg och relationer till en kraftigt växande institutionell kreditmarknad. Männen i riksdagen diskuterar detta som problem, somliga tycks se det som mycket viktigt att fler män kan agera starkare. Men i sammanhanget föreslår man *inte* att fler kvinnor skulle finnas bland de ekonomiskt myndigas skara, vilket ju skulle ha minskat andelen omyndiga och kraftigt ökat rekryteringsbasen för förmyndare.

¹⁵¹ Bihang, 1829-30, Saml. 7:1:1, nr 45.

¹⁵² Olsson hävdar att domböcker och förmynderskapsprotokoll vittnar om "den fruktan man i allmänhet hyser för förmynderskap" Bihang, 1829-30, Saml. 7:1:1, nr 45.

¹⁵³ Bihang, 1829-30, Saml. 7:1:1, nr 45.

¹⁵⁴ Bihang 1840-41, Saml 7:1, nr 81.

¹⁵⁵ Bihang 1840-41, Saml 7:1, nr 81, s 1.

Släkt- eller myndighetsansvar?

Lagutskottet hänvisade i sitt betänkande ofta till civillagskommitténs arbete, och det var i stor utsträckning kommitténs reaktioner på de olika motionerna som utgjorde grunden till utskottets eget betänkande i dessa frågor. På det hela taget var kommittén negativ till många av förslagen om förändringar, och menade att dessa ofta slog in öppna dörrar.¹⁵⁶ Men vi kan också se en intressant principiell diskussion om förmyndarskapets karaktär: skulle det vara en offentlig uppgift, eller en släktangelägenhet? Kommittén menade att det var självklart att närmaste skyldeman borde vara lika med den omyndiges målsman, och att det var de därefter närmaste släktingarna som skulle granska dennes förvaltning.¹⁵⁷ Detta, sades det, var en grundsats som fanns i den tidigare lagen lika väl som i det nya förslaget. Om användbarheten i denna grundsats "vittnade århundraden av lagstiftning och bruk". Själva riktigheten vilade dock inte bara på gammal hävd, utan på moraliska och politiska skäl vars vikt lagstiftaren inte fick bortse från.¹⁵⁸ Kommittén förtydligade dessa moraliska och politiska skäl med att släkt- och plikt känsla måste råda, och sade att det låg både i föräldrars rättigheter och i deras skyldigheter att i tid sörja för vem som skulle överta deras ansvar när de dör. Detta borde inte bli ett medborgerligt åliggande, så länge lämpliga skyldemän fanns, utan fortsätta vara en familjeangelägenhet. Dessutom – och här ser vi nog en del av de moraliska och politiska kopplingarna – så betygades:

Att det ömsesidiga förhållandet af faderlig myndighet och moralisk ansvarighet, å ena sidan, samt barnslig lydnad, erkänsla och tacksamhet, å den andra, måste verksamt bidra till befästande af släktskapsförbindelserne, kan lika litet betvivlas, som de senares välgörande inflytelse på sedlighet och barnauppföstran.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Bihang 1840-41, Saml 7:1, nr 81 Det är inte så förvånande att denna kommitté var tveksam till alltför många förändringar av lagens detaljer.

¹⁵⁷ "Målsman" verkar användas synonymt med "förmyndare" här.

¹⁵⁸ Bihang 1840-41, Saml 7:1, nr 81, s 9.

¹⁵⁹ Bihang 1840-41, Saml 7:1, nr 81, s 9f.

Något sådant som släkternas totala befrielse från förmynderskapet, till förmån för ett överflyttande till administrativa organ kunde i kommitténs ögon aldrig komma på fråga.¹⁶⁰ Lagutskottet intog i sitt betänkande ett slags kompromissande position mellan kommitterade och motionärer. Utskottet yrkade att motionerna inte borde bifallas, men menade samtidigt att de påstådda problemen med förmyndarnas förvaltning ändå måste tas på allvar. Därför föreslog man istället att man skulle lagstifta om tillsättande av ett slags ombud bestående av gode män. Dessa borde vara en eller flera i varje stad eller distrikt på landet, eller av de "medborgareklasser" som hörde till särskilda domstolar.¹⁶¹ Detta skulle vara ett uppdrag som alla de som uppfyllde kriterierna för att kunna tvingas vara förmyndare skulle kunna utses till, dock bara under tre år. Dessa gode män skulle framför allt bevaka att de lagstadgade förmyndareräkningarna lämnades in för granskning som de skulle. Lagutskottet godkände motionärernas koppling av dessa föreslagna bestämmelser till en förändring av de tysta förmånsrätterna, men intog även här något av en kompromiss-hållning. Förslaget blev inte att dessa skulle försvinna, utan att de ska flyttas ner, under inteckningar men före kyrkor och fattigvårdsinrättningar etc. Två reservationer gjordes dock även denna gång. Den ena, av en Herr Halling, hade en tämligen upprörd ton.¹⁶² Han motsatte sig varje försök att göra inskränkningar av de omyndigas rättigheter. Att skyddet redan nu var dåligt fick inte motivera att det blev ännu sämre. Att en sådan omsorg åtminstone måste ha haft ett värde tidigare menade han visades av att sådan energi ägnats åt att undanröja detta skydd.¹⁶³

Offentligt och privat

Det finns en intressant spänning i denna debatt, som har att göra med distinktionen offentligt – privat, och som också uttrycker något

¹⁶⁰ Och, ska väl understrykas, något sådant har vi ännu inte sett.

¹⁶¹ Bihang 1840-41, Saml 7:1, nr 81, s 15.

¹⁶² Den andra reservationen rörde frågan om huruvida de föreslagna gode männen skulle ha ersättning eller inte, och reservanten, en friherre Cederström, ansåg detta vara principiellt fel i fråga om "kommunala befattningar" Bihang 1840-41, Saml 7:1, nr 81 s 18.

¹⁶³ Bihang 1840-41, Saml 7:1, nr 81, s 19.

om moderniseringsproblematiken. De som förordade ett församhälligande av förmyndarskapets ekonomiska och i viss mån rättsliga innehåll, underströk i sammanhanget ofta att rollen som förmyndare därmed skulle få en mer renodlad omsorgs- och uppfostringskaraktär.¹⁶⁴ Det var omsorgen och uppfostran som borde stanna i den privata sfären, medan ansvaret för själva egendomsförvaltningen borde vara offentligt och inte längre en renodlad familjeangelägenhet.

Hos motståndarna till inrättandet av förmyndarekamrar hittar vi mycket pragmatiska argument rörande implementeringens problem. Det kunde gälla svårigheten att rekrytera medborgare till dessa nya uppdrag: Om det skulle vara en plikt, vem skulle då vara förpliktigad? Vem skulle stå för kostnaderna? Skulle förmyndarekamrarna ha karaktären av ämbetsverk eller skulle de organiseras som "*municipal-inrättningar*", det vill säga; skulle det vara ett statligt eller kommunalt ansvar? Det fanns, hävdade man bland motståndarna, inga så stora problem i det rådande systemet att de motiverade en så omfattande institutionell förändring som föreslogs. Det blev inte heller så att det etablerades förmyndarkamrar över hela riket. Istället ägde en försiktig förstärkning av den kommunala kontrollen rum. Genom en förordning 1845 antogs bestämmelser som kom att utgöra ett slags övergång till det kommunala ansvaret för kontrollen av förmyndarnas förvaltning.¹⁶⁵ Städer, socknar och häradar fick nu först rätten att utse gode män som skulle övervaka förmyndarna och ha samma insyn som fränder, alltså släktingar. Men redan 1861 antogs de bestämmelser som sedan kom att gälla, där detta blev ett kommunalt åliggande.¹⁶⁶ Särskilt utsedda gode män skulle utses både i städerna och på landet, för att sköta magistratens eller sockennämndens ansvar.¹⁶⁷ Skivningarna om förmyndarnas rapporteringsskyldighet blev tydligare och mer detaljerade.

¹⁶⁴ En idé som också Sahlstedt, 1756 förfäktade, se kap 5.

¹⁶⁵ SFS, nr 9, 19 maj 1845.

¹⁶⁶ SFS, nr 60 september 1861. Detta diskuteras i Berger, 1883 s 37.

¹⁶⁷ De gode männen ges också rätt till ett arvode på 1 % av de omyndigas räntor eller inkomster, vilket skulle betalas in av förmyndaren. SFS nr 60 1861 §7.

FÖRÄNDRINGENS LEGITIMITET; NÅGRA PARADOXER

Hur vann egentligen ett förändringsförslag legitimitet på 1800-talets ståndsriksdag? Rent allmänt förefaller ståndsriksdagen ha präglats av principen att ett krav var allra mest legitimt om det ställdes av representanter för den grupp (det vill säga det stånd) som själv var berört. Beslut om förändring av ett stånds privilegier förutsatte ståndets egen medverkan. Det var dessutom en viktig princip att det egentligen bara var kungamakten som skulle kunna göra förändringar i privilegier.

Men vilken var då den legitima grunden för att ge kvinnorna myndighet? Att kvinnorna själva inte hade röst- och representationsrätt (om man bortser från i änkornas fall en begränsad rösträtt) i riksdagen är förstås ett banalt påstående. Därför hade inga kvinnor heller någon direkt möjlighet att agera som beslutsfattare i frågan. Men vi har förstås inte heller någon möjlighet att veta hur kvinnorna verkligen hade röstat och vad de hade beslutat, om de hade kunnat. Legitimitetsproblemet diskuterades i riksdagen i samband med myndighetsfrågan. Intressant nog så förefaller det faktum att kvinnorna själva inte kunde delta i beslutet vara ett argument som användes främst av dem som motsatte sig de ogifta kvinnornas myndighet. Förändringen skulle möjligen kunna vara legitim om man kunde vara säker på att dessa kvinnor i allmänhet själva ville fråntas sin beroendeställning.¹⁶⁸ Denna hållning var på sitt sätt paradoxal, men säkerligen en viktig bakgrund till att man fram till 1920-talet höll sig med den särkonstruktion för kvinnor som gjorde det möjligt för dem att, utan motivering utöver sitt kön, omyndigförklara sig själva och begära bistånd från en förmyndare.¹⁶⁹ En mycket viktig person i sammanhanget, juristen och ledamoten i lagkommittén, J G Richert, sade i en skrivelse till juristmötet 1850 att: "Lagstiftande manspersonal icke kan tvinga, men väl berättiga svenska kvinnan att bli myndig".¹⁷⁰ Att frågan om kvinnors myndighet väcktes så många

¹⁶⁸ Se t.ex. Bihang 1850-51, Saml 7:1, nr 53.

¹⁶⁹ Ett exempel på en kvinna (medlem i ägarfamiljen till Liljeholmens Stearinfabriks AB) som utnyttjade den möjligheten ges i Norlander, 2000.

¹⁷⁰ Citerat i Qvist, 1969 s 162. Richert medverkade i många viktiga aspekter av "kvinnofrågan". Se också Manns, 2005.

gångar innan detta till sist resulterade i en reform, kom också att användas som argument för att ifrågasätta om det verkligen kunde vara en legitim förändring. På riksdagen 1853-54 utgöt sig lagutskottet närmast uppgivet över ännu en motion i frågan. Så hade då, sade man, en av de frågor som oftast varit föremål för riksdagens överläggningar åter blivit väckt. Utskottet tillade att själva det faktum att lagen trots detta ännu inte blivit ändrad i sig var ett argument för att den heller inte *borde* ändras.¹⁷¹ När förändringen väl kom var alltså utskottet inte i fas med hur riksdagen kom att besluta.

*Marknadsfunktionella argument, institutionellt-rättsliga lösningar.
En Polanyisk tolkning av förändringarna*

I debatten om förmyndarskapsinstitutet som denna utvecklas genom lagutskottet och dess förslag kan vi se en strävan efter ökad enhetlighet i lagstiftning och institutioner. Jag menar att vi genom att använda oss av vissa polanyiska begrepp för att förstå denna process av institutionella förändringar får goda verktyg för att sammanföra långsiktig ekonomisk strukturomvandling med civilrätten och genusordningen som viktiga institutionella strukturer. De liberala argumenten i debatten kan i många stycken tolkas som ett bejakande av en process av *disembedding*, ett friläggande av de ekonomiska relationerna från tidigare sociala sammanhang. Det patriarkala förmyndaransvaret utmålas som ett slags hämsko för den enskilde förmyndaren som individ, men därmed också för samhällets allmänna välförhållande. Det finns tydliga inslag av grundelementen i en liberal ekonomisk diskurs. I motsats till detta kan de konservativa sägas uttrycka ett värnande om samma traditionella band och ett försvar av traditionella auktoritetsrelationer. Dessa inbäddade relationer vilar på moral och den naturligt goda och ansvarsfulla hierarkiska ordningen. Ekonomisk vinning och egennytta hör inte hemma i det sammanhanget, och ses inte heller som i sig välförhållande.

Medborgarskapet

Det var ett annat medborgarskapsbegrepp än det lokala (se kapitel 6) som åsyftades i debatten i riksdagen. Medborgarskapet var en ut-

¹⁷¹ Bihang 1853-54, Saml 7:1, nr 17.

talad del av diskussionerna. Det användes som en retorisk kategori i vilken den enskildes rättigheter underströks, snarare än skyldigheterna. I båda fall fanns dock en klar koppling till egendomsrätten – framförallt förfoganderätten – som en viktig beståndsdel. Dessutom var det en kategori som i första hand formulerades så att den passade fullmyndiga män.

Det hade gått att *tänka* jämlikhet mellan män och kvinnor, i rätt modern mening, under en lång tid. Qvist pekar på att det under 1830- och 1840-talen fanns stämningar i opinionen; röster i riksdagen och i tidningar, som var beredda att acceptera en tämligen långt gången jämlikhet mellan män och kvinnor. Man kan dock även understryka det långsiktiga i en annan riktning, där praktiken pekar åt annat håll än ideologin. De gifta kvinnornas omyndighet kvarstod ju till 1920-talet. Att detta i högsta grad formade strategier och handlande i förhållande till egendom in på 1900-talet även inom en familj – Hierta – som hade varit drivande i viktiga kampanjer för både de ogifta och de gifta kvinnornas äganderätt, visar Kerstin Norlander.¹⁷² Kirsti Niskanen har dessutom visat hur en ojämlig egendomsrätt mellan makarna fortfor fram till 1950, genom de övergångsbestämmelser som kom att gälla för äktenskap ingångna under den äldre lagen.¹⁷³ Civilrätten var en mycket trög och stabil institutionell struktur.

SAMMANFATTNING

I detta kapitel har jag lyft fram debatten om förmyndarinstitutionen ur två perspektiv: 1) Det manliga förmyndarskapets problem 2) De ogifta kvinnornas myndighet.

I lagstiftningsdebatten har vi på ena sidan kunnat höra riksdagsmän som uttryckte sin oro över vårdslösa förmyndare och den bristande rättssäkerheten för omyndiga. På den andra sidan höjdes röster för att det ekonomiska förmyndaransvaret var alltför begränsande för förmyndarna själva; därför borde detta ansvar flyttas till offentliga institutioner av något slag. De aktörer som bekymrade sig över att förmyndarnas egennyttan gick ut över de omyndigas intres-

¹⁷² Norlander, 2000.

¹⁷³ Owens & Green, 2004.

sen befann sig dock i en defensiv position gentemot de aktörer som såg förmyndaransvaret som ett problem, egendomsrättsligt och i förhållande till en både önskad och faktisk ökad marknadsintegration. Svårigheter i förhållande till creditsystemet var återkommande teman, och den föreslagna lösningen var ett avskaffande av den s.k. tysta förmånsrätten för omyndigas inestående medel hos förmyndarna. Ett problem var att bankerna ansåg sig ha höga informationskostnader eftersom det var svårt att veta om en presumtiv låntagare var förmyndare.

Den ekonomiska, sociala och politiska situationen var under 1800-talets första hälft mycket annorlunda än under det 1660-tal då förmyndarskapsinstitutet fick en riksomfattande form. Lagen var väsentligen densamma, men blir nu ifrågasatt från nya håll. Ett av dessa var det kvinnoemancipatoriska perspektivet, ur vilket det faktiskt var möjligt att kräva ett likställande av män och, i varje fall ogifta, kvinnor i fråga om myndighet. En politisk kvinnofråga var väckt. Förmyndarnas och de ogifta kvinnornas problem diskuteras sällan i sammanhang med varandra, men för att förstå faktorerna bakom 1860-talets förändringar av förmyndarinstitutionen bör de vägas samman.

Som vi har sett förhöll sig lagutskottet under hela perioden i huvudsak mycket avvaktande till de ändringsförslag som fördes fram. Till en del är detta helt förväntat. Det kan rent av sägas ha varit en del av utskottets själva uppgift; att motverka, utreda och balansera mindre genomtänkta förslag eller förslag som kom i konflikt med övrig lagstiftning. Men, det verkar ändå rimligt att anta att detta motstånd inte bara kan sägas vara ett rationellt beteende i den parlamentariska situationen. Det förefaller också ha varit så att både juristerna och de övriga ledamöterna i lagutskottet var konservativa i de frågor som har varit aktuella här. Min slutsats är således att detta till en del förklaras av en ideologiskt motiverad konservatism när det gällde genusrelationer och familjestruktur. Oberoende kvinnor, på egen hand eller i familjesammanhang, var en styggelse mot både natur och samhällsordning, begrepp som i sig inte var särskilt väl åtskilda. Den andra delförklaringen kräver inte att ledamöterna hade en specifik normativ uppfattning om vare sig genus- eller familjereationer. Den förutsätter bara att frågan om kvinnors myndighet rent faktiskt *var* en komplicerad sak med följdverkningar på många plan. Lagutskottets avvaktande hållning bör därför inte ses som enbart en förhållningsteknik, utan den speglar också det faktum att de ogifta kvinnornas beroendeställning och kringskurna handlingsutrymme var en integrerad del av vidare sociala och ekonomiska rela-

tioner och inte minst av de formella institutioner som reglerade dessa. Den utökning av ogifta kvinnors förfoganderättigheter som till sist kom var intimt sammanlänkad med en minskad patriarkal ansvarighet för män, med en vidareutveckling av ansvaret hos offentliga institutioner och med en förändring av egendomsbegreppet i stort.

5. FOLK, FÖRMÖGENHETER OCH FÖRVALTNING

I de följande två kapitlen kommer jag att behandla förmyndarinstitutionen från 1770-talet och fram till och med 1860-talet, främst genom en lokal fallstudie av förhållanden i Göteborg. Från de föregående kapitlens behandling av lagstiftning och debatt ska jag nu närma mig omyndighet och förmynderskap på ett lokalt plan. I nästa kapitel kommer en analys av förmynderskapsärendena i rättsmaterialet, men i det här kapitlet ska frågor om utvecklingen hos några grundläggande faktorer ställas. Syftet är att diskutera vilket förändringstryck som fanns, på lagstiftning och andra nivåer av de institutionella arrangemangen runt förmynderskapsförvaltningen.

Jag har gjort antagandet att fenomenet med förmyndare i föräldrars ställe var av större vikt under undersökningsperioden än i dag. Detta undersöks främst genom en analys av genus och institutionella arrangemang, men kan också underbyggas med vad vi vet om den demografiska situationen under 1700- och 1800-tal. Sverige var då ett samhälle med mycket högre dödlighet bland barn och unga än idag. Men barn förlorade också oftare vid unga år sina föräldrar. Ekonomihistorikern Tommy Bengtsson har undersökt dödligheten bland vuxna män, vilket ju är den mest intressanta aspekten för denna studie.¹ Döda fäder som lämnade omyndiga barn efter sig skapade behov av att förmyndare trädde i deras ställe. Bengtsson sluter sig till att det var mycket vanligt att fäder dog innan deras söner nått giftasvuxen ålder, och menar att detta gällde mellan 35 och 40% av alla

¹ Bengtsson, 2002.

fäder mellan ca 1750-1850. Ungefär samma siffror antas för mödrar.² Den förväntade livslängden var stigande under samma period, men sakta, och kanske mest på grund av sjunkande dödlighet bland små barn. Sett ur denna synvinkel fanns det under perioden ett kontinuerligt stort behov av former för att balansera övergången från ett hushållsföreståndarskap till ett annat.³

Hur stort behovet av förmyndare egentligen var berodde på befolkningens sammansättning och giftermålsmönster, men också av vilka typer av institutionell förvaltning av de omyndigas tillgångar som fanns. Man kan dessutom fråga sig hur många som sökte dispens från sin omyndighet? Förändras detta under perioden? Jag börjar här på en nationell nivå för att sedan gå vidare till en lokal. Inledningsvis presenteras en debattskrift, publicerad på 1750-talet, som behandlade problemen med egenmäktiga förmyndare, försnillade arv och ämbetsmän som snuvades på hemgifter.

Sahlstedts tänkta inrättning

I en broschyr, publicerad 1756, formulerade Abraham Sahlstedt, ett "*Project til en Inrättning af Pupill-Medels förvaltning, och Hemgift för Flickor*". Sahlstedt var hattpolitiker och ämbetsman under frihetstiden.⁴ Broschyren var en del av en rik flora av skrifter, ofta med ekonomiskt innehåll, som växte fram med den liberala tryckfrihetslagstiftningen.⁵ Sahlstedts skrift, som föreslog en centraliserad förvaltning av de omyndigas egendom, inleddes så här;

² Bengtsson, 2002, s 89f. De resultat Bengtsson lyfter fram är kopplade till det skånska agrarsamhället.

³ Se också Ighe, 2005.

⁴ Abraham Sahlstedt (1716-76) Sahlstedt var ämbetsman på kanslikollegium, blev senare kungl. sekreterare med ledighet för "nyttiga skrifers utgifvande". S. publicerade en del merkantilistiskt inspirerade skrifter till exempel om stadsnäringarna, men verkar ha blivit hågkommen främst för sin insats som författare samt inom litteraturkritik och grammatik (Nordisk familjebok & Svensk uppslagsbok) Sahlstedt nämns dock som ekonomisk skribent även i Runefelt, 2001.

⁵ På 1770-talet inskränktes dock denna debattform kraftigt av Gustav III:s politik. Melkersson, 1997.

ingen ting äro allmännare än att se, huru Föräldrars efterlämnade egendom, antingen råkar i oreda eller twistighet, hwilket sker igenom Testamenten; eller misswårdas och förskingras, hwilket sker af Förmyndare.⁶

Texten fortsatte sedan med att i skarpa ordalag kritisera hur förmyndarinstitutionen fungerade i praktiken. Han uttryckte genomgående en mycket skeptisk hållning till förmyndarna, som beskrevs som samvetslösa. Dessa förmyndare gjorde "sig liksom till ägare af sådana penningar" och överskred därmed sina befogenheter. Han skrev bland annat att de av egen nytta använde medlen till sin egen fördel och att de genom oriktiga redovisningar minskade värdet på de omyndigas tillgångar.⁷ Den inrättning han skisserade skulle vara en avdelning i Rikens Ständers Banco, dvs. Riksbanken.⁸ Detta nya "Förmyndare-Contoir" skulle fungera som ett slags statlig bank, där förmyndarna skulle sätta in pupillernas kapital. Förmyndarens ekonomiska roll reducerades i stort sett till den att disponera räntan för de omyndigas uppfostran.⁹

"Om hemgifts inrättning"

Med ett nog så vanligt merkantilistiskt argument, att folkbristen i landet måste avhjälpas, inledde Sahlstedt sedan sitt kortfattade förslag om en "hemgiftsinrättning". I argumentationen underströk Sahlstedt det naturliga i att köpmän och hantverkare sökte goda parter, hustrur som medförde verkstäder eller kontakter som var till gagn för respektive rörelser etc. Men det var, menade Sahlstedt, tragiskt att se den fattigdom som många ståndspersoner levde i, ämbetsmän och officerare omnämndes särskilt, något som allvarligt försvårade deras möjligheter till giftermål. Därför borde, återigen i

⁶ Sahlstedt, 1756 s 2. Betoningen låg som vi ser på att det var *föräldrarnas* efterlämnade egendom det gällde. Hans diskussion av testamenten tar jag inte upp här, men den gick i korthet ut på att arv alltid borde delas så som lagen föreskrev.

⁷ Sahlstedt, 1756, s 4.

⁸ Sahlstedt, 1756, s 7.

⁹ En av de retoriska poänger Sahlstedt sökte var att de seriösa och goda förmyndarna inte hade någon anledning att reagera emot hans förslag, som ju skulle avlasta dem och lämna mer tid åt själva uppfostringsansvaret.

formen av ett privat men särskilt reglerat sparande, föräldrar till flickor (underförstått ur samma sociala skikt) ha ett intresse av att använda sig av en institution av det slag som nu föreslogs. För enkelhetens skull menade Sahlstedt, kunde samma *Förmyndare-Contoir* som tidigare föreslagits användas även i detta fall. Sahlstedts förslag gjorde tydligt att omyndigas arv till en del kunde ses som blivande hemgifter. Hans konstruktion pekar på det förhållande i det tidig-moderna Sverige som Maria Sjöberg beskrivit på följande sätt:

Lagens bestämmelser kring arv och giftermål formade en egendomsöverförande släktskap, som i sin tur överensstämde med det sätt varpå ekonomiska maktresurser kunde återskapas inom klasser.¹⁰

Sahlstedt gjorde sitt bästa för att förutse alla eventualiteter, skissade på tänkta exempel osv.¹¹ Om en kvinnas eller flickas föräldrar dog, och hon förblev ogift, kunde också hennes hemgiftskapital enkelt och förmånligt omvandlas till ett "Barna-Arf", och förvaltas enligt de ovanstående villkoren. När då en kvinna blev gift; och det var ju framförallt detta utfall som eftersträvades, kunde hennes man mot uppvisande av vigselattesten kvittera ut kapitalet i förmyndarekontoret.¹² Till en inte oväsentlig del kan vi tolka detta "projekt" som en partsinlaga som uttryckte ett tydligt klassintresse. Ämbetsmännens fasta penninglöner var en osäker tillgång under inflationsperioderna vid 1700-talets mitt.¹³ Att säkra penningkapital och annan egendom samt möjligheten att gifta sig till ett tryggt kapital var säkert högst angelägna intressen inom denna grupp. Det gällde både de giftaslystna yngre männen och de fäder som hade döttrar. Omsorgen om de omyndiga till trots; om deras uppfostran så väl som för-

¹⁰ Sjöberg, 1997a s 183.

¹¹ Likheten med en nutida reklambroschyr för ett pensionssparande är slående. Tekniskt är det tänkt att hemgiftskassan ska ge god ränta; 6% med ränta på ränta. Dock finns ett tak, när räntesatsen sjunker. Mer än 20 000 daler kopparmynt skall egentligen inte kunna ackumuleras. Detta uppges också vara finansieringsmodellen för bankens del.

¹² Sahlstedt, 1756, s 11.

¹³ Detta blev föremål för ännu mer pamflettdebatt ett decennium senare, se Cavallin, 2003, s 153.

valtningen av deras kapital, så ser vi här ett tydligt exempel på hur kvinnors legala och ekonomiska underordning utgjorde en förutsättning för reproduktionen av en klass eller ett skikt i ekonomisk mening. Ämbetsmännens giftermålsproblem formulerades hos Sahlstedt som att de därmed riskerade att bli utestängda från att aktivt ta del i skiktets formering. Något rikstäckande kontor kom dock inte att inrättas.

Befintliga institutionella lösningar

Sahlstedts projekt motiverades alltså inte huvudsakligen med en omsorg om de omyndiga som ägare, och inte alls med att förmyndarskapet var en tung börda, vilket ger en annorlunda problembeskrivning än den man finner när lagutskottet på 1800-talet behandlade motioner om inrättande av förmyndarkammare över hela landet (se kapitel 4). I alla händelser fortsatte förmyndarskapsförvaltningen att vara en i stort sett privat affär. I avseende på myndighetspersoners närvaro vid bouppteckningar då omyndiga arvingar fanns, och offentlig kontroll över förmyndarförvaltningen över huvud taget, menar rättshistorikern Ossian Berger att Norge och Danmark hade en tidigare utveckling än Sverige. Han drar slutsatsen att släkt och närstående hade ett större utrymme i Sverige och att skyddet för de omyndigas rätt därför var mindre här.¹⁴ Stockholms förmyndarkammare förefaller ha varit den enda svenska offentliga inrättning som verkligen sysslade med förvaltning av omyndigas medel före 1800-talets mitt.

Kammaren grundades genom en kunglig förordning 1667.¹⁵ Den hade vid inrättandet holländska förebilder. Ambitionen var tvåfaldig: Den ena uppgiften var framförallt social, med en omsorgsaspekt, där man tänkte sig att kammaren skulle avhjälpa och förebygga tvister mellan föräldrar, barn och förmyndare. Den andra uppgiften var mer renodlat ekonomisk; nämligen att skydda de omyndigas arv och dessutom förränta pengarna på bästa vis. Därav följde att förmyndarkammaren även skulle fungera som en kreditinrättning. Kostnaderna för inrättningens administration skulle täckas av att utlånings-

¹⁴ Berger, 1883 s 15.

¹⁵ Corin, 1956.

räntan var högre än den som gavs på de omyndigas insatta kapital. I en minnesskrift hävdar Carl-Fredrik Corin att näringspolitiska hänsyn dessutom var viktiga för kammarens inrättande.¹⁶ De holländska motsvarigheterna hade bland annat använts för att förse manufakturer med kapital; manufakturer som även fick stora delar av sin arbetskraft just från de föräldralösa barn städernas myndigheter tagit ansvar för. Sådana ambitioner fanns också när den stockholmska kammaren kom till. Corin menar dock att den aldrig fick den funktionen. Som kreditinrättning i allmänhet var den framgångsrik, trots att ränteförhållandena kom att förändras efter en tids verksamhet.¹⁷ Av minnesskriften framgår att även denna mer allmänna utlåningsverksamhet i stor utsträckning kom att utnyttjas av de mäktiga ämbetsmän och borgare i magistraten som på olika vis var mer eller mindre inblandade i verksamheten.¹⁸

Staden, och då gärna den *stora* staden, var alldeles uppenbart viktig för förekomsten av specialiserade institutionella lösningar som hanterade omyndigas tillgångar i äldre tid. Bristen på stora städer är en viktig förklaring till att vi inte finner mer än en förmyndarkammare i Sverige. De styrande var inspirerade av holländska förebilder, men även i det medeltida och tidigmoderna London fanns en särskild institution som sysslade med förvaltning, egendomsöverföring, krediter och ibland äktenskapsfrågor för omyndiga och änkor.¹⁹ Denna institution agerade delvis i faderns ställe.

ALLT FLER OGIFTA KVINNOR

Sverige under 1800-talet uppfyller på många sätt bilden av det som Hajnal kallade för "det europeiska giftermålsmönstret". Det viktigaste särdraget för det europeiska mönstret var en hög giftermålsålder

¹⁶ Corin, 1956 s 10f.

¹⁷ Den officiella räntesatsen sänktes från 8% till 6% genom ett kungligt plakat 1687. Kammaren hade en inlåningsränta på 5%. Vinsterna krympte därför märkbart. Corin, 1956 s 21.

¹⁸ Corin, 1956 s 17.

¹⁹ Carlton, 1974, Hanawalt, 1993.

och ett relativt stort antal personer som förblev ogifta hela livet.²⁰ Framme vid sekelskiftet 1900 menar Hajnal att det är tydligt att skillnaderna mellan olika delar av världen var mest markanta för kvinnornas del, variationerna inom denna grupp var alltså större än inom gruppen män. I Sten Carlssons studie *Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället* utgör Hajnals modell en utgångspunkt.²¹ Carlsson ger oss en bild av dessa kvinnors antal, och dessutom deras fördelning på de grupper som ståndssamhällets statistik medger. Kvinnornas totala andel av befolkningen förefaller ha sjunkit under perioden 1750-1865. 1749 gick det 1130 kvinnor på 1000 män. Siffran sjönk kontinuerligt till 1056 per 1000 år 1865.²² Den viktiga förändringen var att allt fler av dessa kvinnor aldrig gifte sig, och att deras position som ogifta var mer komplicerad och begränsad än de ogifta männens.

TABELL 5.1. Ogifta kvinnor över 15 år som andel av samtliga kvinnor över 15 år. (%)

År	Stockholm	Övriga städer	Landsbygd
1805	46.7	41.0	34.8
1810	47.2	42.6	35.4
1815	48.8	44.1	35.6
1820	49.4	44.4	35.4
1825	50.0	44.1	33.1
1830	51.8	46.0	33.3
1835	55.7	47.1	34.5
1840	57.4	49.4	37.3
1845	57.5	50.2	38.2
1850	57.4	50.7	38.8
1855	57.3	50.9	38.6

Källa: Carlsson, 1977 s 27, Tabell 6.

²⁰ Hajnal, 1965. Motsatsen är det "asiatiska" mönstret, i vilket Asien och Afrika samt även en stor del av sydöstra Europa ingår. Giftermålsåldrarna var generellt lägre, och det var en mindre andel som aldrig gifte sig.

²¹ Carlsson, 1977.

²² Carlsson, 1977 s 10.

Carlssons siffror pekar på en tydlig förändring under 1800-talets första hälft. Fler kvinnor fortsätter att vara ogifta längre upp i åren. Processen bestod av att den genomsnittliga giftermålsåldern ökade och att andelen som aldrig gifte sig ökade.²³ Skillnaderna mellan sociala grupper var betydande, och det var stor skillnad mellan Stockholm, landets övriga städer och landsbygden. Detta betydde att en stor andel av landets vuxna befolkning vid denna tid enligt lagen kunde behöva ha en förälder eller en utsedd ersättare som förmyndare.

Myndighetsförklaringar och dispenser

Det fanns möjligheter för vuxna kvinnor och för män som ännu inte nått den stadgade myndighetsåldern, att bli myndigförklarade av kungen. Riktigt när detta förfarande började praktiserars verkar inte helt klart. I rättshistorisk litteratur framförs ofta de kungliga dispensererna för Helena Wrede (1712), som då gavs rätt att bevaka sina egna intressen vid arvskiftet efter föräldrarna, samt Kristina Grönhagen (1722), som verkar ha fått en myndighetsförklaring som uttalat gav henne förfoganderätt över egendom även för framtiden.²⁴ Åtminstone för kvinnorna var detta inte detsamma som att de i alla avseenden blev kvitt de begränsningar som omyndigheten lade på dem. De uppnådde inte samma grad av myndighet som vare sig män eller änkor.²⁵ Försäljningen av fast egendom samt det slutgiltiga avgörandet om äktenskap, som ju ofta i hög grad var en egendomsrättslig affär, fortsatte att ligga utom de myndigförklarades formella kontroll. Myndighetsförklaringen torde ändå ha ökat deras möjligheter att förestå ett eget hushåll samt att försörja sig med arbete utanför någon annans hushåll. Själva förfarandet krävde att de sökande motiverade varför de skulle medges undantag. De förväntades också bifoga ett godkännande från förmyndaren samt gärna intyg från för-

²³ Lundh, 1997.

²⁴ Se t.ex. Hafström, 1975. Tänkbara romersk-rättsliga rötter till dispensförfarandet, om än i det danska fallet, ges av Inger Dübeck. Dübeck, 1978s 616.

²⁵ Rättshistorikern J E Almqvist tolkar innebörden av dispensererna som att detta inte innebar att kvinnorna likställdes med myndiga män. De rättigheter som tillföll den myndigförklarade var att ensam sköta förvaltningen av sin egendom samt att tala och svara vid domstol i de civila mål som hängde ihop med just detta. Almqvist, 1964, s 134.

samlingspräst och sin lokala rättsinstans. Motiveringarna till myndighetsansökningarna var förmodligen ofta av övervägande ekonomisk natur. Om inte annat så var ju själva den myndighet som faktiskt kunde vinnas främst av ekonomisk och i viss mån civilrättslig natur. Trots det så kan man naturligtvis föreställa sig att en person sökte myndigheten för att oberoendet i sig skänkte en känsla av tillfredsställelse. Det är inte mycket forskning gjord på dessa ansökningar, men jag tror att vi kan anta några huvudmotiv:²⁶

För det första kunde motivet vara att undvika att en ärvd egendom hamnade under förmyndare. Detta kunde gälla unga män likaväl som ogifta kvinnor. I sådana fall kan vi anta att familje- och släktintressen, kanske motstridiga sådana, spelade en viktig roll. Detta bör ha varit en angelägenhet för samhällets översta skikt, främst den jordägande adeln.

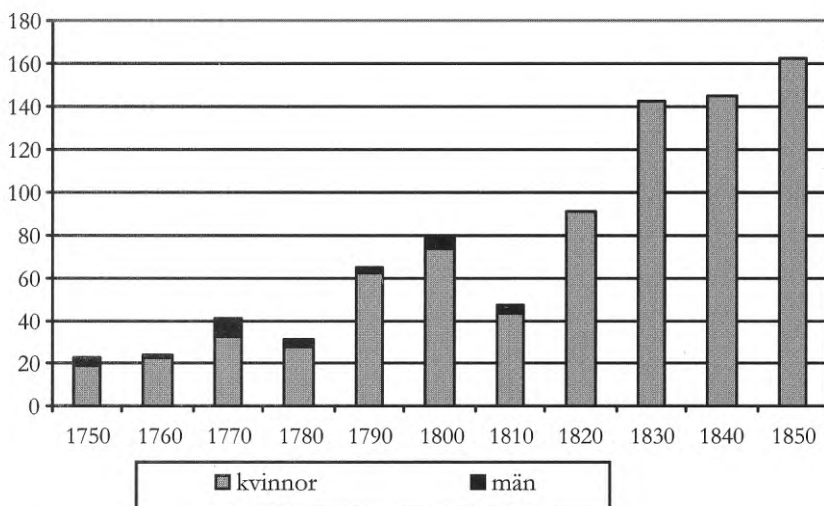
För det andra kan en grupp tänkas ha varit kvinnor som hade startat en självständig näring eller som planerade att göra det. De hade förmodligen på ett eller annat sätt konfronterats med att de i lagens ögon inte var fullt accepterade som självständiga ekonomiska aktörer. Här kanske vi också kan placera de kvinnor som inte hade någon egentlig förmögenhet, men som ansökte om en myndighetsförklaring för att slippa söka laga försvar genom att ordnas in i någon annans hushåll. De ville undvika det indirekta krav på att tjäna i hushåll som de sammanlagda restriktionerna på kvinnors lönearbete såväl som företagande faktiskt innebar. För det tredje kan vi anta att vi bland de sökande finner kvinnor som innehade egendom nog för att göra dem ekonomiskt oberoende. Förfoganderätten över förmögenheten fattades dem dock. Kanske angav en del också som skäl att de ville avlasta manliga släktingar från förmynderskapets bördor.

Jag har genom nedslag vart tionde år mellan 1750 och 1850 gått igenom Justitierevisionens diaries, och därigenom försökt att få en grov uppfattning om hur många ansökningar om myndighetsförklaring som lämnades in under perioden (se diagram 5.1). Vi ser där en kraftig ökning, även om inget av talen är särskilt överväldigande sedda ur ett nationellt perspektiv. För justitierevisionen kan dessa ärenden dock ha kommit att uppfattas som en onödig arbets-

²⁶ Undantaget är Kurki, 1984, som undersökt finska kvinnors dispensansökningar under första halvan av 1800-talet.

belastning. Ett tydligt resultat är att det i nedslagen från 1820 och framåt inte längre återfinns några män bland dem som sökte en myndighetsförklaring.

DIAGRAM 5.1. Myndighetsansökningar hos Justitierevisionen, fördelade på kön, valda år, 1750-1850

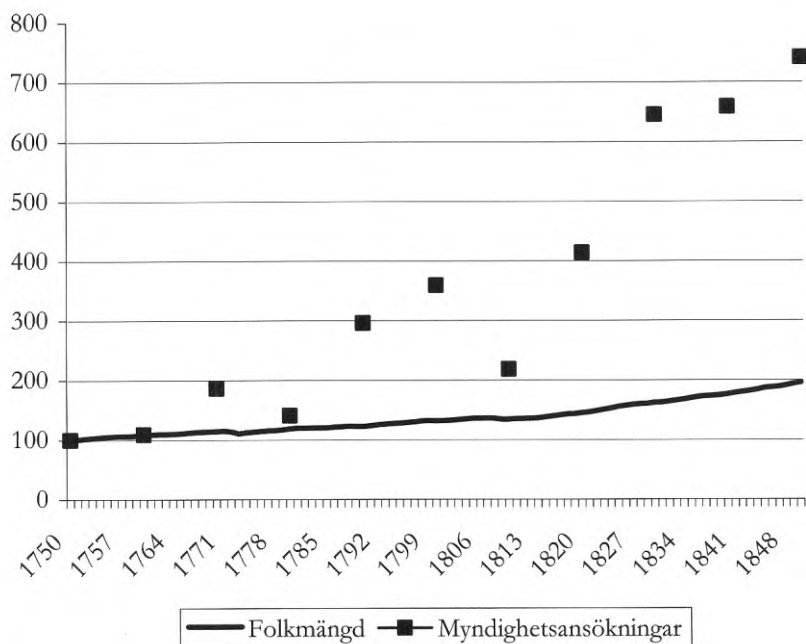
Källa: RA, Justitierevisionen, Besvärskarier, valda år.

Själva namnen på de sökande är ingen säker källa till deras sociala tillhörighet. Men det är påfallande att de första nedslagen innehåller i stort sett uteslutande adliga släktnamn, vare sig det är kvinnor eller män som söker. Från 1800 dyker "-son" respektive "-dotter" upp som efternamn, tillsammans med titlar som piga eller (en enda) dräng.

Ökningen

Hur påverkades antalet sökande av befolkningsökningen under perioden? Kopplar vi denna till ökningen av antalet myndighetsansökningar är det uppenbart att tillväxten hos ansökningarna var betydligt större. (Se diagram 5.2)

DIAGRAM 5.2. Tillväxt i folkmängd respektive myndighetsansökningar

1750-1850. 1750 = Index 100

Källa: SCB, befolkningsstatistik, RA, Justitierevisionen, Besvärskarier, valda år.

Befolkningen i Sverige steg mellan 1750 och 1850 med 96%, medan ansökningarnas tillväxt för samma period var 640%. Till skillnad från befolkningssiffrorna finns dock den finska riksdelens underlag för myndighetsansökningarna, vilket gör att den relativa ökningen kan antas ha varit ännu större än vad som syns här.²⁷

²⁷ Finland upphörde att vara en del av Sverige 1809.

EN FALLSTUDIE AV FOLK OCH FÖRMÖGENHETER I GÖTEBORG

Gemensamt för de följande undersökningarna är att de alla utgår ifrån en stad, Göteborg, som blir ett slags fallstudie. Hur såg då den lokala ekonomin ut? Hur upprätthölls bestämmelserna rörande omyndighet och förmynderskap i den enskilda staden? Vilken var befolkningens storlek och sammansättning, och hur stor del av denna utgjordes av barnen och de ogifta kvinnorna? I följande avsnitt ges en allmän introduktion till stadens ekonomiska utveckling under perioden och en beskrivning av hur myndigheterna hanterade förmynderskapen. Jag presenterar också en översikt över befolkningsutvecklingen i en av stadens församlingar, samt en del mer detaljerade uppgifter om gruppen ogifta kvinnor. Slutligen presenteras en bearbetning av förmögenhetsbeskattningen år 1800, med avseende på hur mycket av egendomarna i staden som då uppgavs tillhöra omyndiga.

Utgångspunkten för fallstudien har varit att den ska behandla förhållanden som reglerades av de särskilda bestämmelser som gällde för städer; framförallt ett särskilt offentligt ansvar för förmynderskapsärenden och den lika arvsrätten för döttrar och söner. Dessa faktorer bör ha inneburit speciella förhållanden, både för männen som skulle administrera institutet och förvalta egendomen och för att en förhållandevis stor andel av egendom kan antas ha gått i arv till döttrar.²⁸ Dessutom kan vi förvänta oss att de ogifta kvinnornas andel var i stigande.

Staden under 1700- och 1800-tal

Många diskussioner har förts om städernas plats och betydelse i en ekonomi så dominerad av den agrara sektorn som den svenska var vid 1800-talets början. Vid seklets mitt var stadsbefolkningens andel

²⁸ Här antar jag att så är fallet utifrån hur lagstiftningen såg ut. För att göra tvärsäkra uttalanden om det faktiska arvsskicket när det gäller fördelningen mellan döttrar och söner behövs nog mer forskning. Dock pekar både Sjöberg, 2001a (Dalarna från 1500-tal och framåt) och Fiebranz, 2002, se t.ex. s. 150f, (Hälsingland 1750-1850) på att döttrar tydligt särbehandlades, såväl när söner fanns som när de inte fanns. Deras relation till jordägandet var och förväntades vara annorlunda.

av den totala fortfarande bara ca 10%. Det tidigmoderna Sveriges städer var samhällen reglerade av privilegier, med en rad 'monopol' på olika typer av handel och tillverkning.²⁹ Till en del hade statsmakterna därmed tvingat fram en situation där städerna var knutpunkter i olika typer av ekonomiska bytesrelationer. Den lagliga grunden för detta började från 1700-talets slut så smått att erodera. Bondebefolkningen gavs större möjligheter att sälja sina produkter utan att städernas handelsmän och skatteuppbördsmän hade med detta att skaffa. Minskade därför städernas ekonomiska betydelse? Det har hävdats att så inte nödvändigtvis var fallet.³⁰ Att böndernas produktion alltmer blev föremål för specialisering och ett storskaligare marknadsutbyte innebar exempelvis också att deras kreditbehov ökade. Den nya typen av kreditinstitutioner, ett begynnande bankväsende, fanns och växte i städerna. Därmed verkar det vara rimligt att anta att städerna, åtminstone ur vissa synvinklar, hade en större relativ betydelse än sitt invånarantal. En i någon mening friare position för bönderna behövde inte innebära ett minskat behov av de förmedlande institutioner som städerna kunde erbjuda. Jordbruksproduktionens ökade marknadsintegration var en viktig del i undergrävandet av städernas gamla roll. I en betydande handelsstad som Göteborg var dock samma utveckling också en viktig del i dess nya roll.

Göteborg grundlades 1619, som en av många städer i det tidigmoderna Sverige, under den så kallade stormaktstiden. Den byggdes på en strategisk plats, både ur militär och ur handelsmässig synvinkel. Dess främsta funktion i statsmaktens ögon var under 1600-talets första hälft den som garnisons- och fästningsstad.³¹ Stadens ekonomiska profil kom dock att bli handel och sjöfart. Vid 1700-talets mitt var Göteborg landets näst största stad. Ändå var det beräknade invånarantalet då inte större än ca 10 000. Stockholms befolkning har vid samma tid beräknats till dryga 60 000.³²

²⁹ Många av städerna under denna tid var dessutom så små att flertalet av invånarna fortfarande hade sin försörjning från egen jordbruksproduktion; landet räckte långt in i staden. Se t.ex. Karlsson Sjögren, 1998.

³⁰ Schön, 2000, s 74.

³¹ Andersson, 1996.

³² Andersson, 1996s 126, Söderberg, Jonsson et al., 1991 s 36.

Ekonomisk och social struktur

Staden genomlevde såväl ekonomisk expansion som nedgångar under tiden mellan 1770-tal och 1850-tal. Ett stort genomflöde av varor och kapital och troligen också ett stort tillflöde av arbetskraft genererades av hamnen och handeln under den så kallade kontinentalblockaden (1806-1814) under napoleonkrigen, då staden var en av de få öppna hamnarna i norra Europa. Detta ledde först till ökade förmögenheter hos handelshus och andra, men följdes också av kriser.³³ Vinster, priser och löner steg, men med kontinentalsystemets upphörande förlorade Göteborg sina speciella fördelar. Konkurserna ökade kraftigt, förmögenheter krympte eller försvann, arbetsfolk hamnade utan försörjning och exempelvis fastigheter sjönk kraftigt i värde. Både 1820- och 1830-talen betraktas ofta som präglade av kris och stagnation.

Handeln, och då kanske framförallt utrikeshandeln, var i många avseenden den näring som dominerade staden. Statistiken visar på en kraftig expansion i Sveriges utrikeshandel under 1840- och 1850-talen. Detta märktes inte minst i trafiken till och från Göteborgs hamn. Ekonomihistorikern Martin Fritz menar att vi kan tala om en slags högkonjunktur för staden under 1840- och 1850-talen, efter två decennier av stagnation.³⁴ Staden förefaller ha haft sin starkaste position som importhamn – det vill säga importens värde var större än exportens, som dessutom var spridd över fler hamnar i landet. Viktiga importvaror var kolonialvaror för konsumtion; kaffe, te och tobak, men också insatsvaror för industrin, som råsocker, bomull och stenkol. Exporten dominerades av stångjörn, trävaror och havre.

Handelsmännen var också den grupp som innehade de största förmögenheterna. I kraft av sin ekonomiska position var de i högsta grad tongivande i stadens styrelse, både direkt och via handels-societeten som korporation, samt i det organiserade sociala livet bland de högre skikten.³⁵ Inom denna relativt stora grupp fanns det dock en betydande spridning både när det gällde förmögenheter och inkomster. I jämförelse med Stockholm var tjänstemannagruppens

³³ Andersson, 1996.

³⁴ Fritz, 1996, t.ex. s 56-68.

³⁵ Simonsen, 2001, Andersson, 1996.

antal begränsat. Garnisonen och dess soldater var dock fortfarande på 1800-talet en stor och viktig grupp.³⁶

Tillverkningen av olika sorters varor inom hantverkssektorn hade sedan grundandet varit en del av stadens ekonomi. Under den aktuella perioden växer både mindre etablerad hantverksproduktion och tidig industriell verksamhet. Det fanns en stor grupp hantverkare i staden. Faktum är att hantverket dominerade stadens varuproduktion över i princip hela undersökningsperioden, men allra tydligast vid dess inledning. Den tidiga industrialiseringen nådde ett fåtal branscher, men fabriksetableringarna under tidigt 1800-tal ägde i hög grad rum utanför stadens administrativa gränser, i Majorna och Mölndal.

På längre sikt kan nog 1800-talets första hälft ändå ses som ett avstamp mot en industriell utveckling, vilket ändrade inriktningen för näringslivet såväl som befolkningens sammansättning. Handelsmän, hantverkare, sjöfolk och alla de som tjänade hos dessa fick sällskap av en växande arbetarklass i industrisektorn. Den rent hantverksmässiga produktionen utökades med mekaniserade industrier. Rimligen var det dock expansionen och industrialiseringen i omvärlden vid samma tid, framförallt i England, som genererade de flesta inkomsterna för en urban ekonomi som fortfarande var så inriktad på handel. I Göteborg var den industriella utvecklingen till en början inriktad på några särskilda verksamhetsgrenar. Livsmedelsindustrin, med sockerbruk och porterbryggerier samt textilindustri, främst bomullsspinning, var de mest framträdande branscherna, vilka ju bägge till stor del byggde på förädling av importvaror. Det fanns också en framväxande metallindustri.³⁷

BEFOLKNINGSUTVECKLINGEN

Den demografiska expansionen var i Göteborg under perioden modest men märkbar; 1850 var stadens invånarantal åtminstone 26 000, oräknat förstaden Majorna. Den stora urbaniseringsvåg som hängde samman med industrialiseringen kom dock inte igång på allvar förän efter undersökningsperiodens slut, under 1800-talets senare hälft.

³⁶ Andersson, 1996 och där anförda referenser.

³⁷ Fritz, 1996 s 83-88 samt där anförda referenser.

Majorna och de övriga förstäders invånare, byggnader och verksamheter var säkert en viktig del av stadens karaktär, och av betydelse för dess ekonomi. Staden som stad kunde svårligen skiljas från förstäder. Men ifråga om förmynderskapen som studeras i detta och nästkommande kapitel är det ändå i första hand det vi kan veta om den formella stadens invånartal som är aktuellt, eftersom det bara var dess invånare som befann sig under rådhusrättens jurisdiktion.³⁸ Invånarna i Majorna hörde exempelvis till Sävédals häradsrätt. Förstäders status som landsbygd var i många stycken av rent administrativ karaktär. Den gräns som gick mitt genom den bebyggda Stigbergsliden lär inte ha varit särskilt tydligt markerad. Men den rättsliga indelningen har alltså betydelse här.

Under 1800-talets första hälft växte Göteborg genom inflyttningen till staden. Dödstalen överskred födelsetalen fram till 1850-talet. Detta berodde emellanåt på utbrott av epidemier, där kolerans framfart 1834 var den mest dramatiska. Omkring 10% av stadens befolkning (ca 2000 personer) dog i samband med denna, något som också kan avläsas i ett ovanligt stort antal förmynderskapsärenden detta år (se diagram 6.1 kap 6). Över hela perioden förefaller dock en något mer lågintensiv överdödlighet ha varit regeln. Den orsakades av dålig hygienisk standard, goda möjligheter för smittspridning och låg motståndskraft hos befolkningen, vilken till stor del måste ha sammanhängt med under- och felnäring. Situationen i Stockholm var värre, den i mindre städer och på landsbygden oftast bättre.³⁹ På så vis är det rimligt att säga att de större städerna var nettokonsumenter av människoliv. 1850-talet var således ett slags brytningsperiod, efter vilken en minskad dödlighet, inte minst bland spädbarn, gjorde att befolkningen växte också utan migrationens hjälp.

Migrationen utgör annars ett problem när det gäller tillförlitligheten i den äldre statistiken. Även om tanken var att det skulle föras bok över alla flyttningar, verkar detta långt ifrån ha varit fallet. För städerna utgör det en extra stor osäkerhetsfaktor. Man kan anta att det framförallt var ogifta personer i arbetsför ålder som flyttade in till

³⁸ Stadens tolv rotar samt Västra och Östra Haga föll under Rådhusrättens jurisdiktion.

³⁹ Fällström, 1972 s 55f.

staden. Det fanns vissa restriktioner mot inflyttning för människor ur "de arbetande lägre folkklasserna", då man var rädd att de skulle belasta stadens fattigvård. Överträdelser av de restriktionerna kunde knappast övervakas helt effektivt.⁴⁰

Anne-Marie Fällström har för Göteborgs del uppskattat att det var ett större antal män än kvinnor som flyttade in under åren 1800-1840.⁴¹ Det stora kvinnoöverskott som Stockholm uppvisade vid denna tid motsvarades av ett förhållandevis litet sådant i Göteborg. Trots detta bör man kunna anta att det fanns en rätt stor grupp ogifta kvinnor som hade flyttat in till staden, utan särskilda tillgångar, och som därför antingen hade kvar en förmyndare på hemorten eller helt enkelt inte hade någon alls utsedd.

Göteborgs domkyrkoförsamling 1795-1855

Äldre befolkningsstatistik för Göteborg är en ovanligt krånglig historia, utöver de begränsningar som redan tidigare nämnts. Mantalslängder började inte upprättas förrän 1813. Därför är det uppgifterna från församlingarna som får utgöra grunden till folkmängdsberäkningar för den äldre tiden. Församlingarna i Göteborg hade dock en speciell karaktär, de var *icke-territoriella*. De baserades alltså inte självklart på var en människa var bosatt, utan församlingstillhörigheten var i viss grad resultatet av ett val från den enskilde. Troligen var tillhörigheten för många resultatet av en familjetradition, men det verkar inte ha varit helt ovanligt att folk bytte. Det fanns en ganska stor garnisonsförsamling, som vände sig till stadens soldater, officerare och deras familjer, men som även innehöll många medlemmar utan direkt anknytning till garnisonen. Det fanns en liten fattighusförsamling och en liten hospitalsförsamling, dit i första hand intagna och anställda hörde.⁴² Några av församlingarna som räknas till staden hörde uttalat till Majorna, och hade troligen inte många medlemmar som bodde i områden under rådhusrättens jurisdiktion.

⁴⁰ Citat från Fällström, 1972 s. 62, från en kungörelse från 1806.

⁴¹ Fällström, 1972 s. 62.

⁴² Intagna på fattighuset och hospitalet redovisades även i sina tidigare hemförsamlingar, som fattiga eller sjuka, så detta ska inte medföra att de stora församlingarnas sociala statistik snedvrids allt för mycket. Se Tabellverkets folkmängdsformulär samt Lext, 1950 s 27 not 1.

Förutom Garnisonsförsamlingen kvarstår då de två stora församlingarna i staden; Christine- eller tyska församlingen och Domkyrko- eller Gustavi församling.⁴³ Jag har valt att följa befolkningsutvecklingen i den största av dessa, nämligen domkyrkoförsamlingen. Denna har efterlämnat ett kontinuerligt befolkningsmaterial för stora delar av den period som kommer att behandlas i nästa kapitel. Jag utgår ifrån att merparten av denna församlings civilrättsliga ärenden föll under Rådhusrättens jurisdiktion.

En källkritisk diskussion

När så en församling är vald så har jag använt tabellverkets material, de så kallade femårstabellerna som församlingarna rapporterade in.⁴⁴ Med detta som underlag vill jag allmänt visa på hur befolkningens ålders- och civilståndssammansättning utvecklades, samt särskilt visa hur man redovisade de ogifta kvinnornas sysselsättning och försörjning. Ett skäl till att välja just domkyrkoförsamlingen har varit att materialet ger möjlighet till jämförbarhet över tid. En fråga är förstås hur socialt snedvriden vi kan tänka oss att församlingen var, och i så fall på vilket vis?⁴⁵ Gösta Lext har gjort en sammanställning av stånds- och yrkesstatistiken för stadens församlingar, där han jämför situationen år 1800 med den 1757. Enligt denna jämförelse ligger Domkyrko år 1800 nära genomsnittet för Domkyrko-, Christine- och Garnisonsförsamlingarna i många avseenden, som när det gäller adel, ämbetsmän, stånds personer och handelsidkarna samt "det ringare borgerskapet". Hantverkarna var något fler än genom-

⁴³ Den tyska församlingen var under 1600-talet och stora delar av 1700-talet dominerad av just tyskar eller tyskättlingar, samt andra protestantiska utlänningar, t.ex. holländare. Under den tidigare perioden kallades också Domkyrkoförsamlingens föregångare för "den svenska". Enligt Lext, 1950 s 32 så försökte, och lyckades, den tyska församlingen att bredda sin rekrytering med fler svenska, eller helt enkelt försvenskade, medlemmar från 1770-talet genom att anställa en svensktalande präst och börja med gudstjänster på svenska.

⁴⁴ Tabellverket på nätet, Demografiska databasen, URL: <http://www.ddb.umu.se/tabellverk/Atkomst/tabnet.htm>

⁴⁵ En diskussion, om vad utslutningen av Majorna från Göteborg betyder för undersökningen av Rådhusrättens material kommer i kapitel 6.

snittet, liksom tjänstefolket. De sjuka, fattiga och "övriga" var ganska många fler medan soldaterna var väldigt få i förhållande till snittet. Detta säger naturligtvis inget säkert om situationen på 1850-talet, men pekar ändå på att församlingens storlek i någon mån motverkar tendenser till allvarliga skevheter i materialet. För alla innerstadsförsamlingarna gäller att den sociala profilen hos folket i Majorna, med större fattigdom, en tydlig koppling till sjöfarten och varven; både som arbetande i dessa näringar direkt eller i service runt omkring, mer eller mindre faller bort.

Anne-Marie Fällström har dock riktat kritik mot tillförlitligheten i dessa så kallade femårstabeller.⁴⁶ Framförallt menar hon att de överskattar befolkningens storlek, eftersom man inte strök avflyttade och ibland inte heller döda i tillräckligt stor utsträckning. Gör man jämförelser mellan mantalslängder och församlingsmaterialet så underskattar de förstnämnda, medan de sistnämnda alltså överskattar. Av särskild betydelse för min del är att man allmänt anser att barn, äldre och förmodligen också tjänstefolk utan självständiga hushåll underskattas i mantalslängderna (som ju i första hand hade ett beskattningssyfte) och att Fällström menar att äldre och ogifta kvinnor överskattas i stadens femårstabeller. När det gäller överskattningen av de äldre är hennes argumentation för att detta måste vara fallet helt rimlig. När det gäller de ogifta kvinnorna i allmänhet är jag mindre säker på vad hon grundar sig på.

Slutligen kan man också påpeka att det gjordes några kontroller och justeringar av statistiken i samband med byte av präst i Domkyrkoförsamlingen, till skillnad från exempelvis Christine. Trots att det alltså finns problem med materialet så bedömer jag att det är av intresse att försöka använda sig av de uppgifter som finns för att ge en viss demografisk bakgrund till den undersökning av förmynderskapsärenden som görs i nästa kapitel.

Befolkningsutvecklingen i domkyrkoförsamlingen 1795-1855

Femårstabellerna gör gällande att församlingens medlemsantal gick från 6969 personer år 1795 till 15 738 år 1855. I diagram 5.3 nedan delas denna totala befolkning upp på antalet män och kvinnor, och

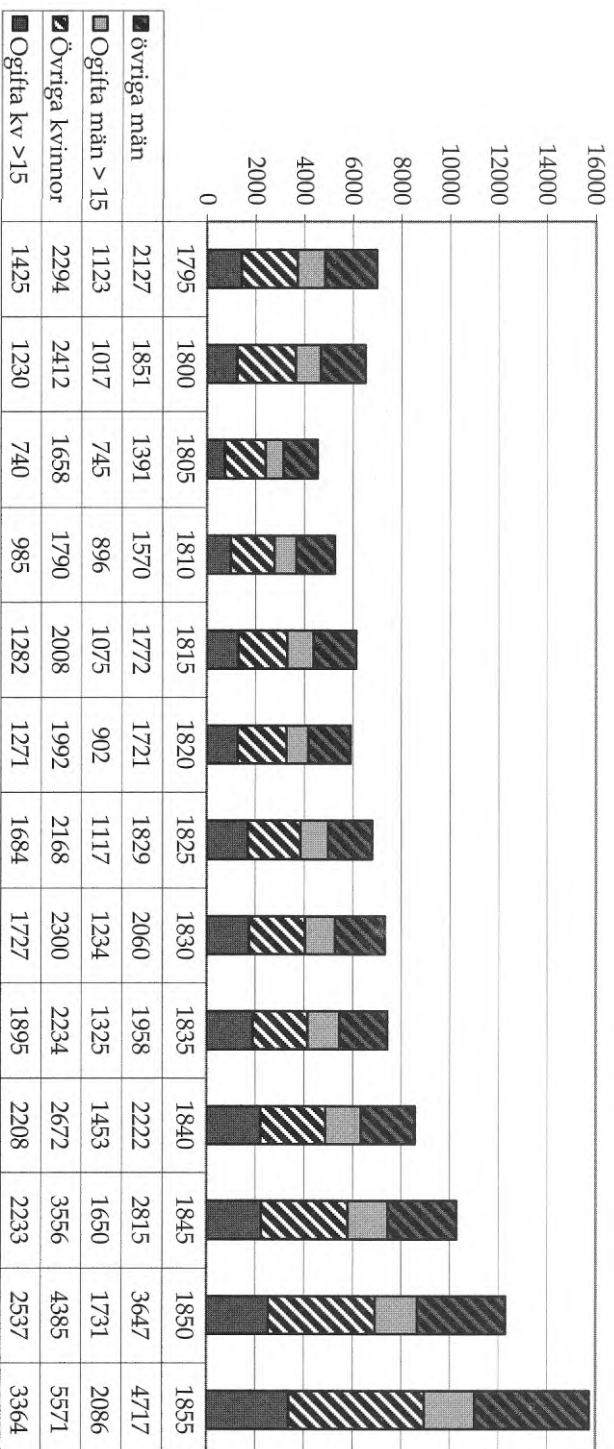
⁴⁶ Fällström, 1972.

för bägge könen skiljs grupperna ogifta över 15 år ut.⁴⁷ Inledningsvis kan det dock vara värt att kommentera den allmänna utvecklingen. Den totala befolkningsminskningen mellan år 1800 och 1805 tycks kräva en förklaring. Vad var det som hände? I tabellverkets formulär har prästen själv kort kommenterat och förklarat minskningen med de stora bränder som härjade i Göteborg åren 1802 och 1804. Fällström menar att detta inte ska tolkas som att så många av församlingens medlemmar faktiskt dog eller ens flyttade från staden, trots att förödelsen var stor. Människor verkar ha trängt ihop sig i befintlig bebyggelse och återuppbyggnaden tog snart fart. En viktig och mycket resurskrävande del av återuppbyggnaden bestod i att bygga en ny domkyrka, då denna nära nog hade totalförstörts. Kostnaden för detta föll delvis direkt på församlingens medlemmar, och Fällström menar att en viktig förklaring till minskningen står att finna i församlingsbyte av den orsaken.⁴⁸ Om denna befolkningsminskning verkar ha varit en avvikelse från den allmänna utvecklingen i staden, så följer tillväxten 1805-15 och stagnationen 1815-20 det generella mönstret. Därefter följde en kontinuerlig tillväxt, vars omfattning förmodligen är något överskattad, men trenden är klar.

⁴⁷ För mitt syfte hade det kanske varit allra mest intressant om materialet på ett enkelt sätt hade gjort det möjligt att särskilja gifta och ogifta över 21 år, dvs. den manliga myndighetsåldern, men så är inte fallet.

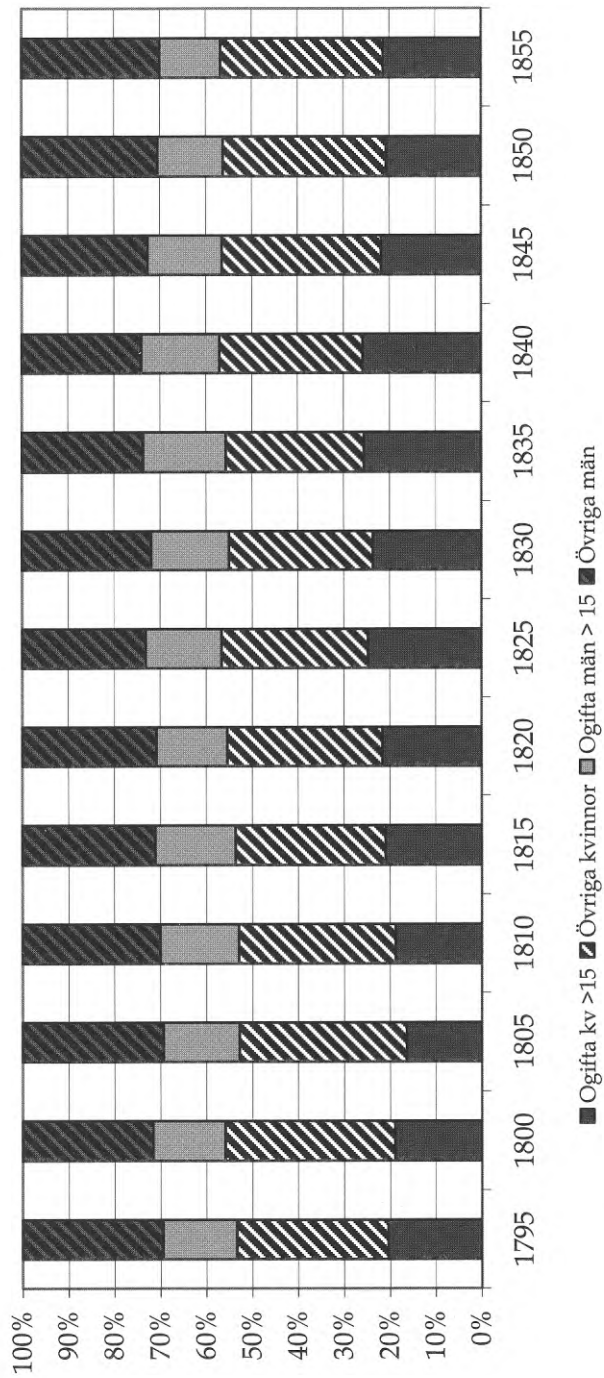
⁴⁸ Fällström, 1974 s 40. Garnisonsförsamlingen, som tydligen hade den lägsta avgiften, verkar ha växt av detta skäl.

DIAGRAM 5. 3. Ogifta och övriga över 15 år i Göteborgs domkyrkoförsamling 1795-1855, absoluta tal.

Källa: Tabellverket på nätet, Demografiska databasen

DIAGRAM 5.4. Ogifta och övriga över 15 år i Göteborgs domkyrkoförsamling 1795-1855, procent

Källa: Tabellverket på nätet, Demografiska databasen

De ogifta kvinnornas andel

I diagram 5.4. presenteras samma siffror som I 5.3, men som relativa tal, så att man kan se hur de fyra kategorierna fördelar sig som andelar av den totala befolkningen. Vad hände med de ogifta kvinnornas andel? Man kan konstatera att andelen ogifta kvinnor över 15 sjönk år 1805. Kanske var de mer benägna än andra att byta församling? Eller så var en del av dessa kvinnor den typen av medlemmar som lättare tappades bort i det kaos som uppstod, när exempelvis församlingens kyrkböcker brann upp. Men andelen verkar ha varit sjunkande sedan 1795. Från en lägsta nivå 1805 steg de ogifta kvinnornas andel till mer än 25% av befolkningen mellan 1835 och 1840, för att sedan sjunka ned till strax över 20% igen mellan 1840 och 1855. Församlingen hade enligt dessa siffror ett litet kvinnoöverskott totalt, men jämfört med Stockholm var det inte alls dramatiskt. Det är också möjligt att det i realiteten inte var ett sådant överskott, om Fällström har rätt i vilka grupper som överskattas.

Redovisningen av de ogifta kvinnornas sysselsättning

I femårstabellernas formulär redovisas sedan 1805 betydligt fler underkategorier än för de två tidigare åren. De stånds- och yrkesstatistiska kategorierna utvidgas, detaljerna runt sjuka och fattiga blir fler, och de ogifta kvinnorna ägnas en egen tabell. Själva den ökade statistiska övervakningen och understrykandet av att dessa kvinnor utgjorde en egen kategori är ett tecken på att de var en grupp som drog till sig politiskt intresse.⁴⁹ Även tabellen över de ogifta kvinnorna blir med tiden mer detaljerad, och jag har därför bearbetat kategorierna för att skapa en jämförbarhet över tid, i detta fall för perioden 1805 till 1855. Ännu en gång krävs en källkritisk värdering av materialet, och än en gång finns det anledning att konstatera att det förefaller något skakigt. Full kontroll över sitt material kan prästen inte ha haft. Ett problem är att det för åren 1795-1820 är osäkert vilka åldrar som är representerade i kategorin ogifta kvinnor; är det bara de över 15 eller är det även yngre flickor? Å andra sidan kan vi konstatera för exempelvis 1805 att ålders- och civilståndstabellerna anger

⁴⁹ Om arbete, statistik och genus på 1900-talet, se Roll-Hansen, 2005.

att det fanns betydligt fler ogifta kvinnor över 15 år (740 st) i församlingen än som särredovisas under den egna rubriken "ogifta kvinnor" (495 st). Nu beror detta knappast på att det är siffror helt tagna ur luften, utan snarast på att man under den rubriken i huvudsak har placerat kvinnor som inte levde i föräldrars eller möjligen andra nära släktingars hushåll, utan befann sig i tjänst. Ett slags civilstånds- och könsspecifik yrkesstatistik alltså. I tabell 5.2. redovisas denna statistik som den utvecklades under åren 1805-1855.

TABELL 5.2. Sysselsättning och försörjning för ogifta kvinnor över 15 år, Domkyrkoförsamlingen 1805-1855, absoluta tal och % (i parentes)

År	I andras tjänst och hushåll*	Lever av egna medel	Bor själva, lever av eget arbete	Bod- och arbetskvinnor	Fattiga	Σ
1805	380 (77)	28 (5)	74 (15)	0 (0)	13 (3)	495
1810	662 (88)	21 (3)	27 (3,5)	3 (0,3)	41 (5,4)	754
1815	886 (88)	20 (2)	48 (5)	5 (0,5)	46 (4,5)	1005
1820	878 (89)	8 (1)	40 (4)	0 (0)	59 (6)	985
1825	1070 (85)	6 (0,5)	82 (6,5)	41 (3)	62 (5)	1261
1830	1480 (86)	10 (0,5)	123 (7)	6 (0,3)	108 (6)	1727
1835	1503 (89)	18 (1)	83 (5)	22 (1,3)	51 (3)	1677
1840	1447 (90)	23 (1,4)	89 (5,5)	13 (1)	29 (2)	1601
1845	1474 (84)	28 (1,5)	95 (5,5)	71 (4)	85 (5)	1753
1850	1586 (78)	78 (4)	125 (6)	148 (7,5)	98 (5)	2035
1855	1782 (73)	126 (5)	173 (7)	278 (11,5)	88 (3,5)	2447

Källa: Tabellverket på nätet, Demografiska databasen, Umeå universitet

Anm: Under kategorin "i andras tjänst och hushåll" ingår följande kategorier i det ursprungliga formuläret: Sällskaps Fruntimmer, Guvernanter, Hushållerskor, Kammar-Jungfrur, Pigor, Tjänstflickor. Pigor är alla år den avgjort största kategorin. Från 1825 dyker en åldersindelning upp, där även flickor i andras tjänst emellan 10 och 15 år upptas. Dessa har jag uteslutit, då jag strävar efter att redovisa kvinnor över 15 år.

Man kan förstås tänka sig att många vuxna döttrar som fanns kvar i föräldrahemmet utförde samma uppgifter som de kvinnor som räknas i tabellen, men det verkar vara själva städslandet i ett hushåll eller anställningsförhållandet som gjorde skillnaden. Dessutom finns en liten grupp som angavs leva för sig själva av egna medel.

Det första året som redovisas, 1805, sticker av från de övriga dels genom att antalet stiger så mycket fram till 1810, men också för att de i tjänst i andras hushåll var en mindre andel och för att de som bor själva och lever av eget arbete var en så stor andel. Om man tittar på andelarna och utgår ifrån 1810, så kan man se en trend där de tre kategorier som inte var i tjänst i andras hushåll (utom fattiga) 1810 utgjorde ca 7%. Deras andel stiger 1845 till över 10% och de utgjorde 1855 23,5 % av de ogifta kvinnorna.

Det är uppenbart att en mycket stor andel av de ogifta kvinnorna fanns i tjänst i andras hushåll under hela perioden. De allra flesta räknas som pigor. De två följande kategorierna, som antyder kvinnor med egen förmögenhet eller rentav eget hushåll, var betydligt mindre. Gruppen som "lever av egna medel" växte relativt dem som var i tjänst under 1850-talet. Gruppen som sägs bo för sig själva och leva av eget arbete rör sig lite svårförklarligt fram och tillbaka under perioden. Möjligen finns det en koppling till högkonjunkturen precis i början, den senare stagnationen och de något bättre tiderna från 1830-talet och framåt. Det finns kanske inte något alldeles självklart samband mellan dessa kvinnor och de fattiga, men det är lätt att föreställa sig att det kanske finns de som rörde sig häremellan. Även denna grupp växte klart mer än de som var i tjänst i andras hushåll under 1850-talet.

Kategorin bod- och arbetskvinnor var från början mycket liten, och innehöll då ett fåtal kvinnor som främst verkar ha stått i hantverksbodas eller arbetat med minuthandel. Från 1830-talet börjar tabellerna skvallra om tidiga industriarbeten. Att tjänst i andras hushåll var det vanligaste levebrödet för de ogifta kvinnorna i församlingen är klart. Men det är ändå tydligt att något händer från 1840- och 1850-tal. En grupp kvinnor som kan tänkas ha sökt och haft nytta av en formell myndighet växer i antal.

Från år 1840 särredovisades också de ogifta kvinnor som bodde i sina föräldrars hushåll (tabell 5.3. nedan). Det korta tidsspannet gör det mindre lätt att diskutera förändring, men vi kan ändå sätta denna siffra i samband med dem som arbetade i andras hushåll, och se att de var ungefär en tredjedel så många. Man kan också konstatera att själva statistikuppgiften i sig säger något om vilken information om hushållens sammansättning som ansågs relevant.

TABELL 5.3. Ogifta kvinnor över 15 år boende i sina föräldrars hus, Domkyrkoförsamlingen, valda år 1840-1855

År	1840	1845	1850	1855
Antal	416	480	576	628

Källa: Tabellverket på nätet, Demografiska databasen, Umeå universitet

De fattiga

Det är värt att notera att redovisningen av kategorin fattiga i folk-mängdstabellen dominerades av änkor och ett mindre antal ogifta kvinnor, med eller utan barn. Männerna var ungefär hälften så många som kvinnorna. Från 1840-talet specificeras civilståndet hos de fattiga, vilket gör att vi kan se ett litet antal gifta av båda kön (män ungefär hälften så många som kvinnorna), ett litet antal änklingar, ett stort antal änkor, ett mindre antal ogifta kvinnor och inga ogifta män. Detta kan nog dels förklaras med att kvinnor de facto hade en sämre försörjningssituation än män, men det verkar inte troligt att inte en enda ogift man skulle ha varit fattig. Den rimliga tolkningen är att detta handlar om fattiga och arbetsoförmögna med någon form av understöd, och att ogifta män förmodligen föll helt utanför ramen. De var inte berättigade till understöd, samt hade mycket sällan försörjningsansvar för barn.⁵⁰

Barnen

En sista kategori av befolkningen i domkyrkoförsamlingen ska ägnas närmare uppmärksamhet, nämligen barnen. De allra flesta av stadens omyndiga var naturligtvis just barn. Gränsen mellan barndom och vuxenhet är ju egentligen en självklar och samtidigt mycket svårdefinierad del av avhandlingens problemområde. Som jag diskuterat i tidigare kapitel har gränsen i juridisk mening rört sig fram och tillbaka under historien. I statistiken från tabellverket skiljde man i

⁵⁰ Om genus och fattigvård under 1800-talet se Plymoth, 2002. I Jordansson, 1998 finns uppgifter om vilka kategorier understödstagarna hos "Sällskapet de Fattigas Vänner" i Göteborg tillhörde, ca 1820-1870. Änkor och ogifta kvinnor dominerar även där, men ett mycket litet antal ogifta män återfinns också. Se tabell 6 s. 149 samt tabell 7 s 150.

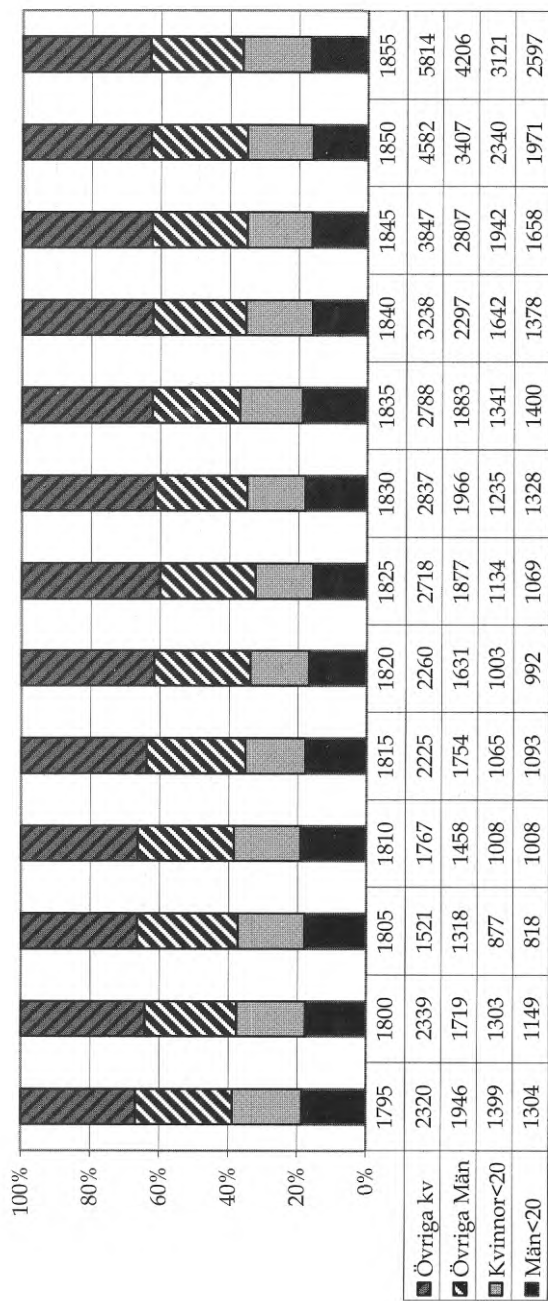
den grövre sorteringen mellan barn under 15 och vuxna över 15 år. Detta uppfattades tydligt som en viktig gräns, förmodligen bland annat därför att både män och kvinnor över denna ålder mycket ofta var i arbete samt hade lov att disponera sin inkomst. Dessutom var 15 år giftermålsåldern för kvinnor, liksom gränsen för straffmyndighet var 15 år. I tabellerna över åldersfördelning är det möjligt att urskilja gruppen t.o.m. 20 år, vilket jag väljer att göra, med anledning av att den manliga myndighetsåldern var 21 år. Alla under 21 år var (om de inte myndigförklarats) omyndiga; därefter endast kvinnor eller särfall av omyndigförklarade män.

Fällström utgår ifrån att barn var mindre benägna till migration än vuxna.⁵¹ Därför anser hon att uppgifterna om barn bör vara mer tillförlitliga än uppgifterna om arbetsföra vuxna och äldre personer. Detta låter rimligt, särskilt för staden som helhet. Den sociala sammansättningen i en enskild församling kan ändå ha inneburit stora skillnader ifråga om barnens migration. Om församlingen hade särskilt många hantverkare, så skulle antalet lärpojkar och unga gesäller kunna vara ganska stort. Stora innerstadshushåll kan också tänkas haft många unga pigor i tjänst. I båda de fallen kan det ju röra sig om ett slags inre migration i staden. Det är dock oklart om dessa barn och unga ofta också antar församlingstillhörigheten hos sina husbönder, eller om de fortsatte att vara medlemmar och rapporteras hos sina föräldrar.⁵² Diagram 5.5 nedan behandlar de ungas andel av församlingens medlemmar på basis av Tabellverkets uppgifter. Minderåriga barn och ungdomars andel låg ganska stabilt på strax under 40%. Siffrorna var något lägre i mitten av perioden, då de vuxna och ogiftas andel ökade. Allmänt så var detta år när barnadödligheten var mycket hög, och staden växer genom inflyttning.

⁵¹ Fällström, 1972 s 53. Hon menar också att de genom dop och konfirmation är lättare att hålla reda på i kyrkobokföringen.

⁵² Det förefaller inte rimligt att inom ramen för det här arbetet göra några längre utredningar av detta, även om det skulle vara möjligt, exempelvis genom husförhörslängder.

Diagram 5. 5. Barns och ungas andel i Domkyrkoförsamlingen 1795-1855

Källa: Tabellverket på nätet, Demografiska databasen, Umeå universitet

KORPORATIONERNA OCH ORDNINGEN – MEDBORGARSKAPET I STADEN

Städerna, och därmed deras borgerskap, hade sedan länge haft en rad privilegier som gav dem särskilda rättigheter framför andra.⁵³ I Göteborg, som i andra svenska städer under 1700- och 1800-tal, hade magistraten tillsammans med borgerskapets korporationer de viktiga lokala maktbefogenheterna. Att bo i staden var inte tillräckligt för att vara en del av borgerskapet. Den tillhörigheten definierades av rättigheten att bedriva borgerlig näring, dvs. handel eller något av de skråreglerade hantverken.⁵⁴ Sådana rättigheter gavs till de sökande i första hand av borgerskapet självt. Regleringarna av de borgerliga näringarna syftade till att förhindra att någon person bedrev både handel och hantverk, och det var inte heller möjligt att ha burskap i flera städer samtidigt. En funktion hos detta system som ofta brukar understrykas är konkurrensbegränsningens; bagarna i en stad kan direkt kontrollera hur många nya bagare som ska få etablera sig etc. Möjligheter att överklaga om en ansökan om etablering fått avslag från ett skråämbete fanns, exempelvis hos Kommerskollegium. Men trots motverkande krafter är det uppenbart att mästarnas position gav dem makt. Dessa ekonomiska rättigheter, att driva näring samt att hindra andra från att göra det, var ju dessutom i högsta grad sammanflätade med rätten att delta i stadens egen styrelse och att få utse stadens representanter till ståndsriksdagen.

Trots att det är möjligt att dra rötterna till korporationerna och deras inflytande långt tillbaka i tiden så finns det en samstämmighet i forskningen om att borgarståndet och dess medlemmars inflytande

⁵³ Lindberg, 2001 s 31, menar att borgarnas privilegier faktiskt inte fick riktig privilegiestatus förrän 1789, och att det faktum att de aldrig fick en privilegieurkund, dvs. ett dokument som *sammanfattade* deras rättigheter, var en källa till mycket klagan från borgarståndets sida. Resolutionerna på städernas besvär kom istället att fungera som en vägledande lagstiftning i många frågor.

⁵⁴ Det var utanför dessa av korporationerna reglerade verksamheterna kvinnorna fanns, i en del tillverkning i mindre skala av konsumtionsvaror, men också som handlande, s.k. månglerskor. Se Qvist, 1960 samt Bladh, 1991.

och position var som allra starkast under 1700- och tidigt 1800-tal.⁵⁵ Skråväsendet avskaffades formellt 1846, men burskapet fortsatte att vara det som definierade en fullvärdig medborgare i en stad fram till kommunalreformen 1862. Därefter var det samtliga mantalsskrivna invånare i staden som skulle utgöra menigheten.⁵⁶ Att vara borgare var då inte längre ett administrativt och formellt maktbegrepp i staden.

Myndigheternas ansvar för förmynderskapen

Det var magistraten som via rådhusrätten hade ansvaret för att förmynderskapsinstitutet övervakades och fungerade i staden.⁵⁷ För prästerna gällde delvis en annan ordning, då förmyndare till omyndiga i prästfamiljer skulle utses av konsistoriet, men enligt en resolution från 1727 skulle dessa beslut bekräftas av magistraten.⁵⁸ Magistratens tillsynsansvar över förmynderskap hade en lång historia. I Göteborgs fall fanns detta inskrivet i stadens första privilegier från år 1620. Under 1630-talet organiserades magistraten i tre kollegier, där förmynderskapsärendena skulle underställas ett av dessa.⁵⁹ Det fanns också utrymme för att skapa en förmyndarkammare, genom en lokal förmyndarordning från år 1640, men någon sådan verkar inte ha kommit till stånd.⁶⁰

Rent allmänt beskrivs, som tidigare sagts, den rättsliga utvecklingen av förmynderskapsinstitutet under 1600- och 1700-talen som att den nationella lagstiftningen antar principer som från början gällt i städerna. Både förordningen för Stockholms förmyndarekammare, förmyndareordningen 1669 och senare resolutioner underströk att det i städerna var magistratens uppgift och ansvar att se till att det

⁵⁵ Edgren, 1987, Lindberg, 2001, Wottle, 2000.

⁵⁶ Lindberg, 2001 s 34.

⁵⁷ 1734 års lag, 1981 RB 6:5 säger att Rådhusrätten har hand om förmynderskapsmål om ingen förmyndarkammare finns.

⁵⁸ Kongl. Maj:ts resolution på städernas besvär, den 28 aug 1727. Modée del 1 s 723. Det hänvisas vid flera tillfällen till denna resolution när mål rörande barn till präster behandlas i rådhusrätten under sent 1700-tal.

⁵⁹ Almquist, 1929, s 350f.

⁶⁰ Se Wolff, 1899, samt Almquist, 1929 s 398.

gjordes bouppteckningar och att förmyndare utsågs om så krävdes, samt att se till att detta skedde inom kortast möjliga tid.⁶¹ Samtliga dessa motiverades med att de omyndigas intressen skulle skyddas, och flera är att betrakta som ett slags påminnelser om vad som redan gällde. Staten försökte styra utövningen av den lokala stadsstyrelsen i önskad riktning.

Änkorna och det lokala medborgarskapet

Det har förts en ganska omfattande diskussion om kvinnors förhållande till det medeltida och tidigmoderna medborgarskapet i städer. Livligast har väl denna varit rörande det kontinentala Europa, där ju också städerna var förhållandevis många och stora i jämförelse med Norden.⁶² På senare tid har det också kommit viktiga bidrag till den svenska forskningen.⁶³ Frågan jag i första hand vill ta upp i det här sammanhanget är hur änkornas möjligheter att delta i styrelsen av staden samt att ta uppdrag som kan betraktas som offentliga, eller i varje fall formella, såg ut. Martin Wottle har definierat burskapet som ett slags immateriell egendom, och visat hur denna var betydligt svårare att disponera för änkorna än de materiella tillgångarna som en verkstad eller ett varulager utgjorde.⁶⁴ Åsa Karlsson Sjögren har närmare undersökt kvinnors faktiska politiska deltagande i städerna i exempelvis borgmästar-, rådmans- och riksdagsmannaval. Hennes slutsatser går delvis i linje med Wottles, men hon visar dock att det finns ett faktiskt utövande av rösträtt från änkors sida, om än begränsat. Den lokala variationen i politisk kultur är dock stor, och vi kan konstatera att det i Göteborg inte förekom att kvinnor tilläts att rösta.⁶⁵

⁶¹ Förordningen för Stockholms Stads Förmyndare-Cammare av den 27 april 1667, FO 1669, Res. av d. 20 jan 1693 på Öfwer-Ståthållarens Memorial, Res. av den 16 okt 1723, På Kongl. Giöta Håf-Rätts Memorial angående åtskillige mål (punkt 7). Modée del 1 s 423.

⁶² Se t.ex., Howell, 1988, Wiesner, 1989 samt forskningsöversikt i Jacobsen, 1995.

⁶³ Karlsson Sjögren & Lindström, 2004, Wottle, 2000.

⁶⁴ Wottle, 2000.

⁶⁵ Karlsson Sjögren, 2006 t.ex. s 79.

Martin Wottle lanserar begreppet *den korporativa genusordningen*. Hans resultat, baserade på minuthandelskorporationerna i Stockholm, visar att änkorna visserligen kunde fortfara att ingå i korporationerna efter männens frånfälle och ofta kunde driva näringen vidare om de önskade och kunde, men de hade ingen tillgång till de offentliga eller styrande delarna av korporationerna.⁶⁶ Vid de tillfällen som änkor utmanade den korporativa genusordningen, så led de nederlag. *Kvinnorna* var inte alls helt bortdefinierade; det gifta paret var en viktig grund för hela det korporativa sammanhanget. Änkornas utrymme i detta var dock snävt avgränsat, allra helst om hon gifte sig med någon som inte hade en plats i korporationen. Undantag från regler gjordes, oftast av sociala hänsyn. Man tog sitt ansvar när en änka hotades av svår fattigdom, och kunde då ge utrymme för henne att driva verksamhet under en begränsad period eller att sälja av ett befintligt lager, men vaktade noga på att hon inte tog större plats än korporationen ansåg skäligt. Änkorna själva hade i förhållande till korporationen främst ett utrymme att reagera, inte att agera. Wottles avhandling ger flera exempel på hur kollektiva aktörer på den korporativa nivån med framgång hävdade att borgaren var en man.

Tilläggas kan att de ogifta kvinnorna självklart fanns i korporationerna i egenskap av döttrar sysselsatta i sina föräldrars verksamheter. Men deras omyndighet satte mycket stora hinder i vägen för att de skulle kunna bli självständiga delar av korporationen. I dessa fall var det tydligt att det fanns både arbetsuppgifter och auktoritet som kunde utövas av kvinnor som hustrur och änkor, men inte av de ogifta. Nu sträcker sig inte Wottles undersökning längre fram i tiden än till 1810, men säger säkerligen en del om förhållandet mellan änkorna och en korporativt styrd stadsförvaltning vid 1700-talets slut.

⁶⁶ Wottle, 2000 särskilt kap 8, sid 189-194. Wottle understryker här att de konflikter som rör den korporativa genusordningen inte kan förklaras med att korporationen sysslar med konkurrensbegränsning. Istället handlar det om att man inte går med på att just auktoritetsrelationer mellan kvinnor och män rubbas.

FÖRMÖGENHETERNA I GÖTEBORG, ÅR 1800

Förmögensuppskattningen

År 1800 startades en insamling av förmögensuppgifter över hela riket, den så kallade förmögensuppskattningen 1800-1803.⁶⁷ Dessa insamlade uppgifter utgör ett källmaterial som bör kunna ge oss en bild av hur stor andel av förmögenheterna i Göteborg som år 1800 kunde tillskrivas omyndiga ägare.

Denna beskattning har tagits upp i en del tidigare forskning, men förefaller på hela taget vara ganska lite utnyttjad.⁶⁸ Eino Jutikkala använde de särskilda taxeringslängder som upprättades för att uppskatta fördelningen av förmögenheter i Finland.⁶⁹ Stellan Dahlgren har diskuterat principerna, administrationen och argumenten för denna skatt och jämfört med förmögensbeskattningen år 1910.⁷⁰ För Göteborgs del har Elsa-Britta Grage bearbetat uppskattningen, i främsta syfte att kartlägga skillnader i kapitalbildning mellan näringsgrenar och med påvisandet av den dominerande ställningen för handelsmännens förmögenheter som främsta resultat.⁷¹

Att använda skattelängder av olika slag som källa för att fastställa storleken och värdet på människors faktiska tillgångar - inkomster såväl som förmögenheter - medför vissa kända källkritiska problem. Det finns uppenbara skäl till att de som skulle beskattas kan tänkas ha strävat efter att underskatta värdet av sina tillgångar. Jutikkala menar dock att den aktuella förmögensuppskattningen i mindre grad än de återkommande taxeringslängderna var behäftad med de problemen. Dels eftersom uppskattningen var en engångsföreteelse, och alltså inte bestod av uppgifter som rutinmässigt upprepades och dels eftersom uppgifterna inhämtades av särskilt utsedda kommittéer. (Dessa innehöll representanter för de fyra stånden samt hade landshövdingen som ordförande.) Det ligger förmodligen en del i dessa ståndpunkter, men det förefaller ändå som att schablon-

⁶⁷ Denna återfinns som en särskild serie av Landshövdingars skrivelser till Kungl. Maj:t, Förmögensuppskattningen 1800-1803, RA.

⁶⁸ Materialet används dock i Ahlberger, 1988 samt Isacson, 1979.

⁶⁹ Jutikkala, 1953.

⁷⁰ Dahlgren, 1970.

⁷¹ Grage, 1977.

mässiga värden finns även i förmögensuppskattningen. På landsbygden var mantalet basen för det värde jordegendomarna uppskattades till. Jutikkala understryker dock sin uppfattning att kommittéerna, åtminstone i Finland, gjorde omsorgsfulla och individuella värderingar av egendoms kvaliteter och värde.⁷² I städerna var brandförsäkringsvärdena en viktig källa. Oförsäkrade hus värderades sedan med försäkringsvärdena för liknande fastigheter som mall.

Vem ägde vad?

Förmögensuppskattningen var upplagd med den fasta egendomen som bas snarare än efter individuella ägare. Stadens rotar blev systematiskt genomgångna, tomt efter tomt. För varje tomt registrerades vem som ägde hela eller delar därav, och hur ägandeförhållandena till byggnaderna såg ut. De personer som hade tillgångar utan att vara fastighetsägare listades utifrån sin bostadsadress, i samband med den tomt och det hus där de bodde. Uppskattningen var utformad så att det för varje person kan anges ha förmögenhet i fastigheter, förmögenhet i specie eller förmögenhet i riksgäldssedlar (Rdr rgs).⁷³ Ett problem för den som vill koppla förmögenheternas storlek till specifika ägare är att det var tillåtet att hemlighålla uppgifter om förmögenhetens storlek. Värdet finns med i summeringen för staden, men de hemliga uppgifterna kan i det offentliga materialet inte kopplas till den enskilde ägaren. Enligt Elsa Britta Grage var detta en möjlighet som i första hand utnyttjades av de rika handelsmännen i staden, och jag delar hennes uppfattning.⁷⁴ Stora summor var hemlighållna, men dessa hörde till relativt få individer.

⁷² Jutikkala, 1953 s 82.

⁷³ Kategorierna benämndes ordagrant: 1. Förmögenhet i fastigheter, värde i Specie, 2. Fordringar och annan förmögenhet, belöper i Specie, 3. Capitaler och fordringar i Riksgälds-Sedlar.

⁷⁴ Grage, 1977.

TABELL 5.4. Öppet deklarerade och hemliga förmögenheter i Göteborg 1800.

	Fastigheter	Specie	Riksgäldssedlar
Öppet deklarerade	757 796	741 399	1 565 860
Hemliga	313 875	1 696 831	1 138 833
Totalt	1 071 671	2 438 231	2 704 693

Källa: Förmögenhetsuppskattningen 1800-1803, Göteborgs- och Bohus län, Göteborgs stad. Landshövdingars skrivelser till Kungl. Maj:t, RA.

De hemliga fastighetsvärdena utgjorde alltså ungefär 30% av de totala fastighetsvärdena, specietillgångarna var däremot mer än dubbelt så ofta hemliga som öppna och för riksgäldssedlarna kan vi se att nästan hälften av dessa hör till de hemliga förmögenheterna. Att fastighetsvärdena inte så ofta hör till de hemliga kan nog till stor del förklaras med egendomens art; fastigheterna var uppenbara tillgångar som de flesta skulle kunna uppskatta värdet av. Det fanns ingen strategisk poäng med att hemlighålla dessa, utan de värdena uppstod förmodligen när en ägare höll hela sin förmögenhet hemlig, även fastigheterna. När det gäller förhållandet mellan de tillgångar som uttrycktes i kontantvärden, så återkommer jag till dessa nedan. Det skall också sägas att det inte var ovanligt att en tomt eller en byggnad togs upp, men förmögenheten sattes till noll med kommentaren att skulderna översteg värdet av egendomen.

Det var, ganska förväntat, i första hand män som togs upp som innehavare av förmögenheter i detta material, och i väldigt hög grad hantverksmästare, handelsmän, högre tjänstemän och ståndspersoner. Men här återfinns naturligtvis också änkor, gesäller och ett mindre antal drängar av olika slag. I något enstaka fall var det inte en person utan exempelvis ett hantverksämbete som togs upp. Dessutom fanns det bland ägarna ett antal som kan identifieras som omyndiga ägare, och det är mot dem som jag nu riktar uppmärksamheten. I de flesta fallen kallades de, dvs. enskilda individer eller grupper av syskon, helt enkelt vid sina namn samt "pupill". Ibland är det en namngiven persons "omyndiga barn". Men här har jag också räknat in ett antal "jungfrur" och "mademoiseller". Oftast utgick

man ifrån de omyndiga själva, men ibland utgår man istället direkt ifrån förmyndaren. Exempelvis "Förmyndaren för jungfru Christina Edström"⁷⁵, "Handelsman Niclas Hägg för sin svåger Johan Svahlin samt demoiselle Dorotea Svahlin"⁷⁶ eller mer ospecificikt "Färgaren Bolanders syster Anna"⁷⁷. Jag har också räknat in några fall av egendom som förmodligen befinner sig i ett arvsskifte; då handlar det om "NNs arvingars hus". Nu är det inte självklart att alla arvingar var omyndiga, men jag har alltså ändå räknat in sådana exempel.

Pupillförmögenheternas andel

Frågan som ska besvaras här är då hur stor andel av stadens förmögenheter som tillhörde omyndiga. I tabell 5.4. visas både de absoluta värdena i varje kategori och vad detta innebär i procent av stadens förmögenheter.

TABELL 5.5. Omyndigas förmögenheter samt övrigas förmögenheter i Göteborg 1800, absoluta tal och omyndigas i procent

	Fastigheter	Specie	Riksgäldssedlar
Omyndigas förm.	45 789	41 653	196 159
Övrigas förm.	1 025 882	2 396 578	2 508 534
Totalt	1 071 671	2 438 231	2 704 693
Omyndigas andel (%)	4,3	1,7	7,3

Källa: Förmögenhetsuppskattningen 1800-1803, Göteborgs- och Bohus län, Göteborgs stad. Landshövdingars skrivelser till Kungl. Maj:t, RA.

Var det då någon skillnad på vilket slag av förmögenhet som de omyndiga hade i jämförelse med stadens övriga ägare? Ja, så var det tydlig. Det förefaller som om dryga 4% av fastighetsvärdena i staden ägdes av omyndiga. För förmögenheterna i riksgäldssedlar var siffran dryga 7%, medan bara strax under 2% av tillgångarna i specie hade omyndiga ägare.

⁷⁵ Elfte roten.

⁷⁶ Tredje roten.

⁷⁷ Nionde roten.

Det finns dock ett problem med ovanstående tabell, och det är att man även bland de omyndiga kan hitta hemlighållna förmögenheter. Det innebär att de angivna siffrorna bara gäller de öppet deklarerade förmögenheterna. Jag vet inte vilken eventuell skillnad det fanns emellan den allmänna benägenheten att hålla sin förmögenhet hemlig och den hos omyndiga ägare och deras förmyndare. Det var bara fyra stycken omyndiga som hade hemliga förmögenheter, men vi vet inte hur stora dessa var. Det finns dock goda skäl att tro att de var stora. Två av dessa omyndiga, Elisabeth Minten och Christina Svahlin, har angivna förmyndare; handelsmännen A Fröding och A Ullman. Båda förmyndarna hade själva hemlighållna förmögenheter, och kvinnorna hör till några av stadens rikaste släkter.

Om man, som i tabell 5.5. nedan, jämför de omyndigas med övrigas öppet deklarerade förmögenheter och utelämnar de hemliga, så blir utfallet något annorlunda:

TABELL 5.6. Omyndigas förmögenheter samt övrigas öppet deklarerade förmögenheter i Göteborg 1800, absoluta tal och omyndigas i procent

	Fastigheter	Specie	Riksgäldssedlar
Omyndigas förm.	45 789	41 653	196 159
Övrigas öppet deklarerade förm.	712 007	699 746	1 369 701
Totalt	757 796	741 399	1 565 860
Omyndigas andel (%)	6	5,6	12,5

Källa: Förmögenhetsuppskattningen 1800-1803, Göteborgs- och Bohus län, Göteborgs stad. Landshövdingars skrivelser till Kungl. Maj:t, RA.

När de omyndiga jämförs med övriga öppet deklarerade förmögenheter förändras bilden en aning. Proportionerna emellan fastigheter och penningförmögenheter förskjuts i och för sig inte så dramatiskt, men nu framstår det som att omyndiga ägare innehade 6% av fastighetsvärdena, drygt 5% av tillgångarna i specie och över 12% av förmögenheterna i riksgäldssedlar.

Vad gav skillnaden mellan riksdaler specie och riksgäldssedlarna? Vi har redan sett att det var en stor skillnad i hur dessa tillgångar deklarerades; öppet eller hemligt. Nu visar det sig att det också var en ganska stor skillnad i det avseendet att de omyndigas tillgångar oftare redovisades i riksgälds- än i bankosedlar. För att svara på den frågan behöver man först reda ut penningssystemet, vilket inte är helt

enkelt. En ny silvermyntfot infördes i landet 1776, genom en så kallad myntrealisation. Myntenheten skulle därefter vara riksdaler specie, och en rad äldre enheter försvann, åtminstone formellt. År 1789 började riksgäldskontoret att ge ut ett slags obligationer som kallades riksgäldssedlar. De kom snabbt att utvecklas till ett betalningsmedel, rentav till det vanligaste, på riksbankens bankosedlars bekostnad. Men riksgäldssedlarna sjönk i värde i förhållande till bankosedlarna, man talar om tidens sedelinflation. Därför använde man sig av en slags växelkurs mellan banko- och riksgäldssedlar, vilken benämns *agio*.⁷⁸ Själva förekomsten av sedlar av samma valör men olika reella värden har betytt att det ofta är problematiskt med räkenskapsmaterial från denna period, om inte myntslaget är nogt angivet.

I det här fallet var ju skillnaden angiven, och det finns inte något problem med att identifiera förmögenheternas storlek på det viset.⁷⁹ Men det återstår ändå att försöka förstå varför riksgäldssedlarna mindre ofta var hemliga och varför de omyndiga oftare stod som ägare till dessa än till bankosedlar? Genom Grages undersökning vet vi att "hemlighet" var något som i första hand praktiserades av stadens rika handelsmän. Det verkar då rimligt att anta att de faktiskt hade större tillgång till de stabilare bankosedlarna, som ju var en knappare resurs, än vad folk i allmänhet hade. Men varför skulle omyndigas tillgångar oftare vara i riksgälds än i banko? En möjlig förklaring är att förmyndarna, hos vilka egendomen, "pupillmedlen", var innestående, själva kunde välja hur de skulle fördela mellan sina egna tillgångar och de omyndigas, oftare valde att redovisa just de omyndigas fordringar i de betydligt mindre värdebeständiga riksgäldssedlarna. Med lagens anda i minnet, att säkrast möjligt förvalta arv och egendom, kunde man ju annars förvänta sig att de omyndigas medel i högre grad skulle hållas i de mindre känsliga bankosedlarna. Det finns flera exempel på att man i uppskattningen

⁷⁸ Mårtenson, 1958.

⁷⁹ Förutom det faktum att detta agio var i högsta grad rörligt, både över tid och lokalt. Enligt Mårtenson, 1958 var det särskilt stor spännvidd mellan Stockholm och Göteborg just åren runt sekelskiftet 1800. Dessutom menar Mårtenson att växlingarna i agiot var stora även lokalt just dessa år, och exakta kurser mycket svåra att uppskatta.

noterade att somliga förmyndare själva hade en mindre beskattningsbar förmögenhet än sina myndlingar.⁸⁰

Man kan inte sluta sig till något förändringstryck av den här genomgången av beskattningsmaterial, den ger bara en ögonblicksbild. Men den ger en fingervisning om ett förhållande som vi i övrigt vet rätt lite om; hur mycket de omyndiga ägde och hur mycket förmyndarna förvaltade.

SAMMANFATTNING

Genomgången i kapitlet pekar på att det under hela perioden var vanligt att fäder och mödrar dog innan deras barn blivit vuxna. Förändringen, dvs. ett relativt sett minskat behov av förmyndare verkar i det avseendet inte vara särskilt stor, utan inträffar senare. Det fanns däremot ett visst demografiskt tryck i Sverige, i första hand i städerna, som gjorde de ogifta kvinnornas omyndighet till ett ökande problem. Det fanns en ökande andel ogifta kvinnor, och en kraftig ökning av ansökningar till Kgl. Maj:t om undantag från omyndigheten. Fler ogifta kvinnor i högre åldrar borde betyda att fler män skulle behöva ta ett förmyndaransvar, eller att de män som var förmyndare tog flera uppdrag. Om det inte skedde, och man i själva verket hade en ökande andel kvinnor som stod utan förmyndare trots att de borde ha haft det, så fanns det ett uppenbart legitimitetsproblem när det gällde de vuxna kvinnornas omyndighet. Men demografin håller knappast som ensam förklaringsgrund till lagens förändring. De sociala och ekonomiska förändringarna som pågick i övrigt var i sig själva viktiga nog.

Kvinnoöverskottet i Göteborg var, jämfört med förhållandena i Stockholm, inte stort, snarare tvärtom. Garnisonen och sjöfarten var faktorer som drog åt sig manlig arbetskraft i första hand. Men staden hade ändå en växande andel ogifta kvinnor. Bland dessa fanns en ökande andel mot slutet av perioden utanför föräldrars eller arbetsgivares hushåll. I demografiskt avseende var Göteborg knappast ett extremfall.

⁸⁰ Gäller t.ex. handelsman Hägg för syskonen Svahlin i tredje roten, eller handelsman Johan Hult för Maria och Clara Ulf i andra roten.

I stora drag kan man av undersökningen av förmögenhetsuppskattningen från år 1800 sluta sig till att en inte oansenlig andel av stadens beskattningsbara egendomar faktiskt hade omyndiga ägare; kanske 5% av fastigheterna och mellan 6% och 10% av det övriga kapitalet.

I den mån en större andel av egendomen på grund av den lika arvsrätten kan tänkas ha övergått till omyndiga döttrar i staden jämfört med på landet, kan migrationen av egendomslösa ha varit en motverkande faktor. De ogifta kvinnor som flyttade till staden i jakt på arbete hamnade dessutom i praktiken långt från förmyndare, tills exempelvis ett arv gjorde det nödvändigt att utse en ny. Den gruppen måste ha varit mycket större i en expanderande stad än i de flesta landsbygdsocknar. Som vi har sett så fanns dock det stora flertalet ogifta kvinnor i sina föräldrars hushåll eller i tjänst i någon annans hushåll. I praktiken antog förmodligen husbonden eller hushållsföreståndaren ofta förmyndarens roll och befogenheter, vare sig denne var utsedd av domstol eller inte.

6. VEDERHÄFTIGA MÄN, ÄNKOR OCH DERAS MYNDLINGAR. GÖTEBORG 1777-1857

En kvinna var inkallad till rådhusrätten i Göteborg den 10 februari år 1859. Anledningen var att hennes tidigare förmyndare dött. Rätten såg sig därför vara skyldig att se till att han blev ersatt av någon annan. Kvinnan själv hänvisade dock till den nyligen införda lagändringen, och bad att istället få bli myndigförklarad av rätten. Så skedde också. Det var en av de första gångerna en ogift kvinna helt på egen hand och utan inblandning av landets kung och högsta domstol kunde hänvisa till lagen för att få slippa att stå under ett oönskat förmynderskap.

I kapitel 1 skissades en relation på flera axlar, där det via förmyndarinstitutionen antas finnas överenskommelser på olika nivåer mellan följande parter: 1) Mellan förmyndaren och den omyndiga. 2) Mellan förmyndaren och samhället. 3) Mellan samhället och de omyndiga. Lagens konstruktion av detta har redan behandlats. I följande kapitel kommer jag att diskutera förmyndarinstitutionen som en del av det lokala medborgarskapet och av de sociala och ekonomiska relationerna i staden. Undersökningen tar sin början på 1770-talet, och slutar i övergången till 1860-talet. Perioden är tillräckligt lång för att tämligen stora skillnader orsakade av social och ekonomisk omvandling bör ha kunnat etablera sig, samtidigt som det formella ramverket i princip var detsamma. En förordning, med syfte att skärpa städers och socknars kontroll över förmyndarförvaltningen, antogs 1845 och förstärktes ytterligare något 1861.

Frågorna i kapitlet är: Hur fungerade och hanterades förmyndarinstitutionen i det lokala sammanhanget? Vilka förändringar ser vi under perioden? Vem blev förmyndare och vem fick förmyndare? Vilka rättigheter och skyldigheter hade aktörerna? Vilken sorts konflikter uppkom? Här berörs frågan om vilka rättigheter förmynderskapet förde med sig och hur dessa fördelar sig på aktörerna, men också hur de omyndigas egendom gav upphov till nya ekonomiska

relationer mellan myndiga aktörer eller blev en beståndsdel i redan befintliga sådana relationer. Begreppet *inbäddade egendomsrelationer* används som analytiskt verktyg för att förstå och hantera förmyndarinstitutionen i detta avseende.

UNDERSÖKNINGENS UPPLÄGGNING OCH MATERIALETS KARAKTÄR

Förmynderskapsprotokollen

Stadens myndigheter skulle se till att alla som enligt lagen skulle stå under förmynderskap också fick en förmyndare. Detta har satt spår i rådhusrättens arkiv i form av särskilda serier med förmynderskapsprotokoll. Förmynderskapsärendena var civila mål, som kan räknas till den större undergruppen arvsfrågor.¹ Empiriskt är det här kapitlet en fallstudie av förmynderskapsärenden i Göteborgs rådhusrätt, vilkas antal är kartlagt för hela perioden 1776-1858. En systematisk genomgång och läsning av sådana ärenden har gjorts vid två nedslag under perioden: ett tvärsnitt för åren 1777-1782 och ett för åren 1852-1857.²

Att dessa ärenden avhandlades och registrerades hos rådhusrätten fyllde flera funktioner. Den mest uppenbara var den att se till att nya förmyndare utsågs åt omyndiga när föräldrar eller andra tidigare förmyndare dött. I den meningen kan man se dem som rena familjeangelägenheter. Men det finns en poäng med att understryka att detta också innebar att människor auktoriserades för ett slags offentliga uppdrag i staden. Man skulle därför också kunna jämföra dem med andra typer av utnämningar. Ibland förekom tvister i dessa

¹ Sundin, 1992.

² Ärendena har följande källor samt refereras i noterna på följande sätt: *1700-talsmålen* kommer från GLA: Göteborgs Rådhusrätt och Magistrat intill 1900, Liggare över förmynderskapsmål, 1777-1802 (DIII). I fortsättningen används endast datum- och ev. sidangivelse (pag), t.ex. 17791025. *1800-talsmålen* kommer från GLA: Gbg Rådhusrätt & Magistrat intill 1900, Rådhusrätten å 1:a avd. domböcker, 1:a Tomen, 1852 (AId:5), 1853 (AId:7), 1854 Inteckningsprotokoll (AIIba:1), 1855 (AIIba:2), 1856 (AIIba:3), 1857 Förmynderskapsprotokoll (AIIId:1), t.ex. I fortsättningen datum och ev. ärendenr., t.ex. 18530911, eller mål 127 1855.

ärenden men det var inga brottmål. Det var mycket sällan som ärendet var påkallat av att två parter utanför rättssystemet anklagade varandra för något. En annan funktion som ligger nära till hands att betona ifråga om dessa ärenden är att de bidrog till att skapa offentlighet kring kreditrelationerna i staden, vilka annars till stor del återfinns i inteckningsprotokollen. Skicket att föra in inteckningar – fastighetshypotek – i rättsprotokoll finns noterat åtminstone från det sena 1500-talets Stockholm.³ Detta bottnade i behovet av offentlighet när det gällde kreditförhållanden.⁴ Vem stod i skuld till vem och på vilka villkor?⁵ Förmyndarskapsprotokollen hade uppenbarligen en liknande funktion. Protokollen utgjorde även de en institutionell hantering av informationskostnader i förhållande till krediter och kreditvärdighet. Dessa funktioner kommer att undersökas och diskuteras i detta kapitel. Förmyndarskapsprotokollen, som är en del av rådhusrätten i Göteborgs domböcker, utgör huvudkällan till detta kapitel.

Hur många?

De kvantitativa frågorna om de omyndigas och förmyndarnas antal står i och för sig inte i centrum här, men motiveras av att vi har ganska stora kunskapsluckor på just det området. Det finns ingen central statistik och inga systematiska undersökningar av hur många som verkligen var förmyndare eller fick förmyndare utsedda i Sverige under 1700- och 1800-tal. Vi vet vad lagen säger, men inte i hur hög grad den efterlevdes. Diagram 6.1 nedan redovisar antalet ärenden rörande förmynder- och godmansskap vid Göteborgs Rådhusrätt under perioden.

Antalet ligger och fluktuerar på samma nivå hela vägen från 1777 till 1830-talets början. Sedan gör kurvan ett språng. Den extrem som

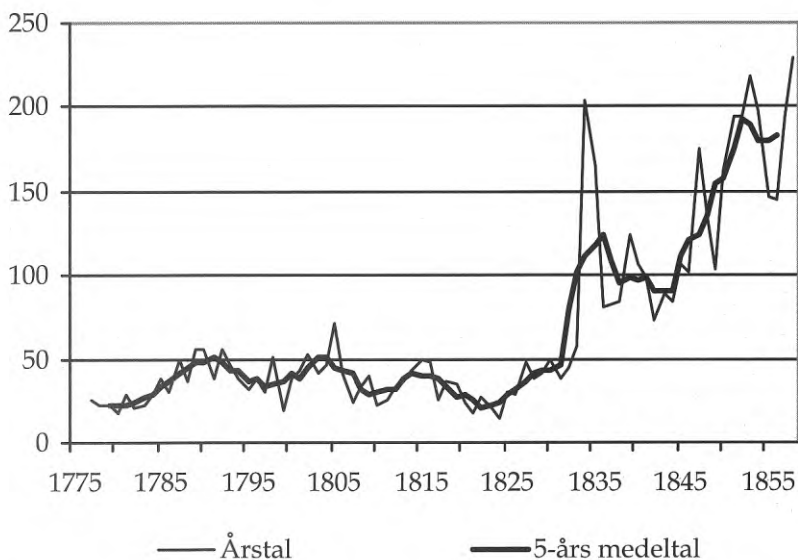
³ Jägerskiöld, 1967 s 195.

⁴ Jägerskiöld, 1967 s 195. Här framgår att det förekom stridigheter inom Svea Hovrätt om huruvida en "inprotokollerad" inteckning ägde företräde framför en tidigare gjord. Se s 198-203.

⁵ Anders Perlinge betonar att just den långsamma förskjutningen mot hypotekspanten (där den som pantsatt en egendom själv fortsätter att bruka denna) som vanlig kreditform, skapar större behov av offentlighet än brukspanten (där långgivaren har panten under lånetiden). Perlinge, 2005, s 19.

inleder perioden med ett större antal mål är 1834, det år Göteborg drabbades av en koleraepidemi som dödade närmare en tiondel av stadens befolkning.

DIAGRAM 6.1. Förmyndarärenden vid Gbgs rådhusrätt 1777-1858. Årstal samt 5-års glidande medeltal.

Källa: GLA: Göteborgs Rådhusrätt och Magistrat intill 1900, Liggare över förmyndarskapsmål, DIII 1-3

Kvalitativa frågor till ett kvantitativt material

I syfte att ge svar på några av de mer kvalitativa frågorna som ställdes inledningsvis, har jag läst samtliga de 128 ärenden som behandlades under undersökningsperiodens inledande sex år, 1777-1782. Då ärendemängden vuxit så kraftigt när vi är framme vid 1850-talet, så har jag valt att göra ett urval av ärenden från lika många år som den tidigare undersökningen. Under en sexårsperiod 1852-1857, då den totala ärendemängden var 1414 har jag därför gått igenom vart tionde mål, för att via detta urval kunna göra en jämförelse. Detta gav ett urval av ungefär motsvarande storlek som det totala antalet vid första nedslaget; inalles 122 mål. Valet av slutpunkt för undersökningen är gjort för att kunna säga något om situationen som den såg ut precis före den första myndighetsreformen 1858. Även om befolkningen då hade ökat så ökade antalet förmyndarskapsärenden än mer. Dessa

mål kommer att analyseras och kategoriseras utifrån ett antal specifika frågeställningar. Resultaten från de båda tvärsnitten jämförs med varandra. Man kan grovt sett tänka sig två sätt att organisera en sådan jämförelse. Antingen redovisas de två tvärsnitten var för sig och perioderna jämförs med varandra i sin helhet, eller så görs jämförelsen tematiskt. Jag har valt att arbeta på det senare viset, även om det inte har varit helt okomplicerat. Styrkan i ett sådant tillvägagångssätt är, menar jag, att fokus hamnar på de företeelser man vill undersöka, snarare än på särdragen hos en särskild tidsperiod. Dock finns det även nackdelar, i första hand därför att det inte är så självklart att materialet alltid är jämförbart över tid. Undersökningens utgångspunkt, att en förändring av institutets karaktär hade skett, visade sig till vissa delar stämma, men detta innebar också att begrepp och kategorier förändrades.

Rätten som ramverk och källa

I flera studier av rättsmaterial från det tidigmoderna Sverige, med tonvikt på 1600- och 1700-tal, har forskare betonat tingets roll som en mycket viktig social arena, där människor i ett lokalsamhälle möttes för att lösa konflikter och utmäta straff.⁶ Den normgivande betydelsen har betraktats som stark, liksom utrymmet för lokalt förankrade förlikningar som avspeglar behov och maktförhållanden på det lokala planet lika väl som centralmaktens kontrollförmåga via lagstiftningen. Det förefaller dock som om tinget som arena med tiden, av olika skäl tappar i betydelse.⁷ Denna forskning har företrädesvis behandlat häradsrätter på landsbygden. Det sena 1700-talets och 1800-talets rådhusrätt i Göteborg var dock knappast en samlande social arena för stora delar av stadens befolkning. En skillnad från lands-

⁶ Andersson, 1998, Taussi Sjöberg, 1996, Sjöberg, 2001a, Karlsson Sjögren, 1998, Granér, 2002, Sundin, 1992. Jag kommer inte att kunna göra någon direkt anknytning till tinget/rätten som social arena i följande undersökning, men menar att den tidigare forskningen på det området har varit en viktig referens för att förstå lagen och rättens funktion under perioden.

⁷ Exempelvis genom att det med befolkningsökning och en ökning av antalet ärenden uppstår en situation där tiden som tas i anspråk gör att det framförallt blir de inblandade i specifika ärenden snarare än en stor del av befolkningen som närvarar vid tingen. Taussi Sjöberg, 1996, Andersson, 1998.

bygdens häradsrätter var också att rådhusrätten sammanträdde betydligt oftare.⁸ Allmänt kan man därför förvänta sig att målen var mindre färdigbehandlade när de nådde rätten och att man mindre ofta hade kommit till förlikning av olika slag än på landsbygden. En lång rad mindre brottmål behandlades fram till 1849 inte alls i rådhusrätten, utan i kämnärsrätten⁹, och vissa förvaltningsärenden återfinns i politieprotokollen. Dessutom är ju urvalet jag har gjort inte taget ur domboken som helhet, vilket ofta är fallet i tidigare nämnda studier, utan enbart från förmynderskapsprotokollen. Syftet är inte heller att spegla ett samhälle i sin helhet, eller ens det rättsliga sammanhanget i sin helhet, utan att studera aspekter av hur förmyndarinstitutionen fungerade i praktiken. Eftersom förmynderskapsärendena inte var brottmål där det fanns ett behov av att ingående redovisa vittnesberättelser, förhör och bevismaterial så är anteckningarna i domboken ofta relativt kortfattade. Självklart fanns det i varje mål en rad bakgrundsfakta som vi inte får tillgång till. Många gånger förelåg det egentligen bara ett formaliserande av en relation, utan någon synbar konflikt, ett slags kungörelse. Därmed är materialet till viss del snarare kvantitativt än kvalitativt. Med dessa förbehåll, utgör ändå rättsmaterialet en god möjlighet för oss att skapa en bild av de problem som förmyndarinstitutionen var tänkt att lösa samt kanske även problem som dess utformning bidrog till att skapa.

Man kan tänka sig två huvudsakliga principer för hur och varför forskaren sammanfattar eller citerar texten i protokollen och därmed använder dem som ett slags berättande källa. Det ena är för att illustrera en företeelse som man anser vara generell eller vanligt förekommande, den andra för att lyfta fram något man anser vara avvikande och värt att lyfta fram av det skälet. I det följande kommer jag att använda texter från förmynderskapsprotokollen i bägge dessa syften, men hoppas att det framgår vilken princip som gäller i respektive fall. Undersökningen är alltså ett tvärsnitt av en viss katego-

⁸ Sundin, 1992.

⁹ Kämnärsrätterna var i de större svenska städerna ett slags underrätter till rådhusrätten för tvister och brottmål som lagen inte särskilt angav att rådhusrätterna eller annan domstol skulle hantera. Kämnärsrätternas försvinnande ses som en del av reformeringen av rättsväsendet vid 1800-talets mitt. Källa: Nationalencyklopedin.

ri mål. I undantagsfall dyker samma ärende upp igen inom den valda tidsramen, oftast inte. Det betyder att vi nästan aldrig får veta 'hur det gick' för enskilda personer vars livsöden skymtar i protokollstexten.

Rättssalen är på många sätt en mycket speciell plats. De givna rammarna gör att eventuella mönster i rättssalen inte självklart kan generaliseras till att gälla även utanför denna. Om en viss kategori människor förefaller vara passiva i detta sammanhang betyder det naturligtvis inte att detta var kännetecknande för deras agerande i stort. Vad man i första hand kan få för information är huruvida en person förhöll sig till rätten på eget initiativ eller om han eller hon var diktallad, om man företrädde sig själv och sina egna intressen eller lät någon annan göra det. Kunskapen får vi söka genom rättsprotokoll, som i sin tur utgör en mycket speciell typ av text.¹⁰ Denna kan sällan förväntas upprepa ordalydelser exakt som dessa föll i rättssalen, utan sorterar information och antecknar det som har betraktats som nödvändigt för att göra rättsprotokollet giltigt. Domstolens skrivare har en tyst men samtidigt mycket viktig röst. Visst kan man tänka sig att en skrivare missförstod eller förvanskade det han hörde. Men i allt utom detaljer bör det som står i rättsprotokollen, rörande ärenden av den typ som förmynderskapsmålen utgjorde, vara en text som accepterades av de parter som hade makt och auktoritet att göra detta.

AKTÖRERNAS INSTITUTIONELLA POSITIONER

Männen, änkorna och de omyndigas handlingsramar

Enligt de begrepp som presenterades i avhandlingens kapitel 1, befann sig aktörer på olika *institutionella positioner* inom förmyndarinstitutionen. I följande kapitel uppmärksammas huruvida det sker förskjutningar i dessa. Detta begrepp operationaliseras genom en undersökning av hur aktörerna i ärendena förhåller sig till och behandlas av rätten. Därmed ges också en möjlighet att beakta vad kapitlets frågeställningar har för innebörd för olika grupper av aktörer. De teoretiska utgångspunkterna ger anledning att anta att utfallet inte är detsamma för dessa. Aktörerna grupperas utifrån antaganden om att vissa av dem har gemensamma karakteristika eller ge-

¹⁰ Se t.ex. Andersson, 1998 s 47 ff.

mensamma intressen i sammanhanget som gör att de kan jämföras med varandra. Utgångspunkt tas i skillnader i genus, rättslig ställning, hushållsposition och lokalt medborgarskap. Jag har valt att utskilja tre huvudgrupper:

- Män som av rätten utsågs till förmyndare, alltså män som innehade ett dativi-förmynderskap.
- Änkor med omyndiga barn, som hade ett parenteliskt förmynderskap.
- Omyndiga personer. Dessa utgjordes av barn av båda könen, vuxna ogifta kvinnor, unga män eller omyndigförklarade vuxna av båda könen.

Ärendena har sedan sorterats på ett sådant vis att de ifråga om aktörerna domineras av en av dessa kategorier; *myndiga mäns relationer med andra män*, en *agerande änka* eller en *agerande omyndig person*. Trots att det förekommer män som aktörer i alla mål, har jag på så vis försökt att fånga in eventuella mönster som framträder när personer på andra positioner agerar i ärendena. Detta därför att de olika positionerna reglerades av olika uppsättningar av rättigheter. Samtidigt motiverar intresset för de mer begränsade positionerna, änkorna och de omyndigas, att dessa när de förekommer i något som kan uppfattas som en aktiv roll, så att säga övertrumfar förekomsten av manliga myndiga personer, förmyndare och andra. Rätten var på sitt sätt också en aktör i sammanhanget, och utgjorde även den viktigaste institutionella ramen för övriga aktörer. Dels via lagen och dels via den faktiska rättsutövningen, det vi kallar rättspraxis.

I GÖTEBORGS RÅDHUSRÄTT

Den normale förmyndaren, både i meningen den som normerades av lagen och i meningen den som var vanligast förekommande, var fadern. För att detta förhållande skulle uppstå krävdes inga rättsliga procedurer och ingen särskild dokumentation (givet att barnet föddes inom äktenskapet). En fars död kunde dock ge upphov till mycket formaliteter. Därför möter vi sällan fadern som förmyndare i förmynderskapsprotokollen och följaktligen är denne en sällsynt aktör i undersökningen. Det är förmyndare i *faderns ställe* som är undersökningsobjektet.

Under åren 1777-82 ingicks 133 förmynderskap och tre godmanskap i rådhusrätten. Det säkert angivna antalet myndlingar var 256. I fem ärenden angavs inte hur många myndlingar det gällde, utan bara obestämd pluralis. Jag har då utgått från minsta möjliga, tio

stycken, och lagt dessa till antalet, som då blir 266. I medeltal går det alltså två omyndiga på varje förmyndare. Det finns angivelser om kön för 232 av dessa myndlingar.¹¹ 155 av dessa, eller 66,8% är av kvinnligt kön. Könsfördelningen hos omyndiga barn i allmänhet var rimligen nära hälften-hälften, om än med en liten övervikt för flickor. Att de omyndiga till två tredjedelar var av kvinnligt kön ger då en fingervisning om hur stor del av ärendena som kan sägas komma av kvinnornas könsspecifika omyndighet. Dessutom kan man förstås förvänta sig att en del av de förmynderskap som gällde flickor blev ett längre åtagande över tid än vad som var fallet med pojkarna.

I *urvalet* av 122 ärenden från perioden 1852-57 ingicks 118 förmynderskap och ett godmansskap. Ärendena omfattade 232 myndlingar, alltså går det fortfarande ca två omyndiga per förmyndare. Av myndlingarna var 139 av kvinnligt och 93 av manligt kön. Kvinnornas andel var därmed vid det senare tvärsnittet knappt 60%, vilket är en något lägre siffra jämfört med det tidigare.

Omyndighet och arv

I de flesta förmynderskapsmålen möter vi människor som på olika sätt hanterar situationer som har uppkommit därför att någon har dött. Det kan röra sig om ett hushåll som mer eller mindre bryts upp efter ett dödsfall eller bara om någon som får ett arv från ett annat hushåll. Utgångspunkten bör vara att detta *inte* är ett genomsnittligt urval av stadens befolkning i stort, utan att det mesta talar för att i första hand förmyndarna, men i någon mån även de omyndiga, har vissa sociala karakteristika. Till att börja med kan man anta att besuttna människor, alltså i meningen innehavare av egendom, dominerar.¹² Detta kan antas gälla både de omyndiga och deras förmyndare. Möjligen luras man lite att tro att de omyndigas situation var fördelaktig eftersom de ofta var arvtagare. I själva verket utgjorde de nog snarare en utsatt grupp, jämfört med personer i samma ålder och socialgrupp. Iréne Artæus menar att det fanns en allmän ökad risk

¹¹ I 13 av ärendena angavs inte kön.

¹² Det faktum att undersökningen baseras på ärenden i själva staden och utsluter befolkningen i Majorna bidrar också till att vi får en överrepresentation av de högre sociala skikten.

för ekonomisk utsatthet för de kvinnor som tidigt förlorade sin far.¹³ Denna dominans av besuttna innebär i sig knappast något problem för undersökningen, då det inte finns någon anledning att tro att detta är något speciellt just för Göteborg; det är snarare en allmän effekt av hur lagstiftning och ekonomisk struktur konstruerade egendom, genus och medborgarskap. I det följande kommer jag dock att redovisa och diskutera vad materialet ger oss för kunskap om aktörernas sociala tillhörighet.

Att frågan om förmyndare utsedda i rätten ofta aktualiseras just av att någon ärvde, snarare än av att någon var omyndig, kan illustreras med Samuel Borgström, en pojke som var intagen på ett barnhus i staden. Han var egentligen inte föräldralös från början, men oäkta barn till en tenngjutarmästare. Fadern verkar inte ha tagit aktiv hand om Samuel när han levde. Men då tenngjutare Borgström dog 1779 lämnade han pengar åt pojken i sitt testamente, samt skrev en instruktion om att han då skulle få en förmyndare.¹⁴ Hade inte pojken ärvt hade kanske ingen förmyndare utsetts åt honom.

Förmyndare eller god man

I förmynderskapsprotokollen tas inte bara förmyndare utan även utsedda gode män upp. I tvärsnittet 1777-1782 är dessa inte särskilt många; bara fyra stycken. I en tidigare publicerad artikel har jag gjort en mindre, kvantitativ studie av perioden 1777-1802.¹⁵ Under denna period utsågs 179 gode män under samma tid som 769 förmyndare utsågs. Här kan vi se att könsfördelningen hos de omyndiga i stort var ca 62% kvinnor/flickor och 38% män/pojkar. Om man ser på könsfördelningen enbart hos dem som fick en god man är skillnaden

¹³ Hon talar rentav om en proletariseringprocess som i grunden orsakades av kvinnornas beroende av män. Artæus, 1992 s 79. En ytterligare och möjligen korrelerad faktor bakom den fattigdom hennes undersökning visar på, är att kvinnorna i hennes kohorter i stor utsträckning förblev ogifta. Artæus undersökning från Västerås är förlagd till perioden 1800-1850, vilket gör att mina två tvärsnitt ligger något tidigare och strax efter i tid.

¹⁴ 17791025. En parallell finns 18530324, då en son till en ogift kvinna och sockerbruksmästare Witten vårdades på fattigvårdsbaracken när han ärvde sin far och i samband med detta fick förmyndare utsedd.

¹⁵ Ighe, 2004.

ganska stor; bara 47% var kvinnor/flickor medan 53% var män/pojkar. Dessutom framgår det redan i liggaren att en del av dessa män var "utrikes vistantes", de var alltså egentligen myndiga, men behövde ha någon med fullmakt som kunde bevaka egendom och intressen under deras frånvaro. Ett sätt att hantera höga informationskostnader vid stora geografiska avstånd, skulle man kunna säga.

Det förekom att förmyndare och god man utsågs samtidigt åt samma omyndiga person. I dessa fall gjordes det då upp ett slags arbetsdelning mellan förmyndaren och den gode mannen, där förmyndaren gjorde det långsiktiga åtagandet gällande uppfostran, omsorg och egendomsförvaltning medan den andre företrädesvis medverkade vid bouppteckning och arvsskifte. Det verkar dock inte alltid ha varit självklart vilken titel som förde med sig vilken del av ansvaret. I ett fall från 1777 ansökte kontoristen Ernbring om förmyndare till sina två systrar, då deras far hade dött.¹⁶ En handelsman Eric Törnsten åtog sig uppdraget att förvalta deras arv, på villkor att en präst som ställt upp som god man i sterbhuset, också åtog sig att ansvara för systrarnas uppfostran. Det vanliga förefaller dock vara att gode män utsågs och verkade just i samband med arvsskiftet. I fråga om tre systrar som förlorat sin mor, änkan Elisabet Brusewitz, så hörde dottrarnas farbröder, som också var deras förmyndare, av sig till rådhusrätten. Förmyndarna, en rådman Brusewitz och en tolagsbokhållare Brusewitz, ansåg att en god man borde utses för att bevaka de omyndigas intressen i sterbhuset. De föreslog systrarnas morbror, handelsmannen Johan Georg Ekman. Han utsågs och accepterade dessutom att överta förmynderskapet för den äldsta dottern eftersom hon bodde hos honom.¹⁷ I ett fall från 1778 åtar sig samma handelsman, Johan Georg Ekman, ett annat förmyndaruppdrag under förutsättning att en god man utsågs att biträda honom i förväntade kommande rättegångar.¹⁸ 1781-1782 verkade en god man parallellt med en förmyndare eftersom förmyndaren ansågs vara

¹⁶ 1770312 pag 1.

¹⁷ 17770414 pag 2.

¹⁸ 17780316 pag 11, Ett liknande förfarande nämns 17810305. De förväntade "rättegångarna" rörde arvsskiften.

jävig när arvet efter hans hustru skulle skiftas och en del av detta tillfalla hans myndling.¹⁹ Vid ett tillfälle utsågs en god man i ett sammanhang där det närmast verkar bero på att en änka ville markera att hon själv trots allt inte helt släppt förmynderskapet.²⁰

Skillnaden är inte glasklar. Den gode mannens roll var inte alls lika tydligt specificerad i lagen som förmyndarens och var av en mer begränsad och tillfällig karaktär.²¹ Det är också troligt att gode män användes i samband med arvsskiften där i första hand fadern egentligen behöll eller möjligen återtog sitt förmynderskap efter att skiftet var genomfört och de omyndigas intressen ansågs vara tillvaratagna. I tvärsnittet från 1850-talet nämns god man bara i två ärenden, i det ena fallet avgick någon som god man, i det andra övergick godmansskapet till ett förmynderskap.

MÄN SOM FÖRMYNDARE

Män i rätten – män inför rätten

Det råder inget tvivel om att de flesta aktörerna vi möter i dessa mål vid båda tvärsnitten var vuxna män. Till att börja med bör vi notera att rådhusrättens ledamöter utgjordes av män. Dessa framträdde nästan aldrig i någon personlig form i protokollen, förutom med sina namnunderskrifter, men var naturligtvis mycket viktiga genom sin beslutsfattande ställning. Men det visar sig också, inte helt förvånande, att förmyndarna betydligt oftare förekom i rättssalen och deltog i förhandlingarna än de omyndiga. De förmyndare som utsågs var nästintill uteslutande män. Vi kan anta att det inte sällan enbart befann sig manliga aktörer i rättssalen, medan det inte är möjligt att föreställa sig det omvända; att ett mål kunde behandlas med enbart kvinnliga aktörer närvarande.

¹⁹ 17820506.

²⁰ Jag återkommer till ärendet i avsnittet om änkor nedan. 17780801.

²¹ En god man skulle utses till en omyndig om inte den ordinarie förmyndaren kunde utses eller tillträda inom rimlig tid. 1734 års lag, 1981 ÄB 20 :6.

Männen i det första tvärsnittet – 1777-1782

Vi får betydligt mer direkt information om de män som blev förmyndare och deras situation än vad vi får rörande de omyndiga. Vi får reda på deras yrke eller möjligen någon annan titel som beskriver deras samhällsposition. Mycket ofta noteras deras egendomsstatus i protokollen – "besuttenhet" förefaller i många fall ha varit ett villkor för att bli accepterad som förmyndare. Bakom detta ligger en rättsprincip som egentligen har mycket långa rötter bakåt i tiden; en förmyndare skulle helst ha en lika stor eller större förmögenhet än sin myndling. För det tidigare tvärsnittet gäller också att det oftast, men inte alltid, noterades huruvida dessa män hade burskap i staden, något som mer allmänt pekar på tillhörighet, medborgarskap och att vederbörande var erkänd i den borgerliga gemenskapen.

I rättsprotokollen från perioden möter man några ständigt återkommande fraser som används för att beteckna önskvärda egenskaper hos förmyndarna.²² Viktiga beståndsdelar i dessa var "*vederhäftighet*" och "*skicklighet*". Med detta menades att rätten bedömde att förmyndaren kunde ställa ekonomisk säkerhet för sitt åtagande och att han bedömdes vara duglig för uppdraget.²³ Innebörden som lades i dessa begrepp kan illustreras av det ställningstagande rätten gjorde när en hökare Sölscher från Vänersborg begärde att få bli entledigad från sitt förmynderskap över två svägerskor och en svåger. Han motiverade sitt entledigande med att han sålt ett hemman på landet och fått egendom i staden brandskadad. Alltså var han inte längre vederhäftig, han kunde inte ställa säkerhet för åtagandet. Sölscher lämnade två förslag på ersättare, den ene var en släkting som tog sig an en av systrarna, medan det andra förslaget var en handelsman. Denne antogs dock inte, med motiveringen att han satt i odelt bo med

²² Dessutom riktades det rutinartade uppmaningar till förmyndarna att ta tillvara myndlingarnas intressen och vårda deras angelägenheter på det sätt som 1734 års lag, 1981 22 och 23 kapitlen i ÄB föreskrev.

²³ *Vederhäftig* är ett ord med fornsvenska rötter som idag kvarstår inom juridiskt språkbruk som en beteckning på någon som gjort sig känd för att uppfylla ekonomiska förpliktelser. Den tidigaste betydelsen har varit att kunna sätta något som borgen. *Skicklig* är också det en gammal term för ordentlighet och kunnande. Källa NEs ordbok.

flera av sina syskon och dessutom inte hade burskap i staden; därmed var hans vederhäftighet och skicklighet inte bekant för rätten.²⁴

Den tonvikt på män som materialet har är till stor del ett resultat av det förhållande som exempelvis Andersson, Sjöberg och Taussi Sjöberg beskrivit.²⁵ Lagstiftningens regler rörande egendomsförvaltning gjorde att det övervägande antalet relationer som ingicks rörande egendom, exempelvis skuldförbindelser och andra transaktioner, auktoriserades som relationer mellan manliga rättssubjekt. Så var fallet även då dessa rörde egendom och intressen som innehades av kvinnor. I sin genomgång av mål av alla slag i Askers häradsrätt visar Gudrun Andersson hur användandet av manliga ställföreträdare för kvinnor, både som kärande och svarande, ökade när 1720-talet jämförs med 1640-talet. Lagliga förmyndare var en kategori av ställföreträdare, men även män som målsmän för hustrur och exempelvis söner för änkor förekom. Allra mest utbrett var detta i mål rörande arv och egendom.²⁶

En eller flera förmyndare?

I 1734 års lag fanns en tydlig möjlighet för flera personer att förestå samma förmynderskap. De kunde dessutom göra det på två sätt: Antingen delade de formellt och med domarens godkännande upp ansvaret och höll räkning på varsin del, eller så hade de förmynderskapet "under samlad hand" och var då i princip gemensamt ansvariga.²⁷ Jag menar att man kan sammankoppla den här typen av gemensamt förmynderskap med ett inbäddat egendomsbegrepp, där sociala relationer var tydligt överordnade vad man idag möjligen skulle betrakta som en mer tydlig ekonomisk logik. I det här fallet har det ju också att göra med att relationerna löpte horisontellt mellan förmyndare, och inte bara mellan förmyndaren och den omyndi-

²⁴ 17771025, mål 1-4 den dagen. Turerna runt syskonen Rommel var många, det visade sig att ännu en syster behövde förmyndare sedan den tidigare, borgmästare Kruger i Skara, blivit skuldsatt och rymt till Marstrand.

²⁵ Taussi Sjöberg, 1996, Andersson, 1998, Sjöberg, 1997a

²⁶ Andersson, 1998, se särskilt s 107. Andersson påpekar också att det manliga ställföreträdarskapet ifråga om män för sina hustrur ibland är outtalt; männen kärar helt enkelt ifråga om sina hustrurs egendomsanspråk.

²⁷ 1734 års lag, 1981 ÄB Kap 23 § 5.

ga. Det gäller i första hand den senare varianten, där ansvarigheten var gemensam, och aktörerna tydligt var beroende av varandra och av förtroendet sinsemellan. Men även om man delade upp ansvaret tydligare emellan sig så var samarbetet påkallat av att förmynderskapet bar med sig stort ansvar och stor makt, samtidigt som de formella, utomstående institutionerna för assistans och kontroll var otillräckliga. Det är troligt att detta samarbete inte uppstod slumpmässigt, eller enbart berodde av formell kompetens, utan ofta var avhängigt tidigare sociala relationer mellan aktörerna. Det blev förmodligen också en del av deras fortsatta sociala relationer.

Mer än en förmyndare förekom i tvärsnittet från 1777-82 i 17 ärenden, alltså i drygt 13% av fallen. Vad var skälen till att man delade på sysslan? Vi kan anta att det är en viss skillnad på de fall där det var nära familj eller släktingar som gick in, och de fall där någon som inte var uppenbart besläktad anmodades av rätten att anta förmynderskapet. I de senare fallen var man fler för att dela på bördan. I protokollen finns exempel på att man gör en arbetsdelning mellan förmyndarna, när flera antogs på samma gång för samma omyndiga, på liknande sätt som vi ovan sett att man ibland gjorde emellan förmyndare och en god man. Så var fallet när en kopparslagare tog på sig omvårdnaden om tre barn till en slaktargesäll, medan själva egendomsförvaltningen skulle skötas av en handelsman.²⁸ I några av fallen uttalades att någon av förmyndarna var särskilt skicklig i arvsrättsliga frågor, i några fall sägs bara att en utsedd förmyndare inte ville vara ensam om ansvaret, utan begärde att få en medförmyndare utsedd.

Ett ärende rör en av stadens rikare och mäktigare familjer och arvet efter handelsmannen Volrat von Öltken. Sonen och tillika handelsbokhållaren Johan Gerhard von Öltken föreslog förmyndare till sina systrar Volratina, Lovisa och Sara von Öltken. De föreslagna förmyndarna var också dessa kända, rika och mäktiga; bruksägaren Christian Ludvig Göransson och herr Johan Minten på Bagaregården.²⁹ Dödsboet var skuldyngt, men den största skulden lär ha varit

²⁸ 17810109 Ett fjärde syskon, en dotter, omnämndes också i målet, men var troligen äldre, och berördes därför främst av egendomsförvaltningen.

²⁹ 17820225.

barnens morsarv som ännu inte var utbetalt.³⁰ Att bevaka systrarnas rätt i detta var säkert en krävande uppgift. Kanske var syftet också att upprätthålla relationer och göra tjänster.

I endast tre fall med flera förmyndare inblandade är de direkta familjebanden tydliga. Där ser vi exempel på rätt förväntade arrangemang, om man betänker den äldre lagstiftningens betoning av att både fäderne- och mödernesläktens intressen skulle bevakas via förmynderskapet. I ett (tidigare behandlat) fall blev farbröder förmyndare för två döttrar, en morbröder blev förmyndare för den tredje samt god man för allihopa.³¹ I ett annat var det två myndiga ärvande bröder som tillsammans blev förmyndare för sin yngre bror. Två ärvande bröder finns med även i ett tredje fall; men då handlade det om att de ärvde sin fars bryggerirörelse, i vilken två systrars arvskapital fanns intecknat. Sönerna övertog såväl bryggeriet som förmynderskapet tillsammans.³² När ett ärende gällde flera syskon kunde det också förekomma att vart och ett av syskonen fick en egen förmyndare utanför familjen.³³ Vad vi ser är hur människor handskas med just den kombination av omsorg och förvaltning som jag tidigare har visat att vissa aktörer i riksdagen en bit in på 1800-talet ville skilja åt, genom inrättandet av förmyndarkamrar över hela landet.

Det delade förmynderskapet försvinner

Var det då vanligare eller ovanligare med delade förmynderskap på 1850-talet? Svaret på den frågan är att det i det senare urvalet inte finns ett enda exempel på att mer än en förmyndare antogs eller verkade i förhållande till samma myndling eller syskonskara. I linje med

³⁰ Andersson, 1996, s 383ff. Von Öltken var vid sin död inte alls lika förmögen som han hade varit tidigare.

³¹ 17770414. Detta var en familj från de högre skikten; släkterna Brusewitz och Ekman möttes.

³² 17820610.

³³ Se t.ex. 17810512. Sju syskon i ett hantverkarhushåll fick då inte mindre än sex förmyndare (fem hantverkare och en handelsman). Här kan man ju naturligtvis säga att det förefaller mycket individualiserat, men det innebar också att många män var engagerade i samma syskonskara. Det var säkert av betydelse att det i just detta fall handlade om barn vars båda föräldrar var döda.

att det delade förmynderskapet i det tidigare tvärsnittet tolkades som ett exempel på inbäddade egendomsrelationer bör frånvaron av dessa förstås ses som ett tecken på en förändring. Jag vill därför återkomma till detta i diskussionen av undersökningens resultat, samt i avsnittet där änkornas roll diskuteras.

FÖRMYNDERSKAPET SOM MANLIG BÖRDA

Att det i stor utsträckning var män som gavs makt och ingår maktskapande relationer i det här sammanhanget verkar klart. En annan sida av denna manliga dominans i förmynderskapsärendena framträder emellertid också. Denna rör det patriarkala och medborgerliga ansvar som utkrävdes av samma vuxna män som via dessa funktioner anförtroddes vida maktbefogenheter. I tidigare kapitel har jag lyft fram de olika problembeskrivningar som fördes fram i riksdagen och i viss mån på andra håll, där man menade att bördan med förmynderskapen var så stor att det fanns eller riskerade att uppstå stora rekryteringsproblem. Förmyndaransvaret var kringgärdat av en rad regleringar med avseende på hur förvaltningen av egendomen skulle skötas. Men det fanns också i ärvdabalken specificerat vad som utgjorde laga ursäkter för att inte behöva axla detta ansvar. Dessa bestämmelser gjorde att alla som uppfyllde kriterierna för att kunna vara förmyndare, men som inte kunde framföra någon av de laga ursäkterna, i praktiken blev skyldiga att anta förmynderskap de föreslogs till.³⁴ Förmynderskapsprotokollen från 1777-1782 visar att det vid några tillfällen var högst ovilliga förmyndare som tillträdde. I fem mål försökte sammanlagt tio män slippa uppdraget, vilket också sju av dem gjorde, genom att uppvisa laga ursäkt.³⁵ Järndragaren Peter Isaksson slapp dock inte.³⁶ Han föreslogs till förmynderskapet för Maria Catharina Sahlberg, omyndig dotter ur första giftet till avlidne järndragaren Lars Sahlberg. För att komma undan anförde Isaksson dels att han stod i skuld för en del av koppskillingen för hus och gård, dels att han försörjde sin svägerska och hennes omyndiga barn och slutligen att han hade egna barn "som kräfwa skjötsel och

³⁴ Jfr. Jordansson, 1998 s 156.

³⁵ 17771029, 17781104, 17790301, 17790920, 17801213.

³⁶ 17790301 (inte heller sjötullsvaktmästarna i målet 17790920 slapp).

uppfostran". Rådhusrätten verkar dock ha satt åt honom hårt, och han medgav att skulden inte var så stor samt att han inte hade något formellt förmyndaransvar för svägerskans barn. Han blev förmyndare men uppenbarligen mot sin vilja. En orsak till att han pressades så hårt var säkert att det framgår att det inte fanns några skyldemän. Vi kan notera att Isaksson och Sahlbergs far tillhörde samma yrkesgrupp, järndragarna.

I tvärsnittet från 1850-talet finns egentligen inga exempel på att ovilliga förmyndare förmåddes att tillträda. Alla som antogs uppgavs också ha accepterat detta. Betyder det att ovilliga kandidater inte längre fanns? Det är självklart en tolkning som ligger nära till hands. Kanske upplevdes åtagandet vid den här tiden som mindre betungande. Till detta kan vi ju lägga observationen att de delade förmynderskapen hade försvunnit. Å andra sidan, visar sig karaktären på själva protokollsanteckningarna allmänt vara mer standardiserade och mindre argumenterande i den senare undersökningen.³⁷ Det är troligt att det bara är det som faktiskt beslutas som syns, medan själva förhandlandet som eventuellt föregick detta inte syns.³⁸ Jag kan alltså inte säga något säkert om just försöken att komma undan förmynderskapet på 1850-talet.

Att entledigas från sitt uppdrag

Betydligt vanligare än en direkt vägran eller ett försök att undgå förmynderskapet genast när det föreslogs, var att en förmyndare senare ansökte om att bli entledigad från sitt uppdrag med hänvisning till att hans förhållanden förändrats. I ärendena från 1777-82

³⁷ Att folkmängden hade ökat och ärendemängden var tiofaldigad vet vi, men jag vet faktiskt inte hur mycket större resurser rådhusrätten därför hade. Det är ju möjligt att själva arbetsbelastningen ledde till en större tendens att vara kortfattad.

³⁸ Exempel från rättsskipning vid brottmål och liknande visar på att formaliseringen från ca 1810-tal och framåt ledde till längre och mer detaljerade protokoll. Marklund, 2004, s 56. Det är tänkbart att vi i ärenden av de slag som förmynderskapen utgjorde ser en motsatt utveckling.

handlade det exempelvis om att ha hamnat i skuldsatthet, egendomslöshet eller orkeslöshet.³⁹

TABELL 6.1. Orsaker till entlediganden 1777-1782

Angiven orsak	Antal
Skuldsatthet	8
Såld fast egendom	5
Flytt till annan ort	2
Försvagad hälsa och förmögenhet	3
Okänd	15
Summa	33

Källa: GLA: Göteborgs Rådhusrätt och Magistrat intill 1900, Liggare över förmynderskapsmål, 1777-1802 DIII 1

I de allra flesta fall blev den som begärde det entledigad, men om skälen inte var av den typ som utgjorde laga ursäkt accepterades de i regel inte heller av rådhusrätten. Bagaren Peter Söderström begärde 1781 att få slippa sitt förmynderskap för perukmakaren Anders Wickbergs styvbarn.⁴⁰ Både Söderström och Wickberg hördes i sammanhanget, men rådhusrätten avvisade Söderströms skäl med att de inte var av den arten att man kunde ta hänsyn till dem (vi får tyvärr inte veta vilka skäl det rörde sig om). Dock menade man att det var möjligt att utse en ny medförmyndare åt Söderström, eftersom den tidigare, murmästare Assman, avlidit. Det blev styvfadern, Wickbergs, uppgift att föreslå en ny medförmyndare och protokollet avslutades med följande uttalande: "Ty anser R R (rådhusrätten) för

³⁹ Jag har räknat in en änka bland dem som begärde entledigande p.g.a. skuldsatthet, eftersom hennes skuldsatthet var skälet till att hon bad om en förmyndare åt sina barn, 17791222. Formellt sett blev hon dock inte entledigad, eftersom hon inte heller blivit tillsatt. Jag återkommer till ärendet i avsnittet om änkorna.

⁴⁰ 17810402. Barnens mor var säkert änka, men om henne får vi inget veta. Wickberg hade inte rätt att (eller ville inte) vara sina styvbarns förmyndare, men företrädde ändå familjen i rätten.

gott att ålägga Söderström vid ovannämnda förmynderskap förbli-
va." Murmästare Assmans frånfälle verkar ha genererat fler förmyndar-
darproblem i släkten. Några veckor senare begärde änkan Christina
Wickberg därför att rådhusrätten skulle utse en ny förmyndare i
Assmans ställe åt hennes barn med den avlidne skomakaren Peter
Wickberg.⁴¹ Även här fanns en förmyndare som inte ville fortsätta
ensam, snickaren Magnus Wennerberg. Till hans hjälp utsågs därför
en annan snickare, Carsten Rosenbrock.

Färre motvilliga män på 1850-talet?

Urvalet från protokollen från 1850-talet ger alltså inte besked om att
några ovilliga förmyndare utsågs. Däremot var entlediganden och
därpå följande övertag av någon annan förmyndare lika ofta före-
kommande som under den tidigare perioden. Ett fall från april 1853
är dock något av ett gränsfall, därför att rätten inledningsvis verkade
ovillig att låta personen ifråga slippa.⁴² En styckjunkare vid kungl.
Göta artilleriregemente, F L Timén, hade sedan januari varit för-
myndare för avlidne styckjunkaren Hultman och hans änkas omyn-
diga son och dotter. Timén ville nu bli entledigad, då han ansåg sig
vara hindrad att sköta andras angelägenheter på grund av "sin träge-
na tjänstbefattning". Han hade två möjliga förslag på ersättare: en
nämndeman från Randsbergs socken i Skaraborg eller en gevärs-
smedsmästare från Karlsborg. Timén sade dessutom i sitt brev att
han tänkte begära ersättning för sina kostnader och sitt besvär från
den tillträdande förmyndaren. Han bifogade även ett intyg ifrån en
kapten i Karlsborg som sade att Timén absolut inte borde belastas
med förmynderskap. Rådhusrätten sade att det fick anses vara laga
skäl att slippa, men angående efterträdarna skulle man ställa brev till
landshövdingen i Skaraborg för att förhöra sig om vederhäftighet
och skicklighet hos de föreslagna efterträdarna. Kanske befarade
man att de i maskopi skulle sno åt sig pengar i namn av ersättning?
När det gällde ersättningen uppmanades Timén att komma in med
en detaljerad räkning.

⁴¹ 17810425.

⁴² 18530421.

Entlediganden på 1850-talet

I urvalet från 1850-talet är en begäran om entledigande aktuell i 34 fall, dvs. i en dryg fjärdel av ärendena. I 31 av dessa antogs det genast en ny förmyndare i den avgåendes ställe.⁴³ Om man försöker hitta orsakerna till att förmyndarna ville skiljas från sina uppdrag finns, precis som 1777-82, detta angivet i ungefär hälften av ärendena. Men det är en viss skillnad på vilken sorts orsaker som angavs.

TABELL 6.2. Entlediganden 1852-1857

Angiven orsak	Antal
Skuldsatthet	2
Flytt till annan ort	1
Hög arbetsbelastning	1
Giftermål med myndlingens mor	1
Omyndig kvinna gift	4
Myndlingar döda el. vuxna	1
Far återtar förmynderskap	4
Änka övertar förmynderskap	2
Okänd	16
S:a	34

Källa: Gbg Rådhusrätt & Magistrat intill 1900, Rådhusrätten å 1:a avd. domböcker, 1:a Tomen, 1852 (AId:5), 1853 (AId:7), 1854 Inteckningsprotokoll (AIIba:1), 1855 (AIIba:2), 1856 (AIIba:3), 1857 Förmynderskapsprotokoll (AIIId:1).

I målen från 1850-talet hänvisades det inte till försäljning av egendom eller fattigdom i alls samma utsträckning som i det tidigare tvärsnittet, det är två fall av skuldsatthet och konkurs som närmast påminner om detta. Det var överhuvudtaget inte ofta förändringar i förmyndarens egen situation som togs upp. Istället handlade det om förändringar i de omyndigas situation, som exempelvis kvinnors

⁴³ Två begäranden om entledigande har uteslutits ur denna siffra eftersom det handlar om ärenden som av olika skäl tagits upp flera gånger.

giftermål, eller att omyndiga pojkar blivit vuxna.⁴⁴ I fallen med entlediganden under 1850-talet så dyker i själva verket en del aktörer upp som inte alls var särskilt vanliga under det tidigare tvärsnittet. Framförallt syftar jag på äkta makar till tidigare myndlingar, styvfäder, och änkor som förmyndare. Dessa kommer jag att återvända till senare i detta kapitel. Först tillbaka till 1777-1782 för att se lite närmare på kopplingarna mellan egendom och entlediganden från förmynderskapet.

Avträdelser för gäld och skuld

Man kan alltså urskilja flera typer av skäl för en förmyndare att söka entledigande. Skuldsattheten är ett helt förväntat skäl, med tillägget att det förstås inte var förbjudet att låna om man var förmyndare, men däremot klart problematiskt att hamna i ett läge där skulderna översteg förmågan att betala igen.

Vid några tillfällen 1777-1782 händer det att vi stöter på en annars rätt ovanlig figur i sammanhanget, nämligen den levande fadern. Fäder avträdde vid ett par tillfällen förmynderskapet för sina egna barn, då de var i en sådan situation att de inte längre kunde sköta eller var betrodda med egendomsförvaltningen. Klädesvävaren Isac Dimberg var så skuldsatt att hans hus skulle säljas på auktion, och förmynderskapet för hans son, främst förvaltandet av sonens morsarv, överfördes därför av rådhusrätten till en perukmakare.⁴⁵ En sons morsarv stod i centrum även i ett senare fall. Rådhusrätten hade då efter att ha tagit del av bouppteckningen efter Ellicka Appelskog insett att hennes tvåårige son riskerade att förlora hela sitt morsarv, då hans far, sjömannen Peter Sifverström, sjönk allt djupare i skuldsatthet. Därför utsågs två förmyndare från hennes släkt, som gemensamt ansvariga för "att på det bästa för barnets föda och uppfostran sörja, och egendomen till dess nytta använda".⁴⁶ Vi ser här exempel både på det gemensamma ansvaret och åtagandet och på hur släktlinjernas intressen bevakades. En skillnad mellan de två fallen ser vi

⁴⁴ De fem fall som omtalades på det viset rörde fler än fem myndlingar.

⁴⁵ 17810801. Perukmakare Holton ersattes 17820318 av ekonomidirektör Martin Staf.

⁴⁶17810919.

dock i att Dimberg själv begärde att en ny förmyndare utsågs för sonen för att skydda arvet, medan Sifverström inte alls agerade eller ens förefaller ha varit inkallad. I det senare fallet underströks det att ett uppfostringsansvar följde med förmynderskapet, troligen därför att Sifverström var helt utblottad och socialt marginaliserad. I Dimbergs fall är det ju möjligt att sonen stannade hos honom när väl tillgångarna var skyddade från fordringsägarna.

KREDITRELATIONER OCH FÖRMYNDERSKAP

Förmyndaren som sparbank och låntagare

I praktiken hörde en del av förmynderskapen, de där det faktiskt fanns ett kapital att förvalta, till kreditrelationerna i staden (se även kapitel 4). Forskningen om kreditmarknaden i Sverige före bankernas genombrott har inte genererat många systematiska större studier, även om det naturligtvis finns många arbeten som, liksom denna studie, har haft anledning att beröra kreditförhållanden och kreditrelationer ur olika aspekter.⁴⁷ Två relativt nya studier är dock inriktade på att skatta omfattningen av den privata eller icke-institutionella kreditgivningen i 1800-talets Sverige. Håkan Lindgrens artikel om Kalmar 1840-1905 behandlar situationen i en stad.⁴⁸ Anders Perlinges brett upplagda studie av utvecklingen i en skånsk socken berör samma period, men har det agrara lokalsamhället i fokus. Perlinge uppmärksammar också att förmynderskapen var en del av krediterna i samhället. Ofta hade dessa en jämförelsevis lång löptid, och kan sägas vara kredit från den yngre generationen till den äldre.⁴⁹ En stor kvalitativ skillnad uppstod i det svenska samhället i och med bankernas genombrottsfas, som ofta förläggs till 1840-talet. Tidigare fanns, förutom Riksens Ständers Bank (senare Riksbanken) en rad mindre kassor av olika slag, som ofta hade haft karaktären av försäk-

⁴⁷ Perlinge, 2005 innehåller en forskningsöversikt som inriktar sig på krediten som institution och mellanmänniskt fenomen snarare än på bankerna som företag. Fagerlund, 2002 har kartlagt och analyserat kvinnors kreditrelationer i Helsingborg 1680-1709.

⁴⁸ Lindgren, 2002.

⁴⁹ Perlinge, 2005 s 85.

ringsinstitutioner snarare än kreditinstitutioner.⁵⁰ Man har dock antagit att de enskilda, privata långivarna dominerade stort. Perlinge belyser det missledande i antaganden om att den privata låne marknaden skulle vara av informell karaktär, och att en *formalisering* därför uppträder i och med bankernas uppkomst. Tvärtom fanns det många formaliserade men privata, eller icke-institutionella kreditrelationer. Somliga av dessa var i högsta grad reciproka, men Perlinge visar också på en livlig verksamhet bland ett antal "sockenbankirer" som var inblandade i en omfattande och förmodligen givande utlåning. Omyndiga var i sammanhanget alltså emellanåt exempel på ett slags privata långivare, deras förmyndare kunde antingen låna själva eller agera bankirer och låna ut kapitalet till andra mot ränta. I detta avseende finns det en stark koppling mellan ämnen som var uppe till debatt i riksdagen under 1800-talets första hälft och de som framträder vid en läsning av förmynderskapsprotokollen.

Förmynderskap och fastighetsförsäljning

Sparbanksboken fanns inte på 1770-talet, utan myndlingarnas kapital skrevs i ärendena från den tiden ofta in som in-teckningar i förmyndarens fasta egendom. Det förekom därför att ett förmynderskap upphörde eller överfördes i och med försäljningen av en fastighet. Ett exempel på detta får vi när landtullsbesökare Peter Landtberg och vaktmästaren Friedrich Olsson framträdde i rådhusrätten. Landtberg hade sålt sitt hus till Olsson, och i samband med detta ville han avsäga sig förmynderskapet för sin syster, Anna Maria Landtberg. Peter Landtberg lämnade in en förmyndarräkning (arvet var på dryga 49 riksdaler) och föreslog Olsson som sin efterträdare, vilket också rätten accepterade.⁵¹ Förmynderskapet och förvaltandet av arvet följde här snarare med fastigheten än släktskapsbanden. Även detta ser jag som ett utslag av i hög grad inbäddade egendomsrelationer. Ägandet av fastigheten inbegrep i detta fall också ansvaret för – eller tillgången till – ett förmynderskap. Ovan nämnda Anna Maria Landtberg benämndes i texten som "flickan", och var förmodligen ett barn vid denna tidpunkt. Hennes röst hör vi inte alls, men jag vill lyfta fram

⁵⁰ Söderberg, 1935, se också Fagerlund, 2002.

⁵¹ 17790227.

ett annat exempel, där de ekonomiska relationerna hanterades på ett likartat sätt, men där en vuxen kvinna bidrog till att komplicera saken.

Jungfru Appelträd och hökaren Ahlin

Hökaren Sven Ahlin begärde 1780 att få bli entledigad från sitt förmynderskap för jungfru Christina Appelträd.⁵² Som skäl till detta angav Ahlin att han sålt sitt hus på Spannmålgatan till extra båtskarlen Olof Svensson Rolander. Så långt är det inget särskilt med ärendet. Dock uppstod konflikter, som gör det värt att se lite närmare på det. Som ofta skedde när någon begärde att få bli entledigad så hade Ahlin själv ett förslag på en ersättare, fabrikören och klädesvävaren Anders Claudi. I protokollet noterades särskilt att både Ahlin, Claudi och Rolander personligen närvarade i rättssalen, liksom den omyndiga Christina Appelträd. Försäljningen av Ahlins fasta egendom var alltså den direkta anledningen till entledigandet, detta eftersom Appelträds arv hade stått som en in-teckning i huset. Fastighetsaffären avslutades i rådhusrätten, då Rolander på plats räknade upp köpeskillingen på 600 rdr. Av dessa 600 drogs sedan direkt de 87 rdr som utgjorde Appelträds kapital, enligt den "av Jungfru Appelträd godkända förmyndarerekning" som Ahlin hade lämnat till rätten. Frågan var vem som skulle ta emot dessa pengar? Claudi förklarade sig villig, men Appelträd motsatte sig. I stället uppträdde en fjärde man i rätten, tunnbindaren Johannes Lindbom, som Appelträd sade sig vilja ha som näste förmyndare, trots Ahlins motstånd: "varemot Ahlin påstod Claudiis antagande". I detta sammanhang är det självklart intressant att utröna vems ord som vägde tyngst i frågan; förmyndarens eller den omyndigas? Rådhusrätten valde att utse Lindbom och motiverade detta dels med Christina Appelträds "eget förklarade förtroende" samt dels med att rätten efter att ha underrättat sig om Lindboms vederhäftighet funnit att han var bofast i staden, inte hade några övriga förmynderskapsåtaganden och att han ägde ett hus på Sillgatan, en egendom som inte häftade i skuld, annat än med "en liten del av koppskillingen". Så bestämdes att Appelträds arv skulle tas om hand av Lindbom, dock påpekade hon att 11 rdr av

⁵² 17801120.

de 87 var ränta och rätten sade då att hon själv genast skulle få den summan, medan Lindbom tog emot det överskjutande beloppet, som snarast skulle upptas som en in-teckning i hans egendom i stadens in-teckningsprotokoll.

I detta fall, det enda av dem som ingår i undersökningen av målen 1777-1782 i vilket en omyndig kvinna på egen hand klart uttryckte en åsikt som gick stick i stäv med förmyndarens, så valde alltså rådhusrätten att låta hennes ord väga tyngst. Dessutom var det hon som godkände räkningen över det tidigare förmynderskapet. Det är svårt att tro att social ställning inte spelade någon roll i sammanhanget.⁵³ Tilltalet "jungfru" signalerar att hon hade en högre status än de "fattiga pigor" vi kan stöta på i andra fall. Möjligen speglar också hennes, vad det förefaller, tämligen självsäkra uppträdande detta. Hon gick faktiskt, så vitt vi kan förstå, därifrån med pengar i handen. Inte mindre intressant är dock att försöka förstå konflikten mellan Appelträd och Ahlin. Att hon hade ett intresse av vem som hade förmyndaransvaret för henne, och därmed makten över hennes pengar, är naturligtvis inte särskilt svårt att föreställa sig. Men vari låg Ahlins intresse av att styra vem som skulle efterträda honom? I det här ärendet förefaller det ju inte handla om arvsmedel som han hade någon sorts släktansvar för eller intresse av. Detta var annars relativt vanligt förekommande att en förmyndare hade. Närmare till hands ligger att anta att han av någon anledning hade förespeglat Claudi att denne skulle kunna överta Appelträds arvskapital och på det viset så att säga få tillgång till ett lån.

Så konfliktfyllda var ärendena i regel inte.⁵⁴ Men vid just överförandet av förmynderskapet från en person till en annan var in-teckningarna i fastigheter ett vanligt förekommande instrument, som oftast inte beskrevs i särskilt detaljerade ordalag; exempelvis kan det stå "in-teckning görs i dennes fastighet å Kungsgatan". Undantag fanns dock. År 1780 anmälde en kofferdikapten och ombudsman vid

⁵³ Man skulle kunna dra spekulationen en aning längre och fråga sig om R R dessutom var mindre benägen att lyssna på Ahlin just därför att han sålt fast egendom samt avsåg sig sitt uppdrag? Burskap hade han i alla fall (enl Borgarlängden).

⁵⁴ Jfr dock 17771117, då en omyndig ung man och hans syster lyckades få en förmyndare utbytt.

stadens sjömanshus, Anders Siögård, att han ville entledigas från förmyndarskapet för Susanna Elisabeth Zendell, dotter till en avlidne kofferdikaptan.⁵⁵ Hennes mor föreslog då att dotterns morbror, före detta tullnären Grimberg, skulle bli ny förmyndare. I sammanhanget redovisades dennes innehav av ett skattehemman beläget på landet utförligt: Priset hemmanet inköptes för 1776, hur mycket det dittills fanns av in-teckningar, samt att värdet borde ha ökat med de nyodlingar han företagit sig. Anledningen till den större detaljrikedomen än vad som annars var vanligt är säkert att egendomen inte låg i staden; det fanns inte den lokala kännedom som annars var underförstådd hos rättens ledamöter. Dessutom intygade en häradshövding, av samma skäl, skriftligt att Grimberg inte innehade några övriga förmyndarskap. Siögård och Zendell uppmanades att göra upp affären genom att en korrekt förmyndarräkning upprättades och en in-teckning gjordes vid häradstinget. Förmyndarskapet antecknades alltså i staden, där den omyndiga fanns, medan in-teckningen gjordes i det härad på landet där den egendom som utgjorde en säkerhet för kapitalet befann sig. Denna direkta koppling till in-teckningar samt de konkreta beskrivningarna av egendomsrelationer finns inte kvar i protokollen från 1850-talet. Det starkare sambandet mellan förmyndarskap och in-teckningar vid den tidigare perioden skulle kunna ses som ett utslag av det som Anders Perlinge kallar "en formalisering av kreditgivningens tekniker".⁵⁶ En sådan uppträdde alltså redan under den långa period då privata långivare snarare än institutionella dominerade kreditmarknaden.

Att låna och att förränta. Börda eller tillgång för förmyndaren?

Som framkom i kapitel 4 var frågan om förmyndarnas skyldighet att betala ränta på myndlingarnas inestående kapital en fråga som debatterades i riksdagen. Utifrån spridda omnämmanden där skulle man kunna dra slutsatsen att det fanns skillnader i lokal praxis. Att ärvt kapital förvaltades med ränta av en särskilt utsedd person var en fråga om säkerhet för de omyndiga, men det kunde också vara en börda för förmyndaren. Det var förmodligen så att det var en fråga

⁵⁵ 17800308.

⁵⁶ Perlinge, 2005, s 157

som aktualiserades i högre grad när arvet utgjordes av en penningssumma, än när det rörde sig om fast egendom.⁵⁷ Alltså borde förvaltning av pengar vara mer av en börda för förmyndaren. Samtidigt kunde förmyndaren dra en viss nytta av att vara ett slags sparbank; han kunde helt enkelt använda kapitalet som ett lån.⁵⁸ Denna aspekt bör vi beakta särskilt i förhållande till kreditmarknadens funktionsätt och institutionella förutsättningar.

Uppgifterna om förmyndarnas räntebetalningar till myndlingarna är inte särskilt vanligt förekommande i protokollen: i endast sju fall nämndes detta uttryckligen.⁵⁹ Det är därför svårt att göra en hållbar kvantitativ sammanställning av denna företeelse, eller att ha en säkrare allmän uppfattning om hur dessa betalningar sköttes. Vi kan dock föra vissa resonemang utifrån de fall som förekom. Den lagstadgade räntenivån, sex procent nämndes i några av fallen. Att räntan skulle betalas verkar i dessa ärenden vara självklart, och det förefaller vara så att detta skedde i hög grad med det syfte som också lagstiftningen uttryckte; att fungera som försörjningsbas och underhåll för de omyndiga. Jag utgår dock ifrån att det emellanåt var så att räntan, eller delar av denna, betraktades som legitimt arvode för förmyndarens arbete. Så var det i målet där sjötullsbesökaren Sommarin i Malmö hade varit utsedd förmyndare för några omyndiga barn i Göteborg (detta då arvet befann sig i Malmö) under ca ett halvår. Sommarin deklarerade då att han inte betalade ut någon ränta till barnen, eftersom han inte krävde ersättning för sitt arbete.⁶⁰

Ett ärende från 1780 innehåller ingredienser från ett flertal av temana i undersökningen. Inte minst visar det på en rätt stor tröghet för kapitalet så väl som för rättsförhållandena, just därför att förmyndaren var "sparbanken". Kofferdikaptenen Anders Lundberg,

⁵⁷ Man kan naturligtvis tänka sig att man ser till att även den fasta egendomen förräntar sig vid förvaltning, och det finns självklart ett underhållsansvar.

⁵⁸ Andersson, 1998 s 255 diskuterar ett mål från 1725, där en häradsrätt sade till en klagande omyndig man att vara nöjd med att hans arv inte sjunkit i värde, och förmyndaren att inte begära ersättning. Att förmyndaren haft och kunnat använda kapitalet utan att behöva betala ränta var lön nog. Andersson refererar också till ett par ärenden där förmyndaren fått ersättning.

⁵⁹ 17770312, 17770326, 17780228, 17780907, 17791004, 17800417, 17821005.

⁶⁰ 17780228.

ansökte om att få överta förmynderskapet för sin svägerska, jungfru Maria Jacobina Deucher. Den hittillsvarande förmyndaren, handelsmannen Johan Schutz hade haft hand om detta i sex år, men sade sig vara beredd att överlåta det. Hennes arvskapital, 133 riksdaler, var dock "utlånt på tid" och detta lån förföll inte till betalning förrän i slutet av nästkommande augusti månad. Rätten beslutade därför att någon ny förmyndare inte kunde utses förrän den tiden löpt ut och konstaterade dessutom att jungfru Deucher redan hade uppburit räntan för denna tid.⁶¹

1852-57 – spår av en ökad formalisering

Under det första tvärsnittet, 1777-1782, överensstämmer antalet ingångna förmynderskap i liggarna i stort sett med antalet ärenden. I tvärsnittet från 1852-1857 överstiger antalet ärenden som tas upp i protokollen antalet ingångna förmynderskap. Detta kan förklaras med att det visar sig att det i undersökningen från 1850-talet dyker upp en ny typ av ärenden i protokollen, nämligen ansökningarna om *decharge*, ansvarsbefrielse.⁶² Dessa formaliteter upptar en stor plats bland ärendena jämfört med det tidigare tvärsnittet. Arton ärenden, alltså nära 15%, innehåller *decharge*ansökningar. Dessa består mestadels av fåordiga anteckningar i protokollen där någon ansöker om och beviljas *decharge*, och kan därför verka ha ett lågt informationsvärde för undersökningen. Jag anser dock att förekomsten av dessa ärenden är ett resultat i sig. Förmyndare utsedda av rätten, i det här fallet endast män, ville i stigande utsträckning ha formella papper på att de inte längre hade förmyndaransvar och att anspråk inte kunde riktas mot dem. Förklaringarna till detta skulle kunna vara flerfaldiga. Man kan tänka sig att det blev allt vanligare att tidigare myndlingar eller deras ombud, exempelvis äkta män, faktiskt lämnade klagomål på förmyndarnas förvaltning. Men man kan också tänka sig att det har att göra med en allmän förskjutning mot transaktioner

⁶¹ 17800417.

⁶² På uppslagsordet *decharge* i SAOB anges 1751 som tidpunkt för det första belägget för användningen av begreppet i betydelsen befrielse från skuldförbindelse, medan första belägget för betydelsen ansvarsfrihet från ämbete eller förtroendeuppdrag skulle vara från 1760-talet. Själva begreppet borde alltså ha kunnat användas även 1777-1782.

av mindre inbäddat slag på andra områden. Den här typen av dechargeförklaringar kan ha varit viktiga att ha vid exempelvis låneförbindelser i förhållande till institutionella långivare. Det kan också vara så att rätten själv använde ett tydligare, eller mer formaliserat språkbruk för att göra klart att en ansvarsbefrielse fanns. Många ansökningar om decharge kom dock in *efter* att själva entledigandet hade skett, vilket tyder på att tidigare förmyndare begärde decharge av något särskilt skäl. Det är således främst i det här sammanhanget som sambandet med kreditrelationer framträder på 1850-talet. I förhållande till den tidigare nämnda formaliseringen av kreditgivningens tekniker så skulle dechargeansökningarna kunna tyda på en ökande formalisering av privata kreditrelationer liksom en växande institutionell marknad, det vill säga reguljära banker, med strängare krav på den som sökte kredit.

DEN MEDBORGERLIGA PLIKTEN

Rättshistoriker har tolkat förmynderskapets utveckling i stadsrätten som att det där tidigt blev ett slags semi-offentligt ämbete.⁶³ En av mina slutsatser från följande undersökning är att element inte bara av semi-offentligt ämbete utan också medborgerlig plikt var viktiga inslag i förmyndarinstitutionen i staden. Vi ska återvända till det tidigare nämnda ärendet med Susanna Zendell. Hennes namn dyker upp i undersökningen första gången 1777, tillsammans med brodern Johan Gierdt. Deras mor, Anna Magdalena Zendell, ansökte då om att hennes två barn skulle få en förmyndare. Hon hade själv föreslagit två handelsmän, herrar Lamberg och Carlsson. Dessa var dock

⁶³ Se Gadolin, 1934. Denna aspekt av medborgerliga plikten och förmynderskapen skulle möjligen kunna kompletteras med en annan typ av undersökning, där fokus skulle kunna vara på i vilken utsträckning tjänstemän vid stadens rättsinstitutioner och myndigheter tog på sig förmynderskap när släkt- och yrkesband inte räckte till. I den undersökning av förmynderskapsliggare från Göteborg för åren 1777-1802 som presenterats i en tidigare publikation var den typen av yrkesbeteckningar vanligt förekommande Ighe, 2004. Drygt 10% kunde kategoriseras som tjänstemän, och ytterligare 6% var just tjänstemän vid stadens rättsinstitutioner och myndigheter. Av dessa fanns några namn som återkom vid upprepade tillfällen. Det fanns säkerligen män som oftare än andra tog på sig eller blev anmodade att ta på sig dessa uppdrag. Jfr Anders Perlinges "sockenbankirer". Perlinge, 2005.

alldeles ovilliga. De förklarade att deras egna "göromål" inte tillät uppgiften, och att de dessutom redan var förmyndare för barnen till en superkargör respektive en gördelmakare. De anhöll därför om att få slippa. Rättens utslag blev att de hade laga ursäkt. Protokollet säger dock att det hade blivit anmält till rätten att bouppsteckningen efter kofferdikaptenen Zendell inte kunde slutföras om inte förmyndare utsågs åt barnen, varför man inte lät ärendet vila, utan försökte igen. Förslaget föll nu på segelsömmare Mortonsson och en blockmakare Kihlberg: "ty efterskickades dessa sistnämnda, vilka inom en kort stunds förlopp sig inställde". Kihlberg kunde dock även han ursäktas sig med att han redan hade två förmynderskap. Nu återstår alltså Mortonsson, som sade sig acceptera på villkor att han fick hejderidaren och landsfiskalen Isac Grönbohm till sin "medhjälpare". Rätten antog Mortonsson och inkallade Grönbohm till nästa rättegångsdag. Grönbohm kom, men rätten fick veta att även han redan hade flera förmynderskap, och han slapp. Dock hade Grönbohm på eget initiativ med sig en kofferdikapten, Anders Siögård, och slutligen blev denne utsedd till Mortonssons medhjälpare, då han "ej gitade förete laga förfall".⁶⁴ Detta ärende var ovanligt snårigt, därför att flera föreslagna förmyndare efter varandra framförde och befanns ha laga ursäkt. Men vi kan just därför uppmärksamma inslaget av samhälleligt ansvar och medborgerlig plikt. Änkans eget förslag föll på ett tidigt stadium. Rätten tog då över och försökte leta fram ersättare. Här kan man se framför sig hur någon lägre anställd vid rätten måste ha skickats iväg efter dessa hantverkare, som sedan infann sig mer eller mindre direkt, vilket ledde till att ärendet kunde lösas. Det är anmärkningsvärt att så många av dessa män faktiskt redan var förmyndare och verkade vara helt införstådda med vad det innebar och vilka regler som kringgärdade uppdraget. Detta var en del av den medborgerliga plikt de hade som män och borgare i staden, men bara inom vissa gränser, något som både rådhusrätten och männen själva var medvetna om.

⁶⁴ 17771029, 17771101.

MÄNNEN I SLÄKT OCH FAMILJ

Det är, som tidigare nämnts, osäkert om alla fall av släktskap mellan aktörer framgår av protokollen. Jag vill dock resonera något om de manliga släktpositioner som man kan anta var särskilt vanliga bland förmyndarna. Exempelvis mor- och farbröder, men också svågerskapet skulle kunna vara en sådan position. Även styvfädernas roll beaktas. Av målen från 1777-1782 framgår att en gift man kunde förväntas ta på sig förmyndaransvaret för hustruns omyndiga syskon; yngre barn eller vuxna ogifta systrar. I sju fall möter vi uppenbart de omyndigas svågrar som föreslagna eller avgående förmyndare.⁶⁵ Däremot omtalas inte den typen av släktskap i mer än ett ärende i det senare tvärsnittet.⁶⁶ I fem ärenden från 1777-82 antogs morbröder eller farbröder som förmyndare.⁶⁷ I det senare tvärsnittet innehåller två ärenden farbröder som tillträdande förmyndare.⁶⁸

Äkta män till tidigare omyndiga utgjorde inte någon ny typ av ärenden på 1850-talet, men väl en grupp aktörer som i princip aldrig omnämndes 1777-1782. Det gör de dock i det senare tvärsnittet, som en effekt av de formella dechargeförklaringarna. I fem fall av entlediganden nämndes de helt kortfattat, men de uppträdde alltid i samma syfte: att ge ansvarsbefrielse åt sina hustrurs tidigare förmyndare.⁶⁹ Genom dessa ärenden blir mäns relationer med varandra via kvinnors egendom och relativa omyndighet mycket tydliga.⁷⁰ En annan kategori män som fick en ny roll i det senare tvärsnittet var styvfäder till omyndiga. Som kommer att framgå tydligare i avsnittet om änkors rådigheter nedan, så möter vi indirekt styvfäder till

⁶⁵ 17771025, 17771105, 17780801, 17781104, 17790714, 17791004, 17800417. Själva beteckningen svåger dök upp vid fler tillfällen, men betydde då t.ex. att någon var svåger till en änka, dvs. farbror till myndlingen.

⁶⁶ 18550709.

⁶⁷ I 17770414 samarbetade två farbröder och en morbror. I 17780902, 17800410, 17820320 handlar det om farbröder och i 17800308 antogs en morbror.

⁶⁸ 18540612, 18560515.

⁶⁹ 18521202, 18521213, 18521230, 18540831, 18550129.

⁷⁰ Jfr Fagerlund, 2002, s 111, som visar på att arvstvister där män krävde sina hustrurs arvslotter, bl.a. från tidigare förmyndare, var en viktig del av målen rörande arv i Helsingborg runt sekelskiftet 1700.

omyndiga i både det tidigare och det senare tvärsnittet. I ärendena från 1700-talet hanterades dessa män på ett sätt som man skulle förvänta sig med utgångspunkt i lagstiftningens syfte att bevaka egendom från olika släktlinjer. Änkors nya män blev därför inte förmyndare, utan nämndes i sammanhang när änkornas barn just på grund av mödrarnas omgiften fick andra förmyndare. Tre styvfäder framträdde, alla för att söka förmyndare åt sina styvbarn.⁷¹ I ett annat fall blev faktiskt en styvfar förmyndare, men då för att han själv krävde detta. Här talas om "målet emellan" snörmakaren mästare Johan M Schliebe och skomakaren mästare Olof Kruse. Schliebe "påstår att Kruse måtte befrias" från förmyndarskapet för Johanna Friderica Westerlund, som var Schliebes styvdotter och bodde i hans hus.⁷²

I ärendena från 1850-talet dök styvfäder upp som förmyndare i fyra fall, till synes helt oproblematiskt.⁷³ I ett fall bad en kvinna själv om en ny förmyndare efter att hennes styvfar dött, i de tre andra överlämnade tidigare utsedda förmyndare ansvaret åt styvfäder just därför att dessa män trädde in i familjen. I det sista ärendet av dessa möter vi båtskeppare Anders Nilsson som ville entledigas från förmyndarskapet för avlidne snickarearbetaren Lars Jakobsson och hans änka Anna Maria Thorsdotters son Carl Johan. Nilsson ville att förmyndarskapet skulle överföras till muraren Johan Larsson som numera var gift med änkan. I rätten föredrogs att bodelningen efter Jakobsson var färdig 1855 och att denna innebar att skulder betalats och att sedan en fastighet i 12:e roten till hälften tillföll änkan och till hälften sonen, "med ansvarighet att betala återstående skulder 79 rdr 10 sk Bco". Därefter accepterade och antogs Larsson, vilket betydde att han nu hade stora förfoganderättigheter över fastigheten, både som äkta man och som förmyndare.⁷⁴

ÄNKORNA - MÖDRAR OCH FÖRMYNDARE

Som i så många andra avseenden ifråga om samhällslivet före 1800-talets mitt, intog änkorna en särställning inom förmyndarinstitu-

⁷¹ 17780923, 17781104, 17810908.

⁷² 17820918.

⁷³ Mål 99 1853, 18550910, 18560214, 18570406.

⁷⁴ 18570406

tionen. Hur detta uttrycktes i lagtexter har jag behandlat i kapitel 3. Nu är frågan hur änkorna framträdde i förmyndarskapsärendena. Inledningsvis kan man konstatera att de ganska ofta förekom i sammanhanget i det sena 1700-talets Göteborg. I 32 av 128 mål, det vill säga i nästan en fjärdedel av dessa, återfinns vi änkor som på något sätt var inblandade, som mer eller mindre aktiva parter.⁷⁵ Dock förekom det inte att någon av dem *utsågs* till förmyndare. I 20 av dessa ärenden uppgavs änkorna ha varit där på eget initiativ, medan de i åtta fall hade blivit kallade till rätten. Huvudsyftet med avsnittet om änkorna är att undersöka deras rådigheter ifråga om sina barns angelägenheter samt att undersöka hur praxis i rådhusrätten förhöll sig till vad lagtexterna föreskrev. Den mycket ofta citerade paragrafen i 1734 års ärvdabalk, "Änka råde sig och gods sitt själv" var trots allt inte självklart tillämpbar; förfoganderätten här gällde varken henne själv eller hennes egna tillgångar.⁷⁶ Änkor var myndiga, men deras myndighet var inte av samma omfattning som en mans vid samma tid – givet lika social ställning i övrigt.

Vilken roll hade då änkorna i sammanhanget? Det framgår i ärendetexterna att änkorna oftast hade det dagliga ansvaret för sina barn, men också att det fanns en rad ekonomiska omständigheter som ansågs kräva att också en manlig förmyndare tillsattes. Detta då det förefaller som om änkorna i många fall i praktiken innehåft förmyndarskapet för sina barn under en tid. När de återfinns i förmyndarskapsprotokollen är det för att de av olika skäl skulle kompletteras av en manlig förmyndare. Vilka var då dessa skäl?

Änkor 1777-82, omgiften

Utifrån vad som sades i 1669 års Förmyndareordning och 1734 års lag kan man anta att ett vanligt skäl till att änkors barn fick en ny, manlig förmyndare utsedd var att modern, dvs. änkan, gifte om sig. När en änka gifte om sig uppstod en ny maktstruktur i hushållet, där den nye mannen innehade husfaderspositionen. Men om änkan hade omyndiga barn ur ett tidigare äktenskap så var hans makt över dessa

⁷⁵ Det räcker inte med att en änka nämns i målet, eller har testamenterat pengar till en omyndig för att det ska räknas i sammanhanget, utan det måste handla om en faktiskt agerande person.

⁷⁶ 1734 års lag, 1981 ÅB 19:3.

och deras egendom i åtminstone vissa avseenden klart begränsad. Som tidigare påpekats förutsatte lagen att en ommyndigs arv, i praktiken särskilt ett fädernesarv, skulle skyddas från en styvfars inflytande och intresse. Vid en genomgång av de 32 ärendena i vilka änkor förekom, visar det sig dock att bara ett fåtal av dessa, fyra stycken, var uppenbart påkallade av att en änka gifte om sig.⁷⁷ I bara ett av dessa fyra fall får vi se att det verkligen bränner till och att rätten faktiskt grep in för att hindra en omgift änkas försök att disponera sitt barns arv.⁷⁸ Det gällde flickan Catharina Ståhlberg och hennes arv efter fadern, sjömannen Peter Ståhlberg. Ingripandet var föranlett av att änkan – både muntligen och skriftligen uppgavs det – hade begärt att få förestå sin dotters arv på 228 daler smt, som var innestående i Auctionscassan. Det noteras att änkan hade gift om sig med en linvävare Rossberg och att rådhusrätten befarade att arvet skulle "förtäras" då makarna levde under så torftiga omständigheter. För att skydda arvet utnämnde man istället sillevrakaren Niclas Coopman till förmyndare. Vad det förefaller så blev änkan inte tillfrågad om sin ståndpunkt. Dock sade rådhusrätten att Coopman tilläts att ge modern 28 daler smt av själva kapitalet "till barnets nödtorftiga beklädning" samt att hon, eftersom hon hade sagt att hon ville behålla barnet hos sig, fortsättningsvis skulle ha rätt att årligen få ut räntan på sex procent, något som Coopman skulle se till. Det här är en ganska tydlig illustration av Förmyndareordningens regler som dels sade att omgifta mödrar inte hade samma rådigheter som en omgift far eller som den änka som fortsatte att leva ensam, dels att rätten faktiskt kunde låta en förmyndare ta av kapitalet om försörjningssituationen så krävde. Restriktionerna på änkans rådigheter var i det här fallet omfattande och verksamma. Man kan också hävda att det starka lagliga skyddet av dotterns ärvda kapital verkar ha fungerat.

⁷⁷ I dessa fall angavs att ett omgifte hade ägt rum, t.ex. att barnen var "ur förra gifte". I de övriga fallen, där inget sådant nämndes, angavs det oftast vem kvinnan ifråga var änka efter, och om hon fortfarande kallades för hans efternamn antar jag att hon inte är omgift.

⁷⁸ 17821005 pag 41 "Då RR företog sig att nämna förmyndare".

Vilka var änkornas rådigheter?

Änkor hade möjlighet att vända sig till rätten för att klaga om de ansåg att barnens förmyndare inte skötte uppgiften på ett riktigt sätt. Vi ser dock inte mycket av sådana öppna konflikter mellan en änka och en förmyndare i dessa ärenden. Däremot förekom att ett missnöje uttrycktes efter att en tidigare förmyndare hade dött. Det handlade då ofta om att se till att de omyndigas kapital behandlades på det sätt man ansåg riktigt vid arvsskifte och bouppteckning. Så var fallet när sjömansänkan Wickberg 1777 vände sig till rådhusrätten. Hennes två barn med den döde Wickberg hade enligt henne ett arv efter fadern, på 200 dsmt vardera, att kräva från sina båda tidigare förmyndare. Hon hävdade att hon av okunnighet inte hade bevakat barnens rättigheter men att hon nu hade förstått att förmyndarna hittills inte gjort sig mån om deras bästa. Den ene av dessa hade enligt henne rymt iväg från staden medan den andre dött. Hon föreslog därför att skomakaren Börje Hallin skulle bli förmyndare i deras ställe. Något komplicerades möjligen saken av att hennes son redan var död, och att det därför bara var den 18-åriga dottern som kunde få en förmyndare utsedd. Hallin accepterade utnämningen. När det gällde kärnfrågan om att utsöka det påstådda innestående arvet så tog rätten inte ställning vid det här tillfället. Wickberg och den nye förmyndaren uppmanades istället att komma in med en utförligare "på laga vis grundad" skriftlig redogörelse i frågan.⁷⁹

De ärenden i vilka änkor var inblandade dominerades av att de behövde manliga förmyndare åt sina barn för att transaktioner av olika slag skulle kunna utföras. Med Inger Dübecks begrepp kan man säga att dessa änkor agerade som om de inte hade kompetens att företräda barnen i egendomsrättsligt avseende.⁸⁰ Primärt handlar det om att göra anspråk på arvsmedel. Detta anges i 13 av de 32 ärendena (se tab 6.3). Att förmynderskapet hade genusaspekter både i lag och i praktik är i dessa fall uppenbart. Som illustration av detta vill jag lyfta fram ett mål från 1777.⁸¹ Målet omfattade ett flertal aktörer som befann sig i olika för undersökningen relevanta positioner. I

⁷⁹ 17770607 pag 3f.

⁸⁰ Eller, med en annan översättning, *behörighet*. Andersson Lennström, 1994

⁸¹ 17770903.

centrum, kan man säga, befann sig arvet efter en nyss avliden omyndig kvinna, klamparedottern Anna Andersdotter. Hennes förmyndare, hökaren Anders Österberg, ville att arvet skulle delas mellan hennes arvingar så att han skulle kunna avsluta sitt uppdrag. Andersdotter hade haft tre syskon, en syster och två bröder, men ingen av dem befann sig i rättssalen. Systemen kan i och för sig ha varit i livet, men företräddes i så fall av sin man, Annas svåger. Anna Andersdotters båda bröder, klampareåldermannen Lars Andersson samt bokhållaren Anders Andersson var bägge döda. Eftersom de hade lämnat omyndiga barn efter sig var dock deras änkor, Anna Christman och Annika Bonde, inkallade till rätten.⁸² Det konstaterades sedan i protokollet att Österberg inte kunde entledigas ifrån sitt förmynderskap för den dödas efterlämnade arv innan förmyndare utsetts för brorsbarnen. Rätten uppmanade därför änkorna att föreslå "skickliga förmyndare". Annika Bonde sade då att hon ville att hennes svåger, inspektor Jan Bocan, skall bli förmyndare för hennes son och dotter.⁸³ Anna Christman å sin sida föreslog helt enkelt att hökaren Österberg skulle bli hennes dotters förmyndare, vilket han accepterade. Vi har här ett ganska tydligt exempel på att rådhusrätten verkade utgå ifrån att dessa änkors behörighet inte räckte till för att lösa denna - vad det verkar - annars ganska okomplicerade överföring av ett arv. Dock krävdes det förmyndare i flera led på grund av den döda ogifta kvinnans omyndighet, svågerns målsmanskap över den gifta systemen samt de två änkornas begränsade behörighet. I ett annat, tidigare nämnt ärende, hade en änka i Malmö, Margaretha Gullberg, testamenterat pengar till sin systers barn i Göteborg. Även systemen, Christina Gullberg, var änka.⁸⁴ Hon förefaller inte ha varit omgift, men en ny manlig förmyndare utsågs efter hennes förslag (men på rättens uppmaning), och de fick tillsammans underteckna den för-

⁸² En pojke på 16 år samt två flickor, 15 respektive 16 år gamla.

⁸³ Varvid rätten sade att hon skulle ta med svågern upp till rätten en annan dag, utan vidare kallelse, så att detta kunde ordnas. Tre veckor senare 17770924, förekom Annika Bonde igen, denna gång dock med en bokhållare, Daniel Rask, som antogs som förmyndare. Svågern hade av någon anledning dragit sig ur.

⁸⁴ 17780228. Änkan nämns i texten både som Gullberg, liksom sin syster, och med sin döde mans efternamn, Paulin.

myndarräkning som en i Malmö utsedd förmyndare skickat till rätten i Göteborg.

Några undantag där änkor förekom men genusaspekten spelade en underordnad roll - sett ur just änkans perspektiv - finns dock. Exempelvis när rådhusrätten grep in för att utse förmyndare åt omyndiga Catharina Maria Barthengren, då hennes mor änkan Elisabeth Barthengren hade gått i konkurs.⁸⁵ Änkan hade uppgivit sin egendom till avträdesförmån som det hette, och en handelsman utsågs därför till förmyndare för att tillvarata dotterns intressen i konkursboet och de väntade tvisterna runt detta. I det här fallet var situationen inte uppenbart påkallad av att det var modern som dittills varit Catharinas förmyndare, förmodligen kunde samma sak ha hänt om det hade varit hennes far.⁸⁶

Ett fall som är något speciellt, inte till det yttre, men ifråga om några formuleringar, dyker upp 1778. Rådhusrätten tog då upp en skriftlig anhållan från Ingrid Olbers, änka efter en handelsman.⁸⁷ I sin inlaga hade Olbers skrivit att hon var medveten om att lagen tillät henne att förestå sina barn och deras gods, men att hon likväl ville att rätten skulle utse hennes måg, handelsmannen Olof Spargren, till god man för hennes omyndiga barn - fem döttrar och en son. Det nämns inte att detta skulle vara ett tidsbegränsat arrangemang, till exempel i samband med ett arvsskifte, men däremot poängterades det att Spargren skulle bevaka barnens rätt och bästa *i samråd* med deras mor.

Avvikande är också ett ärende där domkapitlet meddelade rådhusrätten att man i samråd med änkebiskopinnan Lamberg utsett förmyndare åt hennes omyndiga systerdotter, jungfru Anna Sophia Lamberg.⁸⁸ Det man kan reagera på här är att änkan tillfrågades utan att vara mor åt den omyndiga i fråga, men det kan vara så att det inte

⁸⁵ 17780302. Jens Sandahl har uppgett för mig att E Barthengren deltog en hel del i sillhandeln i stan, men jag har ingen närmare referens till detta.

⁸⁶ Jag vet dock inte varför eller hur Barthengren gick i konkurs.

⁸⁷ 17780801.

⁸⁸ 17810808. Förmyndare till omyndiga ur prästhushåll skulle utses av domkapitlet, enligt det ståndsåtskilda rättsväsendets principer, vilket detta var ett exempel på. I protokollet hänvisades till den Kungl. Resolution på städernas besvär från 28 aug 1727 där detta fastslogs.

fanns någon nära manlig släkting, och det var naturligtvis så att sagda änka åtnjöt en ovanligt hög social status.

Släkt- eller yrkesband?

Man kan fråga sig vad som styrde dessa änkors val av förmyndare åt sina barn? I vilken relation ville de stå till den som skulle ta tillvara deras barns intressen och ha makten över deras egendom och därmed rimligen vara en betydelsefull person för hushållets ekonomi? Med det material som använts här går det förstås inte att få ett rakt svar på den frågan. Dock skulle man kunna fråga sig hur släktrationer betydelse framträder i förhållande till exempelvis yrkesrelaterade nätverk. Hustru Anna Eriksdotter, änka efter trädgårdsmästare Anders Österberg, verkar kombinera båda dessa principer. Till förmyndare för sina tre små barn föreslog hon både en släkting och en yrkesbroder till den döde mannen (och således möjligen även till henne själv). Det handlar om svågern och kofferdikaptenen Johan Berndtsson och om trädgårdsmästaren Eric Ahlgren som medförmyndare, då Berndtsson snart skulle ge sig iväg på utrikes sjöresa.⁸⁹

Jag förväntade mig att det skulle vara vanligt att änkorna föreslog - eller blev uppmanade av rätten att föreslå - förmyndare som tillhörde den döde mannens släkt, eftersom det var en princip som uppmuntrades i lagstiftningen. Resultatet från undersökningen visar dock inte på att detta skulle ha varit en generell princip. Faktum är att det inte en enda gång nämndes att den föreslagna förmyndaren var släkt med de omyndigas far. I två fall uppges förmyndarna ha varit släkt med änkan själv, och i ett fall var han en måg (svärson).⁹⁰ Däremot förekom det i sju fall att en änka föreslog yrkesbröder till en avlidne make som förmyndare för sina omyndiga barn.⁹¹ Möjligen skall man inte dra några långtgående slutsatser av detta, men jag tycker ändå att det är rimligt att anta att vi kan se att yrkesrelationer och nätverk som kan ha varit knutna till stadens korporationer eller

⁸⁹ 17791206.

⁹⁰ Vilket ju innebar att han var släkt med både änkan och den avlidne i lika hög grad.

⁹¹ Det betyder alltså att den avlidne och den föreslagne hade precis samma titel; som skeppare, hökare, skomakare, bagare eller handelsman. Det räcker inte med att båda tillhör hantverkarkategorin.

varit av mer informell karaktär spelar roll.⁹² Det är mycket möjligt att en liknande undersökning av den svenska landsbygden vid samma tid skulle ge vid handen att släktrelationer var av större vikt.

I tabell 6.3 har jag sammanställt "änkemålen" från tvärsnittet 1777-82 utifrån några specifika aspekter som beaktades vid undersökningen. Till att börja med är målen fördelade på vem som sades vara initiativtagare till att frågan väcktes i rätten: änkan själv, eller rådhusrätten. Sedan fördelas förekomsten av det uttalade syftet att förmyndaren skulle utsöka barnens arv på dessa kategorier, samt förekomsten av att förmyndaren som tillsattes var en yrkesbroder till de omyndigas far.

TABELL 6.3. Ärenden där förmyndare åt änkors barn utsågs 1777-1782, fördelade på initiativtagare, angivet syfte samt andelen förmyndare med samma yrke som myndlingens far

Initiativtagare		Angivet syfte		Fader och ny förmyndare hade samma yrke
		Arvs-krav	Övrigt/ej angivet	
Änkan	20	6	14	7
Rådhusrätten	8	5	3	0
okänd/ övrig	4	2	2	1
Summa	32	13	19	8

Källa: GLA: Göteborgs Rådhusrätt och Magistrat intill 1900, Liggare över förmynderskapsmål, 1777-1802 DIII 1

Att syftet med att utse en manlig förmyndare var att genomföra transaktioner, och då kanske framförallt att begära pengar ur ett dödsbo, är en uppgift som återkommer i ärenden ur alla kategorier. Men allra vanligast var att detta sades i ärenden initierade av rådhusrätten själv. Rådhusrätten var den instans i staden som hade hand om bouppteckningarna och i samband med det uppmärksammade man fall där man bedömde att en manlig förmyndare be-

⁹² Fagerlund, 2002 har visat att dopfadderrelationer i Helsingborg ca 1700 byggde på såväl släkt- som yrkesrelationer.

hövdes. I majoriteten av ärendena uppges dock änkan själv ha sökt upp rätten.⁹³ Det tydligaste sambandet mellan undersökta kategorier i dessa mål hittar vi mellan förekomsten av yrkesbröder som föreslagna förmyndare och änkornas egna initiativ. Av detta menar jag att vi kan dra slutsatsen att änkorna, när de själva hade möjlighet att styra, valde en person som de redan hade förtroende för och som familjen/hushållet kanske redan hade andra ekonomiska och sociala relationer med. När rätten var initiativtagare är det dels troligt att man valde någon utifrån mer allmänna kriterier; kanske någon borgare eller tjänsteman som ansågs stå på tur. Men det var antagligen också så att rätten var mer aktiv när änkorna var fattiga, inte hade det rätta kontaktnätet och saknade gentjänster att kräva in.

Änkorna 1852-1857 – många och auktoriserade

I urvalet av ärenden från åren framträder två tydliga skillnader från 1700-talsundersökningen; dels var änkorna oftare än tidigare aktörer och dels så antogs de formellt som förmyndare. 1852-57 återfanns änkor som aktörer i 39 av 122 ärenden, en ökning av deras andel till närmare en tredjedel av samtliga. Den stora skillnaden från tidigare tvärsnitt är dock att det nu förekom att änkorna själva antogs som förmyndare i rätten. I tio av fallen med änkor som aktörer begärde samtidigt en tidigare manlig förmyndare entledigande. I sju av dessa tog eller möjligen återtog sedan änkan själv förmynderskapet.⁹⁴

Följande ärende kan tjäna som exempel: Handelsman Magnusson hade 1851 blivit förordnad till förmyndare för avlidne smeden Gabriel Jansson och hans änka Anna Britta Larssons tre omyndiga söner. I januari 1854 hade Magnusson tvingats avträda sin egendom till borgenärer och avsåg sig därför förmynderskapet. Rådhusrätten kallade då in änkan för att be henne att föreslå ny förmyndare.⁹⁵ Av

⁹³ Användandet av skriftliga inlagor är ingenting som jag har valt att problematisera. I fem av dessa ärenden står det dock klart att änkornas kontakter med rätten var tagna per brev. I fyra av dessa fem ärenden är det änkan som framstår som initiativtagare, medan hon förefaller närvara personligen i alla fall då rätten stått för kallelsen.

⁹⁴ 18530217, 18530310, nr 199 1853 (datum inte läsbart), 18540119, 18541009, 18550329, 18560828.

⁹⁵ 18540119.

änkans berättelse framgår att det inte fanns några pengar kvar efter maken. Handelsman Magnusson hade tvingats att betala dödsboets skulder med arvet. Avsaknaden av kapital för förvaltning får sedan motivera att det blir änkan själv som utses; "i anledning varav R R med sagde Magnussons entledigande från sagde förmynderskap förordnade änkan jämlikt stadgandet i 20 kap 2§ ÅB". Man kan notera att lagparagrafen som åsyftades gav änkan rätt att förestå barnen såväl som deras gods, med fädernes fränders eller förmyndares råd. Rättens tolkning verkar vara att om "godset" saknades var inte heller behovet av en utomstående, alltså manlig, förmyndare lika stort.

Vad nytt?

Detta betyder ju inte att det var något nytt att änkor kunde vara förmyndare. Men det var nytt att änkornas förmynderskap bekräftades och antecknades i rådhusrätten. Vad hade då hänt, och när hade det hänt? Att utifrån tvärsnitten uttala sig om precis när en förändring däremellan skedde är förstås inte möjligt. Eftersom jag tidigare gjort en genomgång av liggaren för hela perioden 1776-1802 vet jag dock att vi inte hittar mer än två änkor som antas som förmyndare för sina egna barn under denna period.⁹⁶ Om man bläddrar i liggarna verkar det vara så att änkor dyker upp allt oftare från 1820/30-tal och framåt.

Detta ter sig lite extra intressant i förhållande till vad som framkom i kapitel 4, om debatten om lagstiftningen på 1800-talet. I det civillagsförslag som presenterades på 1830-talet fanns ett förslag på lagändring som innebar att den tidigare formuleringen att modern kunde överta förmynderskapet skulle omvandlas till att modern *skulle* vara förmyndare. Kommittén som hade författat förslaget förtydligade själva detta med att det som tidigare varit en rättighet borde bli en plikt. Flera remissinstanser motsatte sig detta med motiveringar som sade att kvinnor kunde tänkas ha andra och fler skäl att slippa än män.⁹⁷

⁹⁶ 17890228 samt 17970904.

⁹⁷ Tablå 1, 1839 s 99.

Eva Böttgers testamente

Änkornas ökande antal som formellt antagna förmyndare ledde inte till att deras potentiella intressekonflikt med barnen försvann från behandlingen i rätten. Änkan Eva Böttger anhöll i februari 1853 om att få överta förmynderskapet för fyra av sina fem barn med den avlidne maken skomakarmästare Böttger.⁹⁸ Hon angav som skäl att äldste sonen nu var myndig och att hon var beredd att överta förmynderskapet för de två kvarvarande omyndiga sönerna samt döttrarna. Sedan 1849 hade en annan skomakarmästare, J A Sunnerberg, varit förmyndare, och även denne infann sig i rätten. Eva Böttger visade då upp ett ömsesidigt testamente som hon och maken hade skrivit, i vilket det sades att den överlevande skulle sitta i orubbat bo. Sunnerberg sade sig inte tidigare ha sett detta testamente, och rätten argumenterade därför för att det, trots att det uppgavs vara bevittnat, inte kunde anses ha vunnit laga kraft. Utslaget blir därför att Sunnerberg tills vidare skulle kvarstå som förmyndare. Den äldre sonen nämns inte vidare, men det var rimligen hans anspråk på arv som Eva Böttger försökte skydda sig mot. I oktober återkommer parterna och uppger denna gång att arvsfiktet är klart.⁹⁹ Sunnerberg entledigas och Böttger fick överta förmynderskapet på egen hand. Till skillnad från i det ovan nämnda fallet med Anna Britta Larsson och hennes barn finns det ingen anledning att tro att boet helt saknade inestående arv för barnen.

Änkorna från Majorna

En referenspunkt för hur många änkor som blev förmyndare på 1860-talet är möjlig att få. När Majorna 1868 införlivades med Göteborg gjordes en överföring av gällande förmynderskap från Säfvedals Häradsrätt till Göteborgs Rådhusrätt. Det äldsta förmynderskapet som togs upp i denna förteckning var ingånget redan 1841, men det övervägande antalet av förmynderskapen var ingångna under perioden från 1850-talets mitt till och med 1867. Majornas särpräglade ekonomiska och sociala profil märks i de yrkesbenämningar som angavs för de manliga förmyndarna i förteck-

⁹⁸ 18530217.

⁹⁹ Mål 199 1853 (datum oläsligt).

ningen. Sjömän, skeppare, klampare, arbetskarlar, sockerbruksarbetare och utövare av enklare hantverk som till exempel skomakare dominerar. Männerna utgjorde 83% av förmyndarna, kvinnorna 17%. Samtliga kvinnor som förekom som förmyndare benämndes utifrån sitt civilstånd som änkor, utan någon övrig angivelse av hur de försörjde sig.¹⁰⁰ Procentandelen änkor var alltså rätt mycket högre i Majorna än i själva staden, vilket naturligtvis kan leda till en del funderingar om de sociala skillnadernas betydelse; om klass och genus. Det är möjligt att den större andelen överklass inne i staden; handelsmän, rika hantverkare, ämbetsmän och ståndspersoner, ledde till att förmyndaransvaret oftare lades på, eller togs av männen.

Omgiften och handlingsutrymme

Om man jämför 'änkemålen' från de två undersökningsperioderna så omnämns inga uppenbara omgiften i det senare tvärsnittet. Av skäl som jag har nämnt tidigare kan man dock inte utgå ifrån att det med säkerhet betyder att ingen av änkorna var omgift. Samtidigt så uppgavs det bara i tre ärenden att änkan blivit kallad till rätten snarare än att själv ha varit den initiativtagande parten. Det verkar alltså som att det i det tidigare tvärsnittet oftare var rätten som kallade in änkorna, emellanåt för att se till att inte styvfäder kom för nära ommyndigas arv. I det tidigare tvärsnittet var det också vanligt att kvinnor hänvisade till att deras barn behövde förmyndare för att arv skulle kunna "utsökas". Sådana formuleringar får man leta förgäves efter 1852-57. Som tidigare föreslog änkorna förmyndare till sina barn för rådhusrätten. I två fall så antyder efternamnen att det möjligen var släktingar på faderns sida.¹⁰¹ I tretton ärenden, alltså en tredjedel, var det män som var yrkesbröder till den avlidne mannen. Detta är en ökning i förhållande till den tidigare perioden.

¹⁰⁰ GLA, Gbg Rådhusrätt och Magistrat intill 1900, D III: 16, Utdrag av Sävedals häradsrätts förmyndarskapsförteckning angående förmyndarskap i Majorna. Det sammanlagda antalet är 439 förmyndare, varav 74 änkor.

¹⁰¹ Avlidne torparen Olaus Olssons änka Olena Olofsdotter föreslår gårdsdrängen Johannes Olsson till förmyndare för dottern, mål 127 1855, avlidne stensättaren Rutger Nilssons änka anhåller om att stadstjänaren J E Nilsson blir utsedd för hennes två söner, 18551213.

"HENNES ÅSTUNDAN OCH HANS BEGIFVANDE" –
DE OMYNDIGA SOM AKTÖRER

Omyndiga kvinnor och barn 1777-1782

Alla förmynderskapsmål berörde naturligtvis på ett eller annat sätt omyndiga personer. De var ofta barn, men vi stöter också på vuxna personer; kvinnor som kan ha varit i vilken ålder som helst och unga män under 21 år. Att åldersbestämma personer utifrån det källmaterial jag använt låter sig bara göras i de fall när den omyndigas ålder tagits till protokollet, vilket inte hörde till regeln, även om det förekom. En exakt åldersbestämning tillför dock inte någon särskilt viktig information – antingen så var en person vid ett givet tillfälle omyndig eller så inte. För pojkar var det ett tillstånd som kunde förväntas förändras med åldern. För båda könen inträdde ett mer självständigt stadium när man vid 15 års ålder kunde disponera inkomster, men i övrigt kunde alltså behovet av förmyndare fortvara under lång tid. För att belysa vilken funktion en förmyndare kan ha fyllt för en vuxen kvinna i det sena 1700-talet kan följande korta fallbeskrivning från ett av ärendena användas:

Uti ingifwen skrift andrager afl. Skraddarens, Andreas Strömgrens omyndiga dotter, Beata Strömgren, att bemälte thes fader i lifstiden, uti framl. Hr Commissarien Buscks Sterbhus lämnat en liten penningesumma innestående, såsom testamente til hennes förman. Och som besagde Sterbhus tilsagde sig wilja berörde penningar utbetala til emottagning af någon annan; ty anhåller Beata Strömgren, at Skraddaren Mäster Joh. Friedr. Delphendahl, hwilken hon hafwer förtroende til, och lofwat uti förmynderskap sysslande wilja ingå, måtte förses med förordnande at upbära medlen och med sterbhuset om räntan liqvidera.¹⁰²

Skraddardottern Beata Strömgren skrev alltså till rätten för att få en förmyndare utsedd. Vi kan inte veta om initiativet var hennes eget, men det var i varje fall inte rättens. Skälet hon angav var att hennes far hade lämnat pengar i arv till henne. Pengarna var i sin tur innestående i ett annat dödsbo. Hon säger sig ha varit i kontakt med detta, men de ville inte betala ut pengarna direkt till henne utan krävde

¹⁰² 17780907 pag 14.

att hon skaffade en förmyndare. Förslaget hon själv framförde var Mäster Delphendahl. Han var, liksom hennes far, skräddare. Kan-ske hade hon känt honom hela livet. Försöker man förstå individen Beata Strömgren så verkar hon ju ha varit kapabel till agerande på egen hand. Men hennes omyndighet innebar en begränsad förfoganderätt över de ärvda pengarna. Det var förmyndaren som skulle förhandla om och få ut arvet och det var han som skulle se till att hon fick den ränta hon hade rätt till.

Omyndiga som talar i egen sak

I 19 mål förekom en omyndig person själv i rätten på ett sådant sätt att jag har bedömt att de var där på eget initiativ eller att de på annat sätt agerade eller blev ombedda att agera i egen sak. I en del av fallen begränsade sig det jag betecknar som "agerande" dock till att den omyndigas samtycke till valet av förmyndare togs till protokollet.

TABELL 6.4. Omyndiga aktörer i förmyndarprotokollen 1777-1782 fördelade på kön

	kvinnor	män	Summa
Antal omyndiga	22	3	25
Söker förmyndare på eget initiativ	13	2	15

Källa: GLA: Göteborgs Rådhusrätt och Magistrat intill 1900, Liggare över förmynderskapsmål, 1777-1802 DIII 1

Det ovan diskuterade målet med Christina Appelträd är ett av de få fall där en omyndig persons agerande tog sig sådana uttryck att vi faktiskt kan se att hennes vilja drev ärendet åt ett visst håll, *mot* en myndig mans vilja. I ett annat fall, som inbegrep omyndiga av bägge könen, framträdde glasmästarsonen Olof Peter Linde och hans syster Juliana betydligt försiktigare. De hade dessutom med sig en rådhusauskultant som biträde. Inledningsvis så sade Olof att han redan hade uppnått myndig ålder, men att han inte tyckte sig ha den "eftertanke och drift som fordras för att utsöka sina rättigheter och gods sitt vårda". Han ville dock ersätta sin nuvarande förmyndare med en annan. Det framgår att Linde, och därmed antagligen också hans syster, ansåg sig ligga i tvist med den nuvarande förmyndaren, en snickarmästare von der Heide. Linde använde sig av begreppen vederhäftighet och skicklighet genom att betona att von der Heide saknade bägge egenskaperna. Von der Heide å sin sida hävdade att han ville kvarstå som förmyndare och sade att han inte ansåg att det

fanns skäl nog att skilja honom ifrån uppdraget. Rådhusrätten gick dock även i denna konflikt på de omyndigas linje. Man sade att genom den kunskap rätten hade om von der Heides egenskaper och villkor fick anklagelserna anses vara grundade. Efter Lindes önskan så utsågs istället källarmästare Schlemminger, som var Lindes husbonde. Rådhusauskultanten lät också meddela att han blivit ombedd av den hustru, hos vilken Juliana Linde tjänade, att begära att Schlemminger skulle bli även hennes förmyndare.¹⁰³

En fråga om klass?

Det är ofta svårt att göra rimliga sociala kategoriseringar baserade på historiskt källmaterial. Att bestämma kvinnors sociala tillhörighet är dessutom en särskilt svår uppgift, då de sällan titulerades med annat än en uppgift om civilstånd. För de ogifta kvinnorna användes en titulatur som visserligen var tänkt att avspegla status, men som ändå bara ger en grov bild. *Fröken*, *jungfru*, *mamsell* och *piga* är alla beteckningar på ogifta kvinnor. Fröken var en titel som användes för adliga kvinnor. Jungfrur och mamseller brukar allmänt förstås som kvinnor ur borgerligheten, eller tillhörande de grupper som kallades ofrälse ståndspersoner. Pigor var närmast en yrkesbeteckning; så kallades jordbrukardöttrar eller de som var i pigtjänst hos någon.¹⁰⁴ I regel betyder detta att de hade en lägre social status än personer med tidigare nämnda titlar. Det är dock ett allmänt problem att man inte alltid kan likställa en social statusbeteckning med en viss ekonomisk position eller försörjningssituation. Det har visat sig att många av de ogifta kvinnorna ur borgerligheten, med titlar som "mamsell" ändå levde ett ekonomiskt marginaliserat liv, inte sällan rent av fattigt, särskilt om de av någon anledning inte befann sig inom ramen för ett större hushåll. En del av dessa levde ensamma, eller kanske tillsammans med andra ogifta kvinnor eller änkor.¹⁰⁵ I ett patriarkalt ståndssamhälle, om än i sakta upplösning, så kan vi dock förvänta oss att människor ur olika sociala kategorier men med samma brist på ekonomiska resurser hanterade sin fattigdom på tämligen skilda vis, och

¹⁰³ 17771117. Den omnämnda hustruns efternamn är mycket svårtytt.

¹⁰⁴ Carlsson, 1977, Artæus, 1992.

¹⁰⁵ Artæus, 1992.

dessutom bemöttes på olika sätt av omgivningen. I sin avhandling om ensamstående kvinnor i Västerås visar Irene Artæus att kvinnor ur mamsell- respektive piggrupperna uppvisade olikartade flytt- och bosättningsmönster under tidigt 1800-tal.¹⁰⁶ *Pigorna* kom oftast ifrån landsbygdssocknar runt om den undersökta staden, och de flyttade till arbetstillfällena i staden, ofta efter en tids tjänande på landsbygden.¹⁰⁷ *Mamsellerna* var oftare antingen födda i staden eller ditflyttade från betydligt längre avstånd än pigorna – de sökte kanske inte i första hand arbetstillfällena, de stannade hos eller flyttade till släkt.¹⁰⁸ I min undersökning från 1776-1782 finns inga fröknar och heller inga mamseller, dock blir den titeln vanlig under 1800-talet. De omyndiga kvinnorna kallades i 1700-talsmaterialet för jungfrur, pigor eller benämndes som sina fäders döttrar; exempelvis målardotter, eller helt enkelt som omyndiga.¹⁰⁹

TABELL 6.5. Antal aktiva omyndiga kvinnor fördelade på titlar samt medgivande från slakten 1777-1782

Titel	Antal	Ensamma i rätten	Släktens medgivande
Piga/tjänande *	8	5**	0
Jungfru	9	2	4
Omyndiga//dottern	5	4	0
Summa	22	11	4

Källa: GLA: Göteborgs Rådhusrätt och Magistrat intill 1900, Liggare över förmynderskapsmål, 1777-1802 DIII 1

Anm: * Härunder har en kvinna som kallats för hushållerska samt en sjuk syster till en piga inräknats. ** Två pigor representerades av andra omyndiga; en bror respektive en syster.

¹⁰⁶ Artæus 1992.

¹⁰⁷ Artæus 1992 s 84.

¹⁰⁸ Artæus 1992 s 88.

¹⁰⁹ De unga män som återfanns i denna kategori med aktiva omyndiga kallas för gosse, glasmästerson samt smedgesäll.

I arbetet med att sortera mål efter kategorin "aktiva omyndiga" framträdde ett mönster; inledningsvis vill jag understryka att detta rör sig om ett litet antal mål, vilket förstås gör att möjligheten att dra några generella slutsatser utifrån dessa kan verka väl begränsad. Det var förhållandevis ovanligt att förmyndaren som antas för de omyndiga i ovanstående kategori uppgavs ha varit en släkting. Detta skedde bara i två fall, och i bägge dessa gällde det jungfrur. Förklaringen kan vara att det oftast var kvinnor som saknade nära släktingar, helt eller på rimligt geografiskt avstånd, som vände sig till rätten på egen hand. Det var också så att de som titulerades "pigor" oftast förekom helt själva i rätten och aldrig hade någon form av godkännande från släktingar att lägga till sina egna anhållanden om att få förmyndare utsedd.¹¹⁰ Ett något annorlunda mönster ser vi när det gäller de kvinnor som benämndes som "jungfrur". Slakten var i dessa ärenden närvarande på ett helt annat sätt, antingen direkt eller genom att de uttalade sitt medgivande, vilket ju indirekt betyder att de också signalerade att de kunde ha varit beredda att motsätta sig valet av förmyndare. Vi får i dessa fall sällan veta vilka summor de eventuella arven bestod av. De få uppgifter som finns talar om att en jungfru ägde 87 rdr, en piga 26 rdr och en piga påstod sig ha rätt till ett arv på dryga 33 rdr.¹¹¹

OMYNDIGA AKTÖRER 1852-1857

Andelen ärenden som kan sägas innehålla en omyndig aktör har sjunkit i det senare tvärsnittet. Jämfört med 19 fall och en andel på 15% utgjorde de 11 stycken, eller 9% av ärendena. Två av dessa aktörer var unga men myndiga män som med sitt eget medgivande omyndigförklarades. Endast en av kvinnorna benämndes som något annat än omyndig dotter, pigan Brita Maria Wahlström som hade

¹¹⁰ En kvinna som titulerades piga kan som sagt oftast förmodas ha tjänst i en annans hushåll, och därför stå under dennes husbondevälde. "Pigor" utgjorde mellan 20-30% av de kvinnor som hade egna hushåll i Nora, Västerås och Örebro under tidigt 1800-tal. Dessa närmade sig ofta medelåldern eller var ännu äldre, och kan ha lämnat de inhyses tjänsteåren bakom sig, frivilligt eller ej. Artæus, 1992 s 52.

¹¹¹ Vi får dock inte veta om hon via sin förmyndare lyckas utsöka detta arv, som uppgavs vara inestående i en tidigare förmyndares dödsbo.

ärvt pengar efter en mamsell Svanander.¹¹² Den närvarande bryggaren och föreståndaren vid fattighuset, J A Pripp, föreslogs av henne själv och accepterade. Samtliga omyndiga kvinnor uppgavs själva ha lämnat förslag på vem de vill ha utsedd till förmyndare, och deras förslag ifrågasattes inte. I den meningen framträder dessa omyndiga som aktörer i rätten som mindre bundna till familjen eller hushållet än sina motsvarigheter under den tidigare perioden. Endast en kvinna, Adelaide Hjort, hade också med sig samtycke från sina "närmaste fränder"; sin mor och en svåger.¹¹³ De två omyndigförklarade männen samtyckte båda, åtminstone formellt, till att försättas i denna situation. Men medan den ene, studeranden Carl Michaeli, själv anhöll om detta, så kom ansökan i det andra fallet från den unge mannens far, som också lämnade förslag på förmyndare.¹¹⁴ Ett annat fall av omyndigförklaring återfinns i urvalet, men utan att personen själv agerade. Det handlar då om en järnbärränka som fick en järnbärrare och en nämndeman till förmyndare.¹¹⁵ I både hennes och de båda unga männen fall noterades det i protokollen att omyndigförklarandet skulle kungöras i Post- och inrikes tidningar.

De myndigförklarade kvinnorna

I juni 1858 antogs förordningen som gav ogifta kvinnor över 25 år rätt att ansöka om myndighet hos domstolarna. Sådana ansökningar inkom också till rådhusrätten i Göteborg. En rejäl lunta till liggare påbörjades för att föra bok över de myndighetsförklaringar som följde. Redan i november 1863 kom dock den lag som gav en generell myndighetsålder för ogifta kvinnor.

¹¹² 18560505.

¹¹³ 18540320.

¹¹⁴ 18530620, 18540105.

¹¹⁵ 18561030.

TABELL 6.6. Antal myndigförklarade kvinnor i Göteborg 1858-1864, fördelade på titlar.

År	Yrkesbe- teckningar	Mamsell	Piga eller f d piga	Jungfru	Ingen angiven	Summa
1858	3	5	6	0	41	55
1859	3	29	11	11	22	76
1860	0	11	13	0	62	86
1861	6	29	18	5	37	95
1862	14	77	23	3	98	215
1863	7	25	20	2	34	88
1864	1	12	4	0	31	48
Summa	34	188	95	21	325	663

Källa: Gbg Rådhusrätt och magistrat intill 1900, Register över myndiga anmälda kvinnor, 1858-1864, D III:5.

Förfarandet blev därmed onödigt och boken aldrig fylld. Ändå var det ett antal kvinnor, 663 stycken, som under dessa år blev myndiga via rådhusrätten. 1862 översteg antalet ansökningar i Göteborg dem som lämnats in från hela landet året 1850.

SAMMANFATTNING. VEM BLEV FÖRMYNDARE OCH VEM FICK FÖRMYNDARE?

De manliga borgarna

Vad har hänt under tiden som förflutit mellan de båda tvärsnitt som den här undersökningen bygger på? Lagstiftningen rörande aktörernas positioner var densamma, och mäns maktskapande relationer med andra män genom förmyndarinstitutionen, alltså via kvinnors och barns egendom, kan sägas ha varit ett dominerande inslag vid båda dessa tidpunkter. Man kan dock se förskjutningar i på vilka axlar detta skedde. Den medborgerliga plikten var till synes ett större inslag i det tidigare tvärsnittet än det senare, liksom inslag av egenomsrelationer av mer inbäddat slag. Det är möjligt att den något uppstramad lagstiftningen från 1845 om stadens ansvar för kontrollen bidrog till detta.

I undersökningen av ärenden från 1777-82 var det uteslutande män som utsågs till förmyndare av rådhusrätten. Dessa var ofta bor-

gare i staden, utan uppenbara släktskap med de omyndiga och det förekom att det var tjänstemän knutna till stadens förvaltning som åtog sig förmyndarskap. När någon skulle bli förmyndare så bedömdes hans ekonomiska och sociala ställning, liksom i viss mån personlig lämplighet; *vederhäftighet* och *skicklighet* var nyckelbegrepp. Männen dominerade stort också vid tvärsnittet 1852-1857, men vi får då mindre av utredningar om deras ekonomiska ställning. Släktrationer av typen att de tillträdande förmyndarna var mor- och farbröder till de omyndiga var inte så uppenbara och vanligen förekommande som förväntat, vare sig i det tidigare eller senare nedslaget.

Änkorna

När änkor tog initiativet till att deras barn fick ny förmyndare valde de ofta att föreslå en man som hade samma yrke som deras döda män hade haft. Jag tolkar detta som att ekonomiska och sociala nätverk som sammanhängde med yrkesutövning av olika slag var viktiga i staden. Att utse dessa män till förmyndare för avlidna kollegers barn blev ett sätt att fortsätta bygga på dessa relationer. Det är lätt att se det som att det var relationen mellan den döde fadern och förmyndaren som var den viktiga. Men det skulle också kunna vara så att änkan har fortsatt verksamheten på något vis, och att förmyndaren var *hennes* kompanjon och kontakt lika mycket som den döde mannens. Änkornas omgiften kunde leda till att en ny manlig förmyndare utsågs. Vid den tidigare perioden var det, helt enligt lagen, aldrig styvfadern som fick uppdraget. Detta såg annorlunda ut vid det senare nedslaget, då ett par styvfäder antogs som förmyndare.

I det senare tvärsnittet antogs änkor som förmyndare i rådhusrätten, vilket aldrig skedde i det tidigare.¹¹⁶ På 1770-talet dök änkor-na endast upp därför att de i olika situationer inte verkade räcka till som förmyndare åt sina barn, inte minst när det gällde att kräva in barnens ärvda pengar ur andras dödsbon. På 1850-talet verkar det ha funnits en annan inställning. Änkor kunde exempelvis ta över ett förmyndarskap för barnen när en tidigare utsedd man drog sig tillbaka. Denna förändring kan tolkas som en ökad formalisering såväl

¹¹⁶ Jfr Karlsson Sjögren, 2006 om att änkor aldrig utsågs till formella befattningar, som värderingsmän, gode män etc. i städerna från 1600-talet och framåt. s 44.

som en större acceptans av änkornas auktoritet som förmyndare. Vad jag inte kan veta är, om de änkor som tidigare förekom men inte betrodde på samma sätt, främst var ifrågasatta av rätten, av andra aktörer runt omkring eller av sig själva.

De omyndiga

Det är ofta svårt att i de enskilda fallen skilja ut de vuxna, ogifta kvinnor som med senare lagstiftning blev myndiga, ifrån de barn som är omyndiga enbart på grund av sin ålder. Att kvinnor/flickor utgjorde två tredjedelar av de omyndiga ger en klar indikation på att de vuxna kvinnornas omyndighet genererade ärenden i rätten. Det är därför intressant att se att den kvantitativa jämförelsen pekar mot ett par förändringar. För det första att ärendemängden hade vuxit i förhållande till befolkningen vid det senare tvärsnittet. Detta kan delvis förklaras med en ökning av dechargeärendena. Ökningen kan rimligen även ha berott på att förmynderskap formaliserades för större delar av befolkningen vid det senare undersökningstillfället. En effektivare kontroll från myndigheternas sida skulle alltså kunna ha varit en orsak. Ett ytterligare skäl skulle kunna vara det faktum att änkor i större utsträckning blev formellt antagna som förmyndare till sina egna barn.

En annan kvantitativ förändring var förskjutningen i könsfördelningen bland de omyndiga, från närmare 67% 1777-82 har kvinnornas/flickornas andel sjunkit till knappt 60% 1852-57. En möjlig förklaring till det skulle kunna vara att kontrollen - i form av formellt förmynderskap - över vuxna omyndiga kvinnor faktiskt hade minskat något. Vi ser också att de mål som kunde klassas som att de innehöll en vuxen omyndig som tydlig aktör minskade sin andel. Man kan ju förstås fråga sig hur själva befolkningsammansättningen förändrats över tid. Som framgick av föregående kapitel föreföll Göteborg inte ha haft något anmärkningsvärt stort överskott av ogifta kvinnor vid den senare tidpunkten. Snarare tvärtom, jämfört med Stockholm. Andelen ogifta kvinnor kan dock i alla händelser inte antas ha minskat över tid. Å andra sidan kan naturligtvis de vuxna kvinnornas andel av målen ha minskat just därför att förmynderskap över barn i allmänhet i högre grad avhandlades i rätten. Avslutningsvis så bör man förstås hålla i minnet att även i ett läge där fördelningen var helt jämn mellan flickor och pojkar, så varade ju förmynderskapen i tid betydligt längre för flickorna så länge kriterierna för omyndighetens upphörande var beroende av kön.

Det lokala medborgarskapets plikter

I lag och debatt så väl som i protokollsanteckningar från domstolen kan vi möta formuleringar om att förmyndarens främsta uppgift och skyldighet var att bevaka sina myndlingars "rätt och bästa". I de ärenden som ligger till grund för undersökningen ser vi framför allt hur förmyndare krävde in arvsmedel ur dödsbon för omyndigas räkning, hur de förvaltade pengar och lämnade ränta, eller hur de försökte skydda pengar när en överlevande förälder var skuldsatt eller rentav försattes i konkurs. Vi finner naturligtvis också att förmyndare ibland inte uppfyllde sina skyldigheter. Var räntan arvode åt förmyndaren eller underhåll för de omyndiga? Både och synes det, men förmodligen mer det första.

Att ha burskap i staden föreföll att ha varit en viktig egenskap för av rätten utsedda förmyndare i 1700-talets Göteborg. Genom detta kunde deras lämplighet samt sociala och ekonomiska status till viss del fastställas. Tvärsnittet från 1777-82 visar tydligt att det också var en medborgerlig plikt för de manliga borgarna i staden att åta sig förmynderskap när lämpliga förmyndare ur familjekretsen saknades. Protokollen ger exempel på både mer eller mindre påtvingade förmynderskap och på att tilltänkta förmyndare på laglig grund lyckades undkomma att utses till ett förmynderskap, exempelvis på grund av att de redan hade sådana uppdrag. Vad hände med det medborgerliga åtagandet över tid? Talet om plikt liksom betoningen av burskapet var inte alls lika tydligt i ärendena från 1850-talet. Min slutsats är att det hade skett en förändring av det lokala medborgarskapet. Detta är en fråga som både har en förvaltningsrättslig och en ideologisk sida. Det lokala medborgarskapet var i sig inte lika exklusivt längre, vilket rimligen också medförde att skyldigheterna fördelade sig på en större andel av befolkningen. Att änkorna nu auktoriserades i protokollen kan tolkas som ett led i detta.

Konflikter som byter arena?

Förmyndarinstitutionen kan säkert sägas ha utvecklats för att minska konflikter runt ägande och förfogande, särskilt i samband med generationsskiften. Att konflikterna ändå fanns, synliga eller inte, är egentligen självklart. Förmynderskapsprotokollen verkar dock inte vara den rätta källan för att hitta långdragna strider. Sådana återfinns troligare i de ordinarie domböckerna.

Uttalade konflikter var alltså inte ett framträdande inslag vid något av tvärsnitten, men framgick ändå tydligare i den tidigare undersökningen. Dessa konflikter kan då ofta hänföras till de inbäddade

egendomsrelationer som förmynderskapen var en del av. Det kunde i praktiken vara svårt att avstå från eller avveckla ett förmynderskap om pengarna var låsta i fast egendom eller utlånade till en tredje part. En del klagomål på förmyndares förvaltning som inkom, från änkor för sina barns räkning eller i några fall från omyndiga själva, är på sätt och vis tecken på konflikter, men vi får inte så många dramatiska redovisningar av detta i protokollen. Det är dock intressant att notera att rätten, i de få fall som omyndiga hävdade en egen åsikt i motsättning till förmyndarens, gick de omyndiga till viljes. Rättens agerande låg i allmänhet mycket nära vad lagen föreskrev. Man höll, förmodligen via bouppteckningarna som lämnades in till rätten, koll på att omyndiga som ärvde fick förmyndare. Det verkar också ha ansetts viktigt att den formella gången hölls, att arvsskiften skulle vara klara etc. Rätten tycks ha ansett det vara viktigt att förmyndaren hade en liknande eller bättre ekonomisk ställning än myndlingen.

DISKUSSION AV RESULTATEN

De institutionella positionernas innehåll

Undersökningens resultat skulle kunna analyseras utifrån två teman: aktörernas förhållande till de institutionella positionerna och egendomsrelationerna. När det gäller de institutionella positionernas innehåll och eventuella förskjutningar i dessa menar jag att undersökningen har gett en del resultat. De patriarkala rådigheterna verkade och fungerade, men var både viktigare och mer samlade hos de enskilda personer som innehade dem 1777-82. Av rätten utsedda manliga förmyndare valdes då ur de burskapsägande borgarnas skara, samt från stadens tjänstemän. Den medborgerliga plikten var ett viktigt inslag. Förmyndarna hade stor makt över sina myndlingar och ett visst ansvar inför släkt och myndigheter. Det lokala medborgarskapet hade på 1850-talet ändrat karaktär och hanteringen formaliserats. Detta visade sig i att burskap inte längre efterfrågades, men kanske också i att tidigare förmyndare sökte dechargeförklaringar i mycket större utsträckning vid den senare tidpunkten.

Änkans behörighet att på egen hand agera för sina barn förefaller att ha ökat i praxis vid det senare tvärsnittet jämfört med tidigare. Styvfadern, den omgifna änkans man, verkar också ha åtnjutit ett större förtroende att agera i faderns ställe. Släktintressenas makt kan sägas ha strukit på foten för den snävare kärnfamiljen och dess överhuvud: en änka eller en gift man.

I de omyndigas fall är det svårt att skönja någon tydlig förändring genom undersökningen av förmynderskapsprotokollen. De vuxna

kvinnornas andel förefaller dock ha minskat bland ärendena. Vi vet också att ganska stora förändringar var på gång i samhället när det gällde ogifta kvinnors möjlighet till självständig ekonomisk verksamhet av olika slag. Den myndighetsreform som markerar undersökningens slutpunkt kom ju också att innebära att själva det lokala politiska medborgarskapet öppnades för de ogifta kvinnor som hade personliga förmögenheter.

Egendomsrelationernas formering – kreditrelationernas förändring

En allmän reflektion som kan göras utifrån undersökningen är att arvskapitalets särskilda position bekräftades. Det var de ärvda förmögenheterna som vaktades särskilt via förmyndarinstitutionen. Rätten ansträngde sig för att bevaka släktlinjernas lagliga intressen men såg också till att omyndiga hade rätt till försörjning via avkastningen på ärvt kapital. Om vi koncentrerar oss på hur arv och förmögenheter hanterades i sammanhanget är avsaknaden av institutionella former för kapitalförvaltning iögonfallande, särskilt i tvärsnittet från 1777-82. Skulder och kapital förvaltades vid denna tid i stor utsträckning hos privatpersoner. Å andra sidan visar exempel från Amsterdam, London och Stockholm att det var möjligt att under tidigmodern tid skapa institutioner med den specifika uppgiften att förvalta omyndigas och föräldralösa kapital. Abraham Sahlstedts tidigare nämnda skrift från 1760-talet föreslog en annan variant på att lösa detta institutionellt. I Göteborg verkar dock det mesta ha varit rent privata affärer. När ett förmynderskap innebar egendomsförvaltning (det gjorde det ju inte alltid) så blev det i praktiken en kreditrelation.

Vid det senare tvärsnittet, 1852-57, så var materialet inte alls lika detaljerat när det gäller egendomsrelationer. Jag menar dock att detta egentligen är ett resultat i sig. I staden fanns det då flera banker, och en allmän förändring av kreditväsendet kan förväntas ha inverkat på vilken information och vilka överenskommelser som var viktiga att göra i sammanhanget. Vi kan tolka den ökade förekomsten av ansökningar om decharge som en del i formaliseringen av kreditrelationer. Framförallt tyder det på fler relationer av mindre direkt och personligt slag, som inte vilade på rykte och förtroende genom personlig kännedom utan på formella kriterier. En koppling till den oro över "dolda förmynderskap" som yppades i riksdagsdebatten är absolut möjlig (se kapitel 4).

Inteckningsförfarandet i samband med förmynderskapen var på 1770-talet ett uttryck för socialt inbäddade egendomsrelationer, för-

anledda av att det fanns så få institutioner utanför familj och släkt som kunde förvalta privata medel. Till detta kan man lägga att männen förväntades anta ett ansvar som kunde innebära stora ekonomiska åtaganden, som en förpliktelse kopplad till social ställning. I någon mån finns det motsägelsefulla tendenser i detta. En större rörlighet på finansiella marknader och för ekonomiska resurser överhuvudtaget hade en del i att det personliga förmynderskapet som ett medborgerligt åtagande blev mer tungrott och hämmande. Samtidigt bör just tillgången till institutioner som sparbankerna ha förenklats både förvaltning och övervakning. Även de delade förmynderskapen och tendenserna att utse förmyndare baserat på yrkesbrödraskap kan tolkas som delar av inbäddade egendomsrelationer. De delade förmynderskapen finner vi endast i ärendena från 1777-82, medan "yrkesbröderna" har ökat sin andel något i det senare tvärsnittet från 1852-57. Av detta kan man möjligen dra slutsatserna att förmynderskapen vid periodens slut lättare hanterades av enskilda, eller att man då var allmänt mindre benägen att ingå i ekonomiska förbindelser utan klara skiljelinjer emellan de ingående parterna. Sociala och ekonomiska relationer mellan människor i samma yrke eller näring fortsatte däremot att vara viktiga.

Finns det något i denna undersökning som gör att man kan tala om en ökande individualisering under perioden? Ett sådant resultat är ju inte på något sätt kontroversiellt, utan ligger rakt i en ofta träd mittfåra. Jag vill ändå lyfta fram några belägg för sådana tendenser. Det tydligaste är kanske att de delade förmynderskapen försvann. Det är ju faktiskt möjligt att vi ska tolka det som att de änkor som tidigare anmodades att föreslå förmyndare eller självmant sökte förmyndare till sina barn sedan i praktiken såg sitt förmynderskap som delat med dessa manliga förmyndare. Detta skulle betyda att antalet delade förmynderskap var än fler än jag har angett här, och dessutom att de i någon mån fanns kvar även vid det senare tvärsnittet. I så fall var det en förändring med tydliga genusaspekter, där det i det senare fallet bara delades mellan en kvinna och en man, medan det i det tidigare ofta delades mellan män.

Att änkor antogs som förmyndare i det senare tvärsnittet betyder trots allt en mer direkt relation mellan dem och den lokala förvaltningen, vilket gör dem till mer accepterade som rättssubjekt. Att de ogifta kvinnorna i det senare tvärsnittet inte längre föreföll ha tydliga band till släkt och familj kan även det tolkas som en variant på individualiseringen, om än säkerligen högst präglad av hur just staden som socialt sammanhang hade förändrats. I samband med

detta måste väl även det rätt stora antalet kvinnor som sökte den formella myndighetsförklaringen mellan 1858-63 nämnas.

Det är kanske inte rimligt att försöka sig på någon djupare idéanalys baserat på materialet som undersökts, men det kan finnas anledning att referera till en av de historiker som har arbetat med synen på manlighet och manlig auktoritet under perioden. Andreas Marklund menar exempelvis att den lutherska tolkningen av husbondemakten – alltså den gifta mannens makt och ansvar för hustru, barn och tjänstefolk som politiskt mandat ut i offentligheten – var dominerande åtminstone under sent 1700-tal och 1800-talets första årtionden. Men den försvann ur det han kallar "den äktenskapsideologiska reportoaren" under 1820- och 1830-talen.¹¹⁷ Marklund är naturligtvis högst medveten om att mannens målsmanskap över hustrun kvarstod i ännu ett sekel, men menar att han i den lokala rättsskipningen kan spåra en formalisering och individualisering som exempelvis leder till en förändrad behandling av mäns våld mot sina hustrur. Detta våld behandlades, menar han, mer och mer som ett brott mot kvinnans individuella rättigheter. När husbondeväldets norm var starkare så kunde våldet visserligen ses som problematiskt och straffas, men närmast därför att det tydde på att mannen inte hade kontroll över sitt välde; hushållet.¹¹⁸ I föreliggande undersökning har vi ju i första hand mött kvinnor och barn som saknade en husbonde, men å andra sidan många män som fick i uppdrag att i viss mån avhjälpa den bristen, att träda i faderns ställe.

Det finns flera faktorer som pekar på att en tradition av släktlinjernas makt alltmer balanserades av en prioritering av den trängre kärnfamiljen. Detta är tendenser som tidigare har diskuterats av exempelvis Karlsson Sjögren och Sjöberg, vilka påpekar att lag och egendomsformer på flera sätt under lång tid hade lagt mer tonvikt på det äkta paret i staden än på landet.¹¹⁹ Jag menar att det i föreliggande undersökning går att tolka det som att släktintressena bevakades

¹¹⁷ Marklund, 2004, s 40-41.

¹¹⁸ Marklund, 2004 s 56f, Fiebranz, 2002.

¹¹⁹ Sjöberg, 2001a talar om hur förfogandet över döttrars egendom överfördes i kretsar, snarare än längs släktlinjer, som fallet var med sönerna, s 156f. Se även Karlsson Sjögren, 1998 s 210.

tydligare vid det första nedslaget. Detta baserat på att änkornas barn så ofta hade en annan förmyndare än änkan själv, på att styvfäder verkar ha varit uteslutna som förmyndare och på att godkännande av förmyndare från de omyndigas släktingar då oftare togs till protokollet. Änkornas förmynderskap föreföll betydligt mer okomplicerat och självklart vid det andra nedslaget, och styvfäder blev också enkelt förmyndare för sina styvbarn. Principerna var egentligen inte olika vid de båda nedslagen; men jag menar att rättspraxis var mer tillåtande för personer ur olika kategorier att ikläda sig rollen som förmyndare vid den senare tidpunkten, trots att få formella ändringar hade skett. Andra aktörer än tidigare återfanns i den institutionella positionen.

En möjlig tolkning av detta är att den sociala och ekonomiska utvecklingen hade fört med sig att flera funktioner och egenskaper, som tidigare förväntades vara en del av själva förmyndaren som person, nu delvis kunde ligga hos ett mer utvecklat offentligt institutionellt sammanhang. Kraven på egendomsinnehav av ett visst slag, burskap och tillhörighet till rätt släktlinje kunde därför tonas ned. Därmed påverkades också synen på könets betydelse, vilket i sig påverkade förmynderskapets genus.

7. EKONOMISK FÖRÄNDRING SOM GENUSHISTORIA

SAMMANFATTNING AV UNDERSÖKNINGEN

Den kapacitet den omyndige saknar måste den myndige ha. Somliga har dessutom kapaciteten att företräda andra. Dör en far i ett patriarkalt samhälle, måste någon eller något träda i hans ställe. Myndighet och omyndighet är dock historiskt föränderliga kategorier. På 1700-talet var den svenska förmyndarinstitutionen en i hög grad könsspecifik institution, och därför en av beståndsdelarna i tidens genusordning. Både myndighet och omyndighet laddades med och bestämdes av individens könstillhörighet. Vid 1800-talets mitt så inleddes ett slags avkönande av samma institution, och denna process var en viktig beståndsdel i då pågående genomgripande förändringar av såväl genusrelationer som ekonomiska spelregler.

Positionerna

De viktiga lagtexterna som behandlats i denna studie trädde i kraft vid 1600-talets slut och 1700-talets början. Redogörelsen för och analysen av bestämmelserna rörande omyndighet och förmyndarskap, det vill säga Förmyndareordningen från 1669 samt 1734 års lag, visade att lagstiftningen delvis svarade mot aktuella samhällsproblem och därför var föremål för modifieringar (se kapitel 3). 1660-talets lagstiftning har också en mer politisk historia, och kan sägas ha varit präglad av adliga intressen, med ett särskilt starkt skydd för den fasta egendomen. Givet förmyndareordningens utformning är det uppenbart att detta också var en institution med betydelse för krediter. Fast egendom skulle förvaltas och förbättras; lös kunde lånas ut och förräntas. Förmyndaren kunde vara ett slags bankir lika väl som en låntagare.

Förmyndarinstitutionen kom att bli det första civilrättsliga området som fick en rikstäckande lagstiftning. Den var även en del av lagstiftningen där tidigare stadsrättsliga principer blev tongivande

för den rikstäckande lagstiftningen, något som särskilt har poängterats av rättshistoriker.

Genusaspekterna var tydliga. Först och främst bidrog omyndigheten klart till att särskilja könen i civilrättsligt avseende. Varken i lagen från 1669 eller i 1734 års lag hade kvinnorna någon myndighetsålder. Barn upp till 15 år var helt omyndiga. Fram till 1721 innebar 15-årsgränsen att pojkar blev myndiga och flickor giftasvuxna. Därefter komplicerades saken av en gradvis myndighetsskala som vi kan sluta oss till genom att beakta olika grader av förfoganderätt. Då framgår också att kvinnors omyndighet varierade. Ogifta kvinnors position var med avseende på förfoganderätt över ärvd egendom i princip juridiskt likställd med barnets. Giftnor och änkor hade fler rättigheter och därmed också vissa skyldigheter. Viktigt är att poängtera att omyndigas rättigheter på olika vis också reglerades i förmyndareordningen, inte bara de begränsningar som de belades med. Framförallt fastslogs deras rätt till försörjning och att få sitt arv förvaltat på bästa sätt i väntan på myndighet för männens del, och giftermål för kvinnorna. Till det ska läggas att den myndigblivna mannen och den giftna kvinnan – eller hennes make – hade rätt att i efterhand klaga på och söka ersättning från en förmyndare som misskött sig.

Äldre regler utgick ifrån det ideala förhållandet att både faderns och moderns släkt var representerade i förmyndarskapet över omyndiga och deras arv. Förmyndarskapet uppfattades som en kollektiv institution. Under 1700- och 1800-talen minskar det kollektiva inslaget, också i praktiken. Vid periodens slut förutsattes endast en ensam förmyndare.

Den giftna kvinnans roll i förmyndareordningen var marginell. Hennes egen relativa omyndighet reglerades i giftermålsbalken. Dock gjordes ingen skillnad mellan mödrars och fäders behörighet att i testamente utnämna förmyndare för sina barn. Rimligen fick en gift mors utnämning inte så stor betydelse, om hon inte redan var änka eller avled samtidigt som sin man, eftersom fadern förväntas fortsätta förmyndarskapet efter en hustrus död, om än med råd från moderns släktingar.

Det var ankans position som reglerades tydligast. Detta innebar att ankans rättigheter blev både synliggjorda och uttalade. Ankans förmyndarskap var ändå mer villkorat än mäns. Hon skulle redan från början rådgöra med mannens släktingar. Gifte hon om sig så förlorade hon i princip den del av förmyndarskapet som var direkt egendomsdisposition, vilket kan tolkas som att hon då inte heller ansågs vara bäst lämpad att företräda barnen i andra typer av rättsli-

ga ärenden. Däremot hade hon rätt att behålla själva vårdnaden om barnen och sköta deras dagliga fostran. Varken änkan eller någon annan kvinna förväntades i lagen kunna företräda någon annans barn än sina egna. Om det således var genom äktenskapet, i egenkap av mödrar och änkor, som kvinnor på 1600-, 1700- och 1800-talen kunde anta positionen som förmyndare, så var det likväl just positionen som hustru som fortsatte att vara fokus för kvinnlig underordning. Ogifta kvinnor fick tillträde till en offentlig sfär och offentliga uppdrag innan gifta mödrar fick samma befogenheter som sina makar, vilket faktiskt dröjde till 1950-talet.

Den återkommande frågan till den äldre lagstiftningen; *hur såg man egentligen på kvinnor*, har gett utrymme för tolkningar som ofta kommer i konflikt med varandra. Den otvivelaktigt betydelsefulla, ofta arbetande kvinnan kommer i konflikt med de lika otvivelaktigt patriarkala lagarna. Att dessa inte fick till följd att kvinnor helt försvinner från samhällets arenor kan leda till tolkningen att lagarna inte var så viktiga. Men, om man släpper frågan om kvinnorna, kan man dra slutsatsen att lagstiftningens syfte inte i första hand var att begränsa kvinnorna som att garantera den patriarkala ordningens stabilitet. Med det lyckades den rätt bra, under lång tid.

FÖRÄNDRINGARNA

På lång sikt

Förmyndarinstitutionens långsiktiga förändring uppvisar drag som kan tolkas som förenliga med en allmän utveckling av egendomsrättigheter. I båda fallen skedde en inskränkning av vida släktintressen, gruppsspecifika intressen och privilegier. I stället stärktes en högre grad av individualisering av rättigheter. I de medeltida lagarna kopplades egendomsdisposition, ställföreträderskap och offentlig auktoritet samman till en struktur som var inbäddad i släkt- och familjerelationer. Under 1700- och 1800-talen pågick en process där detta gradvis och dels löstes upp. Detta påbörjas egentligen redan med Förmyndareordningen från 1669. En person kunde disponera egendom utan att därför också besitta alla andra aspekter av offentlig auktoritet.

Lagen lade med tiden mindre makt och rättigheter hos långtgående släktlinjer och mer hos fäder, eller i deras ställe, mödrar. Individualiseringen kan alltså inte förstås som något absolut och allmängiltigt, utan som en process och som sådan har den stått i ständig interaktion med genus. Genusrelationernas förändring påverkade och samverkade med det vi beskriver som individualisering. Men

individualiseringen har knappast någon absolut slutpunkt. Den situation som denna framställning slutar med, ogifta kvinnors myndighet, är ett resultat av samspelet mellan ändrade materiella förutsättningar och sociala relationer. Delvis nya intressen uppstod och artikulerades. Det som kallas en individualisering kan också tolkas som en process av "disembeddening" i Karl Polanyis mening. Ekonomiska relationer och transaktioner frilades från tidigare verksamma sociala restriktioner.

Om förmyndarinstitutionen beskrivs utifrån begreppsparet offentligt kontra privat, där det privata ska förstås som familje- och släktbaserad makt- och ansvarsutövning, så kan omregleringen av förmynderskap och de omyndigas rättigheter under 1600- och 1700-tal tolkas på flera sätt: Å ena sidan som en ganska vittgående intervention i familjeekonomiska spörsmål. Å andra sidan var det kanske just bristen på offentliga interventioner och nyttigheter - till exempel utbildning - som gjorde det påkallat att försöka pressa den närmsta familjekretsen att ta ansvar.

På kort sikt

De formella lagändringar som markerar studiens slutpunkt kom vid 1800-talets mitt. Denna lagändringsprocess är väl dokumenterad via material från riksdagen, liksom betänkanden och annat material från civillagskommittén. Riksdagsdebatten från perioden 1809 till 1850-tal, och framförallt material som genererats av Lagutskottets arbete, understryker hur viktiga de ekonomiska aspekterna av förmynderskapen var (se kapitel 4). Riksdagen som institution var vid den här tiden alldeles självklart manligt definierad. Det var också främst manliga förmyndares eventuella problem inom systemet som framträdde i debatten, men problemen var inte enbart en följd av att ogifta kvinnor var omyndiga, utan i hög grad relaterade till kreditväsendet. Förmyndarinstitutionens utformning beskrevs av vissa aktörer som hämmande, både för kreditväsendet och för den ekonomiska utvecklingen i stort. Inte minst för de enskilda människors möjligheter att utöva sina medborgerliga rättigheter via egendomsdisposition och eget handlande. Andra menade att det största intresset borde vara att skydda de svaga, de omyndiga barnen och kvinnorna, och att deras intressen inte borde offras för egenintresset. Det var alltså inte kvinnornas situation som fanns i centrum för riksdagens probleminventering, utan det manliga ställföreträderskapet.

Under perioden framfördes förslag både på centrala register för att underlätta övervakningen av vem som innehade förmynderskap

samt på ett väsende av förmyndarkamrar över hela landet, för att underlätta för förmyndarna. Inget av dessa förslag gick igenom, men de var försök att sänka transaktionskostnader i samband med förmyndarinstitutionen.

Lagutskottet självt förhöll sig på varierande sätt i olika delfrågor och vid olika tidpunkter. Generellt agerade utskottet, inte förvånande, bromsande inför de många förslagen på nyordningar. Argumentationen vilade ofta på att riksdagen måste beakta hur en förändring förutsatte många andra förändringar. Myndigförklarandet av ogifta kvinnor var ett förslag som bemöttes med just detta argument. Slutligen kom då alltså en förändring av civilrätten i detta avseende, som utifrån Douglass Norths begrepp måste betraktas vara en formell institution på hög nivå. Den var kostsam att förändra, men i ett visst läge vägde vågskålarerna över så att icke-förändringen upplevdes som än mer kostsam.

Förmyndarinstitutionen utvecklades från 1860-talet gradvis mot ett mindre patriarkalt arrangemang. Hela den egentliga undersökningsperioden var dock präglad av att patriarkal makt uttrycktes i institutioner som också grundade sig på andra former av makt än rent könsspecifik, exempelvis ständsriksdagen. Det är därför inte tillfredsställande att betrakta vare sig kvinnor eller män som homogena sociala grupper i det historiska sammanhanget. Men, könen framställdes i riksdagsdebatten som innehavare av egenskaper och kompetenser som var just könsspecifika. Förändringarna av myndighetskriterierna var i stor utsträckning könsspecifika. När en lagstiftande församling i vilken endast den ena gruppen är representerad beslutar om att – om än till en liten del – släppa på gruppsspecifik makt och ansvar så har uppfattningen om kostnaderna för detta förskjutits.

FÖRÄNDRINGENS ORSAKER

Behov och bördor

Det fanns ett stigande behov av förmyndare i Sverige som helhet, eftersom fler kvinnor var ogifta under längre perioder av sina liv. Samtidigt så pekar denna studie på att förmyndarskapet kan ha kommit att betraktas som en allt större börda för åtminstone en del av männen som kunde komma ifråga.

Ogifta kvinnor var otvetydigt omyndiga i lagen från 1669. Men från tidigt 1700-tal så öppnades möjligheten att söka dispens från denna position. Ansökningsförfarandet om en myndigförklaring var en krånglig och kostsam procedur. Detta påpekades fram emot 1800-

talets mitt av dem som förespråkade en generell myndighet. Ansökningarna som ställdes till Kgl. Maj:t var aldrig särskilt många. Men en genomgång visar att dessa ökade många gånger mer än befolkningen under perioden 1750–1850 (se kapitel 5).

Lokala förhållanden

Som en fallstudie på lokal nivå studerades Göteborg (se kapitel 5 och 6). Översikten av förhållandena i staden gav följande slutsatser: Kvinnoöverskottet i Göteborg var jämfört med Stockholm inte anmärkningsvärt stort, möjligen därför att garnisonen och sjöfarten var verksamheter som drog åt sig i första hand manlig arbetskraft. Men staden hade ändå ett mönster av en växande andel ogifta kvinnor. Mot slutet av perioden fanns bland dessa en stigande andel utanför föräldrars eller arbetsgivares hushåll. Det stora flertalet bodde dock hos föräldrar eller var inhysta som tjänstefolk i andras hushåll.

I stora drag kan man av uppgifterna i förmögenhetsuppskattningen sluta sig till att en inte oansenlig andel av stadens beskattningsbara egendomar faktiskt hade omyndiga ägare; detta gällde 5% av fastigheterna och mellan 6% och 10% av det övriga kapitalet. Det ska understrykas att gifta kvinnors egendom inte beräknats, siffrorna syftar endast på omyndiga barn och ogifta kvinnor.

Förmyndare och omyndiga i Göteborgs rådhusrätt

Undersökningen av förmyndarskapsärenden från Göteborgs rådhusrätt (kapitel 6) syftade till att klarlägga vilka som blev förmyndare och vilka som fick förmyndare, samt belysa sociala och ekonomiska aspekterna av förmyndarinstitutionen i sin helhet såväl som av de ogifta kvinnornas omyndighet. Två tvärsnittsundersökningar av stadens förmyndarskapsprotokoll gjordes, från åren 1777-1782 samt 1852-1857. Förmyndarinstitutionens utformning var för de ogifta kvinnornas del ett inslag i deras underordning, om än långt ifrån det enda. I fråga om änkor var praxis den att de uppträdde som föräldrar och förmyndare, men med en mer begränsad auktoritet än fäder. Detta bidrog till att göra såväl änkor som ogifta kvinnor beroende av män på viktiga punkter. Föreliggande studie kan inte säga säkert om *hur* stor påverkan var i enskilda människors liv, eller i *hur* stor utsträckning förmyndarinstitutionen styrde ogifta kvinnors respektive deras förmyndares handlande. Men det står klart att det kontinuerligt genererades ärenden i rätten, och att antalet ärenden ökade hastigare än befolkningens storlek. En större andel av de omyndiga i staden behandlades i rådhusrätten vid det senare tvärsnittet, vilket

kan ha berott dels på att änkor nu blev formellt antagna som förmyndare, men även på att kontrollen från myndigheternas sida faktiskt förbättrades. De ogifta kvinnornas andel av dem som fick förmyndare utsedd verkar dock ha minskat. Detta kan ha berott på ökad social rörlighet, på att antalet ogifta kvinnor i självständiga hushåll blev större, eller på svårigheter med att rekrytera förmyndare.

För männen som fäder var förmyndarinstitutionens utformning grundläggande för deras fadersauktoritet. För män som var utsedda förmyndare var det också en del av deras förpliktelser och rättsanspråk på lokalsamhället, och alltså en del av deras medborgarskap. Förmynderskapet bör också betraktas som en del av ekonomiska nätverks- och marknadsrelationer. I linje med Amy Erickssons analys av det engelska systemet med *coverture* menar jag att civilrättsliga konstruktioner av det här slaget var en integrerad del av de institutionella arrangemang som påverkade ekonomiska förändringsprocesser, samt i sin tur blev påverkade av dessa.

I samband med förmynderskapen uttalades sällan släktrelationer, något man annars skulle ha kunnat tro. Det är möjligt att släktrelationerna i realiteten var fler än de som anges i materialet. Familje- och släktrelationer var naturligtvis betydelsefulla. Vad vi ser är en stadsekonomi där ekonomiska och sociala relationer inom yrkesgrupper och skikt hölls samman av både gruppidentiteter och liknande villkor med avseende på försörjningssätt och status. Den svenska urbana egendomsregimen, så som den formulerades i lagen, med exempelvis lika arvsrätt och en mer dispositiv testamentsrätt än landsbygdens, präglades också den av korporativa mönster, där omsorgs- och förvaltningsrelationer var inbäddade och integrerade med varandra. Skillnaden, jämfört med landsbygden, var att stadens korporativa mönster, vid sidan av släkt, baserades på yrken.

MÄNNENS BÖRDA OCH NYTTA

Ur ett strikt nyttomaximeringsperspektiv på individens agerande kan det vid första anblicken te sig märkligt att inte materialet visar på fler försök att komma undan förmyndaransvaret än de som faktiskt framgår. Men, om man utgår från att förmyndaren förutom den konkreta ekonomiska nytta eller kostnad som förvaltnings- och annat ansvar förde med sig kalkylerade med rättsliga sanktioner såväl som sociala konsekvenser av att försöka undvika uppgiften, är det kanske inte så förvånande. Det finns anledning att anta att ett förmynders-

kapsåtagande som på pappret ser ut som en kostnad, i praktiken också kan ha varit en nytthet, genom sociala vinster som detta gav.

I inledningen ställdes frågan om inte förmyndarinstitutionen var ett slags institutionaliserad reciprocitet? Studien visar att detta var mest tydligt när vi beaktar att släktrationer samt yrkesband verkar ha spelat en viktig roll. Männen ställde som förmyndare upp med omsorgs- och förvaltningstjänster, ofta utan uppenbara ekonomiska vinster. Om förmynderskapet var ett medborgerligt åtagande var det också en positiv bekräftelse på medborgerlig tillhörighet och förtroende. Det kan rentav ha fungerat som en slags tidig och inbäddad kreditupplysning, ett slags kvitto på ställningen i staden, på den vederhäftighet och skicklighet som lagen talade om. Att få och acceptera befattningen var en del av en omfattande väv av ekonomiskt och socialt handlande, som åtminstone i det sena 1700-talet genomgående inramades av patriarkalt utformade institutioner.

Många aspekter av förmynderskapet byggde inte på välvilja, även om denna inte kan uteslutas, utan just på patriarkalt ansvar och medborgarskapsförpliktelser. Att anta den typen av uppgifter kan möjligen ses som ett slags (immateriell) naturaskatt i förhållande till lokalsamhället.

Förmyndarinstitutionen utgjorde även en del av den lokala kreditmarknaden. Om relationerna uppstod inom familj eller släkt så är generationsperspektivet uppenbart; de äldre förvaltade arv åt den yngre generationen. De äldre hade både möjlighet och viss förpliktelse att förränta de yngres kapital, genom att använda det själv eller låna ut åt andra. För den utsedda förmyndaren utanför släkt och familjekrets var kreditperspektivet lika uppenbart. I båda fallen kunde förmynderskapet vara både en tillgång och en börda, beroende på om de omyndiga hade eller var i behov av försörjning eller bara omsorg. Förmyndarinstitutionens funktion som kreditrelation var viktigare under perioden 1776-1782 än vid det senare tvärsnittet, då ett institutionaliserat och tillgånligt kreditväsende hade vuxit fram.

Inbäddade egendomsrelationer

Det ovan sagda innebär inte att vi har att göra med en process där äldre komplicerade relationer entydigt utvecklades mot moderna, enkla och strömlinjeformade. Ett förmynderskap under sent 1800-tal eller i dagens Sverige är inte en fullständigt okomplicerad och operosonlig affär, där ekonomi och omsorg ligger i marknadsfunktionellt åtskilda fack. Men förmyndarinstitutionen som sådan var vid 1800-

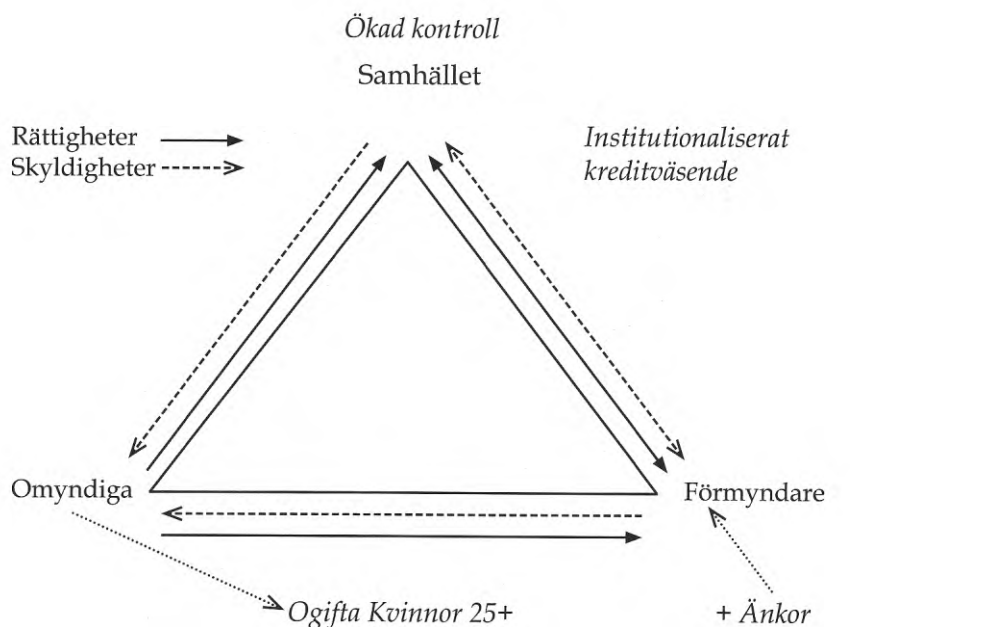
talets mitt ändå inte densamma som under 1700-talets andra hälft. Den var inte i samma mån en institution som tillvaratog lika många olika funktioner. Enligt min mening hade detta att göra med *en förändrad och mer komplex offentlig sfär, förändrade genusrelationer, en fortgående individualisering samt marknadsekonominns utveckling*.

Uppenbart är att förmyndarinstitutionen var sammanknuten med en allmän patriarkal konstruktion av familje- och egendomsrelationer. Med detta menar jag inte att det som kallas socialt inbäddade ekonomiska relationer teoretiskt sett nödvändiggör patriarkat eller patriarkalism. I fallet med det svenska 1700- och 1800-talets förmyndarinstitution är det dock så. En process av *disembedding*, eller ett friläggande av olika funktioner från varandra innebär inte att beståndsdelarna i det tidigare, inbäddade, helt försvinner, men kan däremot betyda att det uppstår fler administrativa kanaler att hantera dessa genom. Det förutsätter någon form av expansion av offentliga institutioner. Både Polanyis och C B McPhersons teoretiska tolkningar av den historiska utvecklingen tycks förutsätta en sådan expansion. Sammanfattningsvis är alltså många av tendenserna som vi kan tolka som individualisering starkt kopplade till en utveckling av kollektiva institutioner. Utvecklingen för somliga av dem, till exempel bankerna, var inte självklart kopplade till en demokratisk utveckling (vilket inte hindrar att det var institutioner som kom att användas av människor ur olika klasser), medan den kommunala styrelsens utveckling och rörelsen mot ett jämställande av könen var det.

NYA VILLKOR FÖR FÖRMYNDESKAP OCH OMYNDIGHET

Vad kan sägas ha förändrats under undersökningsperioden om man återvänder till den enkla modellen från inledningskapitlet? (Se fig. 8.1. nedan) Två yttre faktorer som tydligt förändrades under perioden får representera förändringstrycket, och förs därför in i modellen, nämligen 1) Samhällets tydligare och mer effektiva kontrollfunktioner och 2) Framväxten av det institutionaliserade kreditväsendet. Den tydligare formaliseringen och skärpta kontrollen från samhällets sida innebar att man stärkte ett slags mellannivå, mellan förmyndaren och samhället. Men, det bör noteras att detta också kan antas ha påverkat innebörden av *myndigheten* överhuvudtaget, vilket inte bara berörde förmyndarna, utan också övriga myndiga medborgare.

FIGUR 7.1. Modell över rättigheter (anspråk) och skyldigheter inom förmyndarinstitutionen - ett förändringsperspektiv

Man kan också se modellen mer strikt ur aktörernas och de institutionella positionernas perspektiv. Om vi börjar med de omyndiga kan man notera att det hände något i triangelns vänstra hörn under den första delen av undersökningsperioden. En större andel av befolkningen blev egendomsrättsligt omyndig, när den manliga myndighetsåldern höjdes från 15 år till 21 år, år 1721. Den demografiska situationen under 1800-talets första hälft ledde sedan till att en större andel av de vuxna kvinnorna, genom att vara ogifta, kom att befinna sig i det vänstra hörnet. En ny stor kvantitativ förändring kommer vid periodens slut, då ett stort antal vuxna kvinnor helt försvinner från positionen som omyndiga.

Med förmyndarpositionen skedde det förskjutningar i både praxis och rättsuppfattning. Allmänt skedde en förskjutning från ett delat förmynderskap mot ett enskilt. Fallstudien av Göteborg pekar också på att änkor i högre grad än förut auktoriserades och formellt tog hand om förmynderskap på egen hand. Detta visar att änkor i hög grad förväntades ingå i ett slags medborgerliga eller rentav makt-skapande relationer på formell nivå. Det förefaller också som om

förmyndare rent allmänt rekryterades ur bredare skikt än tidigare. Därmed återfanns en större andel av befolkningen än tidigare också i det högra hörnet. Detta kan tolkas som ett resultat både av ett ökande rekryteringsbehov och av en rad andra sociala, rättsliga och ekonomiska förändringar.

Uppkomsten av ett mycket mer lättillgängligt kreditväsende och en mer aktiv offentlig kontroll kan alltså på en och samma gång ha gjort själva förmynderskapet mindre såväl som mer betungande. *Mindre* betungande, därför att man som förmyndare kunde använda sig mer av bankernas sparformer och förvaltning. *Mer* betungande, därför att det patriarkala ansvaret, förmånsrätter och höga informationskostnader gjorde bankerna misstänksamma mot förmyndarna som låntagare. Det sistnämnda formulerades också i debatten runt lagstiftningen som en faktor som krävde en reformering och en tydligare institutionalisering av förmyndarväsendet. En större åtskillnad mellan omsorg och förvaltning eftersträvades bland dem som menade att förmyndaransvaret i sin dåvarande utformning var ett problem som begränsade förmyndarens möjlighet att agera ekonomiskt.

Dessa ovan nämnda faktorer förändrade myndighetens innebörd, men inte bara utifrån den aspekt som hade att göra med förmåga och skyldighet att ta på sig förmynderskapet. Den ekonomiska myndighet som de svenska ogifta kvinnorna fick på 1860-talet krävde mindre av offentligt agerande och auktoritet än vad som hade krävts av en myndig person under 1700-talet. Då kunde den patriarkale förmyndaren på flera sätt agera som ett slags bank, på 1860-talet däremot utförde banken flera av dennes funktioner. Det senare var av betydelse särskilt för en begränsad grupp; kvinnor som ägde ett kapital och som helt eller till viss del kunde leva på räntor. Den positionen lät sig väl förenas med ett borgerligt kvinnoideal som betonade tillbakadragenhet och förankringen i det privata. Behovet av män som skötte transaktioner och förvaltning för ogifta kvinnor var inte längre lika stort.

ÅTER TILL DE ÖVERGRIPANDE FRÅGORNA

Syftet med denna studie har varit att undersöka förmyndarinstitutionens ekonomiska och sociala funktioner. Huvudfrågorna var:

- Vilka sociala och ekonomiska funktioner hade förmynderskapet från 1600-talets slut till 1800-talets mitt?
- Vilka sociala och ekonomiska funktioner hade de ogifta kvinnornas omyndighet under samma period?

Dessa båda frågeställningar är intimt sammanlänkade med varandra. Förmynderskapets *grundläggande funktion* var att upprätthålla de patriarkala auktoritets- och beroenderelationerna genom att vid behov placera någon i faderns ställe. På så vis skulle minderårigas arv och uppfostran tas om hand. Dessutom försvarades släktlinjers intressen genom att hålla isär tidigare äktenskaps egendomsrelationer från nya. Med den genus-specifika konstruktion som institutionen hade under perioden så innebar det också att förmyndaren för de vuxna kvinnorna delvis kom att agera i makens ställe. Förmynderskapet skulle alltså stötta den kärnfamilj som förlorat sitt överhuvud, ge skydd åt dem som inte kunde företräda sina egna intressen samt inordna de ogifta kvinnorna, inte minst deras egendom, i patriarkala auktoritetsrelationer.

Därmed kan man också påstå att de ogifta kvinnornas omyndighet var en faktor, som tillsammans med framför allt äktenskapet och privilegiesamhället, bidrog till att i händerna på myndiga män samla ansvar för och dispositionsrätt över långt mer egendom än de själva ägde. Denna egendom var också en del av kreditmängden i samhället, och förmynderskapet var därför även en kreditrelation. Ett framväxande bankväsende och en överhuvudtaget mer institutionaliserad kreditmarknad minskade förmynderskapets betydelse på detta område. Även andra förändringar skedde under perioden. Ett ökande antal ogifta kvinnor ledde till ett större behov av förmyndare. Samtidigt ägde en social utveckling rum, där rörligheten och sökandet efter arbetstillfällen tenderade att försvåra kontrollen över denna grupp.

Undersökningen har visat på en rad förändringar i såväl förmynderskapets som omyndighetens utformning. Drivkrafterna bakom den riksomfattande, samlade reglering som infördes på 1660-talet står rimligtvis att finna hos en adel som under 1600-talet hade sin maktbas främst i fasta egendom. Många adelsfamiljer påverkades av att landet var i ständiga krig, och det fanns ett behov av att reglera hur familjerelationer skulle vidmakthållas och reproduceras. Förmynderskapsinstitutet var också en del av en mer omfattande strävan att skapa en ny, riksomfattande lag. Vid undersökningsperiodens slut var det andra intressen som drev på. Det var nu den framväxande borgerliga ekonomin utanför ståndssamhällets ramar som gjorde sig påmind. De inbäddade egendomsrelationer, med inslag både av ett stort mått av ansvar och kraftiga restriktioner på förmyndarens handlingsfrihet, som förmyndarinstitutionen dittills givit uttryck för passade illa med den nya ekonomins krav på större rör-

lighet. Det fanns intressen som tryckte på för en förändring av det patriarkala förmyndaransvaret, utan att för den skull vara intresserade av de ogifta kvinnornas emancipation.

Själva synen på lagändringsprocessen var en annan på 1800-talet än under 1600-talet. Att ändra lagen för att uppnå samhällsförändring var nu mer legitimt, och allt fler av ledamöterna i de beslutande församlingarna strävade efter färre ståndsspecifika regleringar. På civilrättens område pågick också en långdragen process mot ett visserligen begränsat men ökat jämställande av män och kvinnor. I fråga om förmynderskapet och omyndigheten gällde jämställdheten i första hand ogifta kvinnor. Fler och fler män i den svenska riksdagen sällade sig till uppfattningen att vuxna ogifta kvinnor kunde ges en generell myndighet.

Det längre historiska perspektivet på de ogifta kvinnornas omyndighet och förmynderskapets funktioner ökar förståelsen både för varför den existerade, och varför det tog så lång tid att förändra omyndigheten. Undersökningen visar på en individualisering av egendomsrätt, vilken kom till uttryck när det gällde ogifta kvinnors förfoganderätt såväl som änkornas förmynderskap och männens patriarkala förmyndaransvar. När förmynderskapet studerades i sitt lokala sammanhang framträdde ett par andra funktioner utöver uppriktigheten av familjens patriarkala struktur och allas inordnande i denna. Institutet var visserligen inriktat på skyddet av ärvd egendom, men var också ett halvoffentligt ämbete bland manliga stadsborgare.

RESULTATENS BETYDELSE

Det är uppenbart att ekonomisk förändring och genusrelationer hänger samman. Myndighetsfrågan och förmynderskapets omgestaltning var inte bara juridiska frågor, eller familjeangelägenheter. Undersökningen har visat att genusrelationer påverkade och samspelade med ekonomiska relationer och ekonomiskt handlande. Det manliga ställföreträdarskapet för kvinnors och barns egendom bör betraktas som ett givet inslag i 1700- och 1800-talens ekonomiska historia, liksom förändringar i detsamma. I ekonomisk historieskrivning har därmed frågor om genus, individualitet och sociala relationer en självklar plats. Det är mycket svårt att föreställa sig genusneutrala ekonomiska institutioner i ett samhälle med så genusspecifik civilrätt som det svenska hade under undersökningsperioden. Genusrelationernas utformning var viktiga förutsättningar för ekonomins funktionssätt - skulle detta förändras måste också genusrela-

tionerna förändras. Genus var alltså en del av förutsättningarna för ekonomisk förändring och en del av förändringens konsekvenser. I jämförelse med länder i Västeuropa vilka hade nått längre i moderniseringsprocessen så blev nu förutsättningarna för svenska aktörers civila medborgarskap i de här undersökta avseendena nu mer likartade.

Hur förhåller sig då mina resultat till forskningsläget om kvinnofrågan, eller kvinnoemancipationen, i Sverige? Gunnar Qvists olika studier landade ofta i förklaringar där könsrelationernas förändring drevs framåt av ekonomiska intressen. Sedan dess har den ideologiska förändringens betydelse lyfts fram i ny belysning, även med religiösa aspekter. Mer diskursiva förändringar i synen på kön samt det tidiga feministiska nätverksarbetet för politisk förändring har utforskats, liksom upprättandet av till exempel filantropin som ett slags kvinnlig offentlighet. Sambandet mellan kön och ekonomisk förändring har huvudsakligen diskuterats i samband med äktenskapet som ekonomisk institution. Resultaten i den här undersökningen understryker att de ekonomiska aspekterna var viktiga även för de närliggande frågorna om genus, förmynderskap och de ogifta kvinnornas myndighetsstatus. Utvecklingen mot ett samhälle där marknadsrelationer kom att dominera allt fler sektorer innebar också nya möjligheter för likställande. Ståndssamhället försvann, de patriarkala maktrelationerna hamnade under hård press och blev till vissa delar omförhandlade.

Ogifta kvinnor hade under 1700- och första hälften av 1800-talet kunnat delta i mängder av ekonomiska aktiviteter, via formella dispenser eller det tysta vardagsmedgivandet i lokalsamhället. Deras myndighet var dock en strukturell reform som inte bara bekräftade en glidning i praxis, utan förändrade spelreglerna och spred förfoganderätten över egendom på fler individer i samhället: fler människor var på väg att bli medborgare.

SUMMARY

In Sweden, a highly gender-specific construction of legal majority, coming of age and guardianship over children and minors was part of the pre-industrial gender order and its arrangements of property rights. This thesis is a study of a gender specific civil legal system and its interaction with economic change.

In European history and society, women have long been formally subordinated to men in different fields. In the course of modernisation in the nineteenth and twentieth centuries this was in many ways changed. The formal subordination has been analysed in terms of women's more limited access to political power. Subordination was also evident, although not uniform, in terms of the conditions for economic activities and disposal of economic resources. Gender, politics and economy can be regarded as integrated aspects of each other. Studies of the economy as a whole as well as studies of gender relations often take the household as the point of departure. In this respect, historically variable constructions of family relations become visible, especially in the way these influence property transfers in connection to marriage and inheritance. Studies of women's legal position have proven to be an important key to understanding why women as a group, who did not necessarily *own* less than men, had less *control* over resources than men. Legal positions and property rights varied according to civil status, most notably so for women.

A common question concerning gender relations and economic change is: How does economic change affect the conditions of women and men? Through studying these questions we have learnt that social, political and economic changes may have had different consequences for women and men. However, if we assume gender to be a basic organising principle in society, we might also ask how gender affected change; i.e. the process of modernisation.

This study puts forward questions of gender and economic change, focusing on the arrangements for guardianship over minors and their property in Sweden during the period 1700-1860. When a

father dies in a patriarchal society, someone or somebody has to take his place. This study takes its departure from the late 17th century, when a new law on guardianship was introduced, *Förmyndareordningen* of 1669. The new law covered the whole of the realm; applied to agrarian and urban areas alike, and members of all estates. The law stated that unmarried women of whatever age should have a guardian. Fathers were the prime guardians over their children. Married men were also entrusted with guardianship over their wives (which was regulated elsewhere). Widows attained legal majority, however with some restrictions. In the case of a father's death, the widowed mother could act as guardian, provided that she had the consent of the male kin of her deceased husband. The law also regulated how someone else could be appointed in the place of the father; this would be male kin or somebody who was not related. Male kin was the first hand choice, but other trusted and respected men, preferably in good economic circumstances, was expected to accept guardianship over minors as a Christian duty, if they did not have specific reasons to refrain. Women were never expected to act as guardians for anyone except their own, fatherless children.

All children under 15 years were minors. After that age, boys gained legal majority. This was changed in 1721, when this age limit was raised to 21 years for boys. However, the later age limit explicitly concerned disposal over inherited property. The disposal of economic resources obtained otherwise was left to persons over 15 years, men or unmarried women. But, in the case of unmarried women, the law stated that they were under guardianship regardless of age. This was the law up to 1858, when the status of majority became possible through an application in a local court. In 1863 unmarried women were granted majority status at the age of 25.

The major concerns of this study are:

- The social and economic functions of unmarried women's status as legal minors.
- The social and economic functions of guardianship in the father's place.
- The transformations of legal rules and the driving forces behind these transformations.
- Local practice and arrangements concerning who was appointed guardian to whom.

Gender, civil status, economic change and property rights are at the heart of every issue. The theoretical point of departure has been,

apart from gender theory and gender history, the importance placed on institutional change as a major factor in and aspect of economic change, as described by economic historians such as Douglass C North. Another important analytical frame used, is Karl Polanyi's concept of *embeddedness*, especially embedded property relations and reciprocity.

The questions of the thesis are approached from three angles; change in the laws themselves, changes in political power and the parliamentary base for legal change in the 19th century, and changes in the legal practice concerning guardianship in one specific Swedish city. More generally, changes in the Swedish institutional arrangement of guardianship show similar patterns to earlier observed changes in property rights. There was a limitation of wider claims based on kinship, group specific interests and privileges. Put in their stead was a higher degree of individual rights. Laws of medieval origin showed a more embedded structure, where disposition of property, the power and responsibility of representation and public authority were an entity, embedded in family and kin relations. Early modern laws and their transformation in the course of the 18th and 19th centuries gradually *disembedded* this structure. A person became able to dispose over property without necessarily possessing other aspects of public authority, which was especially important for widows as guardians.

The local case study of guardianships in the city of Gothenburg (Göteborg) 1777-1857 forms one part of this thesis. Through this it becomes evident that guardianship in the late 18th century (cases from 1777-1782) was a civic duty, an obligation connected with citizenship. Preferably it was entrusted to male burghers of the city, with property of at least comparable value to that of their wards. Not all proposed guardians were willing, but when no suitable kin was available a man could be put under pressure to take on this duty. In some cases, more than one man was appointed to take care of one ward. The property of wards was sometimes handled as a kind of mortgage in the real estate of guardians. Obviously, guardianship was a part of the system of credit.

Males constituted 1/3 of the wards; mostly boys or a few adult males. About 1/3 of the cases at this point in time can thus be assumed to have their origin in unmarried women's status as minors. Widows had, in many cases, apparently functioned as the providers and caretakers of their own children, but they were nevertheless called to the city court, or turned to it on their own initiative, to have male guardians appointed to their children. An appointed, male

guardian seems to have been preferred, for example when it came to claims of inheritance on behalf of the minors.

By the middle of the 19th century (cases from 1852-1857) the picture has changed somewhat, although some elements were, of course, similar. The guardianship over a specific ward was never shared between two persons. Widows were now formally appointed in court, although still only for their own children. The proportion of women among the wards was down to 60%. This could either be the effect of a more efficient monitoring of the need for guardians for children, or a consequence of loosening control over unmarried women. Property relations were now rarely discussed in the court records, but a number of cases were actually applications from former guardians who wanted to be declared as free from responsibility for previous guardianships. In both cross-sections of court cases, an element of corporate relations is evident. Widows often proposed men of the same trade as the deceased husband as the guardian of their children, and this was also the outcome in other cases. New laws called for an intensified public control of how guardians were handling the affairs of their wards. Guardianship was certainly still a kind of civic duty, but the background conditions had changed.

The new laws that form the final phase of the study were introduced in the middle of the 19th century. The process of legal change is analysed through the proceedings of the Diet of Estates (*ståndsriksdagen*) and its committees. The analysis of this material shows the importance of the economic aspects of this institutional arrangement. The strong legal protection that the property of minors enjoyed while entrusted with guardians was perceived as a problem by some. The banks, which were now developing a new, institutionalised credit market, claimed it to be a risk to lend money to people with guardianship responsibilities. Thus, patriarchal responsibilities were pictured as too burdensome for the individual man and as hampering for the process of credit expansion.

The basic function of the institution of guardianship was to maintain patriarchal relations of dependency and authority, through the replacement of the father. Inheritance and the upbringing of orphans and semi-orphans as well as unmarried women were thus taken care of. In addition, interests of different lines of kinship were protected when former marital property relations were separated from new ones. Stepfathers were not, at least not in law, favoured as guardians. With the gender specific construction this arrangement and most of the civil legislation had during the period, this also meant that guardians for adult women acted in the stead of a husband. Guardi-

anship was supposed to support the family which had lost its head, protect those who could not take care of their own interests – specifically inheritance – and incorporate unmarried women and their property into patriarchal authority relations. The increasing proportion of unmarried women in the population created a greater demand for guardians. At the same time, society went through a process of increasing mobility, i.e. urbanisation, which made control of these women more difficult.

Unmarried women's status as minors was thus a factor which, together with marriage, had contributed to the accumulation of responsibility and disposition in the hands of men, over far more property than they actually owned. This property was also a part of the mass of credit, and guardianship thus also a credit relation. This changed during the period. An emerging banking sector and an over all more institutionalised market for credit diminished the importance of this aspect of guardianship. To give legal majority to unmarried adult women was a political issue, advocated by actors that might be labelled as liberal and as early feminists. But there were also others who pushed for a change in the construction of related laws concerning guardianship, without taking any explicit interest in the emancipation of unmarried women.

This study evidenced changes in the definitions of both guardianship and minority status. The interests of the nobility can be assumed as the driving force behind the nation wide regulations of the late 17th century. They were major possessors of real estate and also affected by the recurring wars, and had strong interests in rules for reproduction of family and property relations. It is also noteworthy that the law on guardianship was an early contribution to a more unified national system of law.

At the end of the period, other interests were pressing for change. A new, bourgeois economy was outgrowing the frames of the old society with its estates and corporations. Embedded property relations gave the guardian freedom and power of disposal over the property of minors, along with great responsibilities for it. These were not working without friction with new demands on mobility for resources and increased economic relations outside close family and corporate networks.

During the first half of the 19th century, the civil laws of Sweden was through a lengthy process approaching a higher degree of equality between women and men in terms of property rights. In matters of guardianship and minority this primarily concerned the status of unmarried women. More and more members of the parliament came

to embrace the idea of a majority status for these women. The exact details were the matters of decades of debate, and the outcome in the 1850's and 1860's can hardly be seen as a situation of equality between women and men. But in different ways, this study shows the individualisation of some aspects of property rights, most notably the rights of disposition for unmarried women, but also a somewhat lighter patriarchal burden for some men.

Economic change and gender relations are interrelated. This has been mainly discussed concerning marriage as an economic relation and institution. The transformation of guardianship and wardship were not only juridical issues or family matters, they were also important for economic relations and agency. The male position as the representative of the property interests of women and children should be a given ingredient in the economic history of the 18th and 19th centuries. There are few gender-neutral economic institutions in a country with such gender-specific civil laws as those in Sweden during the period investigated. During this period unmarried women had been involved in many economic activities, through work, but also in some businesses through formal exemptions, or day-to-day consent. Their emancipation from legal minority was, however, a structural reform, not only confirming a changing practice, but also extending proprietorship and changing the relation between gender and citizenship.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Arkiv

Göteborgs landsarkiv (GLA)

- Göteborgs Rådhusrätt och Magistrat intill 1900,
 - Liggare över förmynderskapsmål, (DIII)
 - Rådhusrätten å 1:a avd. domböcker (AId)
 - Inteckningsprotokoll (AIIba)
 - Förmynderskapsprotokoll (AIIId)
 - Register över myndiga anmälda kvinnor, 1858-1864, (D III:5)

Riksarkivet (RA)

- Justitierevisionen,
 - Besvärskarier
- Landshövdingars skrivelser till Kungl. Maj:t,
 - Förmögenhetsuppskattningen 1800-1803
 - Göteborgs- och Bohus län, Göteborgs stad

Elektroniska källor

- Demografiska databasen, Umeå universitet: www.ddb.umu.se
- Folkmängdstabeller, Göteborg, Domkyrkoförsamlingen

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

- Riksståndens protokoll med bihang
- Årstrycket

1734 års lag (1981) = *Sveriges Rikes Lag. Gillad och antagen på Riksdagen år 1734. Faksimilutgåva*, Gidlunds.

Ahlberger, C. (1988) *Vävarfolket*, Göteborg.

Almquist, H. (1929) *Göteborgs historia. Grundläggningen och de första hundra åren. Förra delen, från grundläggningen till enväldet (1619-1680)*, Göteborg.

Almqvist, J. E. (1964) *Svensk rättshistoria, II. Familjerättens historia*, Stockholm, Juridiska föreningens förlag.

Amussen, S. D. (1988) *An ordered society : gender and class in early modern England*, Oxford, Basil Blackwell.

Andersson, A.-S. (2006) *Varför skulle kvinnorna vänta? En studie av riksdagsdebatten om ogift kvinnas myndighet 1809-1863*, Opublicerad C-uppsats, VT -06, Historiska institutionen, Göteborgs universitet.

- Andersson, B. (1996) *Från fästningsstad till handelsstad 1619-1820*, Nerenius & Santérus förlag.
- Andersson, G. (1997) "Kvinnans underordning: axiom eller öppen fråga?" *Historisk tidskrift*, 3.
- Andersson, G. (1998) *Tingets kvinnor och män. Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal*, Uppsala.
- Andersson Lennström, G. (1994) "Makt och myndighet. Kring 1686 års lagkommission och kvinnans vardagsmakt". *Sprickor i muren. Funktion och dysfunktion i det stormaktstida rättssystemet*. Andersson Lennström, G. & Lennersand, M. (red) Uppsala, Historiska institutionen.
- Arnórsdóttir, A. S. (1999) "Two Models of Marriage? Canon Law and Icelandic Marriage Practice in the Late Middle Ages". *Nordic perspectives on medieval canon law*. Korpiola, M. (red) Helsinki, Matthias Calonius Society.
- Artæus, I. (1992) *Kvinnorna som blev över. Ensamstående stadskvinnor under 1800-talets första hälft - fallet Västerås*, Uppsala, Historiska institutionen.
- Artæus, I. (1999) *Krognäringen som försörjningsalternativ för kvinnor: om stadskvinnors utanförskap på den förindustriella arbetsmarknaden, Västerås, Opuscula, Mälardalens högskola*.
- Beachy, R. (2004) "Women without gender: Commerce, Exchange Codes and the Erosion of German Gender Guardianship, 1680/1830". *Family Welfare: Gender, Property, and Inheritance since the seventeenth century*. Owens, A., Green, David. (red) Westport, Conn., Praeger Publishers.
- Bengtson, G. (1959) "Fredrika Bremer och kvinnans myndighet". *Kvinnovärld i vardande. Tolv uppsatser i kvinnofrågor utgivna till Fredrika Bremer-förbundets sjuttiofemårsjubileum*. Boëthius, M. (red) Stockholm.
- Bengtsson, T. (2002) "Why Dad Dies. The Mortality of Men in their Working Ages in the 18th and 19th Centuries". *When dad died: individuals and families coping with family stress in past societies*. Derosas, R. & Oris, M. (red) Bern ; New York, Peter Lang.
- Bennett, J. M. & Froide, A. M. (red.) (1999) *Singlewomen in the European past, 1250-1800*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Berg, M. (1993) "Women's Property and the Industrial Revolution." *Journal of Interdisciplinary History*, XXIV:2.
- Berger, O. (1883) "Om tillsynen å förmyndares förvaltning af omyndigs egendom samt om förmyndarekamrar enligt svensk rätt." *Uppsala universitets årsskrift* 1883.
- Björklund, S. (1963) "'De oberoende'. En grupp bildning på 1823 års ridarhus." *Statsvetenskaplig tidskrift*, Årgång 66.

- Björklund, S. (1964a) "Adlig opposition och borgerlig liberalism vid 1823 års riksdag." *Scandia*, vol. 30.
- Björklund, S. & Stjernquist, N. (1965) *Kring 1809. om regeringsformens tillkomst*, Stockholm, Wahlström & Widstrand.
- Björne, L. (1995) *Patrioter och institutionalister. Den nordiska rättsvetenskapens historia. Del 1. Tiden före år 1815*, Lund, Nerenius & Santérus förlag.
- Bladh, C. (1991) *Månglerskor. Att sälja från korg och bod i Stockholm 1819-1846* Stockholms stad.
- Blom, I. & Tranberg, A. (red.) (1985) *Nordisk Lovöversikt. Viktige lover for kvinner ca. 1810-1980*, Nordisk Ministerråd.
- Bolander, S. (1842) *Qvinnan med förmyndare*, Lund, Gleerups.
- Bremer, F. (1986) *Hertha eller "En själs historia" : teckning ur det verkliga livet*, Göteborg, Minerva.
- Carlsson, S. (1977) *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*, Uppsala.
- Carlton, C. (1974) *The court of orphans*, Leicester, Leicester U.P.
- Cavallin, M. (2003) *I kungens och folkets tjänst. Synen på den svenske ämbetsmannen 1750-1780*, Göteborg, Historiska institutionen.
- Cavallo, S. & Warner, L. (red.) (1999) *Widowhood in medieval and early modern Europe. Women and men in history*, New York, Longman.
- Corin, C. F. R. C. (1956) *Stockholms förmyndarkammare 1667-1956. Minneskrift*, Stockholm.
- Dahlgren, S. (1970) "Att beskatta förmögenhet. Problem och lösningar 1800 och 1910." *Historisk tidskrift*, 4.
- Dalhede, C. & Dalhede, A. (2006) *Handelsfamiljer på stormaktstidens Europamarknad en 1600-talshandel med potential? Fjärrhandelsfamiljerna Jeronimus Möller i Lübeck och Sibrant Valck i Göteborg*, Partille, Warne.
- Darrow, M. H. (1989) *Revolution in the House. Family, Class and Inheritance in Southern France 1775-1825*, Princeton University Press.
- Dauphin, C. (1993) "Single Women". *A History of Women in the West IV. Emerging Feminism from Revolution to World War*. Fraisse, G. & Perrot, M., Harvard University Press.
- Davidoff, L., Doolittle, M., Fink, J., et al. (1999) *The Family Story. Blood, Contract and Intimacy 1830-1960*, Longman.
- Davidoff, L. & Hall, C. (1987) *Family Fortunes. Men and women of the English middle class, 1780-1850*, Hutchinson.
- Dribe, M. & Lundh, C. (2005) "Gender aspects of inheritance strategies and land transmission in rural Scania, Sweden, 1720-1840." *History of the Family*, 10.

- Dübeck, I. (1978) *Købekoner og konkurrence. studier over myndigheds- og erhvervsrettens udvikling med stadigt henblik på kvinders historiske retsstilling* København.
- Dübeck, I. (2003) *Kvinder, familie og formue. Studier i dansk og europaeisk retshistorie*, København, Museum Tusulanum.
- Edgren, L. (1987) *Lärling - gesäll - mästare. Hantverk och hantverkare i Malmö 1750-1847*, Lund, Dialogos.
- Eduards, M. (1983) *Kön, makt, medborgarskap. Kvinnan i politiskt tänkande från Platon till Engels*, Stockholm, LiberFörlag.
- Erickson, A. L. (1993) *Women and property in early modern England*, London, Routledge.
- Erickson, A. L. (1999) "Property and widowhood in England 1660-1840". *Widowhood in Medieval and Early Modern Europe*. Cavallo, S. W., Lyndan, Pearson education Ltd.
- Erickson, A. L. (2005) "Coverture and Capitalism." *History Workshop Journal*, 59.
- Estlander, E. (1896) "Studier i äldre svensk förmynderskapsrätt." *Tidskrift, utgifven av juridiska föreningen i Finland.*, Trettioandra årgången (bilaga).
- Estlander, E. (1903a) "Studier i äldre svensk förmynderskapsrätt II." *Tidskrift, utgifven av juridiska föreningen i Finland*, Trettionionde årgången.
- Estlander, E. (1903b) "Studier i äldre svensk förmynderskapsrätt III." *Tidskrift, utgifven av juridiska föreningen i Finland.*, Trettionionde årgången.
- Evans, R. J. (1979) *Kvinnorörelsens historia i Europa, USA, Australien och Nya Zeeland 1840-1920*, Stockholm, LiberFörlag.
- Fagerlund, S. (2002) *Handel och vandel. Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv : Helsingborg ca 1680-1709*, Lund,.
- Fahlbeck, E. (1934) *Ståndsriksdagens sista skede 1809-1866*, Stockholm.
- Ferber, M. A. & Nelson, J. A. (1993) *Beyond economic man. Feminist theory and economics*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Fiebranz, R. (2002) *Jord, linne eller träkol? Genusordning och hushållsstrategier, Bjuråker 1750-1850* Uppsala, Historiska institutionen.
- Flintberg, J. A. (1797) *Lagfarenhets-bibliothek, Band 2, Giftermåls- och ärftbalkarna*, Stockholm.
- Florén, A. (1995) *Genus och producentroll. Kvinnoarbete inom svensk bergshantering, exemplet Jäders bruk 1640-1840*.
- Florin, C. & Kvarnström, L. (2001) *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800-1950*, Stockholm, Atlas.
- FO (1669) =Kongl. Majts Förmyndare ordningh, Årstrycket 17 mars 1669.

- Fraser, N. & Gordon, L. (1994) "'Dependency' demystified: Inscriptions of power in a keyword of the welfare state." *Social Politics. International studies in gender, state and society*, 1: 1.
- Fritz, M. (1996) *Från handelsstad till industristad 1820-1920*, Nerenius & Santérus förlag.
- Froide, A. M. (2005) *Never married : singlewomen in early modern England*, Oxford, Oxford University Press.
- Fällström, A.-M. (1972) "Göteborgs folkmängd och befolkningsrörelse 1800-1840." *Göteborg förr och nu*, VII.
- Fällström, A.-M. (1974) "Befolkningens sociala och ekonomiska struktur i Göteborg 1800-1840." *Historisk tidskrift*.
- Gadd, C.-J. (Under publicering) *Varför är äldre lagstiftning så oklar? Kring ekonomisk lagstiftning, lagefterlevnad och sedvana, ca 1680-1850*.
- Gadolin, A. W. (1934) "Bidrag till en jämförelse mellan 1734 års lags förmynderskapsinstitut och dess närmaste källor". *Minnesskrift ägnad 1734 års lag*.
- Gerhard, U. (1997) *Frauen in der Geschichte des Rechts. Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart*, München, C.H. Beck.
- Goody, J. (1998) "Dowry and the rights of women to property". *Property relations. Renewing the anthropological tradition*. Hann, C. M., Cambridge University Press.
- Goody, J., Thirsk, Thompson (red.) (1976) *Family and inheritance. Rural society in western Europe, 1200-1800*. Past and present publications., Cambridge, U.P.
- Grage, E.-B. (1977) "Förmögenhetsfördelningen i Göteborg år 1800. Några aspekter". *Från arkiv och forskningsfält*. Clemensson, P. S., B, Landsarkivet i Göteborg.
- Granér, S. (2002) *Samhävud och rågång. Om egendomsrelationer, ägoskiften och marknadsintegration i en värmländsk skogsbygd 1630-1750*, Göteborg, Ekonomisk-historiska institutionen.
- Gripenberg, A. (1909) *Makars äganderättsliga förhållanden i olika länder : Kort öfversikt*, Stockholm, Bille.
- Gundersen, J. R. (1998) "Women and Inheritance in America. Virginia and New York as a Case Study, 1700-1860." *Inheritance and Wealth in America*. Namee, M. M. (red) New York, Plenum Press.
- Göransson, A. (1990) "Kön, släkt och ägande. Borgerliga maktstrategier 1800-1850." *Historisk tidskrift*, 4.
- Göransson, A. (1993) "Gender and Property Rights: Capital, Kin and Owner Influence in Nineteenth and Twentieth-Century Sweden." *Business History*, 35: 2.
- Göransson, A. (1996) "Kön som analyskategori i den ekonomiska historien. Några linjer och resultat". *Kvinnovetenskapens vadan och vart-*

- hän. Rapport från en konferens.* Borgström, E. & Nordenstam, A. (red) Göteborg, Forskningsprogrammet Kvinnligt – Manligt Skriftserie.
- Göransson, A. (1998) "Mening, makt och materialitet. Ett försök att förena realistiska och poststrukturalistiska positioner." *Häften för Kristiska Studier*, 31: 4.
- Hafström, G. (1958) "Hatt och huva." *Svensk juristtidning*.
- Hafström, G. (1959) "Huru Mö blev myndig." *Kvinnovärld i vardande. Tolv uppsatser i kvinnofrågor utgivna till Fredrika Bremer-förbundets sjutiofemårsjubileum*. Boëthius, M. (red) Stockholm.
- Hafström, G. (1975) *Den svenska familjerättens historia*, Lund, Juridiska föreningen i Lund.
- Hafström, G. (1978) *Den svenska familjerättens historia*, Lund, Juridiska fören. : Studentlitt. (distr.).
- Hagemann, G. Å. K. (1999) "Fra 'husmorskontrakt' til 'likestillingskontrakt'". *Om makt. Teori og kritikk*. Elgestad, F. (red) Oslo, Gyldendal.
- Hajnal, J. (1965) "European Marriage Pattern in Perspective". *Population in History*. Glass, D. V. E., D.V.C. (red) London.
- Hanawalt, B. A. (1993) *Growing up in medieval London : the experience of childhood in history*, New York, Oxford University Press.
- Hann, C. M. (red.) (1998) *Property relations. Renewing the anthropological tradition*, Cambridge University Press.
- Hansen, A. (2006) *Ordnade hushåll. Genus och kontroll i Jämtland under 1600-talet*, Uppsala, Historiska institutionen.
- Hardwick, J. (1998) *The practice of patriarchy. Gender and the politics of household authority in early modern France*, University Park, Pa., Pennsylvania State Univ. Press.
- Hedenborg, S. (1997) *Det gåtfulla folket. Barns villkor och uppfattningar av barnet i 1700-talets Stockholm*.
- Hellner, J. (1895) *Hustrus förmåga af rättshandlingar efter svensk förmögensrätt.*, Lund.
- Hirdman, Y. (1988) "Genusystemet - reflexioner kring kvinnors sociala underordning." *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, 3.
- Hirdman, Y. (2001) *Genus. Om det stabila föränderliga former*, Malmö, Liber.
- Hirschon, R. (red.) (1984) *Women and Property – Women as Property*.
- Holcombe, L. (1983) *Wives and Property. Reform of the Married Women's Property Law in Nineteenth-Century England*, University of Toronto Press.

- Howell, M. (1988) "Citizenship and Gender: Womens Political Status in Northern Medieval Cities". *Women and Power in the Middle Ages*. Erlor, M. K., M. (red) Athens & London.
- Hufton, O. (1984) "Women Without Men: Widows and Spinsters in Britain and France in the Eighteenth Century." *Journal of Family history*, 9: 4.
- Hufton, O. (1995) *The prospect before her. A history of women in Western Europe*, London, HarperCollins.
- Ighe, A. (2004) "Minors, guardians, and inheritance in early nineteenth-century Sweden : a case of gendered property rights". *Family welfare : gender, property, and inheritance since the seventeenth century*. Owens, A. & Green, D. R. (red) Westport, Conn., Praeger Publishers.
- Ighe, A. (2005) "Replacing the Father - Representing the Child. A Few Notes on the European History of Guardianship." *Less Favored - More Favored: Proceedings from a Conference on Gender in European Legal History, 12th - 19th Centuries, September 2004*
http://www.kb.dk/kb/publikationer/fundogforskning/online/artikler/12_Ighe.pdf (2006-12-10).
- Ighe, A., & Lane, Linda, (1996) "Institutionell stabilitet. Om svårigheten i att omförhandla ett genuskontrakt." *Kvinnovetenskapens vadan och varthän*. Borgström, E. N., Anna. (red) Göteborg.
- Inger, G. (1986) *Svensk rättshistoria*, Liber Förlag.
- Isacson, M. (1979) *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680-1860. Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län, Stockholm, Almqvist & Wiksell international*.
- Jacobsen, G. (1995) *Kvinder, køn og købstadslovgivning 1400-1600. Lovfaste mænd og ærlige kvinder*, Köpenhamn, Det Kongelige Bibliotek, Museum Tusulanums Forlag.
- Jordansson, B. (1998) *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, Lund, Arkiv förlag.
- Jutikkala, E. (1953) "The distribution of wealth in Finland in 1800." *Scandinavian economic history review*, 1: 1.
- Jägerskiöld, S. (1967) *Handelsbalkens utländska källor*, Lund ; Stockholm, Almqvist & Wiksell.
- Jägerskiöld, S. (1984) "Kring tillkomsten av 1734 års lag". *Sveriges rikes lag. Gillad och antagen på riksdagen år 1734 (Faksimil)*. Skrifter utgivna av institutet för rättshistorisk forskning.
- Karlsson Sjögren, Å. (1998) *Kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle, Umeå, Historiska institutionen*.
- Karlsson Sjögren, Å. (2006) *Männen, kvinnorna och rösträtten. Medborgarskap och representation 1723-1866*, Stockholm, Carlsson.

- Karlsson Sjögren, Å. & Lindström, P. (2004) "Widows, ownership and political culture. Sweden 1650-1800." *Scandinavian Journal of History*, 29: 3-4.
- Kerber, L. K. (1998) *No constitutional right to be ladies. Women and the obligations of citizenship*, New York, Hill and Wang.
- Korpiola, M. (1999) "Controlling their Childrens Choice: Strategies of Parental Control of Marriage in Medieval Europe and Scandinavia". *Ägteskab i Norden fra Saxo til idag*. Melby, K., Pylkkänen, Anu & Rosenbeck, Bente. (red) Köbenhavn, Nordisk Ministerråd.
- Kuehn, T. (1991) *Law, Family & Women. Toward a legal anthropology of renaissance Italy*, The University of Chicago Press.
- Kurki, H. (1984) "Att varda myndig förklarad och berättigad att sitt gods sjelf vårda och förestå'. Ogifta kvinnors ansökan om myndighet i senaten 1810-1864." *Historisk Tidskrift för Finland*.
- Laqueur, T. (1990) *Making sex. Body and gender from the Greeks to Freud*, Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press.
- Laqueur, T. (1994) *Om könens uppkomst. Hur kroppen blev kvinnlig och manlig*, Brutus Östling Bokförlag Symposion.
- Lext, G. (1950) *Bok och samhälle i Göteborg 1720-1809*, Göteborg.
- Lindberg, E. (2001) *Borgerskap och burskap*, Uppsala, Ekonomisk-historiska institutionen.
- Lindgren, H. (2002) "The Modernization of Swedish Credit Markets, 1840-1905: Evidence from Probate Records,." *Journal of Economic History*, 62: 3.
- Lindestedt Cronberg, M. (1997) *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*, Tygelsjö, Cronberg Publ.
- Lundh, C. (1997) *The world of Hajnal revisited*, Lund Papers in Economic History, 60.
- Lövkrona, I. (1999) "Hierarki och makt - den förmoderna familjen som genusrelation". *Familj och kön : etnologiska perspektiv*. Lövkrona, I., Meurling, B.et al. (red) Lund, Studentlitteratur.
- Macpherson, C. B. (1962) *The Political Theory of Possessive Individualism. Hobbes to Locke*, Oxford University Press.
- Manns, U. (2005) *Upp systrar, väpnar er! Kön och politik i svensk 1800-talsfeminism*, Stockholm, Atlas akademi.
- Marklund, A. (2004) *I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning*, Umeå, Boréa.
- Marshall, T. H. & Bottomore, T. B. (1992) *Citizenship and social class*, London, Pluto Press.
- Maynes, M. J. (1996) "Women and Kinship in Propertyless Classes in Western Europe in the Nineteenth Century". *Gender, kinship, power : a comparative and interdisciplinary history*. Maynes, M. J.,

- Waltner, A, Soland, B, and Strasser, U. (red) New York, N.Y., Routledge.
- Maynes, M. J., Waltner, A., Soland, B., et al. (red.) (1996) *Gender, kinship, power. A comparative and interdisciplinary history*. New York, N.Y., Routledge.
- Melkersson, M. (1997) *Staten, ordningen och friheten. En studie av den styrande elitens syn på statens roll mellan stormaktstiden och 1800-talet. (diss)*, Uppsala.
- Menuge, N. J. (2001) *Medieval English wardship in romance and law*, Woodbridge, D.S. Brewer.
- MESTL (1966) =Magnus Erikssons Stadslag, i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén, Lund.
- Miller, T. S. (2003) *The orphans of Byzantium : child welfare in the Christian empire*, Washington, D. C., Catholic University of America Press ;Eurospan.
- Modée (1742-1829) *Utdrag utur alle ifrån den 7 dec. 1718 utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer...* Stockholm.
- Modéer, K. Å. (1993) *Historiska rättskällor. En introduktion i rättshistoria.*, Nerenius & Santérus förlag.
- Morris, R. J. (2005) *Men, women, and property in England, 1780-1870 : a social and economic history of family strategies amongst the Leeds middle classes* R.J. Morris, Cambridge ; New York, Cambridge University Press.
- Mårtenson, S. (1958) *Agiot under kreditsedelsepoken 1789-1802*.
- Nehrman (Ehrenstråle), D. (1752) *Föreläsningar öfver Ärfda-Balken, hållne wid Kongl. Akademien i Lund*, Stockholm & Upsala, tryckt hos Gottfried Kiesewetter.
- Norborg, L.-A. (1968) *Källor till Sveriges historia*, Lund, Gleerups.
- Norlander, K. (2000) *Människor kring ett företag. Kön, klass och ekonomiska resurser. Liljeholmens stearinfabriks AB 1872-1939*.
- North, D. C. (1993) *Institutionerna, tillväxten och välståndet*, Stockholm, SNS Förlag.
- Nygren, I. (1981) *Svensk kreditmarknad 1820-1875. Översikt av det institutionella kreditoväsendets utveckling*.
- Ogilvie, S. C. (1986) "Coming of age in a corporate society: Capitalism, Pietism and family authority in rural Württemberg, 1590-1740." *Continuity and Change*, 1: 3.
- Owens, A. & Green, D. R. (red.) (2004) *Family welfare. Gender, Property, and Inheritance since the seventeenth century*. Contributions in family studies, 18. Westport, Conn., Praeger Publishers.

- Perlinge, A. (2005) *Sockenbankirerna : kreditrelationer och tidig bankverksamhet. Vånga socken i Skåne 1840-1900*, Stockholm, Nordiska museets förlag.
- Peterson, C. (1985) "1734 års lag - en medeltida lagbok eller en upplysningskodifikation? till frågan om synen på lagändring i det för-liberala samhället." *Studier i äldre historia tillägnade Herman Schück*. (red) Stockholm.
- Plymoth, B. (2002) *Fostrande försörjning. Fattigvård, filantropi och genus i fabriksstaden Norrköping 1872-1914*, Stockholm, Almqvist & Wiksell International distributör.
- Polanyi, K. (1989) *Den stora omdaning. Marknadsekonomins uppgång och fall.*, Lund, Arkiv.
- Polanyi, K. (1992 (1957)) "The Economy as Instituted Process". *The sociology of economic life*. Granovetter, M. S., R. (red) Boulder, Westview Press.
- Protokoll (1836) = *Högsta Domstolens Protocoll vid Granskningen af Förslaget till Allmän Civillag*, Stockholm.
- Pykkänen, A. (1994) "Kvinnan, hushållet och rätten. Regionala variationer i stormaktstidens Finland." *Historisk tidskrift*, 3.
- Pykkänen, A. (2005) "Forming the marital economy in the early modern finnish countryside". *The marital economy in Scandinavia and Britain, 1400-1900*. Ågren, M. & Erickson, A. L., Ashgate.
- Quataert, J. H. (1985) "The shaping of womens work in manufacturing: Guilds, households and the state in Central Europe 1648-1870." *American Historical Review*, 5.
- Qvist, G. (1960) *Kvinnofrågan i Sverige 1809-1846 : studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena*, Göteborg.
- Qvist, G. (1969) *Fredrika Bremer och kvinnans emancipation. Opinionshistoriska studier*, Göteborg, Läromedelsförlaget.
- Roebuck, P. (1978) "Post-Restoration Landownership: The impact of the abolition of Wardship." *The Journal of British Studies*, 18: 1.
- Roll-Hansen, H. (2005) "Categories negotiated: Gender struggle over the Norwegian census". *Twentieth-century housewives. Meanings and implications of unpaid work*. Hagemann, G. H. R.-H. (red) Oslo, Unipub forlag.
- Roper, L. (1989) *The holy household. Women and morals, in Reformation Augsburg*, Oxford, Clarendon.
- Runefelt, L. (2001) *Hushållningens dygder. Affektlära, hushållningslära och ekonomiskt tänkande under svensk stormaktstid*, Stockholm, Almqvist & Wiksell International
- Sabeau, D. (1997) "Allianzen und Listen: Geschlechtsvormundschaft im 18. und 19. Jahrhundert". *Frauen in der Geschichte des Rechts : von*

- der frühen Neuzeit bis zur Gegenwart. Gerhard, U. (red) München, Beck.
- Sahlstedt, A. (1756) *Project til en Inrättning af Pupill-Medels förvaltning, och Hemgift för Flickor*, Stockholm.
- Salmon, M. (1986) *Women and the Law of Property in Early America*, Chapel Hill and London, The University of North Carolina Press.
- Sandvik, H. (1992) "Umyndige" kvinner i handel og håndverk. *Kvinner i bynæringar i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet.*, Oslo, Tingbokprosjektet.
- Sandvik, H. (2002) *Kvinnens rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet, med linjer fram til gifte kvinnens myndighet i 1888*, Oslo, Det historisk-filosofiske fakultet Universitetet i Oslo: Unipub.
- Schlumbohm, J. (1998) "Strong myths and flexible practices: house and stem family in Germany". *House and the stem family in EurAsian perspective*. Fauve-Chamoux, A. a. O., E.
- Schön, L. (2000) *En modern svensk ekonomisk historia : tillväxt och omvandling under två sekel*, Stockholm, SNS förl.
- Scott, J. W. (1988) *Gender and the Politics of History*, New York, Columbia University Press.
- Scott, J. W. (1996) *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the rights of Man*, Harvard University Press.
- SFS = *Svensk författningssamling*.
- Simonsen (2001) *Bland hederligt folk. Organiserat sällskapsliv och borgerlig formering i Göteborg 1755-1820*, Göteborg.
- Simonsson, P. (2005) *Bidrag till familjens ekonomiska historia. Inflytande över konsumtionen inom svenska hushåll under 1900-talet*, Stockholm, Ekonomisk-historiska institutionen.
- Sjöberg, M. (1996) "Hade jorden ett kön? Något om genuskonstruktion i det tidigmoderna Sverige." *Historisk tidskrift*, 1996:3.
- Sjöberg, M. (1997a) "Kvinnans sociala underordning - en problematisk historia. Om makt, arv och giftermål i det äldre svenska samhället." *Scandia*, 63: Hft 2.
- Sjöberg, M. (1997b) "Kvinnans underordning - en undantagshistoria?" *Historisk tidskrift*, 3.
- Sjöberg, M. (2001a) *Kvinnors jord, manlig rätt. Äktenskap, egendom och makt i äldre tid*, Gidlunds.
- Sjöberg, M. (2001b) "Släkt, kön och egendom. Kring det äldre samhällets egendomsrättsliga villkor". *Kvinnor och jord : arbete och ägande från medeltid till nutid*. Liljewall, B., Niskanen, K. et al. (red) Stockholm, Nordiska museets förl.
- Sjögren, W. & Lagkommissionen (1902) *Förarbetena till Sveriges rikets lag 1686-1736*, Uppsala

- Smith, B. (1981) *Ladies of the Leisure Class. The Bourgeoises of Northern France in the Nineteenth Century.*, Princeton University Press.
- Sogner, S., & Sandvik, Hilde (1989) "Ulik i lov og lære: lik i virke og verd? Kvinner i norsk økonomi i by og på land ca 1500-1800." *Historisk tidsskrift (Norge)*, 4.
- Sommestad, L. (1992) *Från mejerska till mejerist. En studie av mejeriyrkets maskuliniseringsprocess*, Arkiv förlag.
- Staves, S. (1990) *Married women's separate property in England, 1660-1833*, Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Sundin, J. (1992) *För Gud, Staten och Folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600-1840*, Institutet för rättshistorisk forskning.
- Svanström, Y., Östberg, K. & Genus medborgarskap och offentlig politik 1848-1998 (projekt) (2003) *Än män då? Kön och feminism i Sverige under 150 år*, Stockholm, Atlas.
- Swedberg, R. & Granovetter, M. S. (1992) "Introduction". *The sociology of economic life*. Swedberg, R. & Granovetter, M. S. (red) Boulder, Westview Press.
- Söderberg, J., Jonsson, U. & Persson, C. (1991) *A stagnating metropolis. The economy and demography of Stockholm, 1750-1850*, Cambridge, Cambridge Univ. Press.
- Söderberg, T. (1935) *Försäkringsväsendets historia i Sverige intill Karl Johanstiden*, Stockholm, Norstedts.
- Söderberg, T. (1972) *Två sekel svensk medelklass. Från gustaviansk tid till nutid.*, Stockholm, Bonniers.
- Tablå 1 (1839) = *Tablå, innefattande jämförelse emellan LagCommiteens Förslag till Allmän Civillag och den nu gällande. (sammanställd av c G Cassel & P G Norin)*, Stockholm.
- Tablå 2 (1839) = *Tablå, innefattande jämförelse emellan LagCommiteens Förslag till Allmän Civillag och den nu gällande. (sammanställd av c G Cassel & P G Norin)*, Stockholm.
- Taussi Sjöberg, M. (1996) *Rätten och kvinnorna. Från släktmakt till statsmakt i Sverige på 1500- och 1600-talet.*, Atlantis.
- Tosh, J. (1999) *A Man's Place. Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*, Yale University Press.
- Watkins, S. C. (1984) "Spinsters." *Journal of Family History*, 9: 4.
- Widerberg, K. (1980) *Kvinnor, klasser och lagar 1750-1980*, Stockholm, LiberFörlag.
- Wiesner, M. E. (1987) "Frail, Weak and Helpless: Women's Legal Position in Theory and Reality". *Regnum, Religio et Ratio. Essays presented to Robert M. Kingdon*. Friedman, J.
- Wiesner, M. E. (1989) "Guilds, Male Bonding and Women's Work in Early Modern Germany." *Gender & History*, 1: No 2.

- Winberg, C. (1985) *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapssystem och ståndsprivilegier.*, Lund.
- Winberg, C. (1990) "Another route to modern society. The advancement of the Swedish peasantry". *Agrarian society in History: Essays in honour of Magnus Mörner.* Lundahl, M. & Svensson, T. (red) London.
- Vogel, U. (1993) "Property Rights and the Status of Women in Germany and England". *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe.* Kocka, J. M., A, Oxford Providence: Berg.
- Vogel, U. (1994) "Marriage and the boundaries of citizenship". *The Condition of Citizenship.* Steenbergen, v., Sage.
- Wolff, E. (1899) *Göteborgs förmyndareordning af den 10 dec.1640 och dess källa, Göteborg.*
- von Strussenfelt, A. (1841) *Qvinnan utan förmyndare, Stockholm.*
- Wottle, M. (2000) *Det lilla ägandet. Korporativ formering och sociala relationer inom Stockholms minuthandel 1720-1810.*, Stads- och kommunhistoriska institutet.
- Ågren, M. (1992) *Jord och gäld. Social skiktning och rättslig konflikt i Södra Dalarna ca 1650-1850 (Diss.).*
- Ågren, M. (1997) *Att hävda sin rätt. Synen på jordägandet i 1600-talets Sverige, speglad i institutet urminnes hävd.*, Stockholm, Nerenius & Santérus förlag.
- Ågren, M. (1999a) *Ett ömsesidigt testamente, till förfång för de rätta arvingarna. Om bruket av testamentet på 1600-talet.*, Paper presenterat vid konferensen Kön och egendom – normer och former från medeltid till vår tid. (Mitthögskolan).
- Ågren, M. (1999b) "Fadern, systemen och brodern. Maktförskjutningar genom 1800-talets egendomsreformer." *Historisk tidskrift*, nr 4.
- Ågren, M. (red.) (2003) *Hans och Hennes. Genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid.* Opuscula Historica Upsaliensa nr 30, Swedish Science Press.
- Ågren, M. & Erickson, A. L. (2005) *The marital economy in Scandinavia and Britain, 1400-1900, Aldershot, Hants, England ; Burlington, VT, Ashgate.*
- Åsbrink, E. (1959) *Genom portar. Studier i den svenska kyrkans kvinnosyn kring 1800-talets början.*, Stockholm, Almqvist & Wicksell.
- Åsbrink, E. (1962) *Genom portar. Studier i den svenska kyrkans syn på kvinnans ställning i samhället åren 1809-1866.*, Stockholm, Almqvist & Wicksell.

FIGURER, TABELLER OCH DIAGRAM

Figurer

- FIGUR 1.1. Modell över rättigheter och skyldigheter inom förmyndarinstitutionen *sidan 24*
- FIGUR 7.1. Modell över förändringar i rättigheter och skyldigheter inom förmyndarinstitutionen – ett förändringsperspektiv *sidan 249*

Tabeller

- TABELL 3.1. De civilrättsliga myndighetsåldrarnas historiska utveckling och genusbundenhet *sidan 52*
- TABELL 5.1. Ogifta kvinnor över 15 år som andel av samtliga kvinnor över 15 år *sidan 147*
- TABELL 5.2. Sysselsättning och försörjning för ogifta kvinnor över 15 år, Domkyrkoförsamlingen 1805-1855 *sidan 164*
- TABELL 5.3. Ogifta kvinnor över 15 år boende i sina föräldrars hus, Domkyrkoförsamlingen, valda år 1840-1855 *sidan 166*
- TABELL 5.4. Öppet deklarerade och hemliga förmögenheter i Göteborg 1800 *sidan 175*
- TABELL 5.5. Omyndigas förmögenheter samt övrigas förmögenheter i Göteborg 1800 *sidan 176*
- TABELL 5.6. Omyndigas förmögenheter samt övrigas öppet deklarerade förmögenheter i Göteborg 1800 *sidan 177*
- TABELL 6.1. Orsaker till entlediganden 1777-1782 *sidan 199*
- TABELL 6.2. Entlediganden 1852-1857 *sidan 201*
- TABELL 6.3. Ärenden där förmyndare åt änkors barn utsågs 1777-1782, fördelade på initiativtagare, etc. *sidan 220*
- TABELL 6.4. Omyndiga aktörer i förmyndarprotokollen 1777-1782 fördelade på kön *sidan 226*
- TABELL 6.5. Antal aktiva omyndiga kvinnor fördelade på titlar samt medgivande från släkten 1777-1782 *sidan 228*
- TABELL 6.6. Antal myndigförklarade kvinnor i Göteborg 1858-1864, fördelade på titlar. *sidan 231*

Diagram

- DIAGRAM 5.1. Myndighetsansökningar hos Justitierevisionen, fördelade på kön, valda år, 1750-1850 *sidan 150*
- DIAGRAM 5.2. Tillväxt i folkmängd respektive myndighetsansökningar *sidan 151*
- DIAGRAM 5.3. Ogifta och övriga över 15 år i Göteborgs domkyrkoförsamling 1795-1855 *sidan 161*
- DIAGRAM 5.4. Ogifta och övriga över 15 år i Göteborgs domkyrkoförsamling 1795-1855, procent *sidan 162*
- DIAGRAM 5.5. Barns och ungas andel i Domkyrkoförsamlingen 1795-1855 *sidan 168*
- DIAGRAM 6.1. Förmyndarärenden vid Gbgs rådhusrätt 1777-1858. Årstal samt 5-års glidande medeltal. *sidan 184*

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry, no matter how small, should be recorded to ensure the integrity of the financial statements. This includes not only sales and purchases but also expenses, income, and any other financial activity. The document also highlights the need for regular reconciliation of accounts to identify any discrepancies early on.

In addition, the document provides a detailed overview of the accounting cycle, which consists of eight steps: identifying the accounting cycle, journalizing, posting, determining debits and credits, preparing a trial balance, adjusting entries, preparing financial statements, and closing the books. Each step is explained in detail, with examples provided to illustrate the process. The document also discusses the importance of maintaining proper documentation and the role of the accountant in ensuring compliance with applicable laws and regulations.

The second part of the document focuses on the preparation of financial statements. It explains the different types of financial statements, including the balance sheet, income statement, and statement of cash flows. It provides a step-by-step guide to preparing each of these statements, starting with the collection and classification of data. The document also discusses the importance of presenting the financial statements in a clear and concise manner, using appropriate accounting principles and standards.

Finally, the document discusses the role of the accountant in providing financial information to management and other stakeholders. It emphasizes the importance of providing accurate and timely information to support decision-making. The document also discusses the role of the accountant in monitoring and controlling the organization's financial performance, and in identifying areas for improvement.

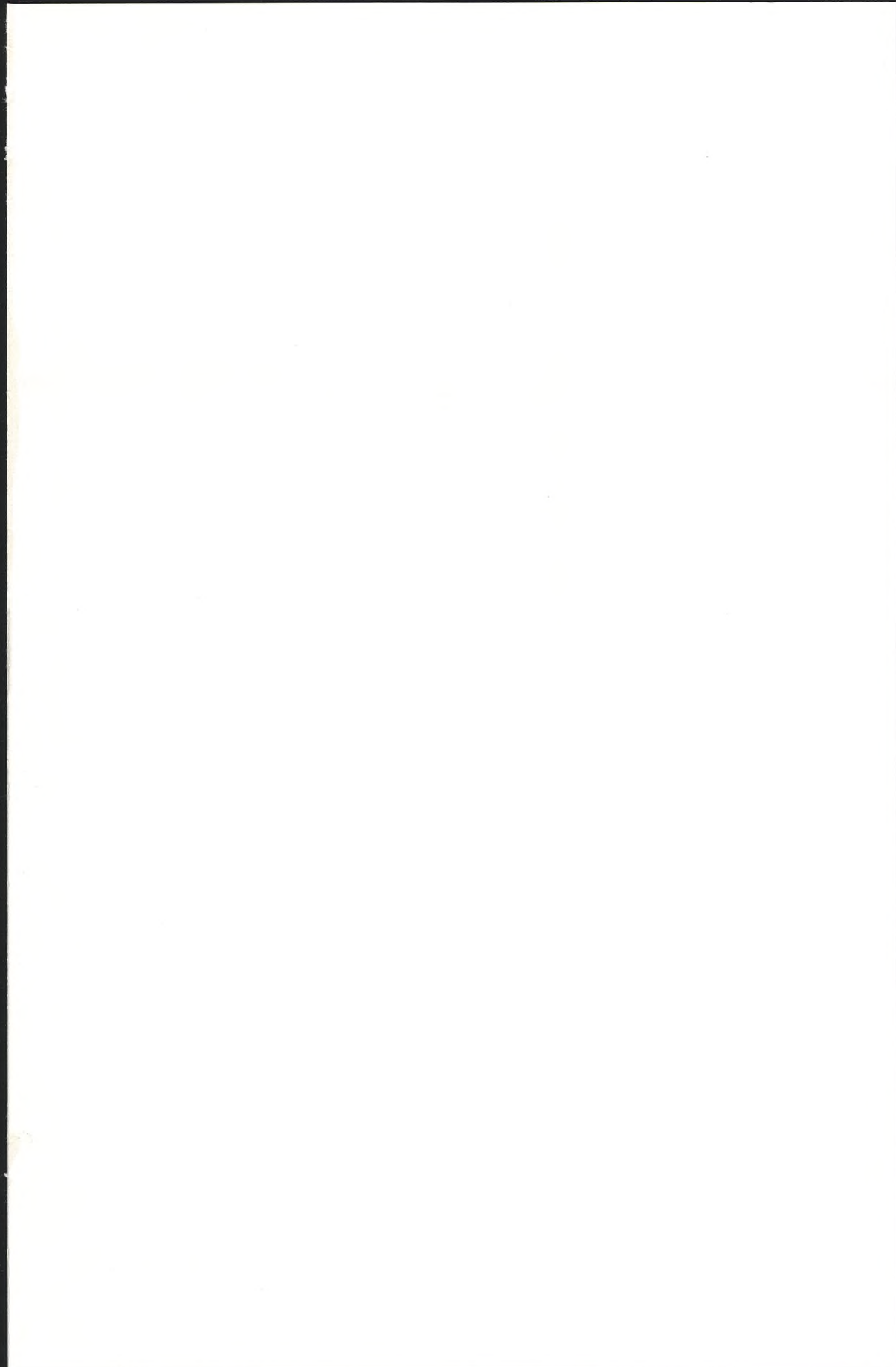
MEDDELANDEN FRÅN EKONOMISK HISTORISKA INSTITUTIONEN

1. Sture Mårtenson: Agiot under kreditsedelepoken 1789-1802. 1958.
2. Marianne Nilsson: Öresundstullsräkenskaperna som källa för fraktfarten genom Öresund under perioden 1690-1709. 1962.
3. Rolf Adamson: Den svenska järnhanteringens finansieringsförhållanden. Förlagsinteckningar 1800-1884. 1963.
4. Rolf Adamson: De svenska järnbrukens storleksutveckling och avsättningsinriktning 1796-1860. 1963.
5. Martin Fritz: Gustaf Emil Broms och Norrbottens järnmalm. En studie i finansieringsproblematiken under exploateringstiden 1891-1903. 1965 .
6. Gertrud Wessberg: Vänersjöfarten under 1800-talets förra hälft. 1966.
7. Rolf Adamson: Järnavsättning och bruksfinansiering 1800-1860. 1966.
8. Sture Martinius: Befolkningsrörlighet under industrialismens inledningsskede i Sverige. 1967.
9. Ingemar Nygren: Svensk sparbanksutlåning 1820-1913. En analys av de större sparbankernas kreditgivning. 1967.
10. Carin Sällström-Nygren: Vattensågar och ångsågar i Norrland under 1800-talet. 1967.
11. Martin Fritz: Järnmalmproduktion och järnmalmemarknad 1883-1913. De svenska exportföretagens produktionsutveckling, avsättningsinriktning och skeppningsförhållanden. 1967.
12. Martin Fritz: Svensk järnmalmsexport 1883-1913. 1967.
13. Gösta Lext: Mantalsskrivningen i Sverige före 1860. 1968.
14. Martin Fritz: Kirunagruvornas arbetskraft 1899-1905. Rekrytering och rörlighet. 1969.
15. Jan Kuuse: Varaktiga konsumtionsvarors spridning 1910-1965. En indikator på välbefinningsutvecklingen i Sverige. 1969. (Akademiförlaget).
16. Ingela Elison: Arbetarrörelse och samhälle i Göteborg 1910-1922. 1970.
17. Sture Martinius: Agrar kapitalbildning och finansiering 1833-1892. 1970.
18. Ingemar Nygren: Västsvenska sparbankers medelplacering 1820-1913. 1970.
19. Ulf Olsson: Lönepolitik och lönestruktur. Göteborgs verkstadsarbetare 1920- 1949. 1970.
20. Jan Kuuse: Från redskap till maskiner. Mekaniserings-spridning och kommersialisering inom svenskt jordbruk 1860-1910. 1970.
21. Sture Martinius: Jordbruk och ekonomisk tillväxt i Sverige 1830-1870. 1970.
22. Ingemar Nygren: Svenska sparbankers medelplacering 1914-1968. En undersökning av de större sparbankerna. 1970.
23. Jan Kuuse: Inkomstutveckling och förmögenhetsbildning. En undersökning av vissa yrkesgrupper 1924-1959. 1970.
24. Ulf Olsson: Regionala löneskillnader inom svensk verkstadsindustri 1913- 1963. 1971.
25. Kent Olsson: Hushållsinkomst, inkomstfördelning och försörjningsbörda. En undersökning av vissa yrkesgrupper i Göteborg 1919-1960. 1972.
26. Artur Attman: The Russian and Polish markets in international trade 1500-1650. 1973.
27. Artur Attman: Ryssland och Europa. En handelshistorisk översikt. 1973.
28. Ulf Olsson: Upprustning och verkstadsindustri i Sverige under andra världskriget. 1973.
29. Martin Fritz: German steel and Swedish iron ore 1939-1945. 1974.
30. Ingemar Nygren: Svensk kreditmarknad under freds- och beredskapstid 1935-1945. 1974.
31. Lars Herlitz: Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden. 1974.
32. Hugo Kylebäck: Konsumentkooperation och industrikarteller. Kooperativa förbundets industriföretag före 1939 med särskild hänsyn till margarin-, kvarn-, gummi- och glödlampsbranscherna. 1974. (Rabén & Sjögren).
33. Martin Fritz: Ernst Thiel. Finansman i genombrottstid. 1974.

34. Jan Kuuse: Interaction between agriculture and industry. Case studies of farm mechanisation and industrialisation in Sweden and the United States 1830-1930. 1974.
35. Lars Herlitz: Fysiokratismen i svensk tappning 1767-1770. 1974.
36. Sven-Olof Olsson: German coal and Swedish fuel 1939-1945. 1975.
37. Ulf Olsson: The creation of a modern arms industry. Sweden 1939-1974. 1977.
38. Sverker Jonsson: Annonser och tidningskonkurrens. Annonsernas roll i tidningsekonomin och betydelse för koncentrationsprocessen i Stockholm, Göteborg och Malmö. 1977.
39. Ekonomisk-historiska studier tillägnade Artur Attman. 1977.
40. Bertil Andersson: Handel och hantverk i Göteborg. Två företagargrupperns ekonomiska utveckling 1806-1825. 1977.
41. Folke Karlsson: Mark och försörjning. Befolkning och markutnyttjande i västra Småland 1800-1850. 1978.
42. Hans Wallentin: Arbetslöshet och levnadsförhållanden i Göteborg under 1920-talet. 1978.
43. Sverker Jonsson: Annonsojkotten mot Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1940. Myt eller realitet? 1979.
44. Ingemar Nygren: Riksgäldskontoret 1939-1945. Statlig upplåning för beredskap och räntestabilisering. 1979.
45. Hugo Kylebäck: Konsument- och lantbrukskooperationen i Sverige. Utveckling, samarbets- och konkurrensförhållanden före andra världskriget. 1979. Andra upplagan 1984.
46. Lars-Åke Engblom: Arbetarpressen i Göteborg. En studie av arbetarpressens förutsättningar, arbetarrörelsens presspolitik och tidningskonkurrensen i Göteborg 1890-1965. 1980.
47. Ingemar Nygren: Svensk kreditmarknad 1820-1875. Översikt av det institutionella kreditväsendets utveckling. 1981.
48. Jerker Carlsson: The limits to structural change. A comparative study of foreign direct investment in Liberia and Ghana 1950-1971. 1981. (Nordiska Afrikainstitutet)
49. Lasse Cornell: Sundsvallsdistriktets sågverksarbetare 1860-1890. Arbete, levnadsförhållanden, rekrytering. 1982.
50. Martin Fritz, Ingemar Nygren, Sven-Olof Olsson, Ulf Olsson: The adaptable nation. Essays in Swedish economy during the Second World War. 1982. (Almqvist & Wiksell International.)
51. Bengt Berglund: Industrierbetarklassens formering. Arbete och teknisk förändring vid tre svenska fabriker under 1800-talet. 1982.
52. Sverker Jonsson: Pressen, reklamen och konkurrensen 1935-1978. 1982.
53. Carl-Johan Gadd: Järn och potatis. Jordbruk, teknik och social omvandling i Skaraborgs län 1750-1860. 1983.
54. Gösta Lext: Studier i svensk kyrkobokföring 1600-1946. 1984.
55. Lasse Cornell: Arbete och arbetsformernas utveckling. 1986.
56. Bengt Berglund: Kampen om jobben. Stålintustrin, facket och löntagarna under 1970-talskrisen. 1987.
57. Christina Johansson: Glasarbetarna 1860-1910. Arbete, levnadsförhållanden och facklig verksamhet vid Kosta och andra glasbruk under industrialismens genombrottsskede. 1988.
58. Urban Herlitz: Restadtegen i världsekonomin. Lokala studier av befolkningstillväxt, jordbruksproduktion och fördelning i Västsverige 1800-1860. Göteborg 1988.
59. Jan Bohlin: Svensk varvsindustri 1920-1975: lönsamhet, finansiering och arbetsmarknad. 1989.
60. Sven A. Björkenstam: Svenskt skeppsbyggeri under 1800-talet. Marknad och produktion. 1989.
61. Luis Bértola: The manufacturing industry of Uruguay, 1913-1961: a sectoral approach to growth, fluctuations and crisis. (Institute of Latin American Studies, Stockholm University Monograph Nr 20). Göteborg-Stockholm. 1990.
62. Bertil Fridén: På tröskeln till marknaden. Makt, institutionell kontext och ekonomisk effektivitet i Västsverige 1630-1800. 1991.

63. Lars Herlitz: Koppskatten i det äldre tjänstesamhället. Den mantalsskrivna befolkningen i Skaraborgs län 1699-1767. 1991.
64. Carl-Johan Gadd: Självhushåll eller arbetsdelning? Svenskt lant- och stadshantverk ca 1400-1860. 1991.
65. Mats Bladh: Bostadsförsörjningen 1945-1985. Det industriella byggandets uppgång och fall. 1992. (Statens institut för byggnadsforskning, Gävle)
66. Birgit Karlsson: Handelspolitik eller politisk handling. Sveriges handel med öststaterna 1946-1952. 1992.
67. Jan Jörnmark: Coal and Steel in Western Europe 1945-1993: Innovative Change and Institutional Adaptation. 1993.
68. Torbjörn Mårtensson: Bantågens gång. Järnvägens godstrafik och dess anpassning till näringslivets rumslighet, branschstruktur och transportefterfrågan 1890-1985. 1994.
69. Jón Th. Thór: British Trawlers and Iceland 1919-1976. 1995. (Fiskeri- og Sjöfartsmuseet, Esbjerg)
70. Staffan Sundin: Från bokförlag till mediekoncern. Huset Bonnier 1909-1929. 1996.
71. Ulf Olsson (ed), Business and European Integration since 1800. Regional, National and International perspectives. 1997.
72. Martti Rantanen: Tillväxt i periferin. Befolkning och jordbruk i Södra Österbotten 1750-1890. 1997.
73. Rudolf Tempsch: Från Centraleuropa till folkhemmet. Den sudetyska invandringen till Sverige 1938-1955. 1997.
74. Åke Edén: Hävstången. Agrarkooperativa utvecklingsförsök i Östbengalen/Bangladesh 1860-1984. 1998.
75. Christina Mårtensson: Tjänstebefattning som kan för henne vara passande. Uppkomst och utveckling av könsbundna befattningar vid telegrafverket 1865-1984. 1998.
76. Björn Tropp: Att sätta spaden i jorden. Kommunalpolitiskt handlingsutrymme 1945-1985. 1999.
77. Kerstin Norlander: Människor kring ett företag. Kön, klass och ekonomiska resurser Liljeholmens Stearinfabriks AB 1872 -1939. 2000.
78. Christina Telasuo: Småstater under internationalisering. Valutamarknadens avreglering i Sverige och Finland på 1980-talet. En studie i institutionell omvandling. 2000
79. Bengt-Olof Andersson: Den svenska modellens tredje kompromiss. Efterkrigstidens välfärds- politik med utgångspunkt från industrins kompetenssäkring och skolans refor-mering. 2000.
80. Berit Larsson: Svenska varor på svenska kölar. Staten, industrialiseringen och linjesjöfartens framväxt i Sverige 1890-1925. 2000.
- 81-83. Christina Dalhede. Handelsfamiljer på stormaktstidens Europamarknad 1-3. 2001. (Warne förlag)
84. Lage Rosengren: Jord och folk. Om produktiva resurser i västsvensk blandbygd under 1700-talet. 2001.
85. Carina Gråbacke: Möten med marknaden. Tre svenska fackförbunds agerande under perioden 1945-1976. 2002.
86. Staffan Granér: Samhävd och rågång. Egendomsrelationer, ägoskiften och marknadsintegration i en värmländsk skogsbygd 1630-1750. 2002.
87. Ingela Karlsson: Kriget, staten och rederierna. Den svenska handelsflottan 1937-1947. 2003.
88. Torbjörn Mårtensson: med öppen blick för framtiden och utvecklingen. Reglering och konkurrens inom den yrkesmässiga landsvägstrafiken 1921-1939. 2003.
89. Per Hallén: Järnets tid. Den svenska landsbygdsbefolkningens järninnehav och järnkonsumtion 1750-1870. 2003.
90. Linda Lane: Trying To Make A Living. Studies in the economic life of women in interwar Sweden. 2004.

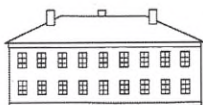
91. Martin Kahn: *Measuring Stalin's Strength during Total War. U.S. and British intelligence on the economic and military potential of the Sovjet Union during the Second World War, 1939-45.* 2004.
92. *Markets and Embeddedness. Essays in honour of Ulf Olsson.* 2004.
93. Erik Örjan Emilsson: *Before 'The European Miracles' Four Essays on Swedish Preconditions for Conquest, Growth and Voice.* 2005.
94. Hrefna M. Karlsdóttir: *Fishing on Common Grounds. The Consequences of unregulated Fisheries of North Sea Herring in the Postwar Period,* 2005.
95. Oskar Broberg: *Konsten att skapa pengar. Aktiebolagens genombrott och finansiell modernisering kring sekelskiftet 1900,* 2006.
96. Christina Dalhede: *Viner, Kvinnor, Kapital - En 1600-talshandel med potential? Fjärrhandelsfamiljerna Jeronimus Möller i Lübeck och Sibrant Valck i Göteborg. Handelsfamiljer på Stormaktstidens Europamarknad 4.* (Warne förlag), Partille-Göteborg 2006.
97. Christina Dalhede: *Varor och Familjer, Lübeck och Göteborg. CD-Rom. Handelsfamiljer på Stormaktstidens Europamarknad 5.* (Warne förlag), Partille-Göteborg 2006.
98. Peter Sandberg: *Kartellen som sprängdes. Svensk bryggeriindustri under institutionell och strukturell omvandling 1945 - 1975.* 2006.
99. Ann Ighe: *I faderns ställe. Genus, ekonomisk förändring och den svenska förmyndarinstitutionen ca 1700-1860.*

När en far dör i ett patriarkalt samhälle måste någon träda i hans ställe. På 1700-talet var den svenska förmyndarinstitutionen i hög grad köns-specifik, och därför en av beståndsdelarna i tidens genusordning. Köns-tillhörigheten var av betydelse för både myndighet och omyndighet. Vid 1800-talets mitt inleddes ett avkönande av förmyndarinstitutionen. Denna process var en viktig del i genomgripande förändringar av genus-relationer och ekonomiska spelregler. Såväl äganderätt som medborgar-skap påverkades.

I *faderns ställe* studerar vad denna process orsakades av, och vad den innebar för omyndiga barn och ogifta kvinnor samt för manliga förmyndare och änkor. Lagstiftningens utveckling, den politiska behandlingen av frågan samt förhållanden i 1700- och 1800-talets Göteborg behandlas. Att studera kvinnors och mäns skilda rättsliga ställning har visat sig vara en viktig nyckel för att förstå varför kvinnor som grupp, vilken inte nödvändigtvis ägde mindre än gruppen män, ändå kontrollerade mindre resurser.

Ann Ighe är verksam som forskare och lärare vid Ekonomisk-historiska institutionen, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. Detta är hennes doktorsavhandling.

EKONOMISK-HISTORISKA INSTITUTIONEN
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET

Box 720, SE 405 30 GÖTEBORG
www.econhist.gu.se

ISSN 1403-2864 ISBN 91-85196-65-7